

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA ŞEHÂDET KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

Hüseyin HALİL

BURSA – 2015

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA ŞEHÂDET KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

Hüseyin HALİL

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Mustafa BİLGİN

BURSA – 2015

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

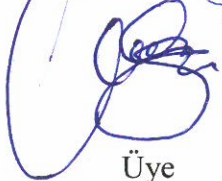
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı'nda 701223057 numaralı Hüseyin HALİL'in hazırladığı "Kur'ân'da Şehâdet Kavramı" konulu Yüksek Lisans Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 27.11.2015/07.11.2015/2015 günü 14.00 - 17.00 saatleri arasında yapılmış, sorular sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının.....Başarılı..... (başarılı/başarısız) olduğuna 07.11.2015 (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

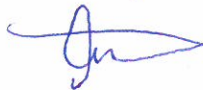

Dr. Doç. Dr.
Mustafa BİLGİN
Uludağ Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Doç. Dr. Celil KIRAZ
Uludağ Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Prof. Dr. Murat Sülün
Marmara Ü.

...../...../2015

ÖZET

Yazar	Hüseyin HALİL
Üniversite	Uludağ Üniversitesi
Ana Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	Tefsir
Tezin Niteliği	Yüksek Lisans Tezi
Sayfa sayısı	xiv+263
Mezuniyet Tarihi	
Tez Danışmanı	Yrd.Doç.Dr. Mustafa BİLGİN

KUR'ÂN'DA ŞEHÂDET KAVRAMI

Sözlükte “şehâdet”; “hazır bulunmak, müşâhade etmek, şahitlik yapmak, haber vermek, bilmek, yemin etmek, açıklamak, hüküm vermek” gibi anlamlara gelir. Bu anlamlar içerisinde kavramın sahip olduğu öz manası ise “bir nesnenin hakikatini kat’î olarak bilmek”tir.

“Şehâdet” kavramının terim manasına baktığımızda somut ve soyut olmak üzere ikiye ayrıldığını görürüz. Somut olarak; görünür/gözlenebilir olgular dünyası, kelime-i şehâdet, Allah yolunda ölmek manalarına gelirken, soyut olarak; Allah Teâlâ’nın zâtını müşâhade etmek, onda yok olmak manalarına gelir.

H.II./M.VIII. asırdan itibaren islâmî ilimlerin gelişmesine paralel olarak dinin temel kavramlarının anlam alanlarının da değiştiği görülür. Bu değişiklik ise bazen kavram alanının bağımsızlaşması veya genişlemesi yoluyla, bazen de zıt fikirlerin belli bir kombinasyon içinde birleştirilmesi yoluyla bir zenginleşme olarak tezahür ettiği görülür. Söz gelimi, Tefsir ilmi Kur’ân ile irtibatlı olması nedeniyle “şehâdet”in diğer ilimlerde zikredilen tüm manalarını içerisinde toplar. Bu yönüyle “şehâdet” kavramı Tefsir ilminde doğrudan ve dolaylı olmak üzere pek çok manaya gelir. İlim sahibi olmak, hazır olmak, söylemek, yazmak, haber vermek, beyan etmek, hükmetmek, izhar etmek, yakîn sahibi olmak “şehâdet”in doğrudan manasını oluştururken, : ölmek, tasdik etmek, ceza vermek, korumak, gözetmek, hakkın ortaya çıkması, bir şeye vakıf olmak ise dolaylı manalarını oluşturmaktadır. Hadîs ilminde bir yerde bulunmak, huzura getirmek, hâkim önünde şahitlik yapmak, küfür isnadında bulunmak, anmak veya yâd etmek, namazda birlikte bulunmak, kelime-i şehâdet getirmek, emzirmeye şahitlik etmek vb. anlamlarına sahiptir. Fıkıh’ta ise bu kavram Allah yolunda onun rızasını kazanmak için canını vermek olarak algılanır. Tasavvuf’ta “şehâdet” Allah Teâlâ’nın zâtını müşâhade etmek ve onda fâni olmaktır. Çünkü mutasavvıflara göre Allah’tan başka şahit ve görülen yoktur. Bir tek o vardır; fark birleşmekle akledilir. Son olarak Kelam ilminde “şehâdet” tabiri görünen, gözlenen, beş duyu ile akledilen kozmozu –âlemi- ifâde eder.

Şehâdet kelimesi Kur’ân’da kullanıldığı yere, bağlama ve bulunduğu siyâka göre farklı anlamlar alabildiğinden müfessirler bu kelimeyi içinde bulunduğu anlamsal çerçevede yorumlamayı tercih etmişlerdir. Kelimenin kendi anlam yelpâzesinin genişliği bir tarafa, bir de müfessirlerin bu kelimeye kendilerince farklı anlamlar katmaları mevcut manaların adedinin bir hayli çoğalmasına neden olmuştur. Genel olarak şehâdet müfessirler tarafından, anlamı kalp huzuru ve farkında olmak olan "şuhud" kökünden gelen, bir şeyden haberdar olmak ve haber vermek manasında bir kelime olarak açıklanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kur’ân, Tefsîr, Şehâdet, Şehit, Tanık olmak, Hazır Olmak, Müşâhade etmek.

ABSTRACT

Author	Hüseyin HALİL
University	Uludag University
Main Discipline	Basic İslamic Sciences Exegesis (Commentary of Qur'ân)
Attribute of Thesis	Master of Arts
Page Count	xiv+263
Graduation Date	
Thesis Supervisor	Associate Prof. Dr. Mustafa BİLGİN

THE CONCEPT OF SHAHADAH IN THE QUR'ÂN

In dictionary the concept of shahadah has lots of meaning such as presenting, reporting, informing, explaining, judging, observing etc, but actually it means something that knows true face of something. Shahadah as a term has meaning such as Kelîma-u Shahadah, sacrificing for the sake of Allah, observing entity of God, disappearing in this entity, tangible and visible World.

This word which gained many meaning due to the development of islamic sciences during the history had different definitions in every religious sciences. For instance, the “shahadah” in Sufizm means observing entity of God and disappearing inside of him. Because Sufis think that there is no witness and seen except Allah, only he is present. The concept of “shahadah” in Kelam means universe –world- which can be observed, seen and tangible. In Fıqh it is perceived as a sacrificing oneself for the sake and assent of God. In Hadith it means existence in any place, testimony in front of the justice, imputing to any one swear, commemorate - mention, standing together in pray, reading Kelîma-u Shahadah, testimony to lactation. As for science of Tafsir due to it's contact with Qur'ân include all meanings of “shahadah” mentioned in other islamic sciences.

Because of having different meanings according to it's context and passage which exist, commentators of Qur'ân choosed to interpret this word in it's own context. Attributing of commentators some meanings to this concept caused the meaning of shahadah to raise, in spite of expansion of maining range of shahadah. Generally, the concept of “shahadah” coming from “ş.h.d.” stem was explained by the commentators as a word which means reoporting and affair of something

Keywords: Qur'ân, Tafsir, Shahadah, Martyr, Testimony, Observing, existing, appearing.

ÖNSÖZ

İnsanlığın hidâyet güneşi Kur'ân-ı Kerim içerdği îtikâdî, amelî, ahlâkî ve cezâî hükümlerle insanlığa nüzulünden itibaren yol göstermeye devam etmiş ve insanlığı şirkin karanlığından tevhitin nuruna erdirmişdir. Toplumsal hayata getirmiş olduğu düzenle başta hukuksuzluk ve anarşinin hüküm sürdüğü Arap toplumu olmak üzere pek çok halka hidayet vermiş ve onları doğru yola sevk etmiştir.

Kur'ân-ı Kerim; bazen sabır, takva, adâlet, salih amel gibi ahlaki kavramlarla; bazen sadaka, infak, zekât gibi ictimâî kavramlarla; bazen de ilim, şehâdet, haber, hak-hakikat gibi hukuki kavramlarla muhatap olduğu topluma seslenerek korku ile ümit arasında yaşayan, Rabbinin emir ve mesajlarına teslim olan, kul hakkı yemeyen, dünyada iken nefsi muhakemesini yapan, kulluk görevlerini bilen ve icra eden bir toplum inşaa etmiştir. Kur'ân bu özelliklere sahip müslüman toplumu, kıyamet günü peygamberlerini yalanlayan geçmiş ümmetler hakkında tanık olarak çağrılacak “şahitler” (2/143) şeklinde zikretmiştir. Çünkü, bu ümmet, bütün insanlığa ahlâkî model olan, adâlet ve hakkı bina eden, insan için ölçü ve değerler koyan, onlar arasında hürmet gören görüşler açıklayan, adâlet ve duyguları hesaba katarak hüküm veren, Allah her an kendileri üzerinde şahitmiş hissiyle ihsan içinde yaşayan, hakka hak, batıla batıl deyip itidal içinde yaşayan; hem dünyada hem âhirette bu özellikleriyle diğer ümmetlerin üzerinde şahit olup adâlet ve yargı mekanizmasının mercii olacak olan vasat bir ümmettir.

Bu çerçevede Kur'ân'da “şehâdet” kavramının adâlet merkezli bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. “Şehâdet” geçtiği her âyette ya bir hukuki davada adâleti sağlayan delil ya da vakıanın hakikatini ortaya çıkaran karinedir. Eğer herhangi bir varlık şahitlikte bulunmuşsa söz konusu vakıanın aslına ve künhüne vâkif olmuş ve orada hazır bulunmuş demektir. Kur'ân'a bakıldığında “şehâdet”in bu manası pek çok âyette kendini göstermektedir. Allah'ı kendisi ve muhatapları arasında şahit tutan nebîlerin çoğu, şehâdet âleminde meydana gelen her türlü gizli ve açık olayın Allah'ın ilminde olduğunu ve kendi aralarında olan olayın da bu ilim içerisinde yer aldığı haberini vermek istemişlerdir. Yine benzer şekilde Kur'ân-ı Kerim Yahûdi taifesinden kan dökmemek, birbirlerini yurtlarından çıkarmamak üzere söz alındığı ve bu söze kendilerinin şahit kılındığından bahseder. Tefsirlerden anladığımız kadarıyla bu âyetteki şahit kılınmaktan maksat ya Hz. Mûsa döneminde ya da Hz. Muhammed

(s.a.v.) döneminde yaşayan Yahûdilerin anlaşma anında orada bulunması bizzat ona tanıklıkta bulunmalarıdır. Bütün bunlar Kur'ân'da geçen "şehâdet" kavramının ilme'l yakîn, hakka'l yakîn ve ayna'l yakîn bir bilgi türü anlamına geldiğini bizlere gösteriyor.

Kısaca, yukarıda anlatılan bağlamda ele alınan "Kur'ân'da Şehâdet" konusu iki yönlü olarak incelenmeye çalışıldı. Bunlardan birincisi "Genel Olarak Şehâdet Kavramı", ikincisi "Kur'ân'da Şehâdet Kavramı"dır.

"Genel Olarak Şehâdet Kavramı" bölümünde "şehâdet" in sözlük ve terim anlamlarına değinildikten sonra Tefsir, Hadîs, Fıkıh, Tasavvuf, Kelam ve İslam Tarihi gibi temel islam bilimlerinde "şehâdet" kavramının tanımları araştırılmaya çalışıldı. Ardından Din Psikolojisi, Din sosyolojisi, Dinler Tarihi ve Din Eğitimi gibi din bilimlerinde "şehâdet" kavramının tanımlarına ve nasıl algılandığına yer verildi.

İkinci ana bölüm olan "Kur'ân'da Şehâdet Kavramı" adlı bölümde "şehâdet" in Kur'ân içerisinde kullanıldığı manalar zikredilerek konuya giriş yapıldı. Ardından Öznesine, Yüklemine ve Nesnesine göre "şehâdet" kavramı detaylı olarak ele alınmaya çalışıldı. Bu bölümün son kısmında ise "şehâdet" kavramının gözettiği temel ve tâli hedefler incelenerek tez sonuçlandırıldı.

Son olarak bana tezimi hazırlamamda yardımlarını esirgemeyen Yrd.Doç.Dr. Mustafa BİLGİN hocama teşekkürlerimi bir borç biliyor ve kendilerine şükranlarımı sunuyorum.

Hüseyin HALİL

Bursa - 2015

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xiv

GİRİŞ

I-ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	1
A-İNSAN BİLİMLERİ VE “ŞEHÂDET” KAVRAMI.....	2
B-TEFSİR ÇALIŞMALARININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	3
II-ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK “ŞEHÂDET” KAVRAMI

I-“ŞEHÂDET” KAVRAMININ TANIMI.....	7
A-SÖZLÜK ANLAMI.....	7
1- "شَهِدَ" kelimesinin mânâları:.....	8
2- "شَهِدَ" Kökünün Türevleri.....	10
B-TERİM ANLAMI.....	18
II-“ŞEHÂDET” KAVRAMININ LİTERATÜRDEKİ YERİ.....	25
A-TEMEL İSLAM BİLİMLERİNDE "ŞEHÂDET" KAVRAMI.....	25
1- Tefsir'de.....	25
a- Genel Olarak Kur'ân'da "Şehâdet".....	25

b- Tefsirler'de	28
2- Hadîsler'de	31
a- Biçim Yönüyle "Şehâdet" Kavramı	31
b- Anlam Yönüyle "Şehâdet" Kavramı	32
ba- Genel Olarak Hadîslerde Şehâdet Kavramı.....	33
bb- Özel Olarak Hadîslerde Şehâdet Kavramı (Şehâdet, Şehitlik ve Şâhit Olma)....	40
3- Fıkıh'ta	42
a- Genel Olarak Fıkıh Literatüründe "Şehâdet" Kavramı	42
b- Özel Olarak Fıkıh Literatüründe "Şehâdet" Kavramı	43
ba- Şehâdetin Şartları.....	43
bb- Şâhitliğe Engel Olan Durumlar	47
bc- Şâhitliğin Açıklanması ve Gizlenmesi	50
bd- "Şehâdet" ve "Şehit" İlişkisi.....	52
be- Kadının Şehâdeti	58
1) Kadının Zinâda Şâhitliği.....	59
2) Kadının Had ve Kısasta Şâhitliği.....	60
4- Kelam'da	62
a- Bilginin Tanımı	63
b- Kıyâsu'l- Gâib 'ale's- Şâhid	69
ba- Kur'ân'daki İstidlâl Yöntemleri	69
bb- Mütেকaddimûn Devri	70
bc-Müteahhirûn Devri	75
5- İslâm Tarihi'nde	77
a-Cihâd	77
aa-Sözlük Manası	77
ab-Terim Manası.....	77
b-Şehâdet ve Cihâd İlişkisi.....	78
ba- Hz. Peygamber Döneminde Şehâdet	82
1) İslâm Tarihi'nde İlk Şehit	83
2) İslâm Târîhi'nde Savaş Alanında Verilen İlk Şehit	84
3) Ensardan İlk Şehit.....	84
4) İslâm Uğruna Verilen İlk Şehitler ve İsimleri	85

bb- Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Şehâdet	89
1) Cemel Vakâsı ve Şehâdet	91
2) Sıffin Savaşı ve Şehâdet	98
3) Kerbelâ hâdisesi ve Hz. Hüseyin'in Şehit Edilmesi.....	100
6- Tasavvuf'ta.....	105
a-Tasavvuf'ta “Şâhit”in Çeşitli Tanımlamaları.....	105
b-Güvenilirlik Bakımından Rivâyet ve Akıl Şâhitlikleri	106
c-Seyr-i Süluktaki Âlemler ve Merhâleler	108
B-DİN BİLİMLERİNDE “ŞEHÂDET” KAVRAMI.....	111
1- Dinler Tarihi'nde	111
a-Yahudilik'te.....	112
b-Hristiyanlık'ta	113
2-Din Psikolojisi'nde	114
a-Şehitliğin Diğer Psikolojik Kavramlarla İlişkisi	115
aa-Hedef – Şehitlik	115
ab-Alturizm (Diğergamlık) – Şehitlik.....	115
ac-Şehitlik ve Kendini Kurban Etmenin Psikopatolojik Durumu	116
3-Din Sosyolojisi'nde	117
a-Kişisel Değer ve Özsaygı (Personel Significance and Self-Esteem)	117
b-Zihinsel Hastalık	118
c-Yüce Tutkular ve Toplumsal Kabuller.....	119
4-Din Eğitimi'nde	120

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA “ŞEHÂDET” KAVRAMI

I-KUR'AN'DA “ŞEHÂDET” KAVRAMININ TANIMI.....	123
A-BİÇİM YÖNÜYLE “KUR'ÂN'DA "Ş.H.D." MADDESİ VE TÜREVLERİ”	123
B-ANLAM YÖNÜYLE “KUR'ÂN'DA "Ş.H.D." MADDESİ	125
II-KUR'ÂN'DA ŞEHÂDET KAVRAMININ TAHLİLİ	128
A-ÖZNESİNE GÖRE ŞEHÂDET KAVRAMI	128
1-Semâvî Varlıkların Şehâdeti	128
a-Allah Teâlâ'nın Şehâdeti.....	128

b-Meleklerin Şehâdeti	146
2-Yeryüzü Varlıklarının Şehâdeti	147
a-Genel Olarak Nebî ve Resullerin Şehâdeti.....	147
aa-Hz. İsa'nın Şehâdeti.....	147
ab-Hz. Mûsa'nın şehâdeti	149
ac-Hz. Muhammed'in Şehâdeti	150
b-Toplumsal Modellerin Şehâdeti	152
ba-Allah'ın Hâlis Kullarının Şehâdeti	152
bb-Adâlet Sâhiplerinin Şâhitliği	153
bc-Namaz Kılan ve Âhirete İnananların Şehâdeti	154
bd-İsa'ya İnananların (Havârilere) Şehâdeti	154
be-Müminlerin Şehâdeti	154
bf-Şehitlerin Şehâdeti	155
c-Uzuvların Şehâdeti	156
ca-Deri, Kulak ve Gözlerin Şehâdeti.....	156
cb-Dil, Ayak ve Ellerin Şehâdeti	157
d-Müşrik, Münâfik, Zâlim ve Ehl-i Kitab'ın Şehâdeti.....	157
da-Münâfikların Şâhitliği	158
db-Müşrikler ve Müşriklerin Yardımcılarının Şehâdeti	158
dc-Ehl-i Kitab'ın Şehâdeti	159
de-İsrâiloğulları'nın Şehâdeti	159
df-Yahûdi Bilginlerin Şehâdeti.....	160
dg-Zalim Kimsenin Şehâdeti	161
e-Hukuksal İşlemlerde Şehâdet	162
ea-Borca ve Alışverişe Şâhit Olanlar.....	162
eb-Zina İsnâdında Bulunanların Şehâdeti.....	164
f-İnsanların Şehâdeti	165
fa-İnsanın Şehâdeti	165
fb-Züleyhâ'nın Yakınlarından Birinin Şehâdeti	166
g-Toplu Şehâdet	167
ga-Sebe Kraliçesinin Danışmanlarının Şehâdeti	167
gb-Âdemoğullarının Zürriyetinin Şehâdeti	167

B-NESNESİNE GÖRE “ŞEHÂDET” KAVRAMI.....	170
1-Allah’tan Başka İlah Olmadığına Şâhitlik.....	170
2-İnsanın Kendi Nankörlüğüne Şâhitliği	172
3-Hz. Muhammed’in Risâletine Şâhitlik	174
4-Kur’ân’a Şâhitlik	175
5-Tevrat ve “Kitâb-ı Merkûm”a Şâhitlik	175
6-Kâfir ve Münâfiklara Şâhitlik.....	177
7-İnsanlar ve Ümmetlere Şâhitlik	177
8-Amellere Şâhitlik.....	178
9-Hz. İsâ’ya İnen Sofraya Şâhitlik.....	179
10-Hz. İbrâhim ve Hûd’a Şâhitlik.....	180
C-YÜKLEMİNE GÖRE “ŞEHÂDET” KAVRAMI.....	181
1-“Şehâdet”in Eş Anımlı Kullanımları	181
a-Doğrudan Eş Anımlı Olanlar.....	181
aa-Hazır olmak (الحضور).....	182
ab-İlim (العلم).....	183
ac-Söylemek (القول).....	186
ad-Yazmak (الكتاب-الكتب)	188
ae-Yemin Etmek (اليمين - الجلف).....	189
af-Haber Vermek (الإخبار).....	190
ag-Beyân Etmek (البيان-التبيين).....	191
ah-Hükmetmek (الفضاء).....	193
ai-İzhâr Etmek (الإظهار).....	194
aj-Yakîn Sahibi Olmak (اليقن)	195
1) İlme’l-Yakîn, Ayna’l-Yakîn, Hakka’l-Yakîn	196
2) Tasavvuf’ta Yakîn	197
ak-İdrak Etmek	198
b-Dolaylı Olarak Eş Anımlı Olanlar.....	200
ba-Ceza (العقاب-الجزاء).....	200

bb-Tasdik ve İkrar (التصديق و الاقرار).....	202
bc-Ölmek (الموت)	204
be- Korumak-Kaydetmek- Saklamak (الحفظ).....	205
bd-Gözetmek (الرقوب).....	206
bf-Yanında Bulunmak, Hazırda Olmak, Hazırlamak (العتاد)	207
bg-Rasat Etmek (الرضد)	208
bh-Vâkîf Olmak (الوقوف).....	209
1)Vukûf-i Kalbî.....	211
2)Vukûf-i Adedi.....	211
3)Vukûf-i Zamani	211
bi-Hakkın ortaya çıkması (الحق و الحقيقة).....	212
1)Tasavvuf'ta Hak	214
2)Fıkıh'ta Hak.....	215
bj-İhsâ (الاحصي).....	218
bk-Kaydetmek (القيد)	219
2-“Şehâdet”in Zıt Anlamlı Kullanımları.....	220
a-Gayb (غاب - غيب)	220
aa)Kesif Cansız Şeyler.....	223
ab)Maddî Nûrânî Şeyler	223
ac)Nûrânî Ruhlar	223
b-Ketm (كَتَمَ . كَتَمَ).....	224
c-Setr (سَتَرَ - سَتَرَ).....	224
d-Gaflet (غَفَلَ - غَفَلَ).....	225
e-Kizb – Yalan (الكذب)	227
f-Âhiret (الآخرة)	228
III- KUR'ÂN'DA “ŞEHÂDET” KAVRAMININ GÖZETTİĞİ TEMEL HEDEFLER	232
A-ŞEHÂDET ÂLEMİNDE HAKÎKATİN ORTAYA ÇIKARILMASI.....	232

1-Varlıkların Allah'ın Birliğine Tanıklık etmesi	232
2-Şehâdet Âleminde Adâlet ve Hakkın Tecellî Etmesi	234
B-GAYB ÂLEMİNDE HAKÎKATİN ORTAYA ÇIKARILMASI.....	236
1-Âhirette Haklının ve Haksızın Allah Teâlâ, Peygamber ve Ümmet tarafından İzhâr Edilmesi	237
2-İnsanın Uzuvarı Tarafından Yaptığının Ortaya Konulması	238
IV-GÖZETTİĞİ YAN(TÂLÎ) HEDEFLER.....	239
A-MUÂMELATTA ŞÛPHE GÖTÜRMEYECEK BİLGİ SAĞLAMAK	239
B-UKÛBATTA ŞÛPHE GÖTÜRMEYECEK BİLGİ SAĞLAMAK	242
SONUÇ.....	244
BİBLİYOGRAFYA.....	247

KISALTMALAR

a.g.md.	: Adı Geçen Madde
a.g.mk.	: Adı Geçen Makale
AÜİFD	: :Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
B.	: Baskı
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Diyânet İslam Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
OMÜİFD	:Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sd.	: Sadeleştiren
sy.	: Sayı
şrh.	: Şerh
thk.	: Tahkik
thr.	: Tahric
trc	: Tercüme
tsh.	: Tashih
tsz.	: Tarihsiz
USA	: United States of America
vb.	: Ve Benzeri
Yay.	: Yayınları
ysz.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

I-ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

İnsanlar duygu ve düşüncelerini, içinde yaşadığı toplum tarafından delaletleri belirlenmiş kavramlarla dile getirir. Kavramlar ise nesne veya olayların insan zihnindeki tasarımlarıdır. Toplum tarafından sınırları çizilen bu tasarımlar her insanda ortak mana çağrışımı yapar. İnsanların iletişimindeki kolaylık da mana üzerinde yapılan birlik ve bütünlük ile gerçekleşir. Elbette zamanla kavramlar da değişim gösterir. Kendilerine yüklenen mana zamanın değişimine ayak uydurmak zorunda kalır. Bir müddet önce kullanılan herhangi bir kavram bir takım faktörlerle daha sonra farklı anlamlar yansıtabilir. Hatta bu durum öyle bir noktaya varır ki, kavramın ilk çıktığı mana unutulur ve güncel manası idame ettirilir. Kur'ân'ın kavramları da bu değişimden nasibini almış gözükmektedir ki Kur'ân mealleri ayetlerin görünen manası ve grameri üzerine yapılmaktadır. Kelimelerin nüzul döneminde geldikleri manaya fazla itibar edilmemektedir. Kelimelerin ilk indiği manadan kopartılması Kur'ân'da kullanılan kavramların yeterince anlaşılmasına ve kavram karmaşasına neden olmuştur.

Kur'ân âyetlerinin iyice anlaşılması ve yüce yaratıcının maksadının hasıl olması için, âyetleri oluşturan kavram ve kelimelerin üzerine literal ve tematik araştırmalar yapılmalı ve nüzul döneminde sahabe içerisinde yansıttığı kök manalar deşifre edilmelidir. Cemaate tebliğ ve irşad yapılacak diye yüzeysel açıklamalarla mana tahrip edilmemelidir. Aksi durumun âyetlerin yanlış anlaşılmasına meydan vereceği kuşkusuz bir gerçektir. Günümüzde Kur'ân'ı alel acele manalandırma çabası ne zaman yerini detaylı araştırmalara bırakırsa o zaman Kur'ân'ın manası okuyuculara daha açık hale gelecektir. Kelime ve kavramların vahyin dili içerisinde anlamlandırılması onlara gerçek kimliğini verecek ve ilahi bir kisve giydirecektir.

İslam kültürünün çeşitli disiplinlerden kabzetmiş olduğu bazı kavramları Kur'ân'ın kavramlarıyla ilişkilendirerek onlara mana vermek Kur'ân'ı kendi özünden uzaklaştırmak ve mesajını tahrif etmek olacaktır. Bu yüzden Kur'ân'a içinde olmayan unsurları ekleyip çıkarmada çok dikkatli olunmalıdır. İlahi mesaja uygun olmayan manalar toplumların ihyası

ve süruru yerine dumûru ve helâkine neden olacağı apaçık bir vakiadır. Belki artık Kur'ân'ı kelime ve kavramlarına dikkat etmeden bir solukta okuma ve ezberleme yerine, bizlere sunulan bu altın anahtarları tetkik ederek, yavaş yavaş ve sindirerek okumak gerekiyor. Nitekim sahabe Kur'ân'ı bir seferde okuyup bitirmek yerine günlük on ayet okuyup anlamayı tercih ettikleri hadîslerle sabittir. Bizler bu gün Kur'ân'ı hazmetmeden, anlamadan kum taneleri saçır gibi okurken sahabe derinlemesine anlayarak, itikadi ve ameli ahkâmına vakıf olarak, birbirleriyle müzâkere ederek tertil ile okumaktaydılar. Artık Kur'ân'ı indiği ilk muhataplarının zihniyetiyle anlama, anlamlandırma ve yaşama zamanı gelmiştir.

A-DİN BİLİMLERİ VE “ŞEHÂDET” KAVRAMI

Kur'ân'da önemli bir yer işgal eden kavramlardan birisi de “şehâdet” kavramıdır. Kur'ân'daki bu önemine binâen İslâmî bilimlerde (tefsir, hadîs, fıkıh...) bir mesele haline geldiği gibi din bilimlerinde de bir mesele olmuş ve hakkında tetkikler yapılmıştır. İslâmî bilimlerde temel kaynak olan Kur'ân din bilimlerinde de yerini muhafaza etmesi nedeniyle, ihtiva ettiği kavramlar da din bilimlerini (din psikolojisi, din sosyolojisi, dinler tarihi...) her zaman yakından ilgilendirmiştir.

Kur'ân'ın temel kavramlarından olan şehâdeti ele alan bu disiplinler onu kendi literatürleri bağlamında manalandırmışlardır. Kur'ân'ı tefsir gayesi gütmeyen bu ilimler sadece kavramın güncel olarak yansıttığı manaya yoğunlaşmışlardır. Bu yüzden kavramın anlam dağarcığının bir bölümüyle yetinmişlerdir. Söz gelimi şehâdetin sözlük manalarından “müşâhade etmek”, “hazırda bulunmak” gibi kök manalarına değinmek yerine terimleşmiş ve toplumda bir ıstılah haline gelmiş “herhangi bir kutsal şey uğruna canını vermek” manasına vurgu yapmışlardır.

Dini bilimler içerisinde dinler tarihi disiplini şehâdet kavramını İslam sınırları dışına çıkararak ona global manalar katmıştır. Biz bu disiplin aracılığı ile Hint ve Çin kökenli dinlerce şehâdetin manası olarak benimsenen “inanç veya yüce bir amaç uğruna kişinin kahramanca kendi hayatına son vermesi” şeklindeki dini intihar tanımının şehâdet ile ilişkili olduğunu anlıyoruz. Dini intiharın “şehâdet” kavramının manasını taşıyıp taşımadığı meselesinin halli de ancak bu disiplinin sağladığı veriler sayesinde olacaktır.

Diğer bir disiplin olan psikolojide şehâdet “kendini kurban etme” ve “insanlığı kurtarma içgüdüsü” olarak algılanmıştır. Mesela; Anne ve babanın çocuğunu kurtarmak için kimsenin hayal edemediği şeylere kalkışmaları, askerlerin kendi ülkelerini korumak ve barışı sağlamak için kendilerini feda etmeleri, polis ve itfaiye erlerinin görev bilinci dışında

canlarını riske atmaları, yahut sosyal eylemler içerisinde bulunan aktivistlerin sürekli şiddete ve gözüaltına maruz kalmalarına rağmen amaçlarından vazgeçmeme dürtüleri kendini kurban etmenin “insanların hepsinde bulunan ve belli bir hedefe motive eden ortak bir payda olduğunu” göstermektedirler.

Din sosyolojisinde şehâdet “toplumda saygınlık elde etmek için yapılan bir intihar” türü olarak ele alınmış gözüküyor. Nitekim kişisel değer teorisi kendini öldürmeyi, “kişilerin toplumun hoşgördüğü şeyleri yaparak kişisel saygınlık elde etme çabası” olarak açıklamaktadır. Fakat sosyolojide tanımlanan bu ölüm şekli İslamın şehâdet anlayışından biraz farklı olduğu göze çarpmaktadır. Zîra İslamın doğuşunda “Allah yolunda ölmek” olarak algılanan bu şehâdet sadece Allah’ın rızasını gözetmek maksadıyla yapılırdı. Sosyal bir mevki elde etme veya kendi siyasi ideolojini yaymak için yapılan intihar ve kendini öldürmeler islamın doğuşundan çok sonra oluşmuş dünyevi bir amaçlardır. İşte sosyolojik tanımda yer alan “saygınlık elde etme” amacı şehâdetin yüzlerce yıl sonra oluşmuş manasına karşılık gelmektedir.

Din eğitiminde şehâdet, bütün işlerinde hakkı gözeten, adâletten ayrılmayan ve topluma örnek olan insan eğitimi olarak algılanmıştır. Şehâdet ile rûhi ve bedenî güçlerini dengelemiş ve içinde barındırdığı bütün kabiliyetlerini sonuna kadar geliştirmiş model insanı ve vasat ümmeti yetiştirmek amaçlanır. Yetiştirilen bu vasat ümmet, bütün insanlığa ahlâkî model olan, adâlet ve hakkı binâ eden, insan için ölçü ve değerler koyan, onlar arasında i’timâda şâyan görüşler açıklayan, adâlet ve duyguları hesaba katarak hüküm veren, Allah her an kendileri üzerinde şâhitmiş hissiyle ihsan içinde yaşayan, hakka hak, batıla batıl deyip itidal içinde yaşayan; hem dünyada hem âhirette bu özellikleriyle diğer ümmetlerin üzerinde şâhit olup adâlet ve yargı mekanizmasının mercii olacaklardır.

B-TEFSİR ÇALIŞMALARININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

İnsanların hidâyet beşiği olan Kur’ân-ı Kerim’i anlama çalışmaları tarih boyunca çeşitli yöntemlerle sürdürülmüştür. Kimileri Kur’ân’ın mana ve uslûbuna yönelirken kimileri belâgat ve lafız boyutuna yönelerek onu anlamaya çalışmıştır. Bunlara ek olarak Kur’ânın ahkâmına, muhtemel manayı ortaya çıkarmak için i’rabına, kıssalarına ve inançla ilgili naslarına ağırlık vererek onu açıklamaya çalışan müfessirler de olmuştur.

Her bir müfessir kendi kabiliyeti yönünde Kur’ân’ı tefsir etme gayreti içine girmiştir. Bu durum Kur’ân’ı anlamada farklı yöntemlerin doğmasına yol açmıştır. Onlardan bazıları Kur’ân’ı mevzîî yöntemle tefsir etmeyi seçmiştir. Bu yöntem müfessire Kur’ân’ı

baştan sona sırayla âyet âyet inceleme ve yorumlama fırsatı veriyor ve Kur'ân'ın bütününe vakıf olmayı sağlıyordu. Taberî (311/922) ile bu yöntem en mükemmel şekline kavuşmuştur. Ancak konular arasındaki bütünlüğü birbirinden kopardığı ve derinlikten yoksun olduğu için bazı müfessirlerce tercih edilmedi. Nitekim sahabe ve tâbiûn Kur'ân'ı baştan sona anlama ve açıklamaya yerine ihtiyaca göre parça parça tefsir etmeyi uygun bulmuştu. Bu yönteme binâen kimi müfessir de Kur'ân'da belli bir kavram veya konu üzerine yoğunlaşmayı münasip buldu. Bu şekilde o konu hakkında daha detaylı bilgiler öğrenebilecek ve tafsilatlı açıklamalar yapabilecekti. Bu yöntemin diğer bir fâidesi de Kur'ân'da bulunan ilgili âyetler ışığında güncel meselelere çözüm bularak Kur'ân naslarına pratiklik kazandırmak ve güncel hayata uyarlamaktır. Bu meselelerden birisi de araştırmamızın konusu olan “şehâdet” kavramıdır. Bu kavramı araştırmada takip ettiğimiz mevzû yöntem sayesinde Kur'ân'daki şehâdet âyetlerini bir araya topladık ve bütünsel olarak onları incelemeye aldık. Bu sayede Kur'ânın şehâdet kavramını nasıl ele aldığını ve nasıl bir perspektiften bu kavrama baktığını öğrenmiş olduk.

Ancak mevziî tefsirin, mevzû (atomcu) tefsire kaynaklık ettiğini unutmamak gerek. Zîra araştırma yaptığımız konu ile ilgili taradığımız mevziî kaynaklar ve içerdikleri yorumlar bizlere konumuzu araştırma ve açıklamada bir hayli destek oldu. Ayrıca mevziî tefsirlerin içerdikleri kavramsal izahlar, bize yol göstermesi bakımından bir hayli önem arzettiğini söyleyebiliriz. Meselâ, Beydâvi tefsir yaparken yeri geldiğinde şehâdet konusuna dâir önemli açıklamalarda bulunmuş ve şehâdeti, anlamı kalp huzuru ve farkında olmak olan "şuhud" kökünden gelen ve bilerek haber vermek manasında olan bir kelime olarak açıklamıştır. Ayrıca aynı bağlamda Allah'a isnat edilen şehâdeti de tasdik etmek olarak yorumlamıştır. Bu durumda diyebiliriz ki hem konulu (tematik) hem parçacı (atomcu) tefsirler kavramsal açıklamalara büyük ölçüde yer vermiştir.

II-ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Çalışmanın bir kavram çalışması olması dolayısıyla önce “Birinci Bölüm”ün birinci başlığında “şehâdet” kavramının linguistik boyutu ele alınıp ve iştikakları üzerinde durulmaya çalışıldı. Bu bölümde başta el-Ezherî (v.370/980)'nin *Tehzîbu'l-Luğa'sı*, el-Cevherî (v.393/1003)'nin *es-Sihâh*'ı, el-İsfehânî (v.502/1108)'nin *el-Müfredât*'ı, İbn Manzûr (v.711/1311)'un *Lisânu'l-'Arab*'ı, ez-Zebîdî (v.893/1487),nin *Tâcu'l-'Arûs*'u, Âsım Efendî (v. 1235/ 1819)'nin *el-Ükyânûsu'l-Besîd*'i olmak üzere pek çok sözlükten yararlanılmaya özen gösterildi. Sözlüksel araştırma sonunda “şehâdet” kelimesinin “hazır olmak”, “bilmek”, “söylemek”, “hükmetmek”, “açıklamak”, “izhar etmek”, “yemin etmek” gibi manalara geldiği tespit edildi. Sözlük çalışmasının hemen ardından kavramın farklı disiplinlerde zamanla

kazandığı terim manaları ve tanımları üzerine durulmaya çalışıldı. Bu başlık altında “şehâdet” kavramı ve türevlerinin geçtiği ıstılâhî manalar incelenerek câhiliye Arap şiirlerinden ve Arapların kullandığı günlük deyimlerden örnekler verilmeye de dikkat edildi.

“Birinci Bölüm”ün ikinci başlığı “Temel İslam Bilimlerinde Şehâdet” ve “Din Bilimlerinde Şehâdet” olmak üzere iki ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci ana başlık “Tefsir”, “Hadîs”, “Fıkıh”, “Tasavvuf”, “Kelam” ve “İslam Tarihi” olmak üzere altı bölümden müteşekkildir. “Tefsir bölümü”nde “şehâdet” kavramının semantiği, Kur’ân’da geçen türevleri, geçtiği yerlerin sayısı ve tefsirlerde bu kavramın genel olarak nasıl anlaşıldığı kısaca ele alınmaya çalışıldı. “Hadîs Bölümü”nde “şehâdet” kavramı biçim ve anlam yönüyle ele alınarak incelendi. Biçim yönüyle ele alınırken kelimenin kendisi ve türevlerinin hadîslerde geçen değişik kalıpları ve bunların adedi incelenirken, anlam yönünde ise şehâdetle ilgili yapılan tanımlamalar ve açıklamalara yer verilemeye dikkat edildi. “Fıkıh Bölümü”, “Genel Olarak Fıkıh Literatüründe Şehâdet Kavramı” ve “Özel Olarak Fıkıh Literatüründe Şehâdet Kavramı” olmak üzere iki ana başlıktan oluşturuldu. Birinci başlıkta, fıkıh literatüründe “şehâdet”in tanımına ve şehâdet ile ilgili açıklamalara yer verilirken ikinci bölümde ise şehâdetin şartları, açıklanması, şehâdete engel olan durumlar, şehâdet ve şehit ilişkisi ele alınmaya çalışıldı. “Kelam Bölümü”nde “Şehâdet” kavramının "bilgi" kavramıyla olan anlam bağlantısına değinilerek epistemolojik olarak taşıdığı ehemmiyet vurgulandı. “İslam Tarihi Bölümü”nde, öncelikle “şehâdet” kavramının Allah yolunda canını ve malını vererek ölmek olarak anlaşıldığına dikkat çekildi ve cihad kavramı ile ilişkisi açıklandı. Daha sonra Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn döneminde şehâdetin nasıl anlaşılacağı mevzu bahis edilerek okuyucuya detaylı bilgiler sunulmak istendi. “Tasavvuf Bölümü”nde “şehâdet” kavramı, Allah Teâlâ’ın zâtını müşâhade etmek ve onda yok olmak şeklinde anlaşıldığı dile getirilerek çeşitli tanımlamalarına yer verilmeye çalışıldı.

“Birinci Bölüm”ün ikinci başlığında yer alan “Din Bilimlerinde Şehâdet Kavramı” dört disiplinden oluşturuldu. Bunlar; “Dinler Tarihi”, “Din Psikolojisi”, “Din Sosyolojisi” ve “Din Eğitimi” olmak üzere dört din bilimidir. “Dinler Tarihi Bölümü”nde Yahûdilik ve Hristiyanlık’ta bu kavramın nasıl algılandığı açıklandı ve tarihi hakkında kısa malumat verilmeye çalışıldı. “Din Psikolojisi Bölümü”nde “şehâdet”in kendini bir amaç uğrunda “kurban etme” ve insanlığı kurtarma dürtüsü olarak öne çıktığını görüldü. “Din Sosyolojisi Bölümü”nde “şehâdet” kavramının “toplumda saygınlık elde etmek için yapılan bir “intihar” türü olarak ele alındığı belirtildi ve intihar-şehâdet arasındaki ilişki açıklanmaya çalışıldı. “Din Eğitimi Bölümü”nde ise “şehâdet” kavramının, bütün işlerinde hakkı gözeten, adâlet

ayrılmayan ve topluma örnek olan insan eğitimi manasına geldiği ifade edildi ve yetiştirmeye çalıştığı insan profili tanıtıldı.

“İkinci Bölüm”ün birinci ana başlığı “Biçim Yönüyle Kur’ân’da ‘Ş.h.d.’ Maddesi” ve “Anlam Yönüyle Kur’ân’da ‘Ş.h.d.’ Maddesi” olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir. Birinci başlık altında, Kur’ân’da geçen şehâdet kelimesinin sûre, âyet sayıları ile türevleri incelenirken; ikinci başlıkta, kavramın âyetlerde hangi anlamlarda kullanıldığı tahlil edilmiştir. “İkinci Bölüm”ün ikinci ana başlığı altında "Öznesine", "Nesnesine" ve "Yüklemine" göre “şehâdet” kavramı ele alınmış ve ilgili âyetler iyice tahlil edilmiştir.

“İkinci Bölüm”ün üçüncü ana başlığı “Şehâdet Âleminde Hakikatin Ortaya Çıkarılması” ve “Gayb Âleminde Hakîkatin Ortaya Çıkarılması” olmak üzere iki başlık altında tahlil edilmiştir. Birinci ana başlıkta, kâinatta bulunan canlı-cansız her varlığın ve insanın bizzat kendi nefis ve vicdânın Allah’a şehâdetinde bulunması ve şehâdet aracılığı ile gerçeğin ortaya çıkarılarak haklıya hakkının verilmesi mevzu bahis edilmiştir. İkinci ana başlık, Allah Teâlâ’nın dünya hayatında kimin Allah’ı bırakıp putlara taptığını ve zulme daldığını, kimin hakkın yolundan gittiğini âhirette izhâr edeceğini ve islam ümmeti ile Hz. Muhammed’i şahit olarak getireceğini konu almıştır.

“İkinci Bölüm”ün son başlığı olan dördüncü ana başlık “Muâmelatta Şüphe Götürmeyecek Bilgi Sağlamak” ve “Ukûbatta Şüphe Götürmeyecek Bilgi Sağlamak” şeklinde iki ana başlıktan oluşmuştur. Bunlardan birincisi; miras, vasiyet, evlenme ve boşanma gibi muâmelat konularında şahitliğin bir ıspat vasıtası olduğunu vurgu yaparken ikincisi; fitne, zinâ ve iftira gibi cezâ konularında da bir ıspat vasıtası olduğuna dikkat çekmiştir. Ve böylece bu tertip üzere tezimiz nihâi gâyesine ulaşmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK “ŞEHÂDET” KAVRAMI

I-“ŞEHÂDET” KAVRAMININ TANIMI

Bir sözcüğü anlayabilmek için, öncelikle onun kök anlamını ve geçirdiği anlam değişikliklerini irdelemek ve analiz etmek gerekir. Bu irdeleme ve analiz sonucunda o kelimenin anlam yelpazesi ve tarih boyunca geçirdiği anlam değişiklikleri daha belirgin hale gelir. Şehâdet sözcüğü de, Kur’ân-ı Kerim’deki diğer kelimelerde olduğu gibi kök anlamından sıyrılarak ilahi vahyin ışığında yeni anlamlar kazanmıştır. Söz gelimi “Bir yerde hazır bulunmak” gibi temel anlamından sıyrılarak Allah yolunda ölmek anlamına geçiş yapmıştır. Bu bölümde, “şehâdet” sözcüğünü bu bağlamda inceleyeceğiz ve etimolojik anlamını araştıracağız.

A-SÖZLÜK ANLAMI

Şehâdet (شهادة) kelimesi saâdet (سعادة) vezninde olup bir nesnenin hakikatini kat’î olarak bilmek manasındadır. Araplar arasında kat’î bir haber verildiğinde "شَهَدَ الرَّجُلُ" denilir. Fakat kolaylık olsun diye "شَهَدُ الرَّجُلُ" şeklinde “ha”nın sükûnuyla da söylenir. Buradaki “şehâdet” kesin bilgi manasındadır.¹

Kelimenin aslı شَهَدَ , mastarı شهود veya شهادة dir. Bu iki mastar sözlükte, hazır bulunmak, müşâhade etmek, şahitlik yapmak, haber vermek, bilmek ve açıklamak gibi anlamlara gelir. Ancak “şuhûd” masdarı, daha çok mücerred bir hazır bulunmayı ifâde ettiği halde; “şehâdet” masdarı ise hazır bulunduğu olayı anlayıp bellemek, anlamına gelir. Bu müşâhade görmeye (basara) dayalı olduğu gibi, basirete de dayalı olabilir. İsfehânî’nin deyişiyle şehâdetin tanımı şudur: الشَّهَادَةُ الْحَضُورُ مَعَ الْمُشَاهَدَةِ إِمَّا بِالْبَصْرِ أَوْ بِالْبَصِيرَةِ “Şehâdet, İster gözle görmek şeklinde olsun, ister idrak suretiyle olsun, hazır bulunduğu meselenin künhünü

¹Âsım Efendî, Ebû'l-Kemâl Ahmed, *el-Ukyânûsu'l-Besît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, c. I, Âsitâne, İstanbul tsz., 1180; el-Hakîm, Suâd, *İbnu'l-Arabî Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, Kabalıcı yay., İstanbul 2005, s.578.

anlamaktır.”² Muzârisi يَشْهَدُ şeklinde dördüncü babdan gelir³. Fakat Zebîdî'nin ve Âsım Efendi'nin eserlerinde "شَهْدٌ" "يَشْهَدُ" şeklinde beşinci babdan geldiğini de görmekteyiz. Onların bildirdiğine göre, orta harfî boğaz harflerinden olan "شهد" "رغف" "رحم" gibi kelimeler hem dördüncü hem hem beşinci babadan gelebilir.

1- "شَهْدٌ" Kelimesinin Mânâları:

a- "شَهْدٌ" "Bildî" manasındadır. Munzirî, Ahmed b. Yahya'ya "شَهْدٌ اللهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ"⁴ ayetinin manasını sormuş. O da: "عَلِمَ اللهُ" manasına gelir." diye cevap vermiştir.⁵ İlmî her şeyi kuşatan kimse için "şehit" denirken, hakkında ilim sahibi olduğu şeyi açıklayana da bu manada "şâhit" denir. Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî diyor ki : "أَعْلَمُ" Müezzinin "أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ" "*Ben şâhitlik ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur.*" İfadesi "أَعْلَمُ" "*Ben şâhitlik ederim ki Hz. Muhammed Allah'ın elçisidir.*" İfadesi "أَعْلَمُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ" manasındadır. Yine "أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ" "*Ben şâhitlik ederim ki Hz. Muhammed Allah'ın elçisidir.*" İfadesi "أَعْلَمُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ" manasındadır.⁶

b- "Dedi" manasındadır. İbnu'l-A'râbî "شَهَدَ اللهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ" "*Allah'tan başka ilah olmadığına Allah şâhitlik eder.*" ayetinin manasının "Allah dedi" şeklinde olduğunu söylemiştir.⁷

² er-Râğıb, Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî, **el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân**¹, thk. Merkezu'd-Dirâsât ve'l-buhûs, Mektebetu Nezâr Mustafâ el-Bâz, tsz., I, 352.

³ el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, **Tehzîbu'l-luġa**, VI, thk. Muhammed Abdulmunim Hafâcî – Muhammed Fercu'l-Ukde, Daru'l-Mısriyye li't-te'lif ve't-terceme, Kâhire 1964-67, 73-78; el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd, **es-Sihâh tâcü'l-luġa ve sıhâhu'l-'arabiyye**, II, 4.b, thk. Ahmed Abdülġafûr Attâr, Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, Beyrût 1990, 494-495; İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed, **Makâyîsu'l-luġa**, III, thk. Abdusselam Muhammed Hârun, Daru'l-fıkr, ysz., 1979, 221; ez-Zemaşşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, **Esâsu'l-Belâġa**, I, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-kütubi'l-İmiyye, Beyrût 1998, 527; İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî'î el-İfrîkî el-Mısri, **Lisânu'l-'Arab**, III, thk. Ahmed Fâris, Dâru sâdır, Beyrût 1300/1882, 238-243; el-Fîrûzabâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, **el-Kâmûsu'l-muhît**, I, 8.b., thk. Mektebu't-tahkîki't-turâsi fî müesseseti'r-risâle, Müessesetu'r risâle, Beyrût 2005, 292; ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ Hüseyinî, **Tâcu'l-'arûs min Cevâhiri Kâmûs**, VIII, 2.b., thk. Doktor Abdulazîz, Matbaatu hukumeti'l-Kuveyt, Kuveyt 1994, 252-261; el-Bustânî, Butrus, **Muhîtu'l-muhît**, thk. Dâiretu'l-me'âcim, Mektebetu Lübnan, Beyrût 1987, s. 485; Kal'aci, Muhammed Ravvas, **Mu'cemu Lüġati'l-fukaha**, 2.b., Daru'n-nefâis, Beyrût 1988, 199-200; Zayf, Şevki, - Şa'bân Atıyye, - Ahmed Hâmid Hüseyin, - Cemal Murad Hilmî, **el-Mu'cemu'l-Vasît**, 4.b., Mektebetu't-şurûġi'd-devliyye, Kâhire 2003, 497.

⁴ Âl-i İmrân 3/18.

⁵ el-Ezherî, a.g.e., VI, 72-73.

⁶ İbn Manzûr, a.g.e., III, 239; el-Hakîm, a.g.e., 578.

⁷ el-Ezherî, a.g.e., VI, 72-73; İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.

c- "Yazdı" manasındadır. كَتَبَ ve قَالَ kelimeleri شَهِدَ'nin lâzimî manalarıdır.⁸ عَلِمَ ise شَهِدَ'nin asıl manasıdır.

d- "Açıkladı" manasındadır. Ebû Bekr b. el-Enbârî'ye göre "شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ" ayeti "بَيَّنَّ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ" manasındadır.⁹

e- "Bildirdi ve açıkladı" manasındadır. Ebû Ubeyde'ye göre "شَهِدَ اللَّهُ، وَعَلِمَ اللَّهُ وَبَيَّنَّ اللَّهُ" manasındadır. Çünkü şâhid bildiğini açıklayan manasındadır.¹⁰

f- "Bildirdi, açıkladı" manalarındadır. Âlimlere göre "شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ" ayetinin manası "بين" ve "اعْلَمَ" manalarındadır. Tıpkı hâkimin huzurunda hakkın kimin lehinde veya aleyhinde olduğunu açıklayan kimse için "شَهِدَ فُلَانٌ عِنْدَ الْقَاضِي" denilmesi gibi.¹¹

g- "Açıkladı ve ortaya çıkardı (izhar etti)" manalarındadır. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya'ya göre "شَهِدَ اللَّهُ" ifadesi "بين الله و أظهر الله" manalarındadır. Hâkimin huzurunda bildiğini izhar eden kimse için halk arasında "شَهِدَ الشَّاهِدُ عِنْدَ الْقَاضِي" ifadesi kullanılır. "شَهِدَ" kelimesinin bir şeyi izhar etmek manasına geldiğinin delili "كَلِمَاتٍ كَانَتْ مِنْهَا شَهَادَةٌ عَلَى أَنفُسِهِمْ بِالْكَفْرِ" "*kendi küfürlerine şâhitlik ettikleri halde...*"¹² âyeti kerimesidir. Burada kendi küfürlerine şâhitlik etmekten kasıt önce peygambere ittiba edip sonra muhalif olmalarıdır. Bu yaptıkları davranış onların küfürlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yoksa onlar açık açık "biz kâfiriz" demediler.¹³

h- "Hüküm verdi" manasındadır. Bu görüş Ebû Ubeyde'den nakledilir. Ona göre "شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ" ifadesi "قَضَى اللَّهُ" manasındadır. Bunun hakîkati de Allah bildirdi ve açıkladı anlamındadır. Zîra şâhit bildiğini açıklayan kimsedir. Allah kimsenin güç yetiremediği şeyleri yaratmakla kendi vahdetinin hakîkatini mahlûkâta beyan etmiştir.¹⁴

⁸ el-Ezherî, a.g.e., VI, 72-73; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1180.

⁹ el-Ezherî, a.g.e., VI, 73.

¹⁰ İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.

¹¹ İbn Fâris, a.g.e., III, 221.

¹² et-Tevbe 9/17.

¹³ el-Ezherî, a.g.e., VI, 73.

¹⁴ el-Ezherî, a.g.e., VI, 73.

i- حَلَفَ “Yemin etti” manasındadır. Araplar arasında kullanılan "إشْهَدُ بِكَذَا" "*bir şeye yemin et*" anlamındadır.¹⁵ Kur'ân-ı Kerim'de geçen وَالَّذِينَ يُؤْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ "*Kendi eşlerine (zinâ suçu) atan ve kendileri dışında şahidleri bulunmayanlar ise, onlardan da her birinin şahidliği, Allah adına dört (kere yemin) ile kendisinin hiç şüphesiz doğru söyleyenlerden olduğuna şahidlik etmektir.*" ayeti kerimesindeki شَهَادَةُ kelimesi yemin manasındadır.¹⁶

j- حَضَرَ “Hazır oldu” manasındadır. "...Sabah namazı şahit olunan namazdır." Ayetindeki مشهود kelimesi hazır olma manasındadır. Yani gece ve gündüz melekleri sabah namazında hazır bulunurlar. “Ş-h-d” kökünün bir yerde hazır bulunma manasına benzer olarak, şehirde bulunup seferi olmama anlamı da vardır. Ferra'ya göre "فمن شَهِدَ منكم المصْرَ في شهرٍ فلْيَضْمُهُ" "*sizden kim o aya şahit olursa oruç tutsun*" ayeti "فمن شَهِدَ منكم المصْرَ في شهرٍ" "*sizden kim o ayda şehirde hazır bulunursa...*" manasına gelir.¹⁷

k- أَخْبَرَ “Haber verme” manasındadır. Lisânu'l-Arab'da açıklandığına göre şehâdetin aslı gördüğünü haber vermektir.¹⁸

2- "شَهِدَ" Kökünün Türevleri

a- شَهِدَ : شُهِدَ fiilinin mastarıdır. "قعود" vezninde olup bir mahalde hazır bulunmak manasındadır ve "عَيْبَةٌ" (gaybet) in mukabilidir. Tıpkı şu şiirde hazır olma, bulunma, görünür gözlenir olma manalarına geldiği gibi;

كأني، و ان كانت شهودا عشيرتي،

إذا غبت عني يا عثيم، غريب

Ey Useym! Aşîretim yanımda olsa da

Sen olmasan, yalnız kalmış gibi olurum.¹⁹

¹⁵ el-Cevherî, a.g.e., II, 494.

¹⁶ İbn Manzûr, a.g.e., III, 240.

¹⁷ el-Ezherî, a.g.e., VI, 77; İbn Manzûr, a.g.e., III, 239; el-Hakîm, a.g.e., 578.

¹⁸ İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.

¹⁹ İbn Manzûr, a.g.e., III, 240.

Bir kimse mecliste hazır bulunduğunda kendisine "شَهْدَ الرجل المجلس" "mecliste hazır olarak bulundu" şeklinde söylenir. Devenin doğurduğu yerde kalan kan ve su izlerine de "شهود" "الناقة" denir.²⁰ Tıpkı şu şiirde olduğu gibi;

فجاءت بمثل السابري، تعجبوا

له، والثري ما جف عنه شهودها

(Hamile kadın veya deve) sâbirî gibi geldi, insanlar ona çok şaşırıldı

Toprakta onun (doğumundan) geriye kalan izler kurudu.²¹

Ayrıca "شهود" kelimesi "شاهد" kelimesinin çoğulu olarak da kullanılır.²² Şâhit kelimesini açıklarken buna değineceğiz.

b- شاهد: "شاهد" fiilinin ism-i fâili olan شاهد kelimesi, bir yerde hazır bulunan, bir olayı gözleyen, seyreden, müşâhade eden anlamlarına gelir. Tıpkı şu şiirde atın koşuşunu, süratini müşâhade etmek anlamına geldiği gibi.

²³ له غائب لم يبتدله و شاهد

Kelimenin cem'i "سافر- سَفَر" "صاحب - صحب" misallerinde olduğu gibi "شَهْدٌ"²⁴ şeklinde gelir. Bunun yanı sıra "شُهُدٌ", "شهود" ve "أشهاد" şeklinde de çoğulları gelmektedir.²⁵ Ahfeş'e göre "شَهُدٌ" ve "اشهاد" kelimeleri, "شَهْدٌ" kelimesinin cem'idir, yani cem'in cem'idir. Sibeveyh de "شَهُدٌ" kelimesini cem' için kullanılan bir isim olarak açıklamıştır.²⁶ Fakat bazı nahivciler "شاهد" in çoğulu olarak "شُهُدٌ" çoğulunu kabul etmemişlerdir. Bazıları da "فَعْل" kalıbında gelen kelimelerin üç kelime hariç "افعال" şeklinde çoğulunun olmayacağını dile getirerek "شَهُدٌ" kelimesinin "اشهاد" şeklindeki cem'u'l-cem'ine karşı çıkmışlardır. Bu kelime sözlüklere bakıldığında birden çok anlama itlak edildiği görülür. Bunlardan tespit edebildiğimiz birkaç tanesi şöyledir:

“Şâhid” kelimesi;

²⁰ el-Cevherî, a.g.e., II, 494; İbn Manzûr, a.g.e., III, 239; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1180.

²¹ İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.

²² İbn Manzûr, a.g.e., III, 239; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 253; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

²³ İbn Manzûr, a.g.e., III, 243.

²⁴ İbn Manzûr, a.g.e., III, 240; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

²⁵ el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292.

²⁶ el-Cevherî, a.g.e., II, 494; İbn Manzûr, a.g.e., III, 240; ; el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 253.

1. Hz. Peygamberin isimlerinden birisine,²⁷
2. Lisana (dil),²⁸
3. Hafaza meleklerine,²⁹
4. Cuma' gününe,³⁰
5. Yıldıza,³¹
6. Veled doğduğunda beraberce zuhur eden yapışkan suya,³²
7. Çabuk becerilen iş ve maslahata ıtlak olunur.³³

Meselâ aşağıdaki şiirde geçen *يا شاهد الله* ifâdesindeki *شاهد* melek anlamında kullanılmıştır;

فلا تحسبني كافرا لك نعمة

علي شاهدي، يا شاهد الله فاشهد

Senin bahşettiğin nimete nankörlük ettim sanma

Ben (buna) şahidim (tanığım), Ey Allah'ın meleği sen de şahit ol³⁴

Bu kelimeyle ilgili lügatlarda yer alan terimler ve yorumlar şu şekildedir:

"³⁵ و شاهدٍ و مشهودٍ": Bazı müfessirler “şâhid” in cuma günü, “meşhûd” un ise arefe günü olduğunu söylerken³⁶ diğer bir kısım ulemâ ise “meşhûd” kelimesine, insanların bir araya toplandığı ve hazır olduğu kıyamet günü, âhiret günü, arefe günü, Cum'a günü anlamlarını izâfe ederek anlamını genişletmişlerdir.³⁷

²⁷ İbn Manzûr, a.g.e., III, 240; el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 257; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

²⁸ el-Ezherî, a.g.e., VI, 79; el-Cevherî, a.g.e., II, 495; el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292 ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 257; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

²⁹ el-Cevherî, a.g.e., II, 495; el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 253.

³⁰ İbn Manzûr, a.g.e., III, 240; el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 257; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

³¹ el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 257.

³² el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 257; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

³³ el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 257; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

³⁴ İbn Manzûr, a.g.e., III, 242.

³⁵ Burûc 85/3.

³⁶ ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 258.

³⁷ el-Ezherî, a.g.e., VI, 75; el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 258; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1182.

"صلاة الشاهد" : Bir kısım âlim bu terkibi, o vakitte gökyüzündeki yıldızlar görüldüğü ve göz onları idrak ettiği için "صلاة البصر" olarak tanımlamıştır. Diğer bir kısım ise bunu "صلاة الفجر" olarak tanımlanmıştır.³⁸ Böyle isimlendirilmesinin sebebi, yolcunun sabah namazından kısaltma yapamayıp tıpkı şehirde hazır bulunan "şâhit" gibi bu namazı kılmasıdır. Ebû Sa'î ed-Darîr'den gelen rivayete göre aynı sebepten dolayı buna "صلاة المغرب" de denir.³⁹

c- اِشْتِشَاهَاد: Bir kişiden bir şeye şâhitlik etmesini istemek manasındadır. Bir kimseden şâhitlik etmesi istendiğinde "اِسْتَشْهَدَهُ" "onun şâhit olmasını istedi" denir.⁴⁰ Kur'ân-ı Kerim'de de bu manaya işaret kabilinden "واِسْتَشْهَدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ" "Erkeklerinizden iki şâhit getirin."⁴¹ diye buyrulur. Bu kelime meçhul okununca şehit olma manasına da gelir. Bu manada Allah yolunda öldürülen kimseye "اِسْتَشْهَدَ فُلَانٌ" denir.⁴²

d- شَهِيد امير vezninde olup şâhid (hâzır) ve gören manalarında hem mübâlağlı ism-u fâil⁴³ hem de güvenilen kimse anlamında ism-u mefuldür.⁴⁴ Aynı zamanda sıfâtı müşebbehedir. Çoğulu "شُهَدَاءٌ" şeklinde gelir. Zebîdî'nin eserinde geçen ifadeye göre, "عِلْمٌ" (ilim), mutlak olarak nazari itibare alındığında "عَلِيمٌ", bâtinî olarak alındığında "حَبِيرٌ", zahiri olarak alındığında ise "شَهِيدٌ" anlamına gelir. Orta harfi boğaz harflerinden olduğu ve "فَعِيلٌ" kalıbında geldiği için, başındaki ش (şin) harfi kesreyle de okunabilir.⁴⁵

“Şehîd” kelimesinin sözlüklerde;

1. Şâhitlikte çok güvenilir ve emin kimse,⁴⁶
2. İlminin dışında hiçbir şey kalmayan varlık [Allah (c.c)],⁴⁷
3. Allah yolunda öldürülen kimse,⁴⁸ mânalarına geldiği görülmektedir.

³⁸ Eserde "صلاة الشاهد" terkininin tam olarak hangi vakte ve namaza denk geldiği konusunda EbûMansûr ve Şemir birbiriyle tenâkuz eden görüşleri zikretmişlerdir. Bkz. ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 258.

³⁹ ez-Zemahşerî, a.g.e., I, 527; el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 258; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

⁴⁰ el-Cevherî, a.g.e., II, 494; İbn Manzûr, a.g.e., III, 240-242; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

⁴¹ El-Bakara, 2/282.

⁴² İbn Manzûr, a.g.e., III, 240-242; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181;

⁴³ ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254.

⁴⁴ Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

⁴⁵ el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

⁴⁶ el-Ezherî, a.g.e., VI, 75; el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

⁴⁷ el-Ezherî, a.g.e., VI, 75; el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

Son maddeyle ilgili Ebû Mansur'dan şöyle bir söz nakledilir: “Ümmetin en üstünü Allah yolunda şehit olandır. Çünkü bu kimse Allah (c.c) tarafından ümmet arasında seçkin kılınmıştır. Allah (c.c) kendi uğrunda şehit olanların ölmeyip bilakis indinde hayatta olduklarını bildirmesi⁴⁹ de (bu seçkinliğin göstergesidir)”. Şehitliğin önemiyle ilgili pek çok hadîs olmakla birlikte bir tanesinde şöyle buyrulur: “Şehitlerin ruhları cennetin yapraklarından asılan kuşların karınlarındadır.”⁵⁰

Allah yolunda öldürülen kimseye neden “şehîd” denildiği konusunda ise farklı görüşler olmuştur. Onları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Meleklerin, şehîdin yıkanması ve cennete naklinde hazır bulunmaları nedeniyle, ona şehid denmiştir.⁵¹
2. İbnu'l-Enbârî şöyle söylemiştir: “Allah (c.c) ve meleklerin onun cennet ile nimetlendirilmesine şâhit olmaları nedeniyle şehid denilmiştir.”⁵²
3. Şehitler, kıyamet günü peygamberlerini yalanlayan geçmiş ümmetler hakkında şâhit olarak çağrılacaklar arasında oldukları için onlara şehid denmiştir.⁵³ Allah (c.c) bununla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *...لتكونوا شُهَدَاءَ عَلِي النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا* “Siz insanlara, resul de sizin üzerinize şâhit olsun diye...”⁵⁴
4. Şehitler ölmeyip kıyamet günü huzur-u ilâhiyede hazır bulunacakları için onlara şehid denmiştir.⁵⁵ Bununla ilgili olarak ez-Zeccâc şöyle söylemiştir: “Peygamberlerin ümmetleri âhirette kendilerine gönderilen resulleri yalanlayacak ve inkâr edecek. Bunlar dünyada da inkâr edenlerdendi. Fakat Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ümmeti bu peygamberlerin görevlerini ifa ettiklerine, inkârcıların ise yalan söylediklerine şâhitlik edeceklerdir.”⁵⁶
5. Onların, âlem-i mülk ve melekûtu müşâhade etmelerine binâen, kendilerine şehid denmiştir.⁵⁷

⁴⁸ el-Ezherî, a.g.e., VI, 75; el-Cevherî, a.g.e., II, 494; ez-Zemahşerî, a.g.e., I, 527; el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254.

⁴⁹ Âl-i İmrân 3/169; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254-255.

⁵⁰ Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, Sahih-u müslim, el-Mektebetü'l-islâmî, Beyrût 1987, İmâre, 33; İbn Manzûr, a.g.e., III, 242.

⁵¹ 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

⁵² ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254.

⁵³ İbn Manzûr, a.g.e., III, 242; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254.

⁵⁴ el-Bakara, 2/143.

⁵⁵ Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

⁵⁶ ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254.

⁵⁷ Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

“Şehit” konusunda zikredilen bir başka husus ise şehitliğin çeşitleridir. Hadîslerde zikredildiğine göre Allah yolunda öldürülen şehidin dışında başka şehitler de vardır. Bunlar: boğulan, enkaz altında kalan, yanan; karın ağrısından, vebâdan, göğüs zarının iltihabı (zâtu'l-cenb)'den ölen kimselerdir. Bunlara, insanların haklarına giren ve onları kötü söz ve muameleleriyle korkutan zâlim kimselere karşı gerekli direnci gösteren, hakkı ortaya çıkaran kimseleri de ekleyebiliriz. Bununla ilgili Ömer b. Hattâb hakkında şöyle bir rivâyet anlatılır: “Hz. Ömer yanındaki insanlara: “Size ne oluyor da insanların haklarına geçen kimselere karşı güçlü ve dirençli olmuyorsunuz?” dediğinde onlar: “Onun dilinden korkuyoruz dediler.” Bunun üzerine Ömer b. Hattab: “Bu durumda sizin şehitlerden olmamanız daha uygundur” dedi.”⁵⁸ Bu başlık altında “şehit” ile ilgili verdiğimiz bu açıklamaları yeterli buluyoruz. Sonraki bölümlerde tafsilatlı açıklamalarını inşallah yapacağız.

e- “أَشْهَدَ - إِشْهَادٌ”:

1. Bir nesneyi huzura getirmek manasındadır. Bir kimse huzura getirildiğinde “أَشْهَدَهُ” “onu huzura getirdi” denilir.⁵⁹ “İstîşhâd” (şâhit tutma) manasına gelir. Bakara (2/282)'de اسْتَشْهَدَ kelimesi أَشْهَدَ manasında kullanılmıştır. Araplar arasında bir kimse şâhit tutulduğunda “borçlunun” “وَأَشْهَدْتُ الرَّجُلَ عَلِيَّ إِقْرَارَ الْغَرِيمِ” “borçlunun itirafına adamı şâhit tuttum.” denilir.⁶⁰ أَشْهَدَ fiili harf-i ceri ile kullanıldığında bir şey için şâhit tutmak manasına gelir. Sülâsîsi için kullanıldığında bir kimsenin aleyhine şâhit olmak manasına gelir.
2. Bâliğ olmak, hayz görmek, manasındadır. Meselâ bir cariye hayız gördüğünde ona “أَشْهَدْتُ الْجَارِيَةَ” denilir. Bir çocuk mezi gördüğünde (ihtilam olduğunda) ona “أَشْهَدْتُ الْغُلَامَ” denilir.⁶¹ Tıpkı şu şiirde olduğu gibi;

قامت تُنَاجِي عَامراً فَأَشْهَدَا

فَدَاسَهَا لَيْلَتَهُ حَتَّى اغْتَدِي

(Kadın) Âmir'i güzel sözleriyle etkiledi,

O da ihtilam oldu, onun ırzına geçti.

⁵⁸ İbn Manzûr, a.g.e., III, 242.

⁵⁹ Âsım Efendi, a.g.e., I, 1182.

⁶⁰ el-Ezherî, a.g.e., VI,77; İbn Manzûr, a.g.e., III, 240.

⁶¹ Âsım Efendi, a.g.e., I, 1182.

3. Meçhul olarak okunduğunda şehit olmak manasındadır.⁶² Allah yolunda şehit olan kimseye مُشْهَدٌ denir. Kelime bu anlamıyla şu şiirde yer almıştır; اني أقول ساموت
مُشْهَدًا “Şehit olacağım diyorum.”⁶³
6. "مُشْهَدٌ" : Kocasını uzaklardan gelmiş hâtuna denir.⁶⁴ Kocasını yanında hazır bulunan kadına denir.⁶⁵ Kocasını yanında olmayan kadına denir. Hz. Âişe'den nakledilen hadîse göre Hz. Âişe, Osman b Maz'ûn'un karısına müşhid mi yoksa muğîb mi olduğunu soruyor. Maz'ûn'un karısı muğîb gibi müşhid olduğunu söylüyor. Bu şekilde söylemesinin nedeni kocasını yanında bulunduğu halde ona yaklaşmamasıdır.⁶⁶
7. "شاهدة" : “Şahide” kelimesine baktığımızda sözlüklerde şu manaları görürüz:
1. Arz (yeryüzü) anlamına gelir. Çoğulu شواهد veya شهادات şeklinde gelir.⁶⁷
  2. Kabre dikilen dikdörtgen taşa denir.⁶⁸
8. "مُشَاهَدَةٌ" : مفاعلة vezninde olup bir nesneyi rû be rû (yüzyüze) görmek manasına gelir. Bir kimse bir şeyi gözüyle gördüğünde ona "شَاهَدَهُ" “onu gördü” denir.⁶⁹
9. "تَشَهُدٌ" : Namazda oturuşta kalarak tahiyâtı okumaktır. Bunun nedeni tahiyâtın kelime-i şehâdeti içermesidir. Ayrıca şer'en okunması vaciptir. Namaz kılan tahiyâtı okuduğunda "تَشَهُدَ الْمُصَلِّي" denir.⁷⁰
10. "مَشْهُودٌ" : Cuma günü, kıyamet günü ya da arafe günüdür. "و شَاهِدٍ و مَشْهُودٍ" ayetinde ki “meşhûd” bu anlamlardan birine itlak olunur.⁷¹
11. "شَهْدٌ" : مَهْدٌ Vezninde olup henüz peteğinden süzülmemiş gümeç (altıgen gözenek) içinde bulunan bala denir. Tıpkı şu şiirde olduğu gibi;

⁶² Âsım Efendi, a.g.e., I, 1182.

⁶³ el-Ezherî, a.g.e., VI,79.

⁶⁴ Âsım Efendi, a.g.e., I, 1182.

⁶⁵ İbn Manzûr, a.g.e., III, 241.

⁶⁶ İbn Manzûr, a.g.e., III, 241.

⁶⁷ el-Bustânî, a.g.e.,486.

⁶⁸ el-Bustânî, a.g.e.,486.

⁶⁹ Âsım Efendi, a.g.e., I, 1182; el-Cevherî, a.g.e., II, 494.

⁷⁰ Âsım Efendi, a.g.e., I, 1182; el-Ezherî, a.g.e., VI,75.

⁷¹ Âsım Efendi, a.g.e., I, 1182.

لُبَابِ الْبَيْرِ، يُلْبِكُ بِالشَّهَادِ

*Buğdayın özü (tohumu) bala karıştırılır.*⁷²

Cem'i شَهَاد gelir. Ayrıca Huza'a kabilesinden Benû Mustalik cemâati yurdunda bir suyun adıdır.⁷³

12. "تَشْهِيدٌ" : تَفْعِيل Veznindedir. Erkekten mezi gelmesi manasındadır. Araplar arasında bir erkek mezi gördüğünde ona "شَهَّدَ الرَّجُلُ" denir.⁷⁴

13. "مُشْهَدٌ" : مُكْرَم veznindedir. أَشْهَدَ fiilinin ism-u mef'ûlûdür. Savaşta şehit düşen adama denir.⁷⁵ Tıpkı şu şiirde şehit olma manasında kullanıldığı gibi;

أنا أقول سأموت مُشْهَدًا

*Şehit olarak öleceğimi söylüyorum.*⁷⁶

14. "مُشْهَدَةٌ", "مُشْهَدَةٌ", "مُشْهَدٌ": مَجْمَع ve مَحْضَر manasındadır. İnsanların hazır olduğu yere denir. Bununla ilgili olarak Araplar arasında "مُشْهَدُ الْقَوْمِ" "kavmin toplanma yeri" tabiri kullanılır.⁷⁷

⁷²İ bn Manzûr, a.g.e., III, 243.

⁷³ el-Ezherî, a.g.e., VI,75.

⁷⁴ el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292.

⁷⁵ el-Ezherî, a.g.e., VI,75; el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292.

⁷⁶ el-Ezherî, a.g.e., VI,79.

⁷⁷ el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292.

B-TERİM ANLAMAMI

"Şehâdet" kelimesi; hazır olma, müşâhade etme, şahitlik yapmak, haber vermek, bilmek, açıklamak, hükmetmek gibi aslî/lügavî anlamlarından sıyrılarak İslâmi ilimlerde, kelime-i şehâdet, fi-sebîlillah uğrunda ölmek, Allah Teâlâ'nın zâtını müşâhade etmek, onda yok olmak, görünür ve gözlenebilir olgular dünyası gibi anlamalara gelmiştir.⁷⁸ Görüldüğü üzere, İslâmi ilimlerin tarih süreci içerisinde gelişmesiyle birlikte bünyesine yeni anlamlar katan bu kelimenin, her ilimde farklı tanımlamaları olmuştur.

Kelimenin terim anlamını açıklayabilmek ve arzetmiş olduğu ilimler arasındaki istilâhi farklılıkları anlayabilmek için Kur'ân âyetleri ve câhiliye şiirlerindeki lügavî kullanımlarına kısaca değineceğiz.

Kur'ân'da türevleriyle birlikte yüz elliye yakın âyette geçen bu kelimenin en çok kullanılan türevleri; "şehid" (çoğulu şüheda), "şâhid" (tanık olan, gözleyen), "meşhûd" (tanık olunan, gözlenen), "istishâd" (tanıklık, gözleme, görerek bilip öğrenme) kelimeleridir.⁷⁹ Farklı terim anlamlarına rağmen Kur'ân'da daha çok kök anlamlarının öne çıktığını görmekteyiz. Bununla ilgili bir kaç örnek vermek yerinde olacaktır:

1- ما شَهِدْنَا مَهْلِكِ أَهْلِهِ "Onun âilesinin öldürülüşüne şahit olmadık."⁸⁰ Yani, onun âilesinin yok edilişi sırasında orada değildik.⁸¹ Onları kimin öldürdüğünü bilmiyoruz, orada bulunmadık.⁸²

2- لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ "Onlar yalan yere şahitlik etmezler"⁸³ Yani, onlar ne nefisleri ne de iradeleriyle yalanın yanında bulunurlar.⁸⁴ Elmalılı Hamdi bu ayeti; yalan yer şahitlik etmedikleri gibi, yalan söylenen ve yalan dolan dönen yerlerde de bulunmazlar,⁸⁵ şeklinde tefsir etmiştir.

⁷⁸ Eker, Hasan, **Şehâdet Bilinci**, Düşün yay., İstanbul 2013, 102-115.

⁷⁹ Ece, Hüseyin, **İslâmın Temel Kavramları**, Beyan yay., İstanbul 2013, 627.

⁸⁰ Neml 27/49.

⁸¹ er-Râğıb, **el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân**², (trc. Abdülbaki Güneş- Mehmet Yolcu), 3.b., Çıra yay., İstanbul 2012, 564.

⁸² Zuhâyli, Vehbe, **et-Tefsîru'l-münîr**, (trc. Hamdi Arslan, ve diğerleri), 2.b., Risâle yay., İstanbul 2005, XIX, 291.

⁸³ el-Furkan 25/72.

⁸⁴ er-Râğıb, **el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân**², 565.

⁸⁵ Elmalılı, Muhammed Hamadi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, sd.İsmâil Karaçam, ve diğerleri., Azim dağıtım, İstanbul VI, 88.

3- أَشْهَدُوا خَلْقَهُمْ "Onlar meleklerin yaratılışına şahit oldular mı?"⁸⁶ Yani gözleriyle gördüler mi? Taberî bu ayeti tefsir ederken "Müşrikler meleklerin yaratılışını müşâhade mi ettiler?" şeklinde gözle görmeyi kastetmiştir.

Şehâdetin câhiliye Arap şiirlerinde geldiği anlamları ise, şu şekilde birkaç örnekle zikredebiliriz:

1-Hâtem et-Tâî (v.578) bir beyitinde

و مَعْتَسِفٌ بِالزُّمْحِ دُونَ صَحَابِهَا تَعَسَّفْتُهُ بِالسِّيفِ وَالْقَوْمُ شُهَدٌ

Tek başına mızrağını rastgele (adâletsizce) savuran kişiyi, kavminin önünde kılıçla sıkıştırdım.

Beyitte geçen شُهَدٌ kelimesi daha önce bahsettiğimiz gibi شَاهِدٌ kelimesinin çoğuludur. Yâni, beyitte, kavmi orada hazır bulunmakta iken mızrağından güç alıp zâlimlik yapan kimsenin sıkıştırıldığından söz edilmektedir.⁸⁷

2-Zuheyr b. Ebî Sulma (v.609)'nın beytinde bu kelime şu şekilde ele alınmıştır:

جَوَّازٌ شَاهِدٌ عَدْلٌ عَلَيْكُمْ وَ بَيْتَانِ الْكِفَالَةِ وَالنَّالَاءِ

Sizin hakkınızda âdil bir şahit olan komşunuz için, size kefil olma ve garanti verme arasında bir fark yoktur.

Burada geçen شَاهِدٌ kelimesi bir şeye şahit olmak, tanık olmak anlamındadır. Âdil bir komşunun kefâlet ve garanti vermede, şahitliğinin kabul edildiğinden bahsedilmektedir.

Bu şâirin diğer beyitinde

خَبَالٌ وَسُقْمٌ مُضْنِيٌّ وَمَيْتَةٌ وَمَا غَائِبٌ إِلَّا كَأَخْرِ شَاهِدٍ

Akıl karışıklığı (delilik), zayıf bırakan hastalık ve ölüm görünmeyen son şahitler gibi.

Beyitte geçen şahit kelimesi gördüğü bir şeye şahit olan, ona tanıklık yapan manasındadır.

3- Lebîd b. Râbia el-‘Âmirî (v.661) bu kelimeyle ilgili inşâd ettiği şiir şöyledir:

و لِّلَّهِ فِي كُلِّ تَحْرِيكَةٍ وَ تَشْكِيَةٍ أَبَدًا شَاهِدٌ

⁸⁶ ez-Zuhurf 43/19.

⁸⁷ el-Cevherî, a.g.e., II, 494; İbn Manzûr, a.g.e., III, 240.

Her hareketli ve durağan şeye sürekli olarak, Allah için bir şahitlik eden vardır.

Bu beyitte yer alan “şâhit”, hareketli ve hareketsiz tüm mahlûkatta Allah’ın varlığına tanıklık eden bir delil bulunduğu anlamına gelir.⁸⁸

Yukarda zikredilen cahiliye şiirleri ve kur’ân âyetleri “Şehâdet”in lügavî manasını ortaya çıkarmış ve kelimenin semantik anlamına yönelik zihinleri berraklandırmıştır. Şimdi, şehâdetin bu lügavî anlamlarını da göz önünde bulundurarak İslâmi ilimlerde kazandığı istilâhi manalara göz atalım:

Fukahâya göre "şehâdet"; mahkeme önünde birisi için diğer bir kişi karşısında yakînen hakkı söylemektir. Münâzara ehline göre; karşı tarafın argümanını çürüten veya muhal olmaya mecbur eden şeydir. Sûfilere göre şehâdet, tecellîdir. Bununla birlikte onlara göre bu kelime kalpte hazır bulunan şey ya da ona hâkim olan zikir manasındadır. Eğer kalbe hâkim olan şey ilim ise o ilmin şâhididir. Eğer ona hâkim olan vecd ise o vecdin şâhididir. Eğer ona hâkim olan hak ise o hakkın şâhididir.⁸⁹

Araplara göre "şehâdet" bir kuralın ispatı için Kur’ân’dan veya Arap şiirinden delil getirmektir. Getirilen bu delile "şâhit" denir. Misaller, kuralı izah etmek için getirilirken, "şâhit" konun ispatı için getirilir. "Şâhit" üçe ayrılır bunlardan birincisi hakîkatin şâhitleridir ki bu, varlıkların hakîkatleridir ve mükevvinini gösterir. İkincisi, tevhîdin şâhitleridir ki bu eşyanın farklılıklarını gösterir. Her şey onu diğer şeylerden ayıran kendine has özellikleriyle bir vahdaniyete sahiptir. Üçüncüsü, fiil, sıfat ve halleriyle farklılaşan eşyanın şâhitliğidir ki bu tıpkı rızık verilenin Râzık’ı göstermesi, hayatın hayat vereni göstermesi gibi.⁹⁰

Usulcülere göre "şehâdet" çelişkiyi ve şüpheyi ortadan kaldıracak şer’i kanuna uygun bir vasıftır. Meselâ erkek atlarda zekat gerekmez, öyleyse ikisi arasında eşitliği vaz’ eden usul şâhitliğine göre dişi atlarda da gerekmez.⁹¹

Cürcânî Ta’rifat adlı eserinde şehâdeti şu şekilde açıklamıştır: "Mahkemede, gözle görülen bir şeyi birisi lehine başkasının ise aleyhine olmak üzere şehâdet lafzını kullanarak ihbar etmektir. İhbar üç çeşittir; birincisi birisi için başkası aleyhinde, ikincisi ihbar eden için başkası aleyhinde, üçüncüsü tam tersi ihbar etmektir."⁹²

⁸⁸ Kılıç, Zekî, **Şehâdet Sözcüğünün Semantik Açından İncelenmesi**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001, 17-18.

⁸⁹ el-Bustânî, a.g.e, 485.

⁹⁰ el-Bustânî, a.g.e, 486.

⁹¹ el-Bustânî, a.g.e, 486.

⁹² el-Cürcânî, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî, **Mu’cemu’t-Ta’rifât**, thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî, Dâru’l-fazile, Kâhire 1982, 111.

Fıkıh ıstılâhında şehâdetin târifi, aynı şeyler kastedilmekle birlikte farklı açılardan ele alınarak yapılmıştır. Bunlardan birkaç örneği sıralayacak olursak:

- Mevsîlî'nin şehâdet târifi, şahitlerin hazır buldukları ve müşâhade ettikleri bir işten haber vermeleridir.⁹³

- Kâsânî'nin târifi: Bir şahsın elinde bulunan hakkın, başka birine ait olduğunu haber veren üçüncü şahsın ihbarına denir.⁹⁴

- İbnu'l-Hümmâm'ın târifi: Kaza meclisinde, şehâdet lafzıyla hakkı ispat için doğru haber vermeye denir.⁹⁵

- İbn Ferhûn'un târifi: Muayeneye dayalı ihbara şehâdet denir.⁹⁶

- İbn Hacer el-Heytemî'nin târifi: Bir şahsın, başkası hakkında özel bir lafızla haber vermesidir.⁹⁷

Şehâdet, müşâhadeyle hazır olma, gerek nefiste hazır olarak, bütün duyularıyla vâkıf olmak, gerekse meydana gelmek sûretiyle karar kılınan bir ilim ve bu ilimle şahid olduğunu ikrar etme, açığa vurmadır. Kitap ehli kendi kitaplarında Resûlullah'ın hakkaniyetini ilmen ve tarihen görerek bilhassa vicdanlarında şahit olmuşlardır. Allah bunu onlara her bakımdan şehâdet ettirmiştir. Fakat onlar tıpkı bir hâdiseyi iyice görüp vâkıf olduktan sonra bunu inkâr edenin şehâdetini gizlemesi gibi Peygamber'in hakkaniyetini gizlemişlerdir.⁹⁸

Şehâdet, iç ve dış duyularla hissi olarak hazır olmayı ifâde eder. Tıpkı *فمن شهد منكم الشهر فليصمه* "Sizden kim ramazana şahitlik ederse onda oruç tutsun" âyetindeki şahit olmanın, Ramazan'ın girişine yetişmek ve hayatıyla, duyularıyla ramazana girdiğini kavramak anlamına geldiği gibi.⁹⁹

⁹³ el-Mevsîlî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd, **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtâr**, II, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût tsz., 327.

⁹⁴ el-Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd, **Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'**, VI, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye., Beyrût 1986, 266.

⁹⁵ İbnu'l-Humâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdurrahîm, **Fethü'l-kâdir**, V, thr. Abdurrezzak Gâlip el-Mehdî, Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrût 2003, 357.

⁹⁶ İbn Ferhûn, Burhâneddîn Ebû İbrâhîm b. Alî b. Muhammed, **Tebziratu'l-hükkâm fi usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm**, I, Dâru'l-âlemi'l-kutub, Riyâd 2003, 175.

⁹⁷ İbn Hacer el-Heytemî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed, **Tuhfetu'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc**, c. X, Matbaatu Mustafa, ysz., 1938, 211.

⁹⁸ Ünal, Ali, **Kur'an'da Temel Kavramlar**, Işık akademi yayınları, İstanbul 2012, 374.

⁹⁹ Ünal, a.g.e, 373.

Şehâdet, ilimle, yaşayışla adâletle hakka şâhitlik yapmak ve bunun bir göstergesi olarak Allah yolunda cihâdla canını vermeye denir.¹⁰⁰ Kısaca şehâdetin özü, yakîn bilgi (ilim), adâlet, takvâ ve yaşayışla hakka şâhit olmaktır.¹⁰¹

Görüldüğü gibi "şehâdet" kelimesi Allah yolunda ölmek ile sınırlı olmayıp, enfûsî ve âfâki delilleri idrak ederek Allah'ın varlığını ve birliğini ikrar etmek manasına gelir. Buna kısaca islam literatüründe "Kelime-i Şehâdet" denir ve *أشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ* "Ben şâhitlik ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur. Yine şâhitlik ederim ki Hz. Muhammed onun kulu ve elçisidir." lafızlarından oluşur.

Kelime-i Şehâdet İslâmın bir formulüdür. Onu dile getirmek sadece Allah'ın emir ve yasaklarına uyacağını, yalnız ona itaat edeceğini, onun gönderdiği peygamberi bir "Şâhid" (model) olarak kabul edeceğini gösterir.¹⁰²

O'nun vucûdiyyeti ve vahdâniyyetine şâhit olmamızın pek çok nedeni var. Onlardan bir tanesi kudret sahibi olmasıdır. Bunun delili âlemin son derece muhkem, kusursuz, tertipli ve düzenli yaratılmasıdır. Böyle bir eserin Müessiri'nin kudretine delâlet etmesi ve delil olması tabîi ve tartışmasızdır.¹⁰³ Kâinattaki her varlığın bizzat kendi nefsi, vicdânı, Allah'a şehâdetinde bulunur.¹⁰⁴ Bir şâirin belirttiği gibi *فَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَهٗ آيَةٌ تَدُلُّ عَلَيَّ أَنَّهُ وَاحِدٌ* "Her şeyde O'nun için bir âyet vardır, onun bir olduğuna delâlet eden."¹⁰⁵ Bununla birlikte Allah yaşayan hak üzere yaşasın ölen hak üzere ölsün diye kitaplar indirir ve peygamberler gönderir, böylece hiç kimseyi başı boş bırakmayarak¹⁰⁶ tevhîde şehâdet ettirir.¹⁰⁷

Şehâdet, gözlemlenebilir olgular âlemine duyularımızın hazır olmasını ifade eder. Bu yüzden gözlemlenebilir âleme müşâhade âlemi denir.¹⁰⁸

Mustansır Mîr Şehâdeti altı mânâyâ ayırmıştır:

a- Bir hâdiseye şâhit olmak; *وَالَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شَهَدَاءَ...* "İffetli kadınlara iftira atıp sonra dört şâhid getiremeyenler..." ayetinde olduğu gibi.¹⁰⁹

¹⁰⁰ Ünal, a.g.e., 380.

¹⁰¹ Ünal, a.g.e., 380.

¹⁰² Eker, a.g.e, 115-116.

¹⁰³ el-Ğazâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed, **İhyâ-u ulûmi'd-dîn**, I, (trc. Abdulhâlık Duran), Hikmet neşriyat, İstanbul 2012, 164.

¹⁰⁴ Ünal, a.g.e, 375.

¹⁰⁵ Ebû'l-Atâhiye, Ebû İshâk İsmâil b. el-Kâsım b. Süveyd, **Dîvânu Ebi'l-Atâhiye**, III, Dâru'l-kutubi'l- ilmiyye, Beyrût 62; Fîruzâbâdi, **Besâir**, 352.

¹⁰⁶ el-Kıyâme 75/36.

¹⁰⁷ Ünal, a.g.e, 375.

¹⁰⁸ Mîr, Mustansır, **Kur'ân'î terimler ve kavramlar sözlüğü**, (trc. Murat Çiftkaya), İnkılap yay., İstanbul 1996, 178.

b- Bir anlaşmaya ya da ticârî muâmeleyle şâhit olmak; و اشتشهدوا شهيدین من رجالکم... "Erkeklerinizden iki şâhit getirin..." ayetinde olduğu gibi.¹¹⁰

c- Bir şeyin, mesela ilâhî mesajın hak olduğuna şâhit olmak; و لیکونَ الرَّسُولُ شهيدا عَلَیْکُمْ و تكونوا شُهَدَاءَ عَلَی النَّاسِ... "Peygamber size şâhit (örnek) olsun, siz de insanlara şâhit (örnek) olun diye..." ayetinde olduğu gibi¹¹¹

d- Bir grup ya da topluluğu temsil etmek; و اِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَی عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ و اذْعُوا شُهَدَاءَکُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِیْنَ "Eğer kulumuza indirdiğimizden şüpheniz varsa onun bir benzerini getirin ve eğer doğru söyleyenlerseniz Allah'tan başka şâhitlerinizi getirin." ayetinde olduğu gibi.¹¹²

e- Bir şeyi gözetlemek; و De ki! Ey اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآیَاتِ اللّٰهِ و اللّٰهُ شَهِيدٌ عَلَی مَا تَعْمَلُونَ "De ki! Ey kitap ehli Allah yaptıklarınızı görüp dururken onun âyetlerini niçin inkar ediyorsunuz?"¹¹³

f- Şehit olmak (şehit hayatını feda ederek benimsediği hakîkate şâhitlik eder); و ليعلمَ اللّٰهُ الدِّیْنَ اٰمَنُوا و يتخذ منكم شُهَدَاءَ... "Allah içinizden îman edenleri bilsin ve sizden (savaşan mücahitler arasından) şehitler edinsin diye..."¹¹⁴

Şehâdet, Allah'a ve onun bütün âyetlerine güçlü bir tanıklıktan sonra, bu tanıklığın bir gereği olarak, O'nun dinine iman, salih amel ve cihâdla yardım ederek o uğurda ölmektir.¹¹⁵ Eğer bu amaç yoksa bu ölüm ne cihâd ne de şehâdetdir. Çünkü sadece Allah yolunda ölmek ve şehit olmak; onun dinine, onun gönderdiği hayat sistemine yardım etmek ile gerçekleşir. "Lâ İlâhe İllallah Muhammedun Resûlullah" şehâdetini getirip de bunun muhteva ve gereklerini yerine getirmeyen bir kimse şehâdet getirmiş olarak kabul edilmez. Eğer hedef Kelimetüllâh'ın yüceltilmesi değilse, eğer hedef ilahî şeriat ve metodun insanların gönlünde, ahlâkında, davranışlarında, yöntemlerinde, yasa ve nizâmında egemen olması değilse şehitlik de yoktur, cennette yoktur.¹¹⁶ Ebû Mûsa (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.)'e "Cesâretini göstermek için, hamiyeti için ve gösteriş için savaşan adam..."

¹⁰⁹ en-Nur 24/4.

¹¹⁰ el-Bakara, 2/282.

¹¹¹ el-Hac 22/78.

¹¹² el-Bakara 2/23.

¹¹³ Âl-i İmrân 3/98.

¹¹⁴ Âl-i İmrân 3/140.

¹¹⁵ Ece, Hüseyin, **İslâmın temel kavramları**, Beyan yay., İstanbul 2013, 631-634.

¹¹⁶ Kutub, Seyyid, **Cihâd ve şehâdet**, Neda yay., Konya 2013, 93.

Hangisi Allah yolundadır?" diye soruldu. Resûlullah da "Kim, Kelimetullâh'ın yüceltilmesi için savaşırsa onun savaşı Allah yolundadır." diye buyurdu.¹¹⁷

Seyyid Kutup şehâdet ile ilgili şu tanımları yapmıştır;

- Şehâdet, Allah'ın beğenmesidir.
- Allah'ın kendi uğrunda savaşan mücâhidleri şâhit tutmasıdır.
- Mücâhidlerden seçtiklerini üstün ve özellikli kılma işidir.
- Nefisleri rızıklandırmak için kendine yakın tutmasıdır.

"Şehâdet" kelimesinin terim anlamındaki bu kesretin nedeni, kelimenin kökünün birden çok manaya gelmesinden ileri gelmektedir. O manalardan birisi "hazır olmak"tır. Allah yolunda can veren kimsenin yanında melekler hazır bulunduğu ve Allah'ın nimetlerini yakînen gördüğü için¹¹⁸ bu uğurda ölen kişiye "şehit", bu yolda ölmeye de "şehâdet" denir. Manâlarından diğeri ise "tanık olmak"tır. Yeryüzündeki her varlık, Allah'ın dışındaki tanrıların ne fayda ne de zarar verdiğine¹¹⁹, ibâdet edilmeye lâayık olmadıklarına ve yalnızca Allah'a kulluk yapmak gerektiğine kendi iç ve dış dünyalarında tanık oldukları için, bu tanıklığa da şehâdet denmiştir.

İbnu'l Cevzî'nin Nüzhetü'l-A'yün adlı eserinde "şehâdet" kelimesini, görüleni haber vermek, olarak açıklamıştır.¹²⁰

Râğıb el-İsfahânî ise şehâdeti: "İç ve dış duyular yoluyla meydana gelen bilginin ifâde edilmesi", "Göz veya basîretle görerek hazır olmak"¹²¹ veya "Basîret veya gözle görmekten meydana gelen bir bilgidен kaynaklanan bir söz" olarak açıklamıştır.

Şehâdet, meşhûdun lehi (lehinde şahitlik edileni) ve meşhûdun aleyhi (aleyhinde şahitlik edileni) müşâhade etmektir.¹²² ez-Zeccâcî, borç konusundaki şehâdetin ve birisini borca şahit olarak getirmenin "müşâhade" den türediğini söylemiştir. Çünkü Şahitlik, sadece o şeye şahid olan bir nesnenin veya öznenin müşâhadesiyle olur.¹²³

¹¹⁷ Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, Sahihu Müslim, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût 1987, İmâre, 150-152.

¹¹⁸ er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân**², 567.

¹¹⁹ Yûnus 10/18.

¹²⁰ İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **Nüzhetü'l-a'yuni'n-nevâzîr fî 'ilmi'l-vucûh ve'n-nezâir**, 3.b. thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Müessesetü'r-risâle, Beyrût1407/1987, 377.

¹²¹ er-Râğıb **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân**², 566-567.

¹²² ez-Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım, **İştikâku esmâillah**, thk. Abdulhasen el-Mübârek, Müessesetü'r-risâle, Beyrût 1986 132.

¹²³ ez-Zeccâcî, a.g.e, 132.

Şehâdet konusunda insan ile Allah arasında ayırım yapmak gerekir. Allah, mahlûkun ancak "huzûr ve mukârebe" vasıflarıyla bilebildiği şeyi bu vasıf bulunmadan bilebilir. Bir kimse fiziksel olarak kavminin içinde olmasa da nasıl olanlardan haberi oluyorsa¹²⁴ Allah'ın da kendi yarattığı kâinattaki düşen bir yapraktan¹²⁵ bile haberdar olması mümkündür.

Şehâdet; ilimle, yaşayışla, adâletle Hakk'a şâhitlik olduğundan bunun bir göstergesi olarak Allah yolunda cihâdla canını vermeğe de şehâdet denmiş ve bu şekilde canlarını fedâ edenlere şehit adı verilmiştir. Fakat, şehit olmak mutlaka savaşta ölmeği gerektiren bir durum değildir. Belki, savaşta Allah yolunda ölmek şehâdetin bir özelliğidir. Şehâdetin özü, yakîni bilgi, adâlet, takvâ ve yaşayışıyla Hakka'a şâhit olmaktır.¹²⁶

II-"ŞEHÂDET" KAVRAMININ LİTERATÜRDEKİ YERİ

Bu başlık altında Şehâdetin "Temel İslam Bilimleri" ve "Din Bilimleri"ndeki kazandığı manalar detaylı olarak ele alınacaktır.

A-TEMEL İSLAM BİLİMLERİNDE "ŞEHÂDET" KAVRAMI

Bu bölüm, temel islam bilimlerinin beş önemli alanı olan "Tefsir", "Fıkıh", "Hadîs", "Kelam" ve "Tasavvuf"dan oluşmaktadır. Aşağıda, her bir alanın mütehassıslarının kendilerine göre yapmış oldukları "şehâdet" tanımları ve açıklamalarını göreceğiz. Bu açıklamalar ışığında şehâdetin, zamanla gelişen şer'î ilimler içerisinde –tabiri câizse- elde ettiği yeni tat ve kokuları okuyucuya sunmaya çalışacağız.

1- Tefsir'de

Bu bölümde "şehâdet" kavramının semantiği, Kur'ân'da geçen türevleri, geçtiği yerlerin sayısı ve tefsirlerde bu kavramın genel olarak nasıl anlaşıldığı kısaca ele alınacaktır. Bu konunun üzerine "Kur'ân'da Şehâdet" başlığı altında daha fazla durulacaktır.

a- Genel Olarak Kur'ân'da "Şehâdet"

"Şehâdet" sözcüğü Kur'ân'da türevleriyle birlikte yüz elli altı âyette geçmektedir. Bu türevlerin en çok kullanılanı "şehit" (çoğulu şüheda), "şâhid" (tanık olan, gözleyen), "meşhûd" (tanık olunan, gözlenen), "istişhâd" (tanıklık, gözleme, görerek bilip öğrenme)

¹²⁴ el-Halîmî, Ebû Abdullâh Hasen b. Hüseyin, *el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân*, thk. Halîmi Muhammed, Dâru'l-fikr, Beyrût 1979, 200.

¹²⁵ el-En'âm 6/59.

¹²⁶ Ünal, a.g.e., 380.

kelimeleridir.¹²⁷ Yedi ayette fiil kalıbıyla, iki ayette şâhid ve on dokuz âyette şehîd biçiminde Allah'a nispet edilmiş, bir âyette zâtı ilâhiyye ism-i tafdil ile "en büyük şâhid" diye nitelendirilmiştir. Ayrıca "âlimu'l-gaybi ve's-şehâde" ibâresi on âyette geçmektedir.¹²⁸

Kelimenin Kur'ân'da kullanılan türevlerinin sayısına daha ayrıntılı olarak bakacak olursak;

"شَهْدَ" Çekime uğramadan sadece bu şekilde kök olarak mâzi sîgada altı yerde geçmektedir. Bunların bir tânesinde Allah'ın(c.c) kendinden başka ilah olmadığına şâhitlik etmesi söz konusudur. Bunun dışındakilerde; İsrailoğullar'ından birinin,¹²⁹Hakk'ı tasdik eden kimsenin,¹³⁰ göz-kulak ve derilerin,¹³¹ Züleyhâ'nın¹³² akrabalarından birinin,¹³³ Ramazan ayında bulunan kimsenin¹³⁴ şâhitliği söz konusudur. Çekime uğrayan mâzi sîgalar ise toplamda on¹³⁵ yerde geçmektedir.¹³⁶

"شَهْدَ" nin muzâri sîgalarının adedi yirmi ikidir. Geliş şekilleri ise şu şekildedir:
"أشهد, تشهد, تشهدون, تشهدون, يشهد, يشهدون, يشهدون, يشهدون, يشهدون, يشهدون" ¹³⁷

Emir kalıpları toplamda on yerde gelirken "أشهد" ve türevleri yedi yerde gelmektedir.¹³⁸

"شاهد" kelimesinin çoğullarından birisi olan "أشهاد" iki yerde, "شهيد" in çoğulu olan "شهداء" yirmi yerde geçmektedir.¹³⁹

¹²⁷ Ece, Hüseyin, **İslâmın temel kavramları**, Beyan yay., İstanbul 2013, 627.

¹²⁸ Abdülbâkî, Muhammed Fu'âd, **el-Mu'cemü'l-müfrehes li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-hadis, Kâhire, 1417/ 1996, 477-480.

¹²⁹ el-Ahkaf 46/10.

¹³⁰ ez-Zuhruf 43/86.

¹³¹ Fussilet 41/20.

¹³² Âyette bahsedilen kadın Mısır İmparatorunun eşi ve Yûsuf (a.s)'a sahip olmak ister. Tekvin, 39. Bölüme göre Yûsuf (a.s) elbisesini Züleyhân'ın yanında bırakıp kaçır. Kapıya doğru koşarlarken hanımın kocasıyla karşılaşır ve Züleyha "ما جزاء من اراد باهلك سوء" "Senin ailene kötü maksatla yaklaşmanın cezası zindana atılmaktan başka ne olabilir" diyerek ona iftira atar. Yûsuf (a.s) kendisini savunurken araya giren kadının akrabası : "Eğer gömlek önden yırtılmışsa kadın doğruyu söylemektedir arkadan yırtılmışsa yalan söylemektedir" dedi. sonunda Hanımın kocası sonunda bunun bir "Keydikunne" (kadın oyunu) olduğunu anlıyor ve hak ortaya çıkıyor.

¹³³ Yûsuf 12/26.

¹³⁴ Âl-i İmrân 3/18.

¹³⁵ Fussilet 41/21; el-En'am 6/130; el-A'raf 7/172; Yûsuf 12/81; en-Neml 27/49; Âl-i İmran 3/82; Nîsa 4/15; el-En'am 6/130, 150; el-A'raf 7/37; ez-Zuhruf 43 /19;

¹³⁶ Abdülbâkî, a.g.e, 477.

¹³⁷ Abdülbâkî, a.g.e, 477.

¹³⁸ Abdülbâkî, a.g.e, 477,478.

¹³⁹ Abdülbâkî, a.g.e, 478,479.

"شهادت", "شهادة" şeklinde ise toplamda yirmi altı yerde, "مشهد" ve bir yerde, "مشهود" üç yerde geçmektedir.¹⁴⁰

"شاهد" Kelimesi on altı yerde geçerken mübâlağlı ism-u fâili olan "شهيد" Kur'ân-ı Kerim'de "şehit" kelimesi biri tesniye yirmisi cemi olmak üzere elli altı defa geçmektedir.¹⁴¹ Çoğu yerlerde tanık anlamında bazı yerlerde esmâ'ül-hüsna'dan biri olarak, bazılarında ise Allah'ın irâdesine uygun olarak yaşayan kâmil insan,¹⁴² örnek kişi,¹⁴³ önder manasında kullanılmıştır.¹⁴⁴

“Şehîd”in ve çoğulu olan “Şühedâ”, Sübûti kat’î derecesinde delâlet etmese de, Allah yolunda canını fedâ ederek şehitlik mertebesini kazanan kimseleri ifâde etmek üzere dört âyette¹⁴⁵ geçer. Meselâ, Bikâ’î, Nazmu'd-Dürer adlı eserinde *... O zaman ben onlarla beraber şahit olamadım.*” âyetini tefsir ederken burada geçen "şehit - شهيد" kelimesinin hazır olma manasına gelebileceği gibi, müslümanların çok yüce saydığı fakat münafıkların bu yücelikten tenezzül etmeyi nimet saydığı şehitlik olabileceğini söyleyerek, kelimenin semantiğinden kaynaklı diyalektik (hem şehit olma - hem hazır olma) manalarına dikkat çekmiştir.¹⁴⁶

Zuhrûf 69’da ifâde edilen *وَجِيءَ بِالْبَنِيِّ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ* “peygamberler ve şahidler (veya şehitler) getirilir ve insanlar arasında hakk ile hükmedilir ve onlar haksızlığa uğramazlar.” âyeti kerimede geçen “الشهداء” bazı müfessirlerce “şehit” olarak yorumlanırken,¹⁴⁷ bazılarınca kıyâmet günü peygamberlerle birlikte çağrılacak “hakkın şahitleri” olarak yorumlanmıştır.¹⁴⁸

Yine “şühedâ” kelimesinin geçtiği *وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا* “Allaha ve Peygambere itaat edenler, Allahın nimetlerini bağışladığı kimselerden olacaklardır: peygamberler, hakîkatten hiç sapmamış

¹⁴⁰ Abdulbâkî, a.g.e, 479,480.

¹⁴¹ Abdulbâkî, a.g.e, 477-480.

¹⁴² Bakara 2/143.

¹⁴³ el-Hac 22/78.

¹⁴⁴ Atar, Fahrettin, "Şehid", **DİA**, XXXVIII, İstanbul 2010, 428.

¹⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/140; en-Nîsa 4/69; ez-Zümer 39/69; el-Hadîd 57/ 19.

¹⁴⁶ el-Bikâî, Burhânuddîn Ebû'l Hasen İbrâhîm b. Ömer, **Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âye ve's-süver**, V, Dâru'l-kitabi'l-islâmî, Kâhire, 325.

¹⁴⁷ et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân**¹, XX, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsîn et-Türkî, Mektebetu'l-Hicr, Kâhire 2001, 262.

¹⁴⁸ Esed, Muhammed, **Kur'ân mesajı**, (trc. Câhit Koçak-Ahmed Ertürk), İşâret yay. İstanbul 2002, 153; Eker, a.g.e., 31; Ünal, a.g.e., 378, 380; Ece, a.g.e., 630.

olanlar, hakikate (hayatlarıyla) şâhitlik yapanlar ve dürüst ve erdemli olanlar: işte böylelerinin ki ne güzel birlikteklilerdir!"¹⁴⁹ âyeti kerimesinde geçen "الشهداء" kelimesini birçok müfessir,¹⁵⁰ "Allah yolunda ölmek-şehit olmak" olarak yorumlarken Muhammed Esed ve bazı müfessirler¹⁵¹ "Hakka tanık olan şâhitler" olarak yorumlamıştır. Nazmu'd-Dürer sahibi el-bekâî de bu âyette geçen "الشهداء" kelimesini, üstün vasıflı insanlardan ve kutsal yerlerden bir an olsun uzak kalmayan, çözümleri ile insanlarla, bilgi ve anlayışıyla AllahTeâlâ ile beraber olan kimseler olarak açıklamıştır.¹⁵²

b- Tefsirler'de

Tefsirlere bakıldığında şehâdet kelimesi yemin etmek¹⁵³, bilmek,¹⁵⁴ huzurda olmak,¹⁵⁵ davâda şâhitlik etmek,¹⁵⁶ işin hakîkatine muttali olmak,¹⁵⁷ hüküm vermek,¹⁵⁸ açıklayıp ortaya koymak,¹⁵⁹ tasdik etmek, onaylamak gibi değişik anlamlarda kullanılmaktadır.

Beydâvî şehâdeti, anlamı kalp huzuru ve farkında olmak olan "şuhud" kökünden gelen ve bilerek haber vermek manasında olan bir kelime olarak açıklamıştır. Ayrıca aynı bağlamda Allah'a isnat edilen şehâdeti de tasdik etmek olarak yorumlamıştır. İbn Abbas bu kavramı yerine göre anlamlandırmıştır. Bazen yemin, bazen bilmek, bazen de müşâhade etmek anlamlarını vermiştir.¹⁶⁰ Zâdu'l-Mesîr'de nakledildiğine göre Kadı Ebû Ya'la Münâfikûn 63/1 de geçen "şâhitlik ederim" sözünü, ikinci ayette "yeminlerini kalkan olarak kullanmak" ifadesi çerçevesinde yemin olarak yorumlamıştır.¹⁶¹ İmam Ahmed, Evzâî, Sevri ve Ebû Hanife; şâhitlik ederim, kasem ederim, azm ederim, ant içerim kalıplarının hepsinin yemin olduğunu söylemişlerdir. Şâfi de şöyle söylemiştir: "Kasem ederim" yemin değildir. Ancak "Allah'a kasem ederim" der de yemin kastederse yemin olur.¹⁶²

¹⁴⁹ Bkz. en-Nisâ, 4/69; Esed, a.g.e., 153.

¹⁵⁰ et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**¹, 262.

¹⁵¹ Esed, a.g.e., 153; Eker, a.g.e., 31; Ünal, a.g.e., 378, 380; Ece, a.g.e., 630.

¹⁵² el-Bikâî, a.g.e., V, 320.

¹⁵³ el-Münâfikûn 63/1, 2.

¹⁵⁴ el-Bakara 2/140.

¹⁵⁵ el-Bakara 2/185.

¹⁵⁶ el-Bakara, 2/282, 283; el-Mâide 5/107.

¹⁵⁷ el-Ahkaf 46/10.

¹⁵⁸ el-Münâfikûn 63/1.

¹⁵⁹ Âl-i İmran 3/18.

¹⁶⁰ el-Firûzâbâdî, **Tenvîru'l-mikbâs min tefsiri İbn Abbas**, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût 1992, 597.

¹⁶¹ İbnu'l-Cevzî, İmam Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman Alî b. Muhammed, **Zâdu'l-mesîr**¹, VI, (trc. Abdülvehhâb Öztürk), Kahraman yay., İstanbul 2009, 206.

¹⁶² İbnu'l-Cevzî, **Zâdu'l-mesîr**¹, 206.

Şehâdet kelimesi Kur'ân'da kullanıldığı yere, bağlama ve bulunduğu sîkaya göre farklı anlamlar alabildiğinden müfessirler bu kelimeyi içinde bulunduğu anlamsal çerçevede yorumlamayı tercih etmişlerdir. Kelimenin kendi anlam yelpâzesinin genişliği bir tarafa, bir de müfessirlerin bu kelimeye kendilerince farklı anlamlar katmaları mevcut manaların adedini bir hayli çoğaltmıştır. Bir örnek verecek olursak Zemahşerî *و اول العلم و الملائكة و اله الا هو و الملائكة و اول العلم* "Allah(c.c), Melekler ve ilim sahipleri Allah'tan başka bir tanrı olmadığına şâhitlik ettiler." (Âl-i İmran 3/18) ayetini şöyle yorumlamıştır: "Allah'ın vahdâniyetini gösteren filleri ve eşsiz ayetleri şâhidin şehâdetine benzemektedir. Tıpkı şâhidin gerçeği ortaya çıkarmak için şâhitlik ettiği gibi Allah'ın taklid edilemez fiilleri ve indirdiği ayetler de onun birliğine şâhitlik etmekte, gerçeği beyan etmektedir."¹⁶³ Zemahşerî bu kadar açıklamayla yetinirken Râzi, şehâdet hakkındaki farklı görüşleri okuyucuya sunarak açıklamalarını daha da uzatmıştır. Râzî'nin tefsîrinden anlaşılıyor ki kimileri bu ayetteki şehâdeti, ilim ehli ve meleklerin ki ile - Allah'ın varlığını açıklamaya ve ilme dayalı olarak- Allah'ın şehâdeti ile aynı saymaktayken; kimileri ise bu ikisi arasında ayırım yapmaktadır.¹⁶⁴

Birinci görüşe göre; Allah şâhitlik ettiğine göre kesin olarak kendi varlığının delillerini açıkça ortaya koymuştur. Çünkü bir şeye şâhitlik etmek için güneşi görür gibi emin olmak gerekir. Zirâ Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurur: *اذا علمت مثل الشمس فاشهد* "Güneş gibi âyan beyan bildiğin zaman ona şâhitlik et."¹⁶⁵ İlim erbâbı ve melekler de Allahın varlığının delillerini naklî olarak ortaya koymuşlar ve onun vahdâniyetini güçlendirmişlerdir. Böylece Allah, Melekler ve ilim ehli kesin bir ilimle Allah'ın birliğinin işâretlerini ortaya koymuşlar ve ona böylece şâhit olmuşlardır.¹⁶⁶

İki şehâdetin birbirinden ayrı olduğu görüşüne gelince, bunu savunanlara göre melek ve ilim ehlinin şehâdeti Allah'ın birliğine iman etmek ve "şehâdet" getirerek ikrar etmekten ibâret iken Allah'ın şâhitliği ise kendi varlığını ve birliğini açıkça ortaya koyacak deliller vaz etmekle olur. O eşyâyı kendi birliğine delil kılmak için yaratmıştır.¹⁶⁷

Bu örnekte görüleceği gibi aynı ayet dahî olsa müfessirler tarafından farklı yorumlamalar yapılarak kelimelerin anlamlarında genişlemeler olmuştur. Fakat özellikle de bu iki tefsirci arasında mensup olduğu mezhepten kaynaklı olarak ciddi ihtilaflar söz

¹⁶³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*, I, Dârul-ma'rife, Beyrût 2009, 417.

¹⁶⁴ er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddin Mahmûd b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-ğayb*, (trc. Suat Yıldırım, ve diğerleri), Huzur yay., Ankara 1989, 205-210.

¹⁶⁵ İbnu'l-Humâm, a.g.e., VII, 357; el-Mevsîlî, a.g.e., II, 139.

¹⁶⁶ er-Râzî, a.g.e., 208.

¹⁶⁷ er-Râzî, a.g.e., 206-207.

konusudur. Hatta Râzî bu ayetin tefsîrinde, Zemehşerî'nin İslâmı "adl ve tevhid" den ibâret olduğunu ileri süren zavallı, fuzûlî ve bilmediği şeylere dalan bir adam ¹⁶⁸ olduğunu söyleyerek eleştirmiştir.

Elmalılı Hamdi'nin Hak dîni Kur'ân Dili adlı tefsirine baktığımızda şehâdet kelimesinin; hakîkatı bildirmek,¹⁶⁹ beyan edip açıklamak,¹⁷⁰ bir takım deliller ile Allah'ı ispat etmek, kesin bir ilim ile yakînen bilinen bir şeyi Allah'ın huzûrunda bulunduğuna inanarak dosdoğru haber vermek,¹⁷¹ (gizlinin karşıtı) açıklık¹⁷² vb. anlamlarına geldiğini görmekteyiz.

Nizâmuddin en-Nîsâbü'rî şehâdeti, bilmeye ilgili ihbar çeşidi¹⁷³ olarak ele alıp bazı ayetlerde Râzî gibi Allah ve mahlûkâtın şehâdetini ayırırken, Şihâbuddin es-Sivâsî Allah'ın, onun dışında kimsenin yapmaya güç yetiremeyeceği kat'i hüccetler ve delillerle vahdâniyyetini ispat etmesi¹⁷⁴ ve mahlûkatın, gördükleri bu muazzam delilleri içlerinden ve dışlarından ikrar etmeleri, onaylamaları¹⁷⁵ olarak açıklamıştır.

"Şehâdet" kelimesi kendi anlam dağarcığını yukarıdaki saydığımız mânalarla sınırlandırmayıp tıpkı büyüyen bir fidan gibi kemâle doğru yol almaktadır. Bu bölümde şehâdetin kazandığı son bir anlamı da belirterek kapatmak istiyoruz.

Hatırlayacağınız gibi yukarıda şehâdeti ikiye ayırmıştık, birisi Allah'ın şehâdeti diğeri ilim sahipleri ve meleklerin şehâdetiydi. Allah'ın şehâdeti hakkında yapılan yorumlardan birisi; yarattığı masnûâtın ve indirdiği kitâbın onun vahdâniyyetine işâret eden şâhitler olmasıydı. Diğeri de Allah'ın kendisi ve mahlûkâtı hakkında olan üstün bilgisi ve şâhitliği manasında, "ilme'l yakînidir ¹⁷⁶. Şehâdetin ikinci yarısı olan ilim sahipleri ve meleklerin şehâdeti de tıpkı onları yaratanın şehâdeti gibi, bir şeye ilme'l yakîn olarak muttâlî olmaktadır. Bu anlamda şehâdeti değerlendirdiğimizde bu kelime, ilm-i yakîn ile epistemolojik olarak aynı mertebede bulunmaktadır. Yani, "Ben şuna şâhidim demek güneş kadar parlak bir yakîn ile onu biliyorum demektir."¹⁷⁷

¹⁶⁸ er-Râzî, a.g.e., 209.

¹⁶⁹ Elmalılı,a.g.e., II, 324.

¹⁷⁰ Elmalılı,a.g.e., II, 324.

¹⁷¹ Elmalılı, a.g.e., VIII, 66.

¹⁷² Elmalılı, a.g.e., VIII, 98.

¹⁷³ en-Nîsâbü'rî, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kamî, **Tefsîru garâibu'l-Kur'ân ve rağâibu'l-Furkân**, II, Dâru'l-kutubu'l ilmiyye, Beyrût 1996, 126.

¹⁷⁴ es-Sivâsî, Şihâbuddîn Ahmed b. Mahmûd, **Uyûnu't-tefâsîr li fudela'u's-semâsîr**, thk. Bahauddîn Dartmâ, Mektebetü'l-irşâd, Beyrût 2006, 146.

¹⁷⁵ er-Râzî, a.g.e., 208; Ünal, Ali, 374.

¹⁷⁶ Şehâdetin ilm-i yakîn ile arasındaki ilişki hakkında daha fazla bilgi için bkz. Elmalılı, a.g.e., II, 327-328.

¹⁷⁷ er-Râzî, a.g.e., 208.

2- Hadîsler'de

Bu bölümde “şehâdet” kavramını biçim ve anlam yönüyle ele alarak inceleyeceğiz. Biçim yönüyle ele alırken kelimenin kendisi ve türevlerinin hadîslerde geçen değişik kalıplarını ve bunların adedini inceleyeceğiz. Anlam yönünde ise şehâdetle ilgili yapılan tanımlamalar ve açıklamalara değineceğiz.

a- Biçim Yönüyle "Şehâdet" Kavramı

Hz. Peygamber'in "şehâdet" ile ilgili açıklamaları hadîs mecmualarında "imâre", "cihâd", "fazlu's-şehid", "meğâzi", "fazâilu's-sahâbe" başta olmak üzere¹⁷⁸ "salat", "ezân", "cuma", "el-amel fî salât", "tefsîr-i sûre", "îman", "zekât", "ilim", "rikak", "enbiya", "şerkike", "diyet", "menâkıb", "menâkıbu'l-ensâr", "müsafirîn", "kasâme", "taharet", "savm", "nikah", "hudud", "sünnet", "edep", "siyer", "kıyâme", "kader", "tatbîk", "sehv", "tahrîm", "kusûf", "fey", "ikâme", "zühd", "fiten", "vasâyâ", "isti'zân", "nüzûr", "nidâ", "sefer", "cenâiz", "ıtk", "mesâcid", "radâğ", "zühd", "mevâkît", "ferâiz", "kusûf", "sayd", "camaat", "menâsik", "hîbe", "ekdiye", "imâme", "zînet", "kıble", "talak", "liâ'n", "Îdeyn", "ferâiz", "edâhî", "âhâd", "buyû", "eymân", "ahkâm", "melâhim", "eti'me", "medîne", "ticâret", "hayz", "i'tisâm", "şufa", "hac", "umre", "vekâlet", "müsâkât", "münâfikîn", "dâva", "lukâta", "eşribe", "cizye", "şehâdât", "rü'ya", "vitr" başlıkları altında geçmektedir.¹⁷⁹

Hadîs mecmualarına baktığımızda "şehâdet" kavramı "Kelime-i Şehâdet" olarak شَهَدَ ve يَشْهَدُ kalıplarında Buhâri'de yirmi, Müslim'de yirmi bir, Ebû Dâvud'da on dört, Tirmizî'de on bir, Nesâî'de yirmi altı, İbn Mâce'de on dört, Dârimî'de on yedi, Muvattâ'da yedi, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde doksan bir yerde geçmektedir.¹⁸⁰ Buralardaki kullanımları dışında bu kelime شَهَدَ şeklinde sülasi olarak 145 hadîste, يَشْهَدُ şeklinde 51 hadîste daha geçmektedir.¹⁸¹

Bu kelime hadîs mecmualarında neredeyse her kalıpta gelmiştir. Hangi kalıpta kaç kez kullanıldığına bakacak olursak önümüze uzun bir liste çıkacaktır. Yukarıda شَهَدَ ve يَشْهَدُ kalıplarını incelediğimize göre şimdi el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzı'l-Hadîsi'n-Nebeviyye adlı hadîs fihristi eserinden diğer türevlerinin kaç kez kullanıldığına bakalım:

¹⁷⁸ Wensinck, A. J-Mensing J. P., *el-Mu'cemu'l-müfehres li el-fâzı'l-hadisi'n-nebeviyye*, III, thk. M.Fuad Abdalbâki, Mektebetu'l-berîl, Leiden 1936, 186.

¹⁷⁹ Wensinck, a.g.e., 186.

¹⁸⁰ Wensinck, a.g.e., 186.

¹⁸¹ Wensinck, a.g.e., 186-188.

Kelimenin Bulunduğu Sîga	Hadislerde kaç Aded Geçtiği	Kelimenin Bulunduğu Sîga	Hadislerde kaç Aded Geçtiği
تَشْهَدُ	34	تَشْهَدُونَ	1
يَشْهَدَانِ	1	نَشْهَدُ	19
تَشْهَدَانِ	1	أَشْهَدُوا وَاَشْهَدُ	34
يَشْهَدُونَ	6	شَاهِد و (ج) شُهُود , أَشْهَاد	182
يَشْهَدُونَ	5	شَاهِدَةٌ	1
لِيَشْهَدُونَ	1	تُشْهَدُ	1
أَشْهَدَ وَاَشْهَدُ وَاَشْهَدُ	47	مَشْهُودَةٌ	9
يُشْهَدُ وَاَشْهَدُ	14	شَاهِدٌ وَاَشْهَدُ	3
تُشْهَدُ	1	مُتَشْهَدٌ	1
أَشْهَدُ	11	إِشْهَادٌ	1
تَشْهَدُ	159	شُهُودٌ	12
أَسْتَشْهَدُ وَاَشْهَدُ وَاَشْهَدُونَ وَاَشْهَدُونَ	66	شَهَادَةٌ	298
مَشْهَدٌ	1	شَهَادَاتٌ	35
شَهِيدٌ و (ت) شَهِيدَانِ, شَهِيدِينَ و (ج) شَهِدَاءُ	400	شَهِيدَةٌ	4

b- Anlam Yönüyle "Şehâdet" Kavramı

Bu başlığı iki bölüme ayırarak inceledik. “Genel Olarak hadîslerde Şehâdet Kavramı” adlı birinci bölümde şehâdetin hadîslerde geçen farklı anlamlarını ele alarak örneklerle açıkladık. “Özel Olarak hadîslerde Şehâdet Kavramı” adlı ikinci bölümde ise

konumuzla ilgili güncel hayatta sürekli karşılaşılan “şehâdet, şehitlik ve şâhit olma” konularına değinildi.

ba- Genel Olarak Hadîslerde Şehâdet Kavramı

Hadîs mecmuaları incelendiğinde "شَهَادَة" maddesi ve türevlerinin hadîslerde; bir yerde bulunmak,¹⁸² huzura getirmek,¹⁸³ hâkim önünde şâhitlik yapmak,¹⁸⁴ küfür isnadında bulunmak,¹⁸⁵ anmak veya yâd etmek,¹⁸⁶ namazda birlikte bulunmak,¹⁸⁷ kelime-i şehâdet getirmek,¹⁸⁸ emzirmeye şâhitlik etmek,¹⁸⁹ hayz veya meni görmek,¹⁹⁰ Allah yolunda şehit olmak,¹⁹¹ görmek,¹⁹² bilmek,¹⁹³ ikinci namazından sonra ortaya çıkan yıldız¹⁹⁴ vb. anlamlarına geldiği görülecektir.

"Şehâdet" kavramının yukarıdaki anlamlarını te'yit etmesi bakımından hadîs kitaplarından derlediğimiz bir kaç hadîsi örnek olarak sizlere göstermek istiyoruz.

1. Örnek;

Birinci örnek bir yerde, savaşta bulunma bağlamındadır.

Mahmûd b. Râbi el-Ensârî, İtbân b. Mâlik el-Ensârî (r.a.)'den işitmiştir ki: " İtbân b. Mâlik el-Ensârî (r.a.) Resûlullah ile birlikte Bedir harbinde hazır¹⁹⁵ bulunmuşlardan idi. İtbanşöyle diyordu: " Kavmim olan Benî Sâlim'e namaz kıldırıyordum. Onlarla benim aramda

¹⁸² el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Cu'fî, **el-Câmi'u's-sahîh**, thk. Muhammed Nizâr Temîm- Heysem Nizâr Temîm, Dâru'l- erkâm b. ebî'l-erkâm, Beyrût tsz., es-Salah ,12,el-Îmân ,11, et-Teheccüd, 36; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, **es-Sünen**, I-VII, Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, thk. Şuayb el-Ernûd, ve diğerleri., Beyrût 2009, et-Talak, 47, el-Cihâd, 98; en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb, **es-Sünen**, Beytu'l-efkârî'd-düvelîyye, Riyâd tsz., en-Nikah, 8, 23, 28, 39, el-Eymân, 45, Kıyâmu'l-Leyl, 16; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, **es-Sünen**, thk. Muhammed Nâsuriddîn el-Bânî, Mektebetu'l-meârif, Riyâd tsz., Mukaddime, 11, en-Nikâh, 36, el-Mesâcid, 8, ez-Zühd 33, Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmie el-Ashabî el-Yemmenî, **el-Muvatta'**, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru'ihyâi't-turâsi'l Arabî, Beyrût 1985, er-Radâ', 13; İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, **el-Müsned**, Beytu'l-efkârî'd-düvelî, Riyâd 1998, II, 101, 20; VI, 326.

¹⁸³ İbn Hanbel, I, 252, 299, 271.

¹⁸⁴ el-Buhârî, ed-Diyet, 2,3, el-Hiyel, 11, İstîtâbe, 1; İbn Mâce, Hudûd, 476, 477, 488; İbn Mâce, a.g.e., Ahkâm , 32.

¹⁸⁵ İbn Hanbel, IV, 34.

¹⁸⁶ el-Buhârî, el-Cenâiz, 85, eş-Şehâdât, 6; en-Nesâî, el-Cenâiz, 50.

¹⁸⁷ İbn Hanbel, III, 194; İbn Mâce, a.g.e., Menâsik, 57.

¹⁸⁸ el-Buhârî, İmân, 2, İlm, 25; Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, **Sahîh-u müslim**, 3.b, thk. Halil Me'mûn Şeyhân, Daru'l-ma'rife, Beyrût 2010, Salât, 6, 9, 12, 13, 56, 60, 62, Müsâfirîn, 26, el-Cihâd, 59; İbn Mâce, et-Tahâret, 65, es-Salat, 28, 36, 178; en-Nesâî, Ezân, 3, 5, 6, 35, 38.

¹⁸⁹ el-Buhârî, en-Nikah, 23.

¹⁹⁰ Âsim Efendi, a.g.e., I, 1182.

¹⁹¹ İbn Hanbel, III, 296; Müslim, a.g.e, el-Müsâkât, 110; en-Nesâî, el-Cihâd, 48.

¹⁹² İbn Hanbel, III, 5.

¹⁹³ el-Buhârî, "İlm", 9, 10, 37

¹⁹⁴ Müslim, Müsâfirîn, 292.

¹⁹⁵ Burada الله رسول الله مع رسول الله ifâdesi ile savaşta bulunduğunu kastetmektedir. Bkz. el-Buhârî, et-Teheccüd, 36.

dere vardı ki, yağmurlar geldiği zaman aramıza perde oluyor ve onların mescidi tarafına ictiyaz etmek bana zor oluyordu. Resûlullah'a geldim ve ona dedim ki: "Ben bu durumdan hoşnut değilim. Benimle cemaatim arasında bulunan dere, yağmurlar geldiği zaman akıyor ve bana o dereyi geçmek meşakkatli oluyor. Arzu ettim ki, sen gelesin de evimden bir yerde namaz kıldırasın; ben de orayı namazgâh edinsem!"

Resûlullah dedi ki: "Bunu yapacağım". Gündüz ilerledikten sonra Resûlullah ve Ebû Bekr bana öğle yemeğine geldiler. Resûlullah içeri girmek için izin istedi. Ben de izin verdim. Resûlullah: "Nerede namaz kılmamı istersin" demeden oturmadı. Ben de kendisine namaz kılmayı sevdiğim bir yeri işâret ettim. Resûlullah kalktı tekbir aldı, biz de arkasında saf tuttuk. İki rek'at namaz kıldı, selam verdi, biz de selam verdik. Sonra ben onun için hazırlanmış hazır yemeğini yemesi için onu alıkoydum. Civardaki insanlar Resûlullah'ın geldiğini duydu ve nihayet eve geldiler. Onlardan birisi: "Mâlik'e ne oldu onu göremiyorum." dedi. Onlardan diğeri: "O münâfıktır. Allah'ı ve Reûlullah'ı sevmez." dedi. Resûlullah: "Ona böyle şey deme. Görmüyor musun, Lâ ilâhe illellah, diyip Allah'ın rızasını istiyor." dedi. O da: "Allah ve Resul'ü daha iyi bilir. Fakat biz onun ne sevgisinin ne de nasihatının münafıklardan başkasına olduğunu gördük." dedi. Resûlullah da: "Allah Teâlâ, Lâ ilâhe illellah, deyip rızasını talep edene ateşi haram etmiştir."¹⁹⁶ dedi. Mahmûd dedi ki: "Bu sözü, Peygamberin arkadaşı Ebû Eyyub'un içinde bulunduğu ve Yezid b. Muaviye'nin onların üzerine kumandan bulunduğu kavme bildirdim." Ebû Eyyüb bunu hoş görmedi ve dedi ki: "Resûlullah'ın böyle bir şey dediğini zannetmiyorum. Bu bana çok ağır geldi. Eğer Allah sağlık sıhhat verir de gazvemden dönersem Itbân b. Mâlik'e onu soracağım. Tabî, Eğer onu mescidde hayattayken bulabilirsem. Ve sonunda seferimden döndüm. Umre veya hac niyetiyle çıktım. Sonra yürüdüm ve Medîne'ye geldim. Sâlim Oğulları yurduna vardım. Itban kör olmuştu ve yaşlanmıştı. Kavmine namaz kıldırıyordu. Selam verince ben de ona selam verdim ve kendimi tanıttım. Sonra bu hadîsi sordum. Onun ilk söylediği gibi yine tekrar etti."¹⁹⁷

2. Örnek;

İkinci örnek yalan yere şahitlik yapmak ile ilgilidir.

¹⁹⁶ Hadisin diğeri versiyonu şu şekildedir: مَا مِنْ أَحَدٍ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ صِدْقًا مِنْ قَلْبِهِ إِلَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَى النَّاسِ أَنْ يَدْعُوا إِلَهًا آخَرَ سِوَاهُ اللَّهِ "Kim içinden gelerek Allah'tan başka ilah yoktur derse, Allah ona ateşi haram kılmıştır." Bkz. el-Buhârî, el-İlm, 49

¹⁹⁷ el-Buhârî, et-Teheccüd, 36

Abdurrahman b. Ebî Bekre babasından şöyle nakletmektedir: "Biz Resûlullah'ın yanında idik. Resûlullah dedi ki:

- "Sizlere kebâirin en büyüklerinden haber vereyim, onlar üçtür; Allah'a şirk koşmak, anne babaya karşı gelmek ve yalan yere şahitlik etmek." Sonra Peygamber yaslanarak oturdu ve onu o kadar çok tekrar etti ki; (içimizden) sükût etmesini istedik."¹⁹⁸

3.Örnek;

Birisi hakkında ihbarda bulunmak anlamındadır.

Sâbit b. Dahhâk hadîsi peygambere dayandırarak şöyle söyledi: "Kim kendisini bir şeyle öldürürse, o şeyle kendine azap edilir. Kim bir müslümana ya da bir mü'mine küfür isnadında bulunursa¹⁹⁹ onu öldürmüş gibi olur. Ve kim islam dininden başka bir din üzerine yalan yere ve bilerek yemin ederse o kimse dediği gibi olur."²⁰⁰

4.Örnek;

Bir kimsenin iyi ya da kötü ameline tanıklık etmek.

Ebu'l-Esved şöyle naklediyor:

"Medîne'ye uğradım, oraya hastalık bulaşmıştı. Ömer b. Hattâb'ın yanına oturdum. Oradan bir cenâze geçti. Cenâzenin sahibi oradakiler tarafından hayırla anıldı. Ömer b. Hattap:

- "(cennet) vâcip oldu." dedi.

Sonra başka bir cenaze o topluluğun yanından geçti. O cenaze sahibi de hayırla anıldı. Ömer b. Hattab:

- "(Cennet) vâcip oldu." dedi.

Sonra üçüncü bir cenâze geçti. O cenâze sahibi ise şer ile anıldı. Ömer b. Hattap bu sefer:

- "(Cehennem) vâcip oldu." dedi.

¹⁹⁸ Müslim, el-Îmân, 143,144.

¹⁹⁹ Hadiste geçen من شهد علي مسلم بكفر فهو كقتله "Kim bir müslümanı küfürle ittiham ederse, onu öldürmüş gibi olur." bu ifade içerisindeki شهد kökü, bir kişi hakkında ihbarda bulunmak anlamında kullanılmıştır. İbn Hanbel, IV, 34.

²⁰⁰ İbn Hanbel, IV, 34.

Sonra dedim ki:

- "Ne vâcip oldu? Yâ Emira'l-Mü'minîn!"

Ömer dedi ki:

- "Ben Peygamberin söylediği gibi söyledim." (Peygamber buyurdu ki): "Herhangi bir müslüman dört mü'min tarafından hayırla anılırsa²⁰¹ Allah onu cennetine sokar."

Biz (Hz. Ömer ve sahabiler) de dedik ki:

- "Ya üç kişi olursa"

Peygamber de :

- "Üç kişi de olur." dedi.

Biz:

- "Ya iki kişi olursa" dedik,

O da:

- "İki kişi de olur." dedi. Biz bundan sonra bir kişi olur mu diye sormadık.²⁰²

5.Örnek;

Bir mekanda veya namazda hazır olmak, kalmak, konaklamak.

Utbe b. Mudarris et-Tâî şöyle söyledi:

- "Resulullah (sav)'a, Müzdelife'de namazı kıldığı zaman geldim. "Ey Allah'ın Resulü, dedim, "Ben Tayy dağlarından geliyorum. Hayvanım da kendim de yorgunum ve bitkin düştük. Allah'a kasem olsun, ey Allah'ın Resulü, gelirken geçtiğim her dağın başında mutlaka durdum. Benim için hacc imkânı var mı?"

Resulullah (sav) şu cevabı verdi:

- "Bizimle birlikte şu namazı kılarken burada bulunan ve bundan önce de Arafat'da, geceleyin veya gündüzleyin kalmış olan, artık haccın tamamlamış, haramlardan kurtulmuş olur."²⁰³

²⁰¹ Bu hadiste geçen *بخبر* fiili, *أَيُّمَا مُسْلِمٍ شَهِدَ لَهُ أَرْبَعَةٌ بِخَيْرٍ* ifâdesindeki *شَهِدَ* fiili, bir kimsenin iyi ya da kötü ameline tanık olmak anlamındadır. Bkz. el-Buhârî, Cenâiz, 85

²⁰² el-Buhârî, Cenâiz, 85.

²⁰³ İbn Mâce, el-Menâsik, 57.

6.Örnek;

Bize Şu'be, Ebû Cemre'den tahdis etti. Ebû Cemre şöyle demiştir: "Ben insanlar ile İbn Abbas arasında tercümanlık yapıyordum. İbn Abbas şöyle dedi: "Abdu'l Kays'ın heyeti Peygamber'e geldi. Resûlullah:

- "Kim bu heyet, yâhud cemaat?" diye sordu.

- "Biz Rebîa kabîlesindeniz." dediler.

- "Öyleyse hoş geldiniz. Allah sizi utandırmasın pişman etmesin." diye buyurdu.

Onlar:

-Bizler sana uzak bir yerden geliyoruz. Bizimle senin aranda Mudar kâfirlerinden bir kabîle var. Bizler sana ancak haram aylarda gelebiliyoruz. Bize öyle bir şey emret ki geride kalanlarımıza haber verelim ve böylece onlar cennete girsin.

Resûlullah onlara dört şey emretti ve onları dört şeyden nehyetti. Onlara önce aziz ve celîl olan Allah Teâlâ'a iman etmeyi emretti ve onlara:

- "Allah'ın birliğine îman nedir, bilir misiniz?" dedi.

- "Allah ve Resûl'ü daha iyi bilir." dediler.

Resûlullah:

- "Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Resûlullah olduğuna şehâdet etmek, namazı ikâme etmek, zekâtı edâ etmek, ramazan orucunu tutmak ve ganîmetin beşte birini vermektir." diye buyurdu. Sonra onları Dubba, Hantem ve Müzeffet'ten nehyetti.²⁰⁴

7.Örnek;

Bu örnek, emzirmeye tanıklık etmek ile ilgili bir hadîstir.

Ukbe b. Haris şöyle söyledi: "Ben bir kadınla evlendim. Sonra siyah bir kadın geldi ve şöyle şâhitlik etti:

- "İkinizi de ben emzirdim."

Bunun üzerine ben peygambere gittim ve:

- "Ben filancanın kızı filanca ile evlendim. Akabinde bize siyahça bir kadın geldi de bana hitâben: "Ben ikinizi de emzirmişimdir." dedi. Ben de "Bu kadın sözünde yalancıdır." dedim.

²⁰⁴ el-Buhârî, el-İlm 25.

Peygamber benden yüz çevirdi. Ben ise yüzü cihetinden geldim ve o kadının yalancı olduğunu söyledim.

Peygamber (s.a.v.):

- "O siyah kadın her ikinizi de emzirdiğini söylediği halde hâlâ o kadınla nasıl birlikte olursun, onu bırak". diye buyurdu.²⁰⁵

8.Örnek;

Allah yolunda şehit olmak ile ilgilidir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'le birlikte gazveye katıldım. Ben su taşımada kullandığımız devemizin üzerinde giderken Resulullah (s.a.v.) bana kavuştu. Devem yorgundu ve bu yüzden gerilerden yürüyordu. Durumu görünce Hz. Peygamber (s.a.v.) de geride kalarak deveyi sürdü ve ona dua buyurdu. Bunun üzerine bütün develerin önünden gitmeye başladı.

Resûlullah:

- "Deveni nasıl görüyorsun?" diye sordu.
- "Çok iyi görüyorum, bereketiniz değdi." dedim.
- "Onu bana satar mısın?" buyurdu.

Ben utandım, bundan başka su taşıyan devemiz yoktu. Yine de "evet" dedim ve Medine'ye varıncaya kadar sırtı benim olmak şartıyla deveyi kendilerine sattım.

Ona:

- "Ey Allah'ın Rasülü yeni evliyim." diyerek izin istedim.

Bana izin verdiler. Bunun üzerine, Medine'ye gelince beni dayım karşıladı. Deveden sordu. Deve ile ilgili yaptıklarımı anlatınca beni ayıpladı.

İzin istediğim sırada Hz. Peygamber (sav):

- "Bakire ile mi, dulla mı evlendin?" diye sormuştu.

Ben:

- "Dul biriyle" dedim.
- "Niye bakire ile değil, o seninle sen de onunla şakalaşırdınız." buyurdu.

Ben:

---

²⁰⁵ el -Buhârî, a.g.e., en-Nikâh, 23.

"Ey Allah'ın Resûlü, babam şehit oldu.²⁰⁶ Birçok kız kardeşim var, hepsi de küçük. Onlarla aynı yaşta, onların terbiyeleriyle meşgul olamayacak, onlara bakamayacak çok genç biriyle evlenmeyi uygun bulmadım. Bu sebeple onlara bakıp terbiyelerini yapacak bir dulla evlendim" dedim. Resulullah (s.a.v.) Medine'ye gelince deveyi vermek üzere yanlarına gittim. Bana parasını verdi ve deveyi de iade etti."²⁰⁷

"شَهِدَ" kökünden türeyen "شهادة" kelimesine, anlam dağarcığının ne kadar geniş olduğunu göstermek için hadîsler bağlamında yeniden bakmamız gerekecektir. Bu kelimenin anlam dağarcığının ne kadar geniş olduğunu göstermek için hadîsler üzerinde yaptığımız çalışma sonucunda kelimenin nerelerde ve nasıl kullanıldığına dair ortaya çıkan sonucu özetle şu şekilde sunabiliriz:

- 1- Kelime-i Şehâdet getirmek,²⁰⁸
- 2- Allah yolunda şehâdet,²⁰⁹
- 3- Mahkeme önünde şehâdet,²¹⁰
- 4- Karın ağrısı, veba, boğulama, göçük altında kalarak şehâdet,²¹¹
- 5- Hilâle şehâdet etmek,²¹²
- 6- Emzirenin şehâdeti,²¹³
- 7- Bedevi ve hadarinin şehâdeti,²¹⁴
- 8- Hâinin şehâdeti,²¹⁵
- 9- Erkeğin ve kadının şehâdeti,²¹⁶
- 10- Şehâdeti temenni etmek,²¹⁷

²⁰⁶ Hadiste geçen استشهد fiili meçhul olarak geldiği için şehit düşmek anlamına gelmektedir. Bkz. el-Buhârî, el-Cihâd, 113.

²⁰⁷ el-Buhârî, el-Cihâd, 113.

²⁰⁸ el-Buhârî, el-Îmân, 2; ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl, **es-Sünen**, Dâru İbni Hazm, Beyrût 2002, Salât, 3, 7, 10; el-Aynî, Bedruddîn Ebî Muhammed Mahmûd b. Ahmed, I, **Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru'l-fikr, tsz, 118; İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askelânî, **Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, I, thk.Abdulkâdir Şeybetu'l-Hamîd, ysz., tsz., 64; el-Kastallânî, Ebû Abbâs Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. Muhammed, **İrşâdu's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, I, ysz., tsz., 90; en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, **el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc**, Beytu'l-efkâri'd-düveliyye, Riyâd 2000, 338.

²⁰⁹ İbn Mâce, el-Ahkâm, 32.

²¹⁰ el-Buhârî, el-Ahkâm, 21.

²¹¹ el-Buhârî, el-Cihâd, 30.

²¹² İbn Mâce, es-Siyâm, 6.

²¹³ el-Buhârî, en-Nikâh, 23.

²¹⁴ İbn Mâce, el-Ahkâm, 30.

²¹⁵ İbn Mâce, el-Ahkâm, 30.

²¹⁶ el-Buhârî, el-Cihâd, 3.

11- Şehâdetin en hayırlısı.²¹⁸

Burada on bir maddeyle özetlediklerimiz, hadîslerde bu kavramın kullandığı manaların çok cüzi bir miktarıdır. Daha fazla bilgi için hadîs kitaplarına bakmak gerekir. Biz sadece bu kavramın, Hadîslerde sıkça kullanıldığı şekilleri ve geldiği mânaları zikretmeye çalıştık.

bb- Özel Olarak Hadîslerde Şehâdet Kavramı (Şehâdet, Şehitlik ve Şâhit Olma)

"Şehâdet" ile aynı kökten gelen, onunla yakın ilişkisi bulunan ve hadîslerde sıkça geçen "شهيد" kelimesine baktığımızda bu kavramın, hadîslerde iki temel anlama geldiğini söyleyebiliriz. Birincisi, Allah yolunda ölme, ikincisi birşeye şâhit olmaktır. Birinci manadaki hadîsler; dünyevî maksatla olmayıp Allah'ın dîninin yüceltilmesi için canını fedâ edenlerin şehit sayılacağı,²¹⁹ şehit olan kişinin acı çekmeden öleceği, kanın ilk damlası yere düşmeden bütün günahlarının affedileceği, kabir azâbı çekmeyeceği, cennetteki makâmını göreceği,²²⁰ akrabalarından yetmiş kişiye şefaet edeceği,²²¹ cennete ilk girenlerden olacağı,²²² Allah katında iyi bir mertebeye erişerek ölen kullar içinde sadece şehitlerin dünyaya dönüp tekrar şehit oluncaya kadar Allah'ın dînini yüceltmek isteyeceğinden²²³ haber verir. Bu tür hadîslere örnek verecek olursak:

Örnek;

"Şehitlerin ruhları yeşil kuşların içindedir. Onlara ait arşa asılmış kandiller vardır. Şehitler cennette diledikleri yerleri dolaşıp bu kandillere girebilirler. Rableri onlara bakıp:

- bir şey istiyor musunuz dediğinde

Onlar:

- *"Artık daha ne isteyelim, cennette dilediğimiz yerleri dolaşıyoruz."* derler. Yüce Allah aynı soruyu üç defa tekrarlayınca, onlar da, ruhlarının tekrar bedenlerine gönderilerek

---

²¹⁷ el-Buhârî, el-Cihâd, 7.

²¹⁸ et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, **el-Câmi'u's-sahîh**, Beytu'l-efkârî'd-düveliyye, Riyâd tsz., Şâhitlik, 1.

²¹⁹ el-Buhârî, el-Cihâd, 15; Müslim, el-İmâre, 149-152; en-Nesâî, el-Cihâd, 21.

²²⁰ et-Tirmizî, Fezâilu'l-Cihâd, 25, 26.

²²¹ et-Tirmizî, Fezâilu'l-Cihâd, 25.

²²² Müslim, el-İmâre, 143; İbn Mâce, el-Cihâd, 27.

²²³ el-Buhârî, el-Cihâd, 6, 21.

Allah yolunda tekrar öldürülmek isterler. Bunun üzerine Allah da onları kendi hallerine bırakır.²²⁴ Başka bir rivayette Allah Resülü, "Öldükten sonra Allah katında hayır kazanan hiçbir kimse, dünyaya tekrar dönmek, dünya ve dünyadaki şeylere sahip olmak istemez. Ancak konumunun üstünlüğünü gören şehit bunların dışındadır. O ise dünyaya dönüp tekrar şehit olmayı ister"²²⁵ demiştir.

Öte yandan bir kısım hadîslerde, Allah yolunda ölenlerin dışında canı, malı, nâmusu uğruna; vebâ, zâtülcenb veya kolera gibi salgın hastalıklar nedeniyle; hamileyken, yıkık altında kalarak, boğularak ve yanarak; şehit olmak isteyip yatağında ölenlerin,²²⁶ de şehit olduğu belirtilmiştir. Bununla ilgili hadîslerde geçen ifadeler şu şekildedir:

الشهداء خمسة: المطعون والمبطون والغريق وصاحب الهدم والشهيد في سبيل الله

"Şehitler beş gruptur: Vebâdan ölenler, karın ağrısından ölenler, yıkık altında kalıp ölenler ve Allah yolunda çarpışarak ölenler."²²⁷

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما تَعُدُّونَ الشَّهيدَ فيكم، قالوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، قَالَ: إِنَّ شَهِيدَ أُمَّتِي إِذَا لَقِيَ، قالوا: فَمَنْ هُم يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: مَنْ قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ مَاتَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ مَاتَ فِي الطَّاعُونَ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ مَاتَ فِي الْبَطْنِ فَهُوَ شَهِيدٌ، قَالَ ابْنُ مَقْسَمٍ: أَشْهَدُ عَلَى أَبِيكَ فِي هَذَا الْحَدِيثِ أَنَّهُ قَالَ: وَالْغَرِيقُ شَهِيدٌ

"Resûlullah (s.a.v.) sahâbesine: "Aranızdan kimleri şehit sayıyorsunuz?" dedi. Onlar da: "Ey Resûlullah! Allah yolunda kim ölürse şehittir." dediler. Resûlullah onlara şöyle söyledi: "Öyleyse ümmetimin şehitleri çok azdır." Bunun üzerine sahabe: "Ey Resûlullah! Öyleyse kimdir onlar?" dediler. Resûlullah şöyle cevap verdi: "Allah yolunda ölen şehittir, vebadan ölen şehittir, karın ağrısından ölen şehittir." İbn Miksem dedi ki: "Babanı bu hadîs konusunda tasdik ediyorum, o şunu da eklemiştir: "Boğulan kimse de şehittir."²²⁸

Bazı hadîslerde şehâdet, Allah yolunda çarpışarak ölenlerin gerçek şehitler olduğuna şahitlik etmek,²²⁹ Peygamberin Allah'ın Resülü olduğunu tasdik etmek,²³⁰ Allah'ın rab olduğunu kabul etmek²³¹ manalarında kullanılmıştır.

²²⁴ Müslim el-İmâra, 121; el-Buhari, el-Cihâd ve es-Si yer, 6, 21; Müslim, el-İmâra, 109.

²²⁵ el-Buhari, Cihâd ve Siyer, 5.

²²⁶ el-Buhârî, el-Ezân, 183; Müslim, el-İmâre, 164, 165.

²²⁷ el-Buhârî, el-Ezân, 183; Müslim, el-İmâre, 164.

²²⁸ el-Buhârî, el-Ezân, 183; Müslim, el-İmâre, 165.

²²⁹ el-Buhârî, el-Cenâiz , 75.

²³⁰ İbn Hanbel, IV, 269.

²³¹ İbn Mâce, el-Vitr, 25.

3- Fıkıh'ta

Bu bölüm “Genel Olarak Fıkıh Literatüründe Şehâdet Kavramı” ve “Özel Olarak Fıkıh Literatüründe Şehâdet Kavramı” olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, fıkıh literatüründe “şehâdet”in tanımına ve şehâdet ile ilgili açıklamalara yer verilecektir. İkinci bölümde ise şehâdetin şartları, açıklanması, şehâdete engel olan durumlar, şehâdet ve şehit ilişkisi ele alınacaktır.

a- Genel Olarak Fıkıh Literatüründe "Şehâdet" Kavramı

"Şehâdet" fıkihta bir kimsenin bir şahısta olan hakkını ispat etmek için şehâdet lafzıyla hâkimin ve karşı tarafın huzurunda vuku' bulan doğru ihbardır. "Bu davacının, bu davalıda karz sebebiyle şu kadar alacağını olduğuna şahitlik ederim." şeklinde ifade edilir. Böyle bir ihbarda bulunana "şâhid", lehine şehâdette bulunana "meşhûdun leh", aleyhine şehâdet edilen kişiye "meşhûdun aleyh", şehâdet edilen hususa da "meşhûdun bih" denir.²³²

"Şehâdet" kavramı fıkıh literatüründe farklı terkipler içerisinde kullanılarak temel anlamı olan "huzurda bulunmak" dışında pek çok farklı manada kullanılmıştır. Şimdi onlara göz atalım:

1- Şehâdet Ale's-Şehâde:

Bir olay hakkında şahit olan kimsenin bu husustaki şehâdetine başkasının şahitlik yapması.²³³

2- Şehâdetân :

"Eşhedu en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve rasûluh" demektir.

3- Şehâdet bi't-Tesâmu:

Bir kimsenin insanlardan duyduğu bir olay hakkında mahkemede şahitlikte bulunmasıdır. Bir yerin vakıf malı olduğu hakkında, "Ben buranın vakıf malı olduğunu güvenilir insanlardan duydum." denmesi gibi.

4- Şehâdet bi't-Tevâtür:

Bir olay hakkında tevâtür derecesine ulaşan bir topluluk tarafından yapılan şehâdetdir.

²³² Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh terimleri sözlüğü**, 4.b., Ensar yay., İstanbul 2013, 522.

²³³ Erdoğan, Mehmet, a.g.e., 522.

5- Kelime-i Şehâdet:

Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine delâlet eden "Eşhedu en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve rasûluh" demektir.

6- Şehâdet-i Hisbe:

Bazı konularda Allah Teâlâ'nın rızası için talep olmaksızın gidip şehâdette bulunmak.

7- Şehâdet-i Zûr:

Yalancı şahitlik yapmaktır.²³⁴

b- Özel Olarak Fıkıh Literatüründe "Şehâdet" Kavramı

Bu başlık altında öncelikle, bir şahitte aranan müslümanlık, akıl, buluş, hürriyet, adalet ve konuşma gibi edâ şartlarına değinilecek. Ardından bir şahidin şahitliğine engel olan muhanneslik, nevvâhlık, muğanniye, içki, riba, satranç veya tavla oynamak, ayıp işler yapmak, gaziften dolayı had yemek gibi işlere dikkat çekilecektir. Son iki bölümde ise şahitliğin hangi durumlarda gizlenmesi gerektiği, şehâdet ile şehit arasındaki ilişkiye yer verilecektir.

ba- Şehâdetin Şartları

Şehâdetin iki türlü şartı vardır; birincisi tahammül şartı, ikincisi edâ şartıdır. Tahammül olayı görmek ve akıl ile onu idrak etmekten ibâret olduğu için, şartları da doğal olarak akıllı olmak ve görmekten ibârettir. Edâ şartı ise, şahitliği mahkeme önünde yerine getirmektir. Bunun şartları konusunda âlimler arasında ihtilaflar zuhur etmiştir. Söz gelimi Hanefîler mürûet şartını adâlet içerisinde tellakkî ederken, Mâlikî ve Şâfiîler ise ayrı bir şart olarak ele almışlardır. Böylece edâ şartlarının sayısı mezhepten mezhebe farklılıklar arz etmiştir. Bunları özetle şu şekilde sıralayabiliriz:

1) İslâm

Hukukçular şahidin müslüman olması gerektiği hususunda büyük ölçüde ittifak etmiştir.²³⁵ Kâfirin ne kafir üzerindeki, ne de müslüman üzerindeki şahitliği kabul

²³⁴ Erdoğan, Mehmet, a.g.e., 522.

²³⁵ eş-Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. el-Hatîb, **Muğni'l-Muhtâc ilâ mâ'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc**, I, thk. Muhammed Halil 'Îtânî, Dâru'l-ma'rife, Beyrût 1997, 569; el-Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. İdrîs,

edilmemiştir.²³⁶ Zira Kur'ân-ı kerim'de *و أشهدوا ذوي عدل منكم* "...İçinizden iki âdil kimseyi şâhit tutun..."²³⁷ diye buyrulmaktadır. Kâfir ise bizden biri değildir. Eğer onun şehâdeti kabul edilseydi "*Sizden*" lafzının pek bir önemi olmazdı. Onun şehâdetinin kabul edilememesinin nedeni "me'mûn" (güvenilir) olmamasıdır.²³⁸

Fakat İbn Mace'de Mücâhid'den nakille gelen zayıf bir rivayette Peygamber onların bazılarının şehâdetini diğer bazıları için kabul etmiştir. Çünkü şehâdet velâyet türündendir. nasrânilerin veya yahûdilerin birbirleri üzerinde hakları vardır. Birbirleri hakkında şâhitlik yapabilirler. Onlar her ne kadar farklı milletlerden olsa da yurtlarının aynı olmasına ek olarak, Allah'ı tekfir etme, peygamberi yalanlama gibi temel hususlarda ittifak ettiklerinden dolayı birbirlerine şâhitlik edebilirler.²³⁹

Onların, Hintliler gibi farklı milletleri üzerine olan şâhitliğine geldiğimizde ise bu mümkün değildir.²⁴⁰ Çünkü yurtları farklıdır ve birbirlerine velâyet hakkı yoktur. Aynı şekilde müslümanlar üzerinde de hak sahibi değillerdir ve velâyetleri yoktur.

Yahyâ b. Eksem'den nakledildiğine göre; ehl-i kitabın birbirlerine şâhit olabilecekleri hususunda selef icma etmiştir.²⁴¹ Çünkü Peygamber (s.a.v.) bir yahûdinin şâhitliğiyle başka yahûdileri recmettirmiştir.²⁴² Bu rivâyeti eleştirenlere göre buradaki şehâdet tıpkı *فشهداة احدهم اربع شهادات بالله* "...Onların her birinin şâhitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair, Allah adına dört defa yemin etmesi..."²⁴³ âyetinde olduğu gibi, yemin etmek manasındadır. Buna ek olarak, Hanefî ve Hanbeliler yolculukta vasiyyet konusunda kâfirin şâhitliğinin kabul edilebileceği²⁴⁴ görüşündedirler. Eğer sefer esnasında vasiyyet yapacak olanın yanında bulunan kimse ehli kitap içinde yer alıp ehl-i zimme değilse hâkim onlara ikinci namazından sonra yemin veririr.²⁴⁵ İbn Kuteybe'ye göre bunun nedeni, ikinci namazının din ehli tarafından ta'zim edilmesidir.²⁴⁶

2) Akıl

Keşşâfu'l-kınâ' an Metni'l-İknâ', II, thk. İbrâhîm Ahmed Abdulhamîd, Dâru'l-âlemi'l-kütüb, Riyâd 2003, 3306.

²³⁶ eş-Şirbînî, a.g.e.,I, 569.

²³⁷ et-Talak 65/2.

²³⁸ el-Buhûtî, a.g.e.,II, 3306-3307.

²³⁹ el-Mevsilî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdud, **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtâr**, II, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye,, Beyrût tsz., 149.

²⁴⁰ el-Mevsilî, a.g.e., II, 337.

²⁴¹ el-Mevsilî, a.g.e., II, 337.

²⁴² el-Mevsilî, a.g.e., II, 337.

²⁴³ en-Nûr 24/6.

²⁴⁴ el-Buhûtî, a.g.e.,II, 3307.

²⁴⁵ el-Buhûtî, a.g.e.,II, 3307.

²⁴⁶ el-Buhûtî, a.g.e.,II, 3307.

İslam âlimleri, kendi malını koruma kudretinde bulunamadığından dolayı başkasının malını koruyamayacak olan çocuğun, delinin,²⁴⁷ bunağın, devamlı yanılığında olanın, uyku halinde olanın ve delinin şâhitliğini kabul etmemişlerdir.²⁴⁸

Eğer çokça hata yapıyorsa, ezberi kuvvetli değilse hiç kimse onun söylediğinden emin olamayacağı için şehâdeti kabul edilmez. Ama şâhitlik yaptığı şeyi açıkça ifade edebiliyor ve az hata yapıyorsa şâhitliği kabul edilir. Yine de fıkıh imamları, âvâmın şâhitliğine, mutlaka aldanma ve şüphe karışmıştır, açığa kavuşturulması gerekir, demiştir.²⁴⁹

3) Bulûğ

Adâlet şartının yerine gelmeyeceğinden dolayı bâliğ olmayan çocuğun şâhitliğinin kabul edilemeyeceği noktasında cumhur ittifak etmiştir.²⁵⁰ Nitkim Kur'ân-ı Kerim'de واستشهدوا
فان لم يكن رجلين فرجل و امرأتان "... İçinizden iki erkek(adam) şâhit tutun! İki erkek bulunmazsa o zaman doğruluklarından emin olduğunuz bir erkek ile iki kadının şâhitliğini alın..."²⁵¹ diye buyrulmaktadır. Oysa çocuk adamlardan değildir. Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuş: "Üç kişiden kalem kaldırılmıştır; Buluğa erinceye kadar çocuk, uyanıncaya kadar uyuyan, akıllanana kadar deliden."²⁵²

Âlimler, çocukların öldürme ve yaralama gibi konulardaki şehâdetlerinde de ihtilaf etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel'in bir görüşüne ve İmam Malik'e göre çocuklar birbirlerinden ayrılmadan önce şâhitlik yaparlarsa şâhitlikleri kabul olur. Eğer ifadeler birbirini tutmazsa şâhitlikleri geçerli olmaz.²⁵³ Aslında İmam Malik nezdinde de bu şehâdet adalet sıfatının yokluğundan dolayı gerçek şahadet sayılmaz. O ancak bir karîne, delil olabilir. Hanefiler şehâdetin şartını adalet, adaletin şartını da bulûğ saydıkları için çocuğun şahadetini reddetmişlerdir.²⁵⁴

4) Hürriyet

²⁴⁷ el-Heccâvî, Şerefüddîn Ebi'n-Necâ Mûsâ b. Ahmed, **Zâdu'l-müstegnî fi-ihtisâri'l-Mukni'**, thk. Abdurrahman b. Alî b. Muhammed el-Asker, Medâru'l-vatan li'n-neşr, ysz., 2004, 242.

²⁴⁸ eş-Şîrâzî, İshak, **el-Mühezzeb**, V, thk. Muhammed ez-Zühaylî, Dâru'l-kalem-Dâru'd-Dımeşk, Beyrut-Dımeşk, 1996, 596.

²⁴⁹ en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, **Ravzatu't-tâlibîn**, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2002, 1966.

²⁵⁰ Hüsrev, Molla, **Dürerü'l-hükkâm fi-şerhi Ğureri'l-ahkâm**, II, Mîr Muhammed kütüphâne, tsz., 371.

²⁵¹ el-Bakara, 2/282.

²⁵² eş-Şîrâzî, a.g.e., V, 595, 596.

²⁵³ İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyub, **et-Turuku'l-hukmiyye fi-siyâseti's-şeriyye**, II, thk. Nâyif b. Ahmed el-Hamad, Dâru ilmi'l-fevâd, Kâhire tsz., 454.

²⁵⁴ İbn Rüşt, Ebû'l-Velid Muhammed, **Şerhu bidâyeti'l-müctehid ve nihâyetu'l-muktesid**, I-IV, thk. Abdullâh el-İbâdi, Dâru's-selâm, 2297.

Cumhur ulema şehâdetin kabul edilmesi için hürriyet vasfını şart koşmuştur.²⁵⁵ Zâhir ehline göre kölenin şehâdeti de makbûldür. Şehâdette aslolan adâlettir. Köleliğine ise şahitliğe bir engeli yoktur. Ancak Kur'an'dan, sünnetten bir delil bulunursa o zaman kölenin şahitliği reddedilir. Oysa cumhur ulema köleliği küfür gibi görerek şahitliğin reddedilmesinde etkisinin olduğunu düşünmüşlerdir.²⁵⁶

İbn Rüş'ün, kölenin şahitliği hakkındaki yürüttüğü felsefik temelli hukuk mantığının karşısında Hanefiler, Mâlikîler ve Şâfiler şahidin hür olmasını şart koşarak kölenin şahitliğinin makbul olmayacağı kanaatine varmışlardır. Bunu da *ضَرَبَ اللهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَيَّ* "Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan köleyi örnek olarak verdi..."²⁵⁷ Ayetini delil göstermişlerdir. Onlara göre şehâdette velayet söz konusudur. Oysa kölenin hiç kimse üzerinde velayeti yoktur.²⁵⁸

Zâhiriler, Hanbelîler şehâdet âyetlerinin genelini göz önünde bulundurarak kölenin şahitliğinin makbul olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre köleliğin şahitliği reddetmede etkisi yoktur.²⁵⁹ Bununla ilgili olarak Enes şöyle söylüyor: "Ben kölenin şahitliğini reddeden hiç kimseyi tanımıyorum."²⁶⁰ Ama yine de Hanbelîler kölenin şahitliğini kısas ve hudud dışında kabul etmişlerdir.²⁶¹

5) Adâlet

Adâlet lügavî olarak eşitlik, vasat, orta anlamındadır. Şer'î manası ise; büyük günahlardan kaçınmak, küçüklerinde ısrar etmemektir. Büyük günahlardan sakınıldıktan sonra ma'siyetinin çok olup olmamasına bakılır.²⁶² Eğer çoksa kabul edilmez. Eğer az ise, bunlara tolerans gösterilerek şahitliği kabul edilir.²⁶³

Ebû Hanîfe müslümandaki zahiri adaletle bakar ve şahitliğinden şüphelenmez. Eğer şahidin hasmı ona karşı şahitliğinde itirazda bulunursa, bu durumda kısas ve hadler hariç şahitliğinden şüphelenilir.²⁶⁴

²⁵⁵ İbn Rüş, a.g.e., 2298.

²⁵⁶ İbn Rüş, a.g.e., 2298

²⁵⁷ en-Nahl 16/75.

²⁵⁸ ez-Zuhaylî, Vehbe, **el-Fıkhu'l-islâmî ve edilletühü**, VI, 2.b., Dâru'l-fıkr, Dımeşk, 1985, 563.

²⁵⁹ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 563.

²⁶⁰ İbn Rüş, a.g.e., 2298.

²⁶¹ ez-Zuhaylî, a.g.e., 563.

²⁶² el-Haddâdî, Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed, **el-Cevheru'n-neyyire**, II, Mektebetu hakkâniyye, ysz., 1874, 333; Hüsrev, Molla, **Dürerü'l-hükkâm fi-şerhi Ğureri'l-ahkâm**, II, Mîr Muhammed kütüphâne, tsz., 372.

²⁶³ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 563; el-Haddâdî, a.g.e., II, 333.

²⁶⁴ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 563.

Cumhur fukahâ şâhitlikte adaletin şart olduğu görüşündedirler. Zîra Kur'ân-ı Kerim'de وَأَشْهَدُوا ذَوِي عَدْلٍ مِنْكُمْ "Aranızdan iki adâletli şâhit tutun."²⁶⁵ buyrulmaktadır. Fâsığın şâhitliği ise kabul edilmez. Ebû Yûsuf'tan gelen rivâyete göre eğer fasık toplum içinde bir nüfusa ve itibara sahipse para karşılığı yalan söylemeyeceği için şâhitliği kabul edilir. Fakat Hanefîlerin çoğuna göre fasığın şâhitliği mutlak olarak kabul edilmez.²⁶⁶

6) Konuşma kabiliyetine sahip olmak

Hanefî, Şâfi ve Hanbelîler şâhidin konuşabilmesini şart koşmuşlardır. Onlara göre dilsizin şâhitliği, işâret diliyle de olsa kabul değildir. Çünkü şâhitlik, "şehâdet" lafzını²⁶⁷ telaffuz etmeyi ve kesinliği gerektirir.²⁶⁸

Buna karşın Mâlikîler, işâret dilinin anlaşılması şartıyla dilsizin şâhitliğini kabul etmişlerdir. Çünkü boşanma, nikâh ve zihârda dilsizin işâreti şâhitlik yerine geçer.²⁶⁹

7) Mürûet Sâhibi Olmak

Bazı fakihler şâhidin vakar sâhibi (murûet) olmasını şart koşmuşlardır. Bunun nedeni, mubah olan fakat insanın haysiyet ve şerefini kırıcı işlerle meşgul kimselerin şâhitliklerinde, doğruluk tarafının zayıf olacağını düşünmeleridir. Meselâ İbn Ferhûn, Tebsıra adlı eserinde satranç ve tavla gibi oyunları oynayıp vakarlı olmayı bir tarafa bırakıp kimsenin şâhitliğinin kabul olmayacağını söylemektedir.²⁷⁰ Mâlikîler'in bazıları ve Şâfililer vakarlı olmayı ayrı bir şart koşmuşlardır. Hanbelîler ve Hanefîler ise vakarlı olmayı adâlet şartı içerisinde telakkî etmişlerdir.²⁷¹

bb- Şâhitliğe Engel Olan Durumlar

1- Muhanneslik (Kadın gibi davranan erkek)

Hanefî fakihler muhannesin şâhitliğini fiskından dolayı kabul etmemiştir. Çünkü muhannes âdi bir iş yapmakta ve kadın gibi davranmaktadır.

²⁶⁵ et-Talak 65/2.

²⁶⁶ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 563.

²⁶⁷ İslam âlimlerinin çoğu "أشهاد" lafzını söylemeyi şehâdetin bir rûknü olarak değerlendirmişlerdir. Onlara göre bunun dışındaki "olayı şöyle biliyorum, şöyle gördüm" lafızlar ihbârîdir ve şâhitlik lafızları olarak addedilmez. Cumhûrun görüşünün mukâbilinde Mâlikîler'in çoğunluğu, Hanbelîler'in bir kısmı, İbn Hazm ve İbn Kayyim, şâhitliğin bu lafızla edâ edilmesinin şart olmadığını söylemiştir. Bkz. Beroje, Sâhip, **Cezâ muhakemesi hukuku açısından islam ispat Hukuku**, Fecr yay., Ankara 2007, 215.

²⁶⁸ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 564.

²⁶⁹ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 564.

²⁷⁰ İbn Ferhûn, a.g.e., I, 189.

²⁷¹ Yıldız, Kemal, **İslam yargılama hukukunda şâhitlik**, Hâcegân akademi kitaplığı, İstanbul 2005, 95.

Haneffler bununla birlikte yumuşak konuşan ve bazı âzalarında düzeltme yapılan kişinin de şehâdetini kabul etmiştir.

2- Nâiha -Nevvâh: Başkasının ölüsü için parayla ağlayan kimsenin şâhitliği makbul değildir.

3- Muğanniye (Kadın şarkıcı): Sesin yükseltilmesi, özellikle de şarkı söylerken, haramdır. Bu nedenle kendi başına bile şarkı söyleyen kimsenin şâhitliği geçerli değildir.

4- Halkın karşısında şarkı söylemek: İnsanların büyük bir günah etrafında toplanmasına ve fiska neden olan bu durum şehâdeti engeller.

5- İçki Mübtelası: Aşırı derecede zevk ve eğlence için, ister içki ister başka bir şey içen kimsenin şâhitliği kabul değildir.

6- Kuşlarla oynayanlar: Bunu yapan kimse bazen kadınların gizli taraflarını görebilmekte veya kuşunu uçurtmak için evin damına çıkabilmektedir. Bu durum insanı gaflete sokacağından şâhitliği kabul değildir.

7- Hamama örtüsüz giren kimse: Çünkü avretin başkası tarafından görülmesi haramdır.²⁷²

8- Riba yiyen kimsenin şehâdeti makbul değildir.²⁷³

9- Satranç veya tavla oynayan kimsenin şâhitliği kabul edilmez. Çünkü bütün bunlar kebâir günahıdır. Fakat Şâfi'ye göre oynanan oyun kumar değilse sadece mekruh olur.²⁷⁴

10- Ayıp işler yapan: Yola işeyen, yalandan sakınmayan, açıktan sahabe ve tâbiine söven kimsenin şâhitliği geçerli değildir.²⁷⁵

11- Gazften dolayı had yemiş olanların şehâdeti geçerli değildir.²⁷⁶

12- Ashâbu'l-Hevâ: Kaderiyye, Cebriyye, Hariciyye, Mürcie, Rafiziyye gibi mezhepler dinin getirdiği yoldan saptığı ve dinde olmayan şeyler vaz' ettikleri düşünüldüğü için bazı fakihler tarafından şâhitlikleri kabul edilmemiştir.²⁷⁷ Beyhakî İmam Şâfi'ye isnat ettiği bir menkûbede şöyle söylemiştir: "Bidatlar ikiye ayrılır. Birincisi, kitaba, sünnete ve

²⁷² ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 566.

²⁷³ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 566.

²⁷⁴ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 566.

²⁷⁵ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 567.

²⁷⁶ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 567.

²⁷⁷ eş-Şirbînî, a.g.e., IV, 582.

icmaya muhalif olanlar ki bunlar delâlettir, ikincisi, hayır için vaz' edilen vardır ki bunlarda bir beis yoktur." Bu gruplar dîne muhalif bid'atlar icat ettikleri için şâhitlikleri kabul edilmemişti.

Fakat Hanefî kaynaklardan²⁷⁸ anladığımız kadarıyla Hanefîler, Râfizîlerin Hattabî kolu hariç Cebriyye, Hâriciyye, Rafiziyye, Kaderiyye başta olmak üzere 12 mezhebin şâhitliğini kabul etmişlerdir. Çünkü Hattâbîler kendi mezheplerinden olanlar için şâhitliği vacip saymalarının yanında yemin eden herkesin şâhitlik edebileceğini düşünürler.²⁷⁹

13- Kör olan kimsenin şehâdeti kabul edilmez.²⁸⁰ Çünkü meşhûdun leh ve aleyhi sesleri dışında birbirinden ayırmaya güç yetiremez. Sesler de birbirine benzer. Kör kimsenin şâhitlik yapması tıpkı bir olayda hazır bulunmayan kimsenin o olayı târif etmesi gibidir. İmam Züfer'e göre kör olan kişi işitmenin geçerli olduğu olaylarda şâhitliği kabul edilir. Ebû Yusuf'a göre kör kimse şehadetini tehammül etme anında (olayı gördüğünde) kör değilse şâhitliği kabul edilir. Çünkü görme ile bilgi hâsıl olmuştur. Edâ anında ise sadece söze ve olayı târif etmeye ihtiyaç duyulur. Tıpkı ölü hakkında şâhitlik yapmak gibi.²⁸¹

İmam Muhammed ve İmam Ebû Hanife'ye göre eğer şâhit, hâkimin kararından önce, şâhitliği eda ettikten sonra, kör olursa hakim onunun şâhitliğiyle hüküm veremez. Çünkü kör olmakla ehliyet ortadan kalkar ve şehâdet geçerli olmaz. Karar anında şâhitlik ehliyeti yerinde olmalı ki hüccet alınabilsin. Karardan önce kör olduğunda tıpkı dilsiz, mecnun ve fasık gibi şehâdeti geçersiz olur. Ama eda ettikten sonra ölürse ehliyeti kaybolmaz. Çünkü ölüm ve kaybolmada ehliyet devam eder.²⁸²

14- Şâhitlerin birbirine eş olması: Eşlerin her birisi diğerinin malından alır ve mirasından faydalanır. Bu yüzden karşı tarafa bir menfaat sağlama²⁸³ amacıyla şâhitlik yapma ihtimaline binâen şâhitliği geçerli değildir.²⁸⁴

İmam Şâfi ise eşlerin şâhitliği konusuna daha farklı bakmaktadır. Ona göre eş olmak birbirleri üzerindeki şehâdeti düşürmez. Çünkü aralarında izâle edilmesi mümkün olan

²⁷⁸ el-Meydânî, Abdulganî b. Tâlib b. Hammâde ed-Dîmeşkî, **el-Lübâb fî-şerhi'l-kitâb**, IV, Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrût tsz., 63.

²⁷⁹ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 567; el-Meydânî, a.g.e., IV, 63.

²⁸⁰ el-Meydânî, a.g.e., IV, 60.

²⁸¹ el-Mevsîlî, a.g.e., II, 147.

²⁸² el-Mevsîlî, a.g.e., II, 148.

²⁸³ el-Mevsîlî, a.g.e., II, 147.

²⁸⁴ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 569.

hukûki bir akit gerçekleşmiştir. Nasıl kiracı ve kiralayan aralarında gerçekleşen bir akde rağmen birbirlerine şahitlik edebiliyorlarsa onlar da edebilir.²⁸⁵

bc- Şâhitliğin Açıklanması ve Gizlenmesi

Bir olaya şâhitlik etmek (tahammülü's-şehâde) ve o şâhitliği bildirmek (edâü's-şehâde) umuma ma'tûfen farz-ı kifâyedir. Yapılan şâhitliği gizlemek ise dînen câiz değildir. Zîrâ Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de *و لا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آتَمٌ قَلْبُهُ* "...Şâhitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, şüphesiz kaşbi günah içerisindedir."²⁸⁶ buyurarak şâhitliğin gizlenmemesini emretmektedir.

İnsanların gördükleri bir olaya şâhitlik yapmamaları da, onu bir nev'î gizlemek ve mazlumların hakkını yemek anlamına gelir. Bu nedenle, bir olaya şâhitlik yapanların, hakkın izhâr edilebilmesi için onu hâkim önünde eda etmeleri -şahsî olarak- farz-ı ayndır ve şer'î olarak şâhitlik yapmaları kendilerinden istendiğinde gizlemeleri caiz değildir.²⁸⁷ Bununla ilgili Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *و لا يَأْبُ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دَعُوا* "*Şâhitler çağrıldığında şâhitlikten kaçmasınlar.*"²⁸⁸

Şâhitliğin açıklanmasını emreden bu kat'î delillerin mukâbilinde gizlenmesini tavsiye eden deliller de vardır. Meselâ; şüpheli durumlarda hadlerin düşürülmesi hadîsi, had konularında emin oluncaya kadar gizlenmesini işâren tavsiye etmektedir. Bir olaya şâhitlik yapmak hukûki bir yaptırım doğuracağından dolayı, şâhitlik yapan kimse gördüğü şeyden emin olmalıdır. Şâhit olduğu şeyin şüpheli olabileceği ve kendisinin yanılacağı ihtimallerini göz önünde bulundurmalıdır. Bu nedenlerden dolayı kadı, zinâ şâhitliği yapan kimseye olayın yerini, zamanını, nasıl olduğunu sorarak detaylara inmesi gerekir. Çünkü bazı insanlar atılan her adımın haram ve zinâ olduğuna inanırlar. Oysa zinânın çeşitleri vardır; bakmakla olan göz zinâsı, şiddet ve güçle olan el zinâsı, yürümeyle olan ayak zinâsı gibi.²⁸⁹ Oysa zinâ haddi, ancak iki kişinin cima' yapması sonucu oluşur ve bunların hiçbirisi hadi gerektirmez. Bu nedenle konuya vâkıf olmadıkça haddin gizlenmesi gerekir. Konuyla ilgili kaynaklarda anlatılan Mâiz hadîsi şöyledir: "Mâiz b. Mâlik peygambere geldi zinâ yaptığına

²⁸⁵ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 569.

²⁸⁶ el-Bakara, 2/283.

²⁸⁷ es-Serahsî, Şemsüddîn, **el-Mebsût**, IX, Dâru'l-ma'rife, Beyrût tsz., 38.

²⁸⁸ el-Bakara, 2/282.

²⁸⁹ es-Serahsî, a.g.e., IX, 38.

dair aleyhinde şahitlik etti. Peygamber: "Belki sen onu öptün, ona dokundun veya baktın." dedi. O, hayır, dedi ve aleyhine şahitlik etti. Peygamber onun recmedilmesine izin verdi."²⁹⁰

Hadîs-i şerîfin diğer versiyonlarında Peygamber (s.a.v.)'in, kendi aleyhinde şahitlik yapan Muâz'ın aklının yerinde olup olmadığından şüphelendiği ve kendi aleyhine dördüncü kere şahitlik yapmaya, ağzından Arapçada cinsel ilişkiyi ifade eden كَفَّ "kaf" ve "nun" harflerini çıkarıncaya ve cinsel ilişkiye girdiğinden ipin kuyuda kaybolması kadar emin oluncaya kadar beklediği rivâyet edilir.²⁹¹ Yâni, Hz. Peygamber onun hakkında hemen karar vermedi, zan ile hareket etmedi ve emin oluncaya kadar şahitliğini setr etti. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de *"Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın."*²⁹² buyrulmakla birlikte bir hadîs-i şerifte *"Kim bir müslümanın (kusurunu) ayıbını örterse, Allah da kıyamet günü onun ayıbını örter."*²⁹³ Buyrulmaktadır. Allah'ın "Settâr" ismi şerifi de kullarının ayıp ve günahlarını örtmesinden gelmektedir.

Şehâdeti örtme konusunda şunu ifade etmek gerekir ki "kitmânü's-şehade" ile "setrü's-şehâde" bir değildir. "Kitmânü's-şehâde", olaya şahitlik eden kimsenin şahitliğini gizlemesi iken "setrü's-şehâde", şahit olan kimsenin yanılabilirliğini düşünüp, günaha düşmemek için temkinli davranması ve olayı emin olana kadar örtmesidir.²⁹⁴

İşte bu temkin ve tedbir nedeniyle kadı, olayın mâhiyetinden şüphelendiği kadar yerinden ve zamanından da şüphelenmeli ve yanılığını ortadan kaldırmaya çalışmalıdır. Olayın dâru'l harpte geçmiş olabileceği gibi zaman aşımına da uğramış olabileceğini düşünmelidir. Ayrıca şahitlik gizlenirse ve mahkemede arzedilse bile kadı tarafından, olaya hîle karışma ihtimaline binaen şahitten rücu' etmesini istenebilir.²⁹⁵ Böylece ortada haddi gerektiren bir şahitlik varsa düşebilir. Nitekim Resûlullah: *"Şüpheli hallerde hadleri düşürün."* diye buyurmaktadır.²⁹⁶

Kısaca nikah, boşanma, köle azadı ve zihâr gibi haramlığın devam etmesinin söz konusu olduğu konularda setr etmemek, haber vermek farz iken; zinâ, hırsızlık, içki içme gibi müstemir (devâmlı) olmayan suçlarda şüphe olma ihtimali nedeniyle şahitliğin gizlenmesi

²⁹⁰ el-Buhâri, a.g.es, el-Hudûd, 20.

²⁹¹ es-Serahsî, a.g.e., IX, 38.

²⁹² Hucûrat 49/12.

²⁹³ Müslim, el-Birr, 58.

²⁹⁴ el-Mergînânî, Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdulcelîl, **Bidâyetü'l-mübtedi**, tsh. Mahmûd İbrâhîm Karsûn, ysz., Kâhire 1937, 173-174.

²⁹⁵ es-Serahsî, a.g.e., IX, 38.

²⁹⁶ Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Sâbit b. Zûtâ, **Müsnedü Ebî Hanîfe**, şrh. İmamü'l-Hümâm Nasîru's-Sünne, Dâru'l kütübü'l-ilmîyye, Beyrût 1985, 186.

(setri) edâ edilmesinden daha hayırlıdır. Ancak bu suçlar da diğerleri gibi âdet hâline getirilmişse edâsı farz hâlini alır.²⁹⁷

bd- "Şehâdet" ve "Şehit" ilişkisi

"Şehit" kelimesinin semantiği üzerine yukarıda haylice durduk. Burada bu kelimenin terim anlamına ve hukûki boyutuna göz atacağız.

Seyyid Şerif Cürcani (v. 816/1413) şehîdi, herhangi bir diyet gerektirmeyecek şekilde haksız yere ve savaş alanından nakledilmeden orada öldürülen, buluğa ermiş her temiz müslüman olarak tanımlar.²⁹⁸ Bu tanımdan anlaşıldığına göre, Allah yolunda savaş alanında ölen bir müslüman, başka bir sebeplerden ötürü ölenlerle aynı konumda değildir. Bu yüzden bu çeşit ölüm Allah katında kutsanmış ve diğer ölümlerden ayırt edilmiştir. Normal yolla ölenlere "ölü" denirken, Allah yolunda ölenlere özel bir isim verilerek şehîd denmiştir. Bu isim farklılığının nedenini bazı âlimler, şehitlerin ölmeyip Allah'ın huzurunda bir şâhit gibi diri ve yaşıyor olduğuna bağlayarak Kur'ân-ı Kerim'deki "*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü zannetme! Bilakis onlar hayatta olup, Rableri'nin katında yaşarlar.*"²⁹⁹ âyeti delil olarak sunmuştur.

Oysa hadîslere baktığımızda öldükten sonra diri olmanın şehitlere has bir şey olmadığını anlamaktayız. Nitekim bir hadîste "*Ölünün kemiğini kırmak, dirinin kemiğini kırmak gibidir.*"³⁰⁰ derken başka bir hadîste "*Ölüler hakkında aşağılayıcı sözler söylemeyin, artık onlar dünyada yaptıklarıyla baş başa kalmıştır.*"³⁰¹ denmektedir. Bunlara ek olarak, peygamberimizin bir cenaze geçerken saygı niyetiyle ayağa kalkması,³⁰² Ölülerinize Yasin okuyun,³⁰³ selam verin şeklindeki hadîsler,³⁰⁴ sıradan ölen kimselerin de kabirlerinde şuursuz yatmadığına işâret etmektedir, diyerek bu konuyu geçmek istiyoruz.

Normal yolla ölenlere "mevtâ" denirken, Allah yolunda ölenlere şehîd denmesinin diğer nedenlerine gelince âlimler bu konuda bir ittifâka varmamıştır. Hepsi de Allah yolun da öldürülen kimsenin durumunu "şehâdet" kavramının kök ve sonradan kazandığı anlamlardan yola çıkarak açıklamaya çalışmıştır. Onların açıklamalarını şöyle özetleyebiliriz:

²⁹⁷ Beroje, a.g.e., 197-198.

²⁹⁸ el-Cürcânî, Seyyid Şerif Alî b. Muhammed, **Mu'cemu't-Ta'rîfât**, thk.Muhammed Sıddîk el-Miñşâvî, Dâru'l-fâzile, Kâhire, tsz., 111.

²⁹⁹ Âl-i İmrân 3/169; Meâl için bkz. Yıldırım, Suat, Işık yayınları, İstanbul 2007.

³⁰⁰ İbn Mâce, el-Cenâiz, 63.

³⁰¹ el-Buhârî, el-Cenâiz, 97.

³⁰² el-Buhârî, el-Cenâiz, 50

³⁰³ İbn Mâce, el-Cenâiz, 4.

³⁰⁴ el-Buhari, a.g.e, el-Cenâiz, 68.

1- Rahmet melekleri, şehîdin, yıkanmasına ve ruhunun cennete gitmesine şahit oldukları için bu kişiye şehit denmiştir. Burada şehâdet, görerek hazır bulunmak manasında kullanılmıştır.³⁰⁵

2- Cennete gireceğine dair hem Yüce Allah hem de melekler şahitlik yapacağı için, bu kişiye şehit denmiştir. Burada şehâdet, tasdik etmek veya onaylamak manasındadır.³⁰⁶

3- Kıyamet gününde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte, geçmiş ümmetler hakkında şahitlik etmesi isteneceği için bu kişiye şehit denmiştir.³⁰⁷ Burada şehâdet tanıklık manasında kullanılmıştır.

4- Şehit olarak düştüğü toprak, kendisi lehine şahitlik yapacağı için bu kişiye şehit denilmiştir. Burada şahitlik, bir bilgiyi ihbar etmek manasındadır.³⁰⁸

5- Ölmeyip Allah'ın huzurunda bir şahit gibi diri ve yaşıyor olduğu için kendisine şehit denmiştir. Burada, hazır olma anlamında kullanılmıştır.³⁰⁹

6- Ölünceye kadar Allah'ın emrine göre doğruluk üzerinde olduğuna dair şahitlik edildiği için şehit denmiştir. Burada şehâdet, kesin bir bilginin bildirilmesi olarak kullanılmıştır.³¹⁰

7- Allah'ın, öldürülmesine karşılık kendisine hazırlamış olduğu ikramları görüp şahit olduğu için şehit denilmiştir. Burada şehâdet, kalp basîretiyle veya mânevi bir gözle görmek ve faydalanmak anlamındadır.³¹¹

1) Fıkıh Literatüründe Şehitliğin Çeşitleri

Şehitlerle ilgili fikhî hükümlere, bazı fıkıh kitaplarında namaz bahsinin sonunda, yahut "selâtu'l-cenâiz", "ahkâmu'l-meyyit", "ahkâmu'l-cenâiz" vb. bölümler içinde, ya da "bâbü's-şehîd", "ahkâmü's-şehîd" gibi müstakil başlıklar altında değinilmiştir. Ayrıca fıkıh eserlerinin cihâd ve siyer bölümlerinde de şehitliğin faziletinden bahsedilmiştir.³¹²

³⁰⁵ er-Râğıb, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*², 566-567.

³⁰⁶ el-Beydâvî, a.g.e., 268.

³⁰⁷ Ece, a.g.e., 627.

³⁰⁸ İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.

³⁰⁹ el-Cevherî, a.g.e., II, 494; İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.

³¹⁰ el-Ezherî, a.g.e., VI, 73; İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.

³¹¹ el-Buhari, a.g.e., el-Cihâd ve es-Siyer, 6, 21; Müslim, a.g.e., el-İmara, 108, 109, 121; et-Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 13; er-Râğıb, a.g.e., 566-567.

³¹² eş-Şirâzî, a.g.e., I, 440; eş-Şirbînî, a.g.e., I, 519; Atar, Fahrettin, "Şehit", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, 429-430.

Bu bölümlerdeki hadîsleri değerlendiren fıkıh âlimleri, peygamberimizin şehitlerle ilgili söz, fiil ve uygulamalarını değerlendirerek şehitleri; hem dünya hem âhiret hükümleri bakımından şehit, sadece dünya hükümleri bakımından şehit ve sadece âhiret hükümleri bakımından şehit olmak üzere üçe³¹³ ayırmışlardır.³¹⁴

Bazı hanefî fakihleri fıkhıta şehitlikle ilgili hükümler denilince yıkanmama, kanlı elbiseyle defnedilme gibi dünyevi hükümlerin anlaşılması gerektiğine dikkat çekerek, hakkında bu tür hükümler uygulanan şehit için gerçek şehit (eş-şehîdu'l-hakîkî), uygulanmayanlar için hükmî şehit (eş-şehîdu'l hükmî) nitelemesi yspmışlardır.³¹⁵

2) Dünya ve Âhiret Hükümleri Bakımından Şehit

Allah yolunda savaşırken gayri müslimler tarafından öldürülen³¹⁶ veya yaralı halde savaş alanında ölü bulunanlar bu gruba girer. Devlete isyan edenler yahut yol kesicilerle çarpışırken ya da canını, malını ve namusunu korurken haksız yere öldürülenlerin³¹⁷ bu kapsamda sayılıp sayılmayacağı ihtilâfıdır. Hanefî ve Zeydiyye mezheplerinde bunların hepsi, Hanbelî ve Ca'ferî mezheplerinde sadece eşkiya tarafından haksız yere öldürülenler bu grupta kabul edilir. Mâlikî ve Şâfiî fakihlerinin büyük çoğunluğuna göre ise bu sayılanlar âhiret hükümleri bakımından şehit olmakla birlikte dünyada kendilerine şehitlerle ilgili hükümler uygulanmaz.³¹⁸

Yine bu grupta yer alıp şehit veya savaş şehidi olarak adlandırılanlar Allah katında en yüce mertebeye sahip şehitlerdir. Fakihler, Resûl-i Ekrem'in özellikle Uhud şehitleri hakkındaki uygulaması ile sahâbenin görüş ve uygulamaları ışığında şu hükümlere varmışlardır. Bu gruba giren şehit yıkanmaz, kanlı elbisesi kefeni sayılır,³¹⁹ bu elbise aynı zamanda bir imtiyaz nişanesi ve ibadet eseri kabul edildiğinden üzerindeki kan giderilmez, temiz olmayan başka maddeler ise temizlenir. Şehîdin üzerinde silah, kama, kılıç³²⁰ vb. aletler varsa alınır; paltı, ceket, ayakkabı gibi kefen olmaya elverişsiz eşyası çıkarıldıktan sonra

³¹³ eş-Şirbînî, a.g.e., I, 521.

³¹⁴ İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî, **Reddü'l-Muhtâr ala'd-dürri'l-muhtar şerhi Tenviri'l-Ebsar**, III, thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcût, Dâru âlemi'l-kütüb, Riyâd 2003, 157-164.

³¹⁵ Şeyhizade, Abdurrahman Gelibolulu, **Mecmaü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur**, I, thr. Halil Ümran el Mansûr, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1998, 278-279.

³¹⁶ eş-Şirâzî, a.g.e., 440; eş-Şirbînî, I, 520; el-Buhûtî, a.g.e., II, 726,727.

³¹⁷ İbn Âbidîn, a.g.e., III, 160-164.

³¹⁸ Atar, Fahrettin, "Şehid", **DİA**, XXXVIII, İstanbul, 2010, 429-430; İbn Kudâme, Ebu Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed, **el-Muğnî**, thr. Râid b. Sabrî b. Ebî Ülfе, Beytu'l-efkâri'd-düveliyye, Riyâd 2004, I, 474-477.

³¹⁹ eş-Şirbînî, a.g.e., I, 519-520; el-Buhûtî, a.g.e., 724.

³²⁰ el-Buhûtî, a.g.e., 725.

kalan elbisesi cesedini örtmeye yetmezse kafeni sünnet ölçüsünde tamamlanır, fazlaysa eksiltir.³²¹

3) Dünya Hükümleri Bakımından Şehit

Kalbinde nifak bulunmakla birlikte müslümanların saflarında yer aldığı sırada düşman tarafından öldürülen kişi sadece dünya hükümleri itibariyle şehid sayılır. Savaşta kaçarken veya ganimet, gösteriş vb. dünyevî amaçlarla savaşırken öldürülen³²² kişiler de böyledir.³²³

İç yüzlerini yalnız Allah'ın bildiği bu kişilere dış görünüşleri dikkate alınarak şehid muamelesi yapılır. Fakihler, sırf dünyevî amaçla savaşırken öldürülen kişiye âhirette sevap verilmeyeceğini, hem dünyevî hem uhrevî maksatla savaşırken öldürülen kişiye ise tam şehid kadar olmamakla birlikte âhirette sevap verileceğini söylemişlerdir.³²⁴

4) Ahiret Hükümleri Bakımından Şehit

Savaşta veya savaş dışında haksız yere öldürülüp³²⁵ yukarıda geçen İki grup kapsamında mütalaa edilmeyen kimseler, sadece âhiret hükümleri bakımından şehit sayılır. Meselâ Hanefîler, hata ile öldürülüp mirasçılarında diyet ödenmesi gereken kimseleri, Hanbelîler, savaş meydanında yüksek bir yerden veya atından düşüp kaza sonucu ölenleri, Şâfiî ve Mâlikî fakihlerinin çoğunluğu ile İmâmiyye ve İbâziyye mezhepleri, gerek kendisinin gerekse başkalarının canı, malı ve namusu uğrunda ölenleri bu kısımda göstermiştir.

Allah yolunda savaşırken yaralanmakla beraber üzerinden belirli bir süre geçtikten veya yeme içme, tedavi görme gibi meşguliyetlerden sonra vefat eden kimse de bu gruba girer. Ancak bu süre veya meşguliyetin ölçüsü hakkında farklı görüşler vardır. Hadîslerde şehit sayıldığı yahut şehit sevabı verildiği belirtilip dünya hükümleri bakımından şehit hükmü uygulanmayan kişiler de, aynı grup içinde yer alır. Meselâ: Denizde, yangında veya göçük altında kalarak hayatını kaybedenler; vebâ, kolera, sıtma gibi önlenmesi zor hastalıklar sebebiyle ölenler; ilim tahsili yolunda, helâl kazanç uğrunda canını yitirenler; doğum yaparken veya loğusa iken hayatını kaybedenler bunların başında gelir³²⁶. Bazı fakihler bu

³²¹ İbn Kudâme, a.g.e., I, 474-477; Şeyhîzâde, a.g.e., I, 278-279; İbn Âbidîn, a.g.e., III, 157-164;.

³²² eş-Şirbînî, a.g.e., I, 521.

³²³ İbn Âbidîn, a.g.e., III, 164.

³²⁴ Atar, a.g.md., 430.

³²⁵ el-Buhûtî, a.g.e., 726; İbn Âbidîn, a.g.e., III, 164.

³²⁶ el-Buhûtî, a.g.e., 726-727.

bağlamda otuz kadar vefat gerekçesi saymış ve kendilerine âhirette derecelerine göre sevap verileceğini söylemişlerdir.³²⁷

Bu konuda İbn Âbidîn hâşiyesinde Echûrî ve İmam Suyûti'den naklen, şehitlerin çeşitlerini şöyle belirlemiştir.

1- Mürtes (yaralı) kimse: Savaş alanından hayattayken nakledilen, yiyen, içen, uyuyan, tedâvi gören, çadıra sığınan, üzerinden bir vakit geçen, akledabilen dünya işleri hakkında tavsiyede bulunan ve sonra ölen kimse,

2- Mebdûn (karın hastalıkları): Karnındaki İshal ya da iltihaplanma yüzünden ölen kimse,

3- Suda boğulan kimse,

4- Yanan kimse,

5- Garip kalan kimse,

6- Mehdûm: Binâ ya da duvar üzerine çöken kimse,

7- Zatü'l-Cenb: Karciğer iltihaplanmasından ölen kimse,

8- Met'ûn veya Ta'ûn: Vebâdan ölen kimse

9- Nüfesa: Doğum sırasında ölen ya da loğusa olarak ölen kimse,

10- Cüm'i: Karnında bebek varken ölen kadın.

11- Süll: Veremden ölen kimse,

12- Sarılıktan ölen kimse,

13- Hummâdan ölen kimse,

14- Âilesini, malını, canını, dinini korumak için öldürülen kimse,

15- Düşmanı nişanlayıp yanlışlıkla kendini vuran kimse,

16- Allah yoluna bağlanarak ölen kimse,

17- İffetli bir kadına âşık olup haram olur diye söylemeden ölen kimse,

18- Su içerken boğulan kimse,

19- Yırtıcıların saldırısı sonucu ölen kimse,

³²⁷ İbn Âbidin, a.g.e., III, 157-164; Atar, a.g.md., 430.

- 20- Sultanın zorla hapsedmesi sonucu ölen kimse,
- 21- Mütevârî: Sultanın zulmünden gizlenirken ölen kimse,
- 22- Akrep, çıyan gibi zehirli haşerat tarafından sokulan kimse,
- 23- Sâdık tüccar olarak ölen kimse,
- 24- Karısını, çocuğunu ve sahip olduğu câriyesini Allah'ın emri doğrultusunda bakan, yediren, içiren kimse
- 25- Denizde geminin sallanması nedeniyle bulantı ve kusma sonucu ölen kimse,
- 26- Gayret ve sabredip ölen kimse,
- 27- Her gün 25 kere (اللهم بارك لي في الموت و فيما بعد الموت) diyerek yatağında ölen kimse,
- 28- Her sabah namazını kılan, her ay üç gün oruç tutan, hadarî veya seferî olarak vitir namazını terketmeyen kimse,
- 30- Ümmetin fesada daldığı gün Peygamberin sünnetine sımsıkı sarılan kimse,
- 31- Hastalığı sırasında 40 kere (لا إله إلا أنت سبحانك إني كنت من الظالمين) diyen ve ölen kimse,
- 32- "Yâsin" sûresini her gece okuyan kimse,
- 33- Şer'î ilmi talep ederken ölen kimse,
- 34- Allah adına, ücret almadan müezzinlik yapan kimse,
- 35- Binek hayvanı tarafından öldürülen kimse,
- 36- Peygambere 100 kere salât-ü selam getiren kimse,
- 37- Samimi olarak Allah yolunda şehit olmayı isteyen kimse,
- 38- Müslüman şehirlerinden kendi şehrine yiyecek götürürken ölen kimse,
- 39- Sabah olurken 3 kere (أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم) diyip Haşr sûresinin son üç âyetini okuyan kimse,
- 40 Mazlumunu korumak için öldürülen kimse şehittir.³²⁸

Fıkıh literatüründeki şehit çeşitlerinin bu şekilde sonuna geldikten sonra bu bölümde son bir konu olarak “Kadının Şehâdeti”ne değineceğiz.

---

³²⁸ İbn Âbidin, a.g.e., III, 164-166.

be- Kadının Şehâdeti

Kadının şâhitliği iki kısımdır. Birisi; kadınların, doğum, bekâret, hayız, emzirme ve gizli haller gibi tek başına şâhitlik edebilecekleri yerler,³²⁹ diğeri yanında erkek olmak şartıyla şâhitlik edebilecekleri yerler.

Fakat bazı kaynaklarda zikredilen rivayetleri göz önüne aldığımızda kadının tek başına şâhitliğinin sadece bu alanlarda olmayıp aynı zaman talak, nikah, borç, hadler ve kısasta da geçerli olduğunu saptamaktayız. Bu bilgiler ışığında kadının tek başına olan şâhitliği hakkındaki rivayetleri ikiye ayırdık:

1- Erkeğin muttali' olamadığı konularda kadının tek başına şâhitliğine dair rivayetler:

Zührî'den nakle göre kadınların şehâdeti erkeklerin muttali' olmadıkları konulardadır.

İbn Ömer, kadınların şâhitliğinin, erkeklerin muttali' olamayacağı hamilelik, hayz ve edep yerleri hariç, tek başına makbul olmayacağını ifade etmiştir.

Zührî, Ömer ve Ali (r.a)'dan gelen bir rivayete göre kadının şâhitliği nikahta, hadlerde, talakta geçerli değildir. Şüreyh'den nakledildiğine göre; köle azat etmede, bir erkek iki kadın şâhit gereklidir.

Şa'bî'den sahih olarak nakledildiğine göre, talak ve hatâen yaralanmalarda bir erkek iki kadın şâhit geçerlidir.

Cabir b. Zeyd'den nakledildiğine göre, talak ve nikahta bir erkek iki kadın şâhit gerekir.³³⁰

2- Kadının zinâ dışında; talak, nikah, borç ve haten öldürmede tek başına şâhitlik yapabilmesine dair rivayetler:

Hişam b. Hüceyre kanalıyla gelen rivayete göre kadınların zinâ hariç tüm konularda şâhitliği geçerlidir.³³¹

İbn Ebî Şeybe'nin Mekhûl'den rivayetine göre kadınların şehâdeti sadece borç davalarında makbuldür.³³²

³²⁹ el-Mergînânî, a.g.e., 173-174.

³³⁰ İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., II, 404.

³³¹ İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., II, 406.

³³² İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., II, 406.

Birden fazla kadının talak konusunda şâhitliğinin kabul edilmesiyle ilgili Ebû Lübeyd'den nakledilen bir rivâyet şöyledir: “Sarhoş bir adam karısını boşadı ve dört bayan buna şâhit oldu. Bu olay Ömer b. Hattâb’a nakledildi. O, kocanın talâkını kabul etti ve ikisini boşadı.”³³³

Bir kadının şâhitliğinin makbul olması konusunda Yahya b. Ubeyd’in babasından aktardığı rivâyet şöyledir: “Bir adam şarap içti ve karısını üç kere boşadı. Buna da bir kadın şâhit oldu. Sonra bu durum Ömer b. Hattab'a iletilince kadının şâhitliğine cevaz verdi ve onları boşadı.”³³⁴

Kadının tek başına şâhitlik edebileceği yerlerde nisâbın ne olması konusunda mezhepler arasında ihtilâflar vardır. Hanefîler ve Hanbelîler erkeğin muttali’ olmadığı konularda tek kadının şâhitliğini yeterli görürken,³³⁵ şâfîler, iki kadının şâhitliğinin bir erkeğin şâhitliğine bedel olduğuna kıyasen, bu durumda dört kadının şâhitliğini kabul etmişlerdir. Mâlikîler ise bu tür durumlar için iki kadının şâhitliğini şart koşmaktadır.³³⁶

1) Kadının Zinâda Şâhitliği

Bir kısım islam hukukçusu istisna, zinâda kadının şâhitliği kabul edilmemiştir.

Cumhur ulemâya göre, zinâda şâhitlik için adâlet sahibi dört erkek gerekir³³⁷ ve daha azı câiz değildir.³³⁸ Bu konuda kadınlar tek başına şâhitlik edemeyeceği gibi erkeklerle de şâhitlik edemezler.³³⁹ Zinâ dışındaki hadler ve kısasta *واستشهدوا شهيدين من رجالكم* ayetine binaen iki erkek şâhit gerektiği konusunda ittifak edilmiştir.³⁴⁰

Zührî’den gelen bir rivayete göre, kısas ve hadlerde kadının şâhitliği geçerli değildir. Peygamberimizin sünneti bu yöndedir.³⁴¹

Zahirîler hadlerde kadınların şâhitliğini erkeklerle olmak şartıyla kabul eder. Onlar, *فَأَنْ لَّمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٍ وَ مَرَاتَانِ* ayetinin zâhiriyle amel ederler.

³³³ İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., II, 406.

³³⁴ İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., II, 406.

³³⁵ el-Mergînânî, a.g.e., 173, 174

³³⁶ Beroje, Sâhip, **Cezâ Muhakemesi Hukuku Açısından İslam İspat Hukuku**, Fecr Yayınlar, Ankara 2007, 215.

³³⁷ İbnu'l-Humâm, a.g.e., V, 265.

³³⁸ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 570.

³³⁹ İbn Âbidîn, a.g.e., XI, 992.

³⁴⁰ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 570.

³⁴¹ el-Meydânî, a.g.e., IV, 55.

Ata b. Ebî Rebah, Hammad b. Ebî Süleymân ve İbn Hazm meseleyi mâli konulara kıyas ederek, bir erkeğe karşı iki kadın olmak koşuluyla had ve kısas cezalarında da kadınların şâhitliğinin kabul edileceği görüşündedirler.

2) Kadının Had ve Kısasta Şâhitliği

Had, Allah'ın hakkı olan cezalardandır. Zinâ,³⁴² kazf (iftira)³⁴³ ve hırsızlık,³⁴⁴ içki ve yol kesme haddi gibi.

Kadınlar had ve kısas konularında şâhitlikten menedilmişlerdir. Çünkü Zührî'den şöyle rivâyet edilmiştir: "Hz. Peygamber ve ondan sonra gelen iki halîfeden, had ve kısasta kadının şâhitliğinin kabul edilmediğine dair bir sünnet gelmiştir." Yine bu konularda kadınların şâhitliğinin kabul edilmemesinin bir başka nedeni de, had ve kısasla ilgili suçlarda şüphe üzerine cezânın düşmesidir. Oysa kadınların şâhitliği şüpheden hâli değildir. Çünkü onlar doğuştan yanılma ve gaflet hasletine, akıl ve din noksanlığına gebedirler. Bu ise şüphe doğurmaktadır.³⁴⁵

Bununla ilgili hadîs şöyledir:

Ashab-ı Kiramdan Ebû Said el-Hudri anlatıyor. Bir Ramazan veya Kurban Bayramıydı. Resul-i Ekrem Efendimiz bayram namazlarını kıldığımız namazgâha geldi. Bir tarafta kadınlar da bulunuyordu. Onların yanından geçti ve şu hitapta bulundu:

- "Ey kadınlar, sadaka veriniz istiğfarı çok yapınız. Çünkü bana cehennemlikler gösterildi, çoğu sizlerdiniz."

Bunun üzerine o kadınlar:

- "Ya Resulallah, bizler ne yaptık da cehennemliklerin çoğu bizden olmuş" diye sordular.

Resulullah (a.s.m.) şöyle cevap verdi:

---

³⁴² en-Nur 24/2.

³⁴³ en-Nur 24/4.

³⁴⁴ el-Mâide 5/38.

³⁴⁵ Tuksal, Hidâyet Şefkatli, **Kadın karşıtı söylemin islam geleneğindeki izdüşümleri**, 4.b. Otto yayınları, Ankara 170.

- "Çünkü sizler ötekine berikine çokça lanet eder, kocalarınıza karşı nankörlükte bulunursunuz. Ne gariptir ki, kendine hâkim akıllı ve dinine bağlı bir kimsenin aklını, sizin kadar eksik dinli hiçbir kimsenin çelebildiğini görmedim."

Kadınlar tekrar sordular:

- "Aklımızın ve dinimizin noksanlığı nedir? Ya Resulullah!"

Resulullah (s.a.v.): "*Kadının şâhitliği erkeğin şâhitliğinin yarısı değil midir?*" diye sordu. Kadınlar "*Evet*" cevabını verdiler. Resûlullah şöyle karşılık verdi:

- "İşte bu aklın eksikliğindedir."

Resûlullah (s.a.v.) tekrar sordu:

- " Hayız gördüğü zaman namaz kılmaz, Ramazan`da bir müddet oruç tutmaz değil mi?" dedi. Kadınlar, "Evet" dediler. Resul-i Ekrem Efendimiz şöyle buyurdu:

- "İşte bu da dinlerinin eksikliğindedir."³⁴⁶

İslam hukukçuları zinâ ve kazf haddinde *والآتي يأتين الفالحيشة من نساءكم فاستشهدوا عليهن اربعة* "Zinâ eden kadınlarınız hakkında içinizden dört şâhit isteyin." ayeti ve *والذين يرمون المحصنات* "İffetli kadınlara zinâ isnat edip de buna dair dört şâhit getiremeyen..." ayetlerine ve yukarıda zikrettiğimiz rivayetlere dayanarak kadınların bu konularda şâhitlik yapmasına cevaz vermeyip dört erkek şâhidi şart koşmuştur.³⁴⁷

Unutulmamalıdır ki kadının zinâda şâhit olamamasına dair Kur'an'da subût-i kat'i bir delil yoktur. Ancak, âlimler Bakara (2/282) ayetindeki "yanılma" olayına kıyas ederek kadınların fitrî bir unutmaya sahip olduklarını düşünerek şâhitliklerine şüpheyile bakmışlardır. Zinâ gibi önemli bir meseleyi şüphe üzerine bina etmek istemeyen hukukçular -ki şüphe durumunda had düşürülmek zorunda kalır- bu konuda kadınların tek başına şâhit olmaları bir yana erkekle dahi şâhit olmalarına izin vermemişlerdir. Zahiri uleması da zinâda kadının tek başına şâhit olmasına cevaz vermemiştir.³⁴⁸

³⁴⁶ el-Buhârî, el-Hayz, 6.

³⁴⁷ el-Meydânî, a.g.e., IV, 55; ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 571.

³⁴⁸ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 571

Cumhur ulema zinâ dışındaki had ve kısaslarda *واستشهدوا شهيدين من رجالكم* "*Erkeklerinizden iki kişiyi şâhit tutun*"³⁴⁹ ayetini delil gösterip iki erkek şâhit üzerinde ittifak ederek kadınların erkeklerle de olsa had ve kısasta şâhitliklerini geçerli saymamışlardır.³⁵⁰ Cumhur ulema burada Bakara (2/282) daki müdâyene ayetine (zinâ dışındaki) geri kalan hadleri kıyas yapmışlardır. Oysa âyetin, tamamiyle borçla ilgili olması dikkat çekicidir. Ayrıca, zinâ dışındaki hadlerde (hırsızlık, içki, yol kesme gibi) iki erkek şâhidi bu âyete kıyas yaparak esas alabiliyorsak, aynı ayetin devamında iki erkek bulunmadığı takdirde bir erkek iki kadın şâhitliğinin, kısas ve hadlerde geçerli olması gerektiğini söylemeliyiz. Fakat islam hukukçuları, erkek şâhitlerin istendiği ilk kısmı kıyasen alırken aynı kısma denk olan iki kadın bir erkeğin şâhitliğini görmezden gelerek kadınları zinâ dışındaki hadler konusunda (zâhirîler hâriç) dışlamışlardır. Bununla birlikte şunu belirtmek gerekir ki müdâyene âyetinde iki kişinin birbirlerine borcu, borcun miktarı ve bazı borçlar hukuku ile ilgili meseleler bulunduğundan, kafa karışıklığına neden olmaktadır. Bundan dolayı kadının yanında erkek bulunması gerekebilir. Fakat sadece görme duyusuna hitap eden zinâ, hırsızlık vb. olaylar herhangi bir karışıklığa neden olmayacağından dolayı müdâyene âyeti ile kıyas yapmadan kadınların bu konuda şâhitliğini kabul etmek daha yerinde olacaktır.

Cumhur ulemânın (Hanefî, Hanbelî, Şafiî, Mâlikî) aksine Zâhirîler had ve kısasta ayetin devamına itibar ederek kadının birden fazla olması şartıyla erkekle şâhitliğini kabul etmiştir.³⁵¹ Böylece, Zâhirîler müdâyene ayeti içerisinde birbirine denk gelen iki kısmı birbirinden ayırmadılar ve hadleri istisnasız buna kıyas ettiler. Anlaşıldığı kadarıyla yukarıda zikrettiğimiz iki rivayete pek itibar etmediler ve şöyle düşündüler: "*Eğer borç yazmada kadınlar erkeklerle şâhitlik yapabiliyorsa, hadler ve kısasta da şâhitlik edebilirler.*"

Kadının şehâdeti konusu fıkıh kitaplarında çok geniş yer kaplamış bir mevzûdur. Biz ise okuyucuyu az da olsa bu konudan mahrum etmek istemedik. Ama tezin gerçek amacından sapmamak amacıyla bu konuyu burada sonlandırıp şehâdetin Kelam'daki boyutunu ele almak istiyoruz.

4- Kelam'da

"Şehâdet" kelimsinin etimolojik olarak "bir şeyi kesin olarak bilmek", "hazır olmak" ve "görmek" kavramlarıyla yakın ilişki içerisinde olması nedeniyle Kelam ilminde bu kavram epistemolojik ve ontolojik mesele olarak ele alınmakta ve gaybın karşıtı olarak

³⁴⁹ el-Bakara, 2/282

³⁵⁰ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 571.

³⁵¹ ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 571.

kullanılmaktadır. İşte bu başlık altında, Şehâdetin, "bilgi" kavramıyla olan anlam bağlantısına binâen öncelikli olarak Kelam ilmindeki bilgi problemine değineceğiz.

a- Bilginin Tanımı

İnsanı insan yapan bilgi elde etme özelliğinin ne olduğu ve nasıl elde edildiği mütefekkirler tarafından tartışılmış ve çeşitli tanımları yapılmıştır. Onlardan bazıları şu şekildedir:

Bilgi, varlık (obje) ile şuur (subje) sahibi olanın özel bir ilişkisidir.³⁵² Mantıkta veya dilde her hüküm bir konu – yüklem münasebetidir. Fakat biz orada bu münasebetin değişmez kuralları ile meşguldük: Olumluluk-olumsuzluk, tikellik (cüzîlik) – tümellik (küllîlik) gibi. Bu münasebetler ise olayları hesaba katmadan yalnız onların münasebetlerine ait şekillerden ibârettir. Halbuki bilgi deyince, süje-obje münasebetinde olaylardan bağımsız bir kural, bir şekil tesbit etmiyoruz. "Bilme" dediğimiz fiilin doğuşunu, sebebini, gerçeğe uygunluğunu, geçerliğini (muteberliğini) anlamaya çalışıyoruz. Bundan dolayı bilgi bir şekil ilminin değil, insanla âlem arasındaki münasebetlerin açıklanması ilminin konusunu meydana getiriyor.³⁵³

Âlem ile ilgili olan bütün öngörülerimiz ve âlemde yapıp ettiklerimizin dayandığı istek ve irademiz hep bir bilgiye dayanmaktadır. Şu halde bilgi, inanç ve amelin olmazsa olmaz şartıdır. Bundan dolayı klasik islam mütefekkirlerinin hemen hemen tamamı işe, bir bilgi nazariyesi ortaya koymakla başladılar. Öncelikle ilmin ne olduğunu, daha sonra imkânını, geçerli olup olmadığını, kısımlarını ve ilim elde etme yollarını açıkladılar. Ne tür verilerin ilim ismini almaya hak kazandığını; ilim ile zan, şek, vb. terimler arasında bulunan farkları ortaya koymak sûretiyle çizdikleri esaslar çerçevesinde âlemin yaratılmış olduğunu, kabul ettikleri ilim nazariyesine uygun olarak isbattan yola çıkarak, belirli nitelikleri olan bir Muhdis'e ulaşmaya çalıştılar.³⁵⁴

Arap lisânında "ilim" terimi bilgiyi en geniş şekilde ifade eder. Bilhassa Ehl-i Sünnet kelâmında bu kelime bir yandan insanların elde etme imkânına sahip olduğu beşerî ma'rifeti anlatırken öte yandan Allah'ın sahip olduğu kabul edilen mutlak bilgiyi de ifade edecek şekilde çok geniş anlamda kullanılmıştır. Bu açıdan ilim târiflerinde ortaya çıkmış olan Ehl-i Sünnet- Mu'tezile tartışmasının temelinde de bu kabulü görmek mümkündür. Bazı

³⁵² Ülken, Hilmi Ziya, **Genel felsefe dersleri**, Ankara yay., Ankara 1972, 47.

³⁵³ Ülken, Hilmi Ziya, a.g.e., 47.

³⁵⁴ Keskin, Halîfe, **İslam düşüncesinde bilgi teorisi**, Beyan yay., İstanbul 1997, 19.

islam âlimleri, Kur'ân'da hem Allah'a hem mahlûka³⁵⁵ izâfe edilen ilim kelimesinin müşterek bir tanımı gerektirmeyeceğini düşünerek sadece insanın bilgi problemiyle ilgilenmişlerdir.³⁵⁶

Bilgi, kavramak, ihâta etmek (englober) ve fark etmek (apercevoir) anlamına, ya da bir şeyin hakîkati ile idrak edilmesi anlamına gelir. Bu idrak iki türlü olabilir:

a. Bu birinci tür bilgiyi kelim âlimleri, "tasavvur" olarak kabul etmişlerdir.³⁵⁷ Eğer bilgi bir hükme mukârin değilse o bir tasavvurdur. Burada zâtla ilgili herhangi bir hüküm yoktur.³⁵⁸ Meselâ; insan gibi, burada insanı bir varlık olarak kabul etmemde herhangi bir müsbet ya da menfi bir hüküm mevcut değildir.

b. İkinci tür bilgi ise Kelamcılarının dilinde tasdik adını almaktadır.³⁵⁹ Burada önceden idrak edilmiş bir mâhiyet hakkında müsbet ya da menfi hüküm mevcuttur. Çünkü artık sadece bir tasavvur yoktur, onun üzerine insan aklının hükümlerinden birisi eklenmiştir.³⁶⁰ Meselâ: insan uzundur ya da değildir gibi, önceden mâhiyeti hakkında bilgi sahibi olunan bir şey hakkında müsbet ya da menfi bir hüküm mevcuttur.

Kelam tarihi boyunca müslüman düşünürler, yaklaşık olarak da olsa, herkes tarafından kabul edilen genel geçer olan bir ilim târifine ulaşamamışlardır. Bilginin gerçeği ifade ettiği hususunda müttetik olan kelamcılar, buna rağmen târifinde anlaşamamışlar, her mezhep, bazen bir mezhebe mensup değişik âlimler değişik ilim târifleri ortaya koymuşlardır.³⁶¹

Bir kısım kelamcılara göre ilim, bedîhi olarak bilinen şeylerden olup manası apaçıktır. Çünkü ilimden başkası ilimle açığa kavuşur. Başkasının onu açıklığa kavuşturması imknsızdır.³⁶² Zira her insan zorunlu olarak güneşin aydınlatıcı, ateşin yakıcı olduğunu bildiği gibi kendi varlığını bilir. Eğer bunları bilmek herkes için zarûri olmasaydı, bu özel ilmi bilmek de mümkün olmazdı.³⁶³ Dolayısıyla târife ihtiyaç yoktur. Bir şeyi tanımlayabilmek için ondan daha açık ve kolay anlaşılabilir terimler gerekmektedir. Halbuki ilim kelimesinden daha açık ve daha kolay anlaşılabilir başka kavram yoktur. İlim kavramı,

³⁵⁵ el-Bakara 2/32.

³⁵⁶ Keskin, Halîfe, a.g.e., 21.

³⁵⁷ er-Râzî, **Me'âlim-i usûlü'd-dîn**, Dâru'l-fikri'l-Lübânî, Beyrût 1996, 19.

³⁵⁸ el-Cürcânî, es-Seyyid Şerîf, **Şerhu'l-mevâkif**, I, tsh. Mahmûd Ömer ed-Dimyâtî, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrût 1998, 70-71; er-Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, **Muhassal efkâri'l-mütekaddimîne ve'l-müteahhirîne**, University of Toronto Library, Toronto, 1967, 2-3.

³⁵⁹ er-Râzî, a.g.e., 19.

³⁶⁰ er-Râzî, a.g.e., 2-3; el-Cürcânî, Seyyid Şerîf, a.g.e., I, 70-71.

³⁶¹ Keskin, Halîfe, a.g.e., 25.

³⁶² er-Râzî, **Muhassalu efkâri'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn**, (trc. Hüseyin Atay), Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, 95.

³⁶³ er-Râzî, a.g.e., 20.

târifinin yapılmasını gerektirmeyecek kadar apaçık ve net bir kavramdır ve târifinin yapılması da mümteni'dir.³⁶⁴

Sünnî mütekellimler ilim terimini târif ederken en çok bu târifin "fıkıh", "irfan", "idrak" vs. gibi ancak beşeri tecrübe alanında mevcut olabilecek mefhumlarla değil, daha ziyade hem insana hem de Allahâ izâfe edilmesinde herhangi problem çıkmayacak mâhiyette olan mücerred kavramlar aracılığıyla yapılmasına özen göstermişlerdir.³⁶⁵

Anlaşıldığı kadarıyla bilgi kavramı kelamcılar tarafından değişik şekillerde târif edilmiştir.³⁶⁶ Bilginin târifi bağlamında ilk tartışmalar ilk devirlere kadar dayanır.³⁶⁷

Umûmi bir ifade ile ilmin târifi hususunda kelamcılar tarafından çoklukla kullanılmış olan terimleri bir tanımda toplamak suretiyle ilmi şu şekilde târif edebiliriz: "İlim, bir bilme, bir tasavvur, bir tasdik, bir ma'rifet, bir idrak, bir tebyin, bir vicdan, bir ihata, bir îtikat, bir tecelli vs. dir."³⁶⁸

Mutezile âlimlerinden Ka'bî, ilmi bir şeye olduğu gibi inanmak, şeklinde "îtikat" olarak târif etmiştir. Fakat geri kalan Mu'tezîli âlimler bu tanımı batıl sayarak kabul etmemişlerdir. Onlara göre bilgi; beş duyu organıyla elde edilen veya bedîhi (apaçık) olan veya istidlâl yoluyla edinilen bilgidir. Sıradan insanın ne istidlâli ne de îtikâdı bir bilgi değildir.³⁶⁹

Ebû Hâşim el-Cubbâi bu ilzamdaki kurtulmak için Ka'bî'nin ilim târifine "nefsin mutmain (teskin) olduğu" lafızlarını eklemiştir. Buna göre tanımı şu şekilde olur: "ilim, nefsin mutmain olarak, bir şeyi olduğu hal üzere bilmesidir." Fakat bu tanım da eleştiri almıştır. Çünkü Âvam inandığı şey hususunda mutmaindir, kalbi emindir. İtikâdında onu kimse zorlayamaz hatta bir kimse onu inancından uzaklaştırmak istese kanını döker ama vazgeçmez.³⁷⁰

---

³⁶⁴ Keskin, a.g.e., 25.

³⁶⁵ Keskin, a.g.e., 28.

³⁶⁶ el-Pezdevî, İmam. Ebu'l-Yusr Muhammed, **Usûlü'd-din**, 3.b., trc. Şerâfettin Gölcük, Kayıhan yay., İstanbul 1994, 14.

³⁶⁷ el-Bâkillânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, **Kitâbu't-Temhîd**, tsh. Yûsuf Mekârîsî, Mektebetu's-şarkıyye, Beyrût 1957, 6; en-Neseffî, Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed, **Tebziratu'l-edille fi-usûli'd-dîn**, Diyânet işleri başkanlığı, Ankara 1993, 9.

³⁶⁸ el-Bâkillânî, a.g.e., 6; en-Neseffî, a.g.e., 9-19; Keskin, a.g.e., 29.

³⁶⁹ en-Neseffî, a.g.e., 9.

³⁷⁰ en-Neseffî, a.g.e., 9.

Mu'tezilenin ileri gelenlerinden olan Nazzam ilmi, var olan bir şeyin bulunması için kalbin hareketi (vicdan), olarak tanımlamıştır.³⁷¹ Ancak bu tanım da diğer mu'tezili tanımlar gibi ilâhi ilmi tanım dışı bıraktığı görüşünden hareketle reddedilmiştir.³⁷²

Cüveynî ilmi, ma'lûmun olduğu gibi bilinmesi, şeklinde târif etmiştir. Onun gibi düşünen bazıları ilmi; ma'lûmun olduğu gibi açığa çıkması, mahallinin âlim olmasını gerektiren şey, onunla vasıflanan kimsenin düzenli ve sağlam fiiller yapmasına imkân sağlayan şey vb. şeklinde tanımlamışlardır.³⁷³

Bilginin değeri ve ona sahip olma imkânı filozoflar, kelimciler ve diğer düşünürler arasında tartışma konusu olmuştur. Bu aşamada şu sorularla karşılaşırız: Bilebileceğim varlık var mıdır? Ya da eğer var ise hangi yolla olursa olsun onun hakkında edindiğim izlenimler gerçeğe uygun mudur? Şu halde kelamın da ilk sorusu, idrakimize konu olan şeylerin gerçek olup olmadığıdır.³⁷⁴

Bilgiden ve varlıktan ilk şüphe eden düşünürler sofistler ve sonra septiklerdir.³⁷⁵ Onlara göre varlık ve genelgeçer (külli) bir bilgi yoktur.³⁷⁶ Olsa da hakkında bilgi sahibi olmamız imkânsızdır. Çünkü insanın kabiliyeti böyle bir şeyi idrakte yetersizdir. Olsa olsa onun zanları vardır.³⁷⁷ Bundan dolayı ne kesin olarak varlıktan ne de onun hakkındaki bilgiden bahsedebiliriz. Hiç bir şey belli bir şey değildir. Bir şey her an başka şeylere göre şöyle veya böyle bir şey olmaktadır. Mutlak varlık yoktur;³⁷⁸ nesnelere nitelikleri bir andaki birbirleri üzerindeki etkileri ile oluşmaktadır.³⁷⁹

Onların bilgi kaynakları hakkında yapmış oldukları tenkitler, bilhassa duyuların yanılgıları ile ilgili tahlilleri önemli rol oynamıştır. Onlara göre duyularımız aldatıcıdır. Çünkü bir şey bize yakından büyük uzaktan küçük görünür. Görme duyusunda olduğu gibi, işitme, koku alma, dokunma duyularında bu yanılgılar daha da artar. Eğer duyularımız yanılgılarla dolu ise onlarla kavradığımız şeylerin doğrusunu yanlışından ayırmaya imkân kalmaz. Halbuki fikirlere ve kavramalara ait bilgiler duyulara dayanmaktadır.³⁸⁰

---

³⁷¹ en-Nesefî, a.g.e., 12.

³⁷² Keskin, a.g.e., 32.

³⁷³ el-Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Meâli Abdülmelik, **Kitâbu'l-irşâd**, thk. Muhammed Yûsuf Mûsa - Ali Abdulmun'im, Mektebetü'l-hâncî, Kâhire 1950, 12.

³⁷⁴ Keskin, a.g.e., 127.

³⁷⁵ Çınar, Aliye, **Felsefeye giriş**, Emin yay., Bursa, 2010, 173.

³⁷⁶ Bolayi, Hayri, **Felsefi doktrinler sözlüğü**, Ötüken yay., İstanbul 1979, 227-229.

³⁷⁷ Keskin, a.g.e., 128.

³⁷⁸ Çınar, Aliye, a.g.e., 173.

³⁷⁹ Gökberk, Macit, **Felsefe tarihi**, 13.b., Remzi kitabevi, İstanbul 2002.

³⁸⁰ Ülken, Hilmi Ziya, a.g.e., 69.

Felsefenin babası sayılan Thales'ten beri ortaya atılan felsefî açıklamaların çokluğu ve çeşitliliği doğal olarak eleştiriyi ve şüpheyi gerektirmiştir. Antik çağ yunan bilgiciliğinin kurucusu Protagoras, tarihte bilinen ilk şüpheci düşünürdür. Protagoras "Her şeyin ölçüsü insandır. Her şey bana nasıl görünürse benim için öyledir. Rüzgar üşüyen için soğuktur, fakat üşümeyen için soğuk değildir. Her şey için birbirine tümüyle karşıt iki söz söylenebilir." diyerek külli (tümel) bir hakîkatin var olmadığını, her insanın kendine ait kanaat ve düşüncelerinin olacağını belirtmiştir. Bundan dolayı onun şüpheciliği görelî şüphecilik olarak tanımlanır.³⁸¹

Bilgi sorununu sistematik olarak inceleyen ilk şüpheci filozof Pyrrhon'dur. Onun şüpheciliğine göre mutluluğa götüren yol şöyledir:

- Nesnelerin gerçek yasası kavranamaz.
- Nesnelere karşı tutumumuz yargıdan kaçınma olmalıdır.
- Ancak böyle tutumla ruhsal dinginliğe ulaşılabilir.

Ona göre hiç birşey ne doğrudur ne yanlıştır. Doğruyu yanlıştan ayırabilecek bir ölçüt olmadığına göre varlıklar hakkındaki çelişkili yargılar ileri sürülebilir.

Bir başaka şüpheci filozof ise Descartes'tir. O şüpheyi bir metot ve bir şeyin ispatı için bir araç olarak görmüştür. Bu yüzden onun şüpheciliğine metodik şüphe denir. Zira Descartes'in şüghceciliği kesin bilgiyi bulana kadar tüm bilgileri gözden geçirme anlamındadır. Ona göre kesin bilgi mevcuttur, şüphecilik ise bir yöntem mâhiyetindedir. Onun bu konuda verdiği bir örnek şöyledir: Bir elma sepetindeki elmaların sağlamlığından şüpheci olunup, daha sonra tek tek bunların elden geçmesiyle sağlam bir elma sepetinden emin olma yoludur.³⁸²

Görüldüğü gibi Descartes bilginin kesinliği konusunda mutlak şüpheci olmayıp sadece sağlamlığını tetkik etmede metodik bir şüpheci olmaktadır.

Sofistlerden önceki tabiat filozofları varlığı olduğu gibi kabul ediyorlar ve onunla ilgili bilgiden şüphe etmiyorlar ve reel olarak âlemi algılıyorlardı. Bunlardan sonra gelen sofistlerin bu ilk realizme yönelttikleri tenkitler karşısında Platon varlığı ideler adını verdiği akli âlemde temellendirirken Aristo, duyular âleminin de aslında bilgiye temel olacak bir gerçekliğe sahip olduğunu söylemektedir. Platon'un sofistlerle ortak yanı duyuların

---

³⁸¹ Çınar, Aliye, a.g.e., 173.

³⁸² Çınar, Aliye, a.g.e., 174.

yanıltabileceği ve kişiden kişiye değiştiği için gerçek bilgiye götürmeyeceğidir. Platon bilgiyi akli sahaya hapsedse de bir anlamda varlığın hakikatini kabul ettiği için realist bir görüşe sahiptir.³⁸³ Kısaca Platon ve Descartes bazı yönlerden sofist ve septiklere yaklaşırsa da birisi varlığın hakikatini akılda kabul etmekle, diğeri ise kesin bilginin varlığından şüphe etmemekle varlığın ve bilginin hakikatini kabul etmişlerdir. Özellikle Descartes şüpheciliğini yaşamın yönlendirilmesine ilişkin şeylerde, çoğu zaman gerçeğe yakın kanılarla hareket etme zorunluluğundan dolayı askıya alır.³⁸⁴ Descartes, insan bilgisinin objektif değerini, Allah'ın yanıltmaz ve sadık olmasında görür. Ona göre biz eşyanın ve Âlemin varlığını, Allah'ın varlığı ve bize önceden verdiği bilgi ile bilebiliriz.³⁸⁵ Dolayısıyla bize verdiği bilme gücü, hiç bir zaman, çok açık bir şekilde bilindiğinde doğru olmayan bir şeyi kavramaz. Çünkü eğer Tanrı bize bu gücü, onu iyi kullandığımız zaman, yanlış doğru yerine aldıracak biçimde vermişse onun aldatıcı olduğuna inanmakla haklı olacağız. İşte bu düşünce bizi içine düştüğümüz şüpheden kurtaracaktır.³⁸⁶

Son olarak bilginin değerine kelamcılar açısından baktığımızda onların, eşyanın hakikatinin varlığını kabul ettiklerini görürüz. Onlara göre, varoluş bedîhidir ve tanımlanması gerekmez. Bir şeyin hakikati veya mâhiyeti o şeyi şey yapan husustur.³⁸⁷ Burada anlaşılıyor ki müslümanlar için âlemin varlığı, gerçekliği kabul edilmiş bir şeydir. Çünkü âlem birtakım hikmet, itkan ve güzellikleri ile dolu olarak, O'nu göstereceğini diye Allah tarafından yaratılmıştır.³⁸⁸ Böyle bir kabulden sonra, bir kısım duyu yanıltmalarını öne sürerek, kelam âlimlerinin bütün inançlarının temeli olacak olan bir esas reddetmek mümkün değildir.³⁸⁹

Çünkü insanın "gayb âlemi" hakkındaki bilgileri "şehâdet âlemi"nde edindiği bilgiler üzerine binâ edilmektedir. İnsanın kudreti ve vus'ati ancak mevcut varlıklardan ve kavramlardan yola çıkarak, his ve müşahadesi ile elde ettiği manalara işaret ederek gâib hakkında bilgiye ulaşmaya müsaittir.³⁹⁰

---

³⁸³ Keskin, a.g.e., 129.

³⁸⁴ Descartes, Rene, **Felsefenin İlkeleri**, 12.b., (trc. Mesut Akın), Say yay., İstanbul 2010, 50.

³⁸⁵ Bolayi, a.g.e., 225.

³⁸⁶ Descartes, a.g.e., 69.

³⁸⁷ et-Taftazânî, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer, **Şerhu'l-Akâid**, (trc. Talhâ Hakan Alp), Rihlekitap, İstanbul 2011, 70; ayrıca kitabın diğer tercümesi için bkz. et-Taftazânî, **Kelam ilmi ve islam akâidi, şerhul akâid**, (trc. Süleyman Uludağ), Dergâh yay., İstanbul 2004, 102-103.

³⁸⁸ en-Neseî, a.g.e., 62.

³⁸⁹ Keskin, a.g.e., 130.

³⁹⁰ Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, **Kitâbu't-tevhîd**, (trc. Bekir Topaloğlu), İSAM yay., Ankara 2002, 39-40.

b- Kıyâsu'l- Gâib 'ale's- Şâhid

Kelamcılar şâhidin gâibe kıyasını, istidlâl (bilgi edinme) yollarından biri olarak sayarlar. Bir Kelâm terimi olarak istidlâl ise, "bir hüküm ya da kavramın doğruluk ya da yanlışlığını kanıtlamak için zihnin yaptığı akıl yürütme eylemi" diye târif edilebilir. Gâibin şâhide kıyası bir istidlal yöntemi olması nedeniyle, sizlere Kelam ilmindeki bilgi edinme-istidlal yollarını sıralayacağız. Bu sıralama içerisinde Kur'ân'da kullanılan istidlal yöntemleri ile mütekaddimûn ve muteahhirûn dönemlerinde kullanılan istidlal yöntemlerini ele alarak bunlar içerisinde yer alan "Kıyâsu'l-Gâib ale's-Şâhid"e değineceğiz.

Bir fikrin kanıtlanmasına yönelik Kur'ân'da ki istidlâl yöntemlerinin şu şekilde sıralayabiliriz:

ba- Kur'ân'daki İstidlâl Yöntemleri

Burada, Kelâm ilminin Kur'ân'dan çıkarttığı başlıca istidlal yöntemleri olan "müşâhade ve tecrübe", "kıyas" ve "iki zıt düşünceyi karşılaştırmak" yöntemlerine değinilecek, her bir başlığın ilgili olduğu âyetler dile getirilerek aralarındaki ilişki değerlendirilecektir. Bu başlıklar şu şekildedir:

1) Müşâhade ve Tecrübe

Hz. İbrâhim putları kırdıktan sonra bu işi en büyüğünün yapmış olabileceğini söyleyerek kavminden ona sormalarını isteyince kavmi, tecrübelerine dayanarak putların konuşamayacağını³⁹¹ ifade etmiştir.³⁹² Böylece kavmi, müşede ve tecrübesine dayanarak yargıda bulunmuş oldu.

2) Kıyas

Basiti mürekkeple ve benzeri benzerle kıyas etmek şeklinde iki grupta toplanabilecek kıyas, ilâhi sıfatlara ve ölümden sonra dirilişe dair inançların kanıtlanmasında başvurulan istidlâl çeşitlerindedir. Buna göre şehâdet âlemi (görünen- gözlenen âlem) içerisindeki yaratıklarda yetkin nitelikler varsa yaratıcı da yetkinliğin en üst seviyede bulunmasına, insanlar ilk defa ve yoktan yaratılmışsa onların ikinci defa da yaratılabileceğine selim aklın hükmedebileceği tabiidir.³⁹³ Buna "sona başlangıçla istidlâl" de denir. Bir şeyin

³⁹¹ eş-Şehristâni, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebîbekr Ahmed, **el-Milel ve'n-nihal**, thk. Muhammed Seyyid Kilânî, Dâru'l-ma'rife, Beyrût 1975, II, 51-52; Yavuz, Yûsuf Şevki, "İstidlâl", **DİA**, XXIII, İstanbul 2001, 325.

³⁹² el-Enbiyâ 21/58-67.

³⁹³ Yavuz, a.g.md., 325.

ilk defa oluşunun ikinci defa oluşuna delil teşkil etmesidir. Allah (c.c), اوليس الذي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ و "Gökleri ve yeri yaratan onlar gibisini yaratmaya olamaz mı bili "الأرض بقادر علي ان يخلق مثلهم بلي *kâdir!*"³⁹⁴, وهو الذي تَبَدَّأَ الخَلْقَ ثم يعيده وهو اهون عليه, "Mahlukları ilkin yoktan yaratan, ölümden sonra diriltten de odur. Bu diriltme ona göre pek kolaydır."³⁹⁵ âyetleri ile inkarcılara, ilk defa yaratma onun kudreti dahilinde mümkün ise ikinci kere yaratmanın da mümkün olduğunu göstermektedir.³⁹⁶

3) İki Zıt Düşünceyi Karşılaştırmak

İki zıt görüşün aynı hükmü alamayacağını belirtmekten ibâret olan bu yönleme tevâhidin ispatı ve cennete inanmanın gerekliliği üzerinde durulurken yer verilmiştir. Buna göre tek ilâha inanmanın bir kaç ilâha inanmaktan ve cennete gitmeyi tercih etmenin cehenneme gitmeye râzı olmaktan daha doğru olduğuna karşılaştırma yöntemi ile de istidlâl edilir.³⁹⁷

Bu şekilde Kur'ân'daki istidlâl tönemleri bittikten sonra Kelam tarihinde kullanılan istidlâl yöntemlerine bakacak olursak şöylece özetleyebiliriz:

bb- Mütেকaddimûn Devri

Bu devirlerde istidlâl ve yöntemleri Câhız, el-Hayyat, Kadı Abdulcebbar tarafından önceki Mu'tezili âlimlerine yapılan atıflarda yer almakla birlikte, Eş'arî bu kavramın tanımını ve kısımları hakkında bilgi vermiştir. Eş'arî, istidlâli tanımlamadan önce "delâlet", "delil" ve "dâllun" kelimelerini vuzûha kavuşturmaya çalışır. Sonra istidlâli ikiye ayırır. Bunlardan birincisi delil istinbat etmek veya çıkarmak diğeri ise delil getirmesini istemektir. Delil istinbat etmek müfekkîr ve nazar ehlinin işidir. Delil istemeye gelince burada "istidlâl" terimiyle iki şey kastedilebilir: Birincisi (yapılan akıl yürütmeye ilgili) delil isteyen kimse, ikincisi (verdiği hükümle ilgili) delil getirmesi istenilen kimsedir. Eş'arî, istidlâli teemmül ve tefekkür etmekten kaynaklanan nazar ve fikir olarak tanımlamış ve eş anlamlısı olarak istişhâdı görmüştür. Ona göre istişhad, gâibe karşı şâhidden şehâdetini talep etmektir.³⁹⁸ Tam bu nokta ile ilgili bu dönemde kullanılan istidlâl yöntemlerini sıralamamız faydalı olacaktır:

1) Kıyâsu'l Gâib 'ale's-Şâhid

³⁹⁴ Yâsin 36/81.

³⁹⁵ er-Rûm, 30/27.

³⁹⁶ İbn Fûrek, Ebû Bekr, **Mücerredü Makâlâtu'l-Eş'arî**, Dâru'l-mihîrâc, Beyrût 1987, 288.

³⁹⁷ Yavuz, a.g.md., 325.

³⁹⁸ İbn Fûrek, a.g.e., 286.

Bilinmeyen veya duyuların ötesinde bulunan bir şeyin bilinen yahut duyularla algılanan bir şeyle kıyas edilmesi, demektir. Aynı anlamı ve hükmü taşıyan iki şeyin aynı hükmü, ayrı anlam ve illeti bulunan iki şeyin de farklı hüküm alması, şeklinde de tanımlanan kıyas, değişik kelimeler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Ebû Hâşim el-Cübbât burada şâhidin bilinen, gâibin bilinmeyen manasına alınması gerektiğini ileri sürerken Kadı Abdulcebbâr ve Ebu'l-Mu'in en-Nesefî gibi kelimeler şâhide "duyularla algılanan", gâibe ise "duyuların ötesinde bulunan şey" anlamı vermişlerdir. Zîra bilinenden hareket ederek bilinmeyene ulaşmak her delilin sağladığı bir sonuçtur. Halbuki gâibin şâhide kıyas edilmesi özel bir delil getirme tarzıdır.³⁹⁹ Başta mutezile âlimleri olmak üzere Eş'ariyye ve Maturîdiyye ulûhiyyet konularını bilhassa sıfat teorilerini gâibin şâhide kıyas edilmesi yoluyla kanıtlamaya çalışmışlardır. Eş'arî'ye göre Allah (c.c)'in hayat, ilim, kudret sıfatlarına sahip olduğunu ondan zuhur eden fiillerden anlıyoruz. Eğer âlem bu sağlam ve düzenli yaratılışına rağmen Hay, Kâdir ve Âlim birisi tarafından ortaya çıkarılmamışsa o halde düzenli ve düşünülerek yapılan insan fiilleri ve araçları da âlim, hay ve kâdir sıfatlarına sahip birisi tarafından ortaya konulmamıştır.⁴⁰⁰

Mutezîleye göre Allah'tan hayvanları şaşırtıcı şekilde yaratması, gezegenleri idâre etmesi, rüzgarı insanların ve canlıların hizmetine vermesi, yaz ve kış dönemlerini belirlemesi gibi muhkem (yerli yerinde ve düzenli) fiiller zuhur eder. Bu muhkem fiiller onun âlim oluşuna delâlet eder. Muhkem fiiller işlemenin âlim sıfatına delâlet ettiğini, gâibi şâhide kıyas ederek ispatlayabiliriz. Meselâ duyular âleminde iki kişi düşünün, bunlardan birisi yazı yazamıyor, ötekisi ise yazı yazabiliyor. Kendisinden yazma fiili sadır olan kimse bu sıfatıyla ötekisinden ayrılır. Çünkü o ötekisinin güç yetiremediği bir fiili işleyerek "muhkem" bir şey yapmış oldu. Başkasının yapamadığı muhkem bir işi işlemek duyular dünyasında nasıl âlim olmaya delâlet ederse duyular ötesi âlemde de aynı şeye delâlet eder. Çünkü delilin delâleti şâhide ve gâibe göre değişmez.⁴⁰¹

Yukarıda anlatıldığı gibi muhkem fiil işlemek eğer âlim olma sıfatına delalet ediyorsa muhkem olmayan fiilleri işleyenlerin âlim olmaması gerekir. Oysa malumdur ki, Allah'ın bazı fiilleri yerli yerinde olmayıp kusurlu ve eksik olarak algılanır. Böyle bir itiraza Kadı Abdulcebbâr, muhkem olmayan fiiller âlimden de sadır olabilir,⁴⁰² diye cevap vererek

³⁹⁹ Yavuz, a.g.md., 325.

⁴⁰⁰ İbn Fûrek, a.g.e., 287.

⁴⁰¹ Kadı Abdulcebbâr, Ahmed b. Halil b. Abdullâh el-Hemedâni el-Esedâbâdî, **Şerhu'l-usûli'l-hamse**¹, thk. Abdulkerim Osman, Mektebetü vehbe, Kâhire, 1965, 157; ayrıca bkz. Kadı Abdulcebbâr, **Şerhu'l-usûli'l-hamse**², (trc. İlyas Çelebi), Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, İstanbul 2013, 254.

⁴⁰² Kadı Abdulcebbâr, **Şerhu'l-usûli'l-hamse**¹, 158.

yukarıdaki teoriden biraz sapmış görünmektedir. Zira bu durumda muhkem fiil işlemeyene de âlim denebilmektedir. Öyleyse kadı Abdulcebbar'ın burada bir paradox içerisine düştüğünü söyleyebiliriz. Kadı Abdulcebbar bu soruya cevap için Allah'ın kudret sıfatına vurgu yaparak "O hem muhkem olmayan hem muhkem olan fiiller yapabilen âlimdir." demek istemektedir. Ama bu oluşan yeni durumu da duyular âlemine kıyas ederek ispatlaması gerekirdi ki böyle bir çabaya girmede. Kendisine sorulan: "Sahibinin âlim olmadığına delalet eden bir fiil var mıdır?" sorusuna "Düzenli, tutarlı ve yerli yerinde fiil işlemeyen kimseyi gördüğümüzde onun bu fiili gereği gibi yapmayı bilmediğini anlarız. Çünkü onun böyle bir bilgisi olsaydı söz konusu fiili istediği gibi yapardı."⁴⁰³ diyerek muhkem fiil işlememenin cehalete işaret ettiğini söyleyerek duyular âleminden bir örnek vermektedir. Yukarıda olduğu gibi söz konusu Allah Teâlâ ın muhkem olmayan fiilleri olunca, burada kıyası askıya alarak duyular âleminde geçerli olan bu durumu duyu ötesi âlemde geçerli saymamaktadır.

Nesefî, Allah'ın nerede olduğu ile ilgili tartışmada duyular âleminden örnek vererek açıklamalar yapmıştır. Ona göre, hem âlemin hem de Allah'ın (aynı anda) kendi başına kâim olması muhaldir. Nasıl ki iki varlıktan biri diğerine göre altı cihetten bir cihette bulunmak durumunda ise Allah veya âlemden birisi de diğerine göre bir cihette kâim olması gerekir.⁴⁰⁴

Eş'arî şehâdet âleminden bazı örnekler vererek hudûs âleminin de bir yaratıcısının olması gerektiği sonucuna varmış. Ona göre elimizde bir kitabın olması bize bir kâtibi, önümüzde bir binânın olması bize bir bâniyi gösterir. Eğer bir yapı veya bir fiil görüyorsak ve duyularımızla algıladığımız bu âlemde onu yapanı müşâhade edemiyorsak, o zaman onun da bir yapıcısı olduğuna kanaat getiririz.⁴⁰⁵

2) Sebr ve Taksim

Hakkında iki ya da daha fazla hükmün verilmesi muhtemel bulunan bir düşünceye ilişkin olarak ortaya konulan ihtimalleri yanlışlayıp doğru olan hükmün geçerliliğine hükmetmekten ibârettir.⁴⁰⁶

3) Mûcize ile İstidlal

Kâinâtı yaratan ve işleyişine dair kanunlar koyan Allah olduğuna ve bu kanunları aşan bir fiil insanlar meydana getiremeyeceğine göre böyle bir fiili gerçekleştiren kişinin peygamberliğine hükmedilir.⁴⁰⁷ Mûcize sahibinin getirdiği mûcize herkes tarafından

⁴⁰³ Kadı Abdulcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*¹, 158.

⁴⁰⁴ en-Nesefî, a.g.e., 217.

⁴⁰⁵ İbn Fûrek, a.g.e., 287.

⁴⁰⁶ İbn Fûrek, a.g.e., 288; Nesefî, a.g.e., I, 355; Yavuz, a.g.md., 326.

⁴⁰⁷ el-Bâkillânî, a.g.e., 13.

müşâhade edildiğinden bu onun doğruluğuna ve peygamberliğine delil sayılır. Aynı şekilde mûcize sahibinin doğruluğunu haber veren kimsenin bu haberiyle o kimsenin yalancı olmadığına istidlâl edilir.⁴⁰⁸

4) Dil Mantığıyla İstidlâl

Arap dili mantığında ateş varsa bir hararet, insan varsa bir vücut var demektir. Söz gelimi insan denilince cin gibi göze görünmeyen bir bünyeye sahip bir varlık anlaşılmaz. Dolayısıyla bu mantıkta her kim insanı veya ateşi gördüğünü söylüyorsa bize bizim bildiğimiz ateş ve insan kavramlarından başkasını anlatmıyor demektir. Bu kelimeler ancak dilin belirli kurallarına, kelimenin o toplumca kullanımına göre birbirlerine atfedilebilir.⁴⁰⁹

Her dilde somut ve soyut varlıklar çeşitli kelimelerle ifâde edilir. Kelimelerin ve kavramların belirttiği anlamalar belli olduğundan bunları kendi çerçevelerinden çıkaracak şekilde te'vil etmek isteyenlere karşı dil mantığı ile istidlâl edilir. Mesela, "oruç" kelimesi imsaktan güneşin batışına kadar geçen süre içerisinde yemekten, içmekten, cinsel ilişkide bulunmaktan uzak kalmayı ifade eder. Bu anlam bir tarafa bırakılarak oruca sır saklamak anlamı verildiği zaman dil mantığına aykırı hareket edilmiş olur. Kelamcılar daha çok Bâtıniyye mensuplarınca ileri sürülen asılsız te'villeri bu istidlâl yöntemiyle eleştirmişlerdir.⁴¹⁰

5) Sona Başlangıçla İstidlâl

İlk kez yapılan bir şeyin ikinci kez yapılmasının daha kolay ve mümkün olduğunu ileri süren istidlâl çeşididir. Özellikle yeniden dirilişin mümkün olduğunu ispatlamak için kullanılan bir yöntemdir. Allah Teâlâ اوليس الذي خلق السماوات والارض بقادر علي ان يخلق مثلهم بلي "Gökleri ve yeri yaratan bir benzerini yaratmaya elbette kadirdir."⁴¹¹ ولقد علمتم النشأة الاولى فلولا "İlk yaratılıştan haberdar olduk. Keşke düşünseniz."⁴¹² âyetleriyle insanlara, ilk defa olan bir şeyin ikinci defa olabileceğini göstermiştir.⁴¹³

Başlangıçla sona istidlâl başka bir deyişle, bir kere hayat verdiği cisme tekrar hayat verebilmesi, bir kere yarattığı cevheri ve arazı tekrar yaratabilmesi gibi, bir şeyin sıhhatı

⁴⁰⁸ el-Bâkillânî, a.g.e., 13.

⁴⁰⁹ el-Bâkillânî, a.g.e., 12-13.

⁴¹⁰ Yavuz, a.g.md., 326.

⁴¹¹ Yasin 36/81.

⁴¹² el-Vaki'a 69/71.

⁴¹³ İbn Fûrek, a.g.e., 288.

(mümkün olması) ve fesâdı (muhal olması) ile benzerinin sıhhati ve fesâdına delil oluşturabilmektedir.⁴¹⁴

6) Delîlin Yanlışlığı ile Düşüncenin Yanlışlığına İstidlâl

Bir iddia için getirilen delillerin yanlışlığının sabit olması durumunda iddianın da yanlışlığına hükmedilmesi şeklindedir. Bâkillâni'ye nispet edilen bu istidlâl tarzı tutarlı olmadığı için Gazzâli ve daha sonra gelen kelamcılarca terkedilmiştir.

Eş'arî'nin yolunu takip eden, o yolda imamlık derecesine yükselen, Eş'arî tarîkini yeniden düzenleyen Kadî EbûBekr Bâkillâni (h.403), nazar ve delillere temel teşkil eden aklî mukaddemeler ve esaslar ortaya koymuştur. Bu mukaddemelerden bazıları şöyledir; cevher-i ferd (atom) vardır, âraz ârazla kâim olmaz, âraz iki zamanda bâki olmaz vb. Bâkillâni bu akîdeleri tıpkı îmani akîdeler gibi îtikad edilmesi zarûri kurallar olarak gördü. Çünkü ona göre dîni akîde ve kurallar bu tür kâidelere dayanıyordu. Sözelimi atom vardır, kaziyesi, Allah vardır, kaziyesi ile eş tutuluyordu. Bu gibi aklî esaslar dîni akidelerin temelini teşkil ettiğinden, onlara yöneltilen îtirazlar, aynen dîni akidelere yöneltilen îtirazlar gibi değerlendiriliyordu.⁴¹⁵

Daha sonra mantık ilmi Kelâm'ın alanına girdi ve kudemâyaya ait mezkûr mukaddemeler ve deliller tetkik edilerek eleştirildi. Bâkillâni'nin yaptığı gibi "delîlin butlânı ile medlûlün butlânı lâzım gelir" diyerek itikad etmediler. Böylece mantığın dâhil olmuş olduğu bu yeni tarîk, evvelki kudemânin tarîkine muğâyir bir hal aldı ve buna müteahhirun dendi.⁴¹⁶ Böylece Bâkillâni'nin savunduğu bu istidlâl anlayışı yavaş yavaş terkedildi.

7) Nakille İstidlâl

Tüm dini hükümlere ve bazı aklî önermelere, naklî delillerle istidlâl olunabilir. Bu naklî deliller; kitap, sünnet, icma' ve mantık usulü çerçevesinde oluşturulmuş kıyas ve hükümün benzerinde olmasını mümkün kılan kıyas gibi, illete dayalı içtihad çeşitleridir. İşte bütün bu naklî deliller aklı delillere dayalı olarak verilen hükümlerin sıhhatini tespit etmede işlev görecektir.⁴¹⁷

Kur'ân-ı Kerim'deki akıl yürütme şekillerini esas alarak aklın temel ilkeleri, aklı hükümler ve kavramlar konusunda benimsenmesi gereken doğruları belirtmekte nakille istidlâl yapılır. Müttekaddimîn devri kelamcılarının kullandığı istidlâl yöntemlerinin büyük

⁴¹⁴ el-Bâkillâni, a.g.e., 12.

⁴¹⁵ İbn Haldûn, Abdurrahman Ebu Zeyd Veliyyüddin Mâlikî Hadramî, Mukaddime, 9.b.,(trc. Süleyman Uludağ), Dergâh yay., İstanbul 2013, II, 830.

⁴¹⁶ İbn Haldûn, a.g.e., 830.

⁴¹⁷ el-Bâkillâni, a.g.e., 1.

ölçüde Kur'ân'a dayandığı kabul edilir. Kur'ân'ın yanı sıra sahih hadîsler ve icmâ dini konulardaki istidlâlin kaynağını teşkil eder.⁴¹⁸

bc-Müteahhirûn devri

V.(XI.) yüzyılın ikinci yarısında başlayan bu dönemde istidlâl yöntemlerinde değişiklikler olmuştur. Önce İbn Hazm sonra Gazâli tarafından klasik mantığın din ilimleri içerisinde gerekli bir disiplin kabul edilip islamî ilimler arasına dâhil edilmesiyle birlikte bu ilimde geçerli görülen delil ve istidlâl yöntemleri kullanılmaya başlanmış ve zamanımıza kadar devam etmiştir. Gazzâli *Mi'yâru'l-İlm* ve *Mihakkü'n-Nazar* adlı eserlerinde delil, istidlâl ve kıyas üzerine dururken, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*'ın girişinde sebr ve taksim, muârizin iddiasının muhâle götürdüğünü kanıtlama, iki asıl önermeyi başka bir sârette tertip etme gibi istidlâl yöntemlerini kullanmıştır.⁴¹⁹ Ona göre istidlâl şekilleri altıdır:

1) Hissiyât

İç ve dış müşâhadeyle elde edilen idraklere dayanarak kıyas yapmaktan ibârettir. Meselâ: Her olayın bir sebebi vardır; âlemde birçok olaylar vukua gelmektedir; o halde bu olayların bir sebebinin olması icâbeder, dediğimiz zaman, "âlemde birçok olaylar vukua gelmektedir" sözü hasmın kabul etmek zorunda olduğu bir asıdır. Çünkü dış müşâhade sonucu elde edilen idrakler olan, bulut, hayvan, yağmur, bitkinin yer değiştirdiğine şahit olunur. Yer değiştirme ise bir olaydır. Her olayın bir sebebi olduğuna göre dış müşâhademizle elde ettiğimiz bu olayların da bir sebebi olmalıdır.⁴²⁰

2) Bedîhiyyât

Hiç bir kimsenin reddemeyeceği doğuştan aklın getirdiği apaçık zarûrî ilkelere dayanan kıyastır. Meselâ; âlem ya hâdis ya kadîmdir, dediğimiz zaman her düşünen insan, bu iki ihtimalin dışında bir üçüncüsü olmadığından, bunu böyle kabul etmesi gerekir. Diğer bir örnek; hâdisten önce bulunmayan her şey hâdistir. Âlem hâdisten önce mevcut değildi. O halde âlem hâdistir. Hasmın bunu kabul etmesi gerekir. Çünkü hâdisten önce bulunmayan şey ya hâdisle beraberdir ya da ondan sonradır. Üçüncü bir ihtimal yoktur.⁴²¹

3) Mütevâtirât

Yalan demesi mümkün olmayan gruplarca kesintisiz olarak aktarılmış haberlere dayalı olarak yapılan kıyastır. Meselâ deriz ki, Hz. Muhammed (s.a.v.) davasında haklıdır.

⁴¹⁸ Yavuz, a.g.e., 327.

⁴¹⁹ Yavuz, a.g.md., 326-327.

⁴²⁰ el-Ğazâlî, a.g.e., 19.

⁴²¹ el-Ğazâlî, a.g.e., 20.

Çünkü o, mûcize göstermiştir. Mûcize gösteren herkes davasında haklıdır. Eğer mûcize gösterdiği kabul edilmezse deriz ki, O Kur'ânı getirmiştir. Kur'ân ise mûcizedir. O halde o mûcize getirmiştir. Bu kıyasın taraflarına bakacak olursak birincisi, "Kur'ân mûcizedir", ikincisi "Kur'ân'ı Hz. Muhammed getirdi" kazıyyeleridir. Birincisini kabul edenin ikincisini reddemesi muhâldir.⁴²²

4) İki Aslın Sonucunun Başka Bir Kıyasta Asl Olması Yoluyla İstidlâl

Yukarıda sayılan istidlâl yollarıyla ispat edilen bir aslın, yeni bir şeyin ispatında önerme olarak kullanılması yoluyla yapılan istidlâldir. Meselâ; âlemin hâdis olduğu nefîcesine vardıktan sonra "âlemin hâdis olmasını" başka bir kıyasın tertibinde asıl yapmak mümkündür. Şöyle ki; her hadîsin bir sebebi vardır. Âlem hâdistir. O halde onun da bir sebebi vardır.

5) Sem'iyât

Şer'î olarak vârid olan kurallara dayalı olarak yapılan istidlâldir. Meselâ, Şer'en neyin günah olduğu neyin olmadığı ve her olayın Allah'ın dilemesiyle olduğu belirtilmiştir. Bu iki şer'î bilgiye dayanarak günahların da Allah'ın dilemesiyle olduğunu söylememiz mümkündür. Eğer hasım şer'î kuralları kabul ediyorsa "günahların Allah'ın dilemesiyle olduğunu" da kabul etmek zorundadır.⁴²³

6) Muârıza Doğruluğu Dabul Edilen Bilgilerle İstidlâl

Muârıza kabul ettiği bilgilerden hareketle yapılan istidlâldir. Hasımın aleyhine hisse veya akla dayanan bir delîlimiz yoksa onun fikrini kıyasta asıl olarak alıp istifâde ederiz. Bunların misalleri çoktur zikrine hâcet yoktur. Meselâ; Hz. Peygamber'e vahiy gelmesinin imkânsız olduğunu iddia eden yahûdilerle hıristiyanlara karşı Hz. Mûsa ile Hz. İsâ'ya da vahiy geldiğini söylemek sûretiyle istidlâl edilmesi gibi.⁴²⁴

Bu son başlıkla "Kelâm'da Şehâdet" adlı bölümün sonuna gelmiş bulunmaktayız. Bu konuda daha fazla bilgi almak isteyen okuyucuların, dipnotlarda gösterilen kaynakları tetkik etmeleri yeterli olacağından burada, şehâdetin sıkça kullanıldığı bir başka ilm olan İslam Târihi'ne geçmek istiyoruz.

⁴²² el-Ğazâlî, a.g.e., 20.

⁴²³ el-Ğazâlî, a.g.e., 21.

⁴²⁴ el-Ğazâlî, a.g.e., 21; Yavuz, a.g.e., 327.

5- İslâm Tarihi'nde

İslâm tarihi kaynakları incelendiğinde "şehâdet" kelimesinin, ekseriyetle Allah yolunda canını ve malını vererek ölmek olarak anlaşıldığı ortaya çıkmaktadır. Tam bu noktada İslâmın, temel kavramlarından olan "cihâd" devreye girmektedir. Çünkü şehâdet, bir dava uğruna verilen mücadeleden elde edilen hasattır. İşte islam bu mücadeleyi cihâd olarak adlandırmaktadır. Az sonra cihâdın sadece savaştan ibâret olmayıp elde edilen tüm imkânlarla yapılan bir direniş olduğunu göreceğiz.

Görüldüğü gibi "şehâdet" kavramı kendisini kapsayan "cihâd" kavramının içerisinde yer almaktadır. Bu durumda konumuza cihâdı açıklayarak başlamamız yerinde olacaktır.

a-Cihâd

aa-Sözlük Manası

"جهد" gayret etme, çabalama manalarına gelir. İbnü'l-Esîr'e göre bu fiilin mastarı olan جهد kelimesi meşakkat, zorluk, sıkıntı manalarına gelirken, جهد kelimesi ise çaba, gayret, tâkat gibi manalara gelir. Ezherî'ye göre جهد ihmâlkar davranmadığın bir işte hedefine ulaşmak istemendir. Meselâ; hedefime ulaşıncaya kadar gücümle ve aklımla çaba sarfettim. İbn Sekî'te göre "cehd" bir gâye ya da hedef demektir. Ferrâ da aynı anlamı destekleyerek "onu amaca(cehde) ulaştırdım" demiştir. "Cehd" in bu tür sözlüksel manaları değerlendirildiğinde, onun sıkıntı ve meşakkat içerisinde (henüz hedefe ulaşılmamış olunsa da) yapılan bir gayret olduğu anlaşılmaktadır.⁴²⁵

"Cehd" kökünden türeyen "cihâd" kelimesi sözlüklerde bitki yetişmeyen katı toprak, dağ veya tepenin olmadığı dümdüz arâzi, bir şeyin bâriz olarak ortaya çıkması, Kalbi ve nefsi şehvetlerden korumak gibi pek çok manaya gelmektedir.⁴²⁶

ab-Terim Manası

Hadîs, tefsir ve siyer-i nebî âlimleri ilgilendikleri ilimler içerisinde özel bir cihâd tanımında ittifak yapmamışlardır. Bunlar "cihâd"ın şeri ve örfî manasının esas alarak, onu "Allah yolunda ve ilâî kelimetullah uğruna savaşmak" olarak açıklamışlardır.⁴²⁷

⁴²⁵ İbn Manzûr, a.g.e., III, 133-135.

⁴²⁶ Heykel, Muhammed Hayr, **el-Cihâd ve'l-kıtâl**, 2.b., Dâru'l-beyârik, Beyrût 1996, I, 45.

⁴²⁷ Heykel, a.g.e., 45-46.

Bu kelimenin sözlük ve terim anlamını birbirinden ayıracak güzel bir hadîsi zikretmek yerinde olacaktır. "Peygamberimiz (s.a.v.) savaştan dönen ashabına: "Küçük cihâddan büyük cihâda döndünüz" dedi. Onlar, büyük cihâd nedir? diye sorunca peygamberimiz, kişinin nefsi ile olan cihâdıdır, diye buyurdu." ⁴²⁸ İşte bu hadîste geçen "küçük cihâd" ifadesi bizim burada ifade ettiğimiz terim manaya ya da diğer deyişle şer'î mana olan "Allah yolunda savaşmaya" delalet ederken, "büyük cihâd" ise kalbi şehvetlerden koruma çabası ve gayreti anlamında lügavî manaya işaret eder. Buradaki "büyük cihâd" mecâzi anlamdayken "küçük cihâd" gerçek anlamdadır. ⁴²⁹

Cihâdın örfî (ıstılâhi ve şer'î) manasıyla ilgi İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'inde zikredilen bir hadîste; bir adam Ebû Musâ el-Eş'arî'nin yanına gelir ve şöyle der: "Eğer Allah'ın rızasını talep ederek elime kılıcı alsam ve cihâd etsem (فجاهدت) sonra öldürülsem yerim neresi olur?" o da ona : "Cennet" cevabını verir. Böylece bu kelimenin Allah yolunda düşmana karşı savaşmak olduğu ortaya çıkar. ⁴³⁰

Sonuç olarak terim anlamını pekiştirme bâbında cihâd, harp esnasında mal, dil ve beden ile bütün gücünü sarfetmektir, ⁴³¹ diyebiliriz. Fakat terim anlamını bir tarafa bırakırsak cihâd özetle her alanda hedefe ulaşmak için söz, fiil, akıl, güç, beden ve mal ile yapılan bir mücadeledir.

b-Şehâdet ve Cihâd İlişkisi

Cihâda son derece önem veren islam, onu herhangi bir çıkar için değil, sadece kötülüklerin ortadan kaldırılması adına emreder. Cihâdı yalnızca savaş meydanına hapsetmez, bilakis kişinin kendinden başlatır, müminden öncelikle nefis ile mücadele ederek onu terbiye etmesini ister. ⁴³² Allah(c.c), nefis ile mücâdeleye oldukça önem veren Yunus peygamberin dili ile bu mücadeleye işaret ederek şöyle buyurur: "Nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder." ⁴³³

Yine ictimâî düzeni sağlamak adına Resûlullah el, dil ve buğuz ile cihâdı emrediyor. "Kim bir kötülük görürse eli ile düzeltsin! Bunu yapamazsa dili ile düzeltsin! Bunu da yapamazsa kalbi ile onu onaylamasın." ⁴³⁴

⁴²⁸ 'Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, **Keşfu'l-hafâ**, I, 424.

⁴²⁹ Heykel, a.g.e., 46.

⁴³⁰ Heykel, a.g.e., 45.

⁴³¹ İbn Manzûr, a.g.e., III, 135.

⁴³² Kara, Hilal- Abdullâh, **Şehâdet yıldızları**, Nesil yay., İstanbul 2010, .9.

⁴³³ Yûsuf 12/53.

⁴³⁴ Müslim, el-Îmân, 78.

Allah yolunda cihâd eden kimseye mücâhid denir. Eğer mücâhid bu cihâdını Allah'ın ismini yüceltmek için yapar ve bu yolda hayatını kaybederse şehit ünvanını alır. Allah yolunda şehâdet şerbetini nûş etmek bir kayıp, bir musîbet olmayıp seçkinlik, temizlik, kerimlik ve husûsiyettir.⁴³⁵

Hem cihâd hem şehitlik savaş alanı dışında da geçerli kavramlardır. Yukarıda Fıkıh başlığı altında gördüğümüz hükmi şehitleri hatırlarsak, bunlar savaş alanında savaş yaparak ölmemişlerdi. Aynı şekilde cihâd da elinde kılıç, savaş meydanında cenk etmekten ibâret değildir. Müslümanın iç âleminde başlayan ve bütün hayatını kuşatan bir şeydir.⁴³⁶ Kur'ân'da (25/52) en büyük cihâdın ilimle yapılacağı ifade edilir.⁴³⁷ Ama örfi ve şer'i manadaki cihâd savaş alanında olduğu gibi şehit de ilâ-i kelimetullah için savaşan ve bu uğurda canını veren kimsedir. Çünkü onlar şâhitliklerini, şüphesiz, zorakîlik olmadan yapıyorlar. Şâhitlik vazifelerini hakikatleri ortaya çıkarmak ve insanların dünyasında uygulamak için ölünceye kadar cihâd etmekle yerine getiriyorlar.

Mevdûdî cihâd ve şehâdet ile ilgili şöyle söylüyor: "Kelime-i şehâdet getirerek Allah'a ve Resûlün'e şehâdet eden herkese şehâdet etti denmez. Ancak bu şehâdetin müktezâsını yerine getirdiği zaman şehâdet etti denebilir. Bunun müktezâsı: Yeryüzünde ilâh bir tek Allah oluncaya, peygamberimizin tebliğ ettiği şekilde ilâhi sistem hâkim oluncaya kadar Allah yolunda cihâd etmektir. Allah ondan bu sisteme şâhit olmasını istiyor ve o da bu şehâdeti şehit olarak edâ ediyor. İşte kelime-i şehâdetin muktezâsı budur."⁴³⁸ Yine Mevdûdî'ye göre "İslâm bir inkılâp mefkûresidir (revolutionary). İslam bir inkılap hareketidir. O, yeryüzündeki bütün bâtil sistemleri tuzla buz edip yerine kendi mefkûresine göre düzenlenmiş, yeniden, yepyeni ve âlemşumul sistemleri koymak ister. Bu yüzdendir ki Müslüman; İslâm'ın ortaya çıkardığı ve bu ebedî inkılâp nizâmını gerçekleştirmek için hizâyâ dizilen dünya inkılapçılarının adıdır. Cihâd ise bu âlemşumul inkılabı gerçekleştirme savaşıdır."

Hakk'a şâhit olma yolunu bizlere açan "cihâd"ın şartlara en uygun zamanda yapılması gerektiğini Resûlullah'tan öğreniyoruz. Allah Resûlü, nübüvveti mazhar olduktan sonra on yılı aşkın bir süreyle Mekke'de kaldı ve bu süre zarfında herhangi bir cihâda

⁴³⁵ el-Mevdûdî, Ebu'l-Âlâ, **İslamda cihâd**, (trc. Akif Nuri), Çığır yay., İstanbul tsz., 43.

⁴³⁶ Çelebi, Ahmed, **İslam düşüncesinde cihâd ve savaş siyâseti**, (trc. Abdullâh Kara), İz yay., İstanbul 1993.

⁴³⁷ Çelebi, a.g.e., 7-8.

⁴³⁸ el-Mevdûdî, a.g.e., 43.

girmeksizin sözlü davetle insanları uyardı.⁴³⁹ Böyle yapmasının çeşitli sebepleri vardır. Bunlar:

1- Allah Teâlâ'nın "*Elinizi savaştan çekin, namaz kılıp zekât veriniz*" şeklindeki Mekke devrini kapsayan genel hükmü,

2- Kureyş toplumu gibi şerefine düşkün bir toplumu hak dine savaş yoluyla çağırmak onları inada sevkedebilme ihtimali,

3- Hz. Muhammed'in baba ve oğulun birbirine hasım olup her evin bir harp meydanına dönmesini istememesi,

4- Önceden müslümanlara eziyet eden müşriklerden bir kısmının daha sonra islamın kumandanları olması⁴⁴⁰

5- Müslümanların sayısı Kureyşli müşriklere oranla bir hayli düşük olmasıdır.⁴⁴¹

Sonra Resûlullah'ın Medîne'ye hicretine izin verildi. Medîne'ye yerleşmesiyle birlikte Yüce Allah gerek kendi yardımıyla, gerekse mümin kulları vasıtasıyla ona her zaman destek oldu. Allah daha evvel aralarında düşmanlık bulunan Evs ve Hazrec kabilelerinin kalplerini birleştirdi. Onlar da Peygamber'i siyah ve beyaz her şeyden korudular, onun uğruna canlarını feda etmekten çekinmediler. Bu tutumları nedeniyle ensar ve muhâcire Yahûdi ve Hristiyanlar husûmet beslediler. Beyhâkî'nin naklettiğine göre Resûlullah ve Ensar Medîne'ye ilk geldiklerinde Yahûdi ve Araplar onlara ok atmaya başladılar ve onları boy hedefi seçtiler.⁴⁴²

Resûlullah cihâd aracı olarak diğer vasıtalar yanında sanatı da kullanmıştı. İslâma yakınlık duyanların kalplerini ısıtırmak için onları islama özendirici bir tavır sergilemişti. (müellefe-i kulûb uygulaması gibi) Son derece hoşgörülü davranarak insanları yok etmek için değil kazanmak için mücâdele etmişti. İnsanları affetmiş ve affetmeyi tavsiye etmişti. Her konuda kolaylaştırıcı olmuş, kolaydan zora doğru tederîci bir yaklaşım sergilemişti... İşte Resûlullah bu şekilde Hakk'a şahit olmuş ve cihâd etmişti.

Şehitlik mertebesini kazanmak için cihâda sevk edecek gerçek gâye Allah'ın dînini yüceltme gâyesi olması gerekmektedir. Bununla ilgili olarak Ebû Ümâme anlatıyor: "Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bir adam geldi ve dedi ki: "Ne dersin ya Resûlullah? Bir adam hem nâm,

⁴³⁹ ed-Dımeşkî, Muhammed b. Sâlih, **Peygamber külliyyâtı**, (trc. Adem Yerinde), Ocak yay., İstanbul 2006, 13.

⁴⁴⁰ el-Mevdûdî, a.g.e., 16.

⁴⁴¹ el-Mevdûdî, a.g.e., 16.

⁴⁴² ed-Dımeşkî, a.g.e., 14.

hem de sevap elde etme isteği ile savaşsa buna ne verilir?" Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: "Ona hiçbir Şey yoktur." Adam soruyu üç defa tekrarlar. Hz. Peygamber (s.a.v.) yine: "Ona hiç bir Şey yoktur" dedi. Sonra da: "Allah, ancak kendi rızasını kazanmaya yönelik yapılan ameli kabul eder."⁴⁴³ buyurdu.

İlk Müslümanlar, iki güzel neticeden birini elde etmek için cihâda koşuyorlardı: Ya zafer ya da Şehitlik. Onların çoğu, Şehitliği daha kıymetli ve daha faziletli görüyorlardı. Müslümanların, Şehitliği aşırı Şekilde istemeleri öyle bir dereceye ulaşmıştı ki bazıları Allah yolunda savaşıp öldürölmek için dua edip, sonra savaş meydanına atılıyordu. İslam Tarihi, Şehitliği bu kadar çok isteyen Müslüman Şehitlerle doludur. Bunlardan bir tanesi Şöyledir: "Savaşlardan birinde Hz. Ömer'in kardeşi düştü ve Şehit oldu, oğlu ise ölümden kurtuldu. Sonra Hz. Ömer'in oğlu Abdullah babasının yanına geldi ve Şöyle söyledi: "Kardeşin Şehitliği istedi ve onu elde etti. Ben de çok istedim fakat ulaşamadım."⁴⁴⁴

İlk müslümanların Şehitliğe ve cihada duydukları bu iştiyakın benzerini yakın tarihimizde de görmekteyiz. Özel olarak Mısırlılar genel olarak müslümanlar için bir övünç kaynağı olan 6 Ekim 1973 savaşı Őan ve Şeref bakımından islamın ilk devirlerinde yapılan savaşlardan hiç de az olmayan bir kahramanlık ve Őecaat örnekleri arzetmiştir.⁴⁴⁵

Seyyid Kutub cihâd ile ilgili Şöyle bir açıklmada bulunmaktadır: "İnsanların çoğu kelimenin sözlük anlamına aldanarak İslâm'ın cihâdını, halka zorla benimsetmek olarak zannediyor. Engin yüreklilikten ve etraflı düşünce yeteneğinden yoksun olan bu tür insanlar, bu tür yaptıkları yetmiyormuş gibi, bir de kendi alanlarını aşan ufuklarda dolaşıyorlar. Ama gerçekte Şu ki islamın getirdiği "fî sebîlillah" terimi bu kimselerin düşündüğünden daha geniş bir manaya gelir. İslâmın istediği Şudur: Müslüman bir Őahıs tüm güç ve mesâisini ortaya koyarak köhnemiş batıl düzenleri ortadan kaldırıp İslâm düşüncesine uygun yepyeni bir düzen kurmaya çalışırsa, gayesiyle bağdaşmayan her Şeyden soyutlanmak zorundadır. Yani kişisel arzu ve çıkarlarını bir kenara bırakacaktır. Gayesinin uğrunda nefis ve tüm değerli Şeylerini harcamasıyla, tüm emek ve çabasını ortaya dökmesiyle bir tek Şeyden başkasını istemeyecektir. Bu dünyada eline geçecek bir bedel aramayacaktır. Allah'ın adını yüceltmeye yönelik bu cihâdla, bu sürekli mücadeleyle bir makam, bir Őan, bir dünyevî Şeref veya bir destan da istemeyecektir."⁴⁴⁶

⁴⁴³ Şevkânî, **Neylü'l-evtâr**, Dâru İbnu Kayyim- Daru İbn 'Affân, Kâhire 2005, III, 119.

⁴⁴⁴ Çelebi, a.g.e., 76.

⁴⁴⁵ Çelebi, a.g.e., 79.

⁴⁴⁶ Kutub, Seyyid, **Cihâd ve Şehâdet**, Nedâ yay., Konya, 2013, 81.

“Cihâd ve Şehâdet İlişkisi” konusunda burada verdiğimiz genel bilgilerin yeterli olduğunu düşünüyor ve konuyu uzatarak okuyucunun dikkatini dağıtmak istemiyoruz. Bu nedenle, bundan sonra şehâdetin Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin dönemindeki durumunu değerlendirmeye almak istiyoruz.

ba- Hz. Peygamber Döneminde Şehâdet

Hz. Peygamber dönemindeki şehâdeti ikiye ayırabiliriz. Bunlardan birincisi kelime-i şehâdet, ikincisi Allah yolunda şehit düşmektir.

Hz. Peygamber bir hadîsinde islamın beş temel esas üzerine bina edildiğini bildirmektedir. Bunlardan birincisi Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmektir.⁴⁴⁷ Bu temel esâsa ve kendine gelen ilk vahye dayanarak insanları Allah'ın emrini uygulamaya, sadece ona ibâdet etmeye ve inanmaya çağırdı. Bu çağrı ilk üç yıl gizli olması nedeniyle islam bu esnada fazla mukâvemet ile karşılaşmadı. Ama üç yılın sonunda islamın hızlı yayıldığını gören müşrikler eziyet ve işkencelerle bu davayı ört pas etmeye çalıştılar. Hatta Hz. Peygamber Ebû Leheb'in çirkin söz ve davranışlarına maruz kaldı ve çok ağrına gitti.

İbn İshak der ki: “Kureyşliler, müslümanlığı kabul eden ve Hz. Peygamber'e tâbi olan ashâba zulmetmeye başladılar. Her kabîle içinde ezilen müslümanlara baskı yapıyor, işkence ediyor, dininden döndürmeye çalışıyordu. Onları hapsederek, döverek, aç-susuz bırakarak, güneşin sıcağında Mekke'nin kızgın kumlarına yatırarak işkence ediyorlardı.”

Yine İbn İshak'ın rivâyetine göre, Sâid b. Cübeyr, İbn Abbas'a: "Müşrikler, müslümanlara, dinlerini terkte ma'zur sayılabilecek derecede ağır eziyet ediyorlar mıydı?" diye sordu. İbn Abbas da: "Bir müslümanı döverlerse, aç-susuz bırakırlarsa, o, acı ve ıstıraptan oturup kalır ve onların istediklerini onlara verirdi. Lât ve Uzza'yı ilah olarak kabul ederdi." diye cevap verdi.

Müşrikler Hz. Peygamber (s.a.v.)'i davasından vazgeçiremeyeceklerini anlayınca Ebû Tâlib'e gittiler. Fakat istedikleri sonucu alamayınca müslüman olanlara ezâ etmeye devam ettiler. Bu şiddetli ezâ ve cefâların sonunda Allah yolundaki ilk şehitler verilmiş oldu.

Böylece Hz. Peygamber dönemindeki birinci tür şehâdetin müktezâsı olan ikinci tür şehâdet de yerine getirilmiş oldu. Şimdi, konumuz açısından önemli olan bu ikinci tür şehâdete, diğer bir deyişle şehitliğe daha ayrıntılı olarak değineceğiz. Ayrıca Hz. Peygamber

---

⁴⁴⁷ el-Buhârî, el-Îmân, 2.

dönemindeki şehitliğin nasıl algılandığı, icrâ edildiği, ilk şehitlerin kimler olup isimleri ve neseplerinin ne olduğunu inceleyeceğiz.

1) İslâm Tarihi'nde İlk Şehit

İbn Kesir, Belazûri, İbn Sa'd gibi islam tarihinin temel kaynakları, islam tarihinde ilk şehîdin Kureyşliler'in, putları reddedip islamı benimseyen müslümanlara yaptıkları işkenceler sonucu verildiğini zikreder. Bu kaynaklar Mücâhid'in şöyle dediğini zikrederler: "Müslüman olduklarını ilk açıklayanlar Ebû Bekr, Bilal, Habbab, Süheyb ve Ammar'dır. Allah, Resûlullah'ı amcası vesilesiyle koruyordu. Ebû Bekr'i de kavmi koruyordu. (Zira o kabilenin önde gelen liderlerindendi. Hatta İbn Dağdağa onun Medîne'ye hicret etmesine izin vermiyordu.) Diğerleri ise demir zırhlar giydirilip güçleri tükeninceye kadar güneşin altında bırakılıyorlardı. Ebû Cehil bir gün Sümeyye'nin başına gelip kalbine mızrağını saplamıştı. O islamın ilk şehididir.⁴⁴⁸

İbn Sa'd, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den Müslümanlara uygulanan işkencenin şiddetini göstermek için şöyle bir rivâyette bulunur: "Ammar b. Yâsir'i sadece bir don içinde elbisesiz gören biri bana şöyle anlattı: "Onun sırtına baktım; bir yara gördüm. Sorduğunda "Bu, Kureyş'in bana Mekke'nin kızgın kumlarında yaptığı işkencenin izidir." dedi."⁴⁴⁹

Yine Müslümanların gördüğü işkence ile ilgili olarak Dimeşkî şu rivâyeti anlatır: "el-Muğîre b. Abdillâh b. Mahzum oğullarından bir âile, Ammar'ın annesi Sümeyye'ye müslüman olduğu için işkence etti. Fakat o islam'dan başkasını reddetti. Bu yüzden kendisini öldürdüler. Resûlullah, Ammar ve Yâsir Mekke'nin kızgın kumlarında işkence görürken onlara uğradı ve: "Sabır ey Yasir ailesi, sabır! Gideceğiniz yer cennettir." dedi"⁴⁵⁰

İbnu'l-Esîr'in zikrettiği rivayete göre; Ammar, babası Yâsir ve annesi Sümeyye Dâru'l-Erkâm'ın evinde 39 kişinin ardından müslüman olmuşlardı. Yâsir Mahzûm oğullarının bir müttefikiydi. Mahzumoğulları onu, eşi Sümeyye ve oğlu Ammar'ı kızgın kumların olduğu açık bir araziye çıkarmışlardı. Bu kabileden olan Ebû Cehil Sümeyye'ye işkence etmeye başlamıştı. Sümeyye ona karşı kötü sözler kullandı. Ebû Cehil de elindeki mızrağı ona sapladı

⁴⁴⁸ İbnu'l-Esîr, İzzeddîn Ebî'l-Hasen Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulvâhid eş-Şeybânî, **el-Kâmil fi't-târih**, Dâru Beyrût ve Dâru sadr, Beyrût 1965, III, 67.

⁴⁴⁹ ed-Dimeşkî, a.g.e., II, 343.

⁴⁵⁰ ed-Dimeşkî, a.g.e., II, 343.

ve Sümeyye oracıkta can verdi. Böylece ilk şehit verilmiş oldu.⁴⁵¹ Aynı zamanda bu ilk kadın şehit de oluyordu. İlk erkek şehit ise onun kocası Yâsirdir.

2) İslâm Târîhi'nde Savaş Alanında Verilen İlk Şehit

Mihce', Hâris b. Fihri oğullarından olup Hz. Ömer'in mevlâsıdır (kölesi). Vâkidî; İbn Ebî Hubâibe, Dâvud b. el-Husayn, Muhammed b. Abdullah ve Zührî kanalıyla zikrettiği rivayette Mihce', Âmir b. el-Hadramî tarafından şehit edilmiştir. Muhâcirlerden ilk öldürülen kişi olduğu da söylenir.⁴⁵²

İbn Esîr'in zikrettiğine göre Mihca' Yemenli olup Bedr'de öldürülen ilk müslüman aynı zamanda ilk muhacirdi. İki taraf arasında savaşırken nereden geldiği belli olmayan bir ok kendisine isâbet etti ve orada şehit oldu. Bunun üzerine onun ve arkadaşlarının hakkında şu âyet nâzil oldu: *"Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam ona dua edenleri yanından kovma."*⁴⁵³ İbn Abbas bu âyetin Bilal, Suheyb, Ammar, Habbâb, Utbe b. Azvân, Mihca', Evs b. Huveylid ve Âmir b. Fuheyre hakkında nâzil olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁴

Kısaca bu bilgileri özetleyecek olursak müslümanlardan ve aynı zamanda muhacirlerden savaş alanında ilk şehit olan Mihca'dır.

3) Ensardan İlk Şehit

Ensardan ilk şehit düşen sahâbe konusunda Vâkidî iki farklı rivayet sunar. Birine göre ilk şehit Seleme oğullarından olup Hâlid b. A'lam tarafından şehit edilen Umeyr b. el Humâm b. el-Cumûh'dur. Diğerine göre Adiy oğullarına müntesib olup Hıbban b. el-'Arıka tarafından boğazından okla vurularak şehit edilen Hârise b. Sürekâdır.⁴⁵⁵

İbn Esîr, Umeyr b. el Humâm ile ilgili şunları nakleder: "Bedir'de şehit edilen Ensar'dan ilk kişidir. Resûlullah onunla Ubeyde b. Hâris'i kardeş yaptı ve her ikisi de Bedir'de şehit oldu."⁴⁵⁶

İbn İshâk, Umeyr ile ilgili şöyle bir rivâyette bulundu: "Resûlullah Bedir günü şöyle söyledi: "Bu gün kim düşman karşısında kaçmadan sabır ve sebat gösterir ve sevâbını

⁴⁵¹ İbnu'l-Esîr, a.g.e., II, 67; Darîr, Erzurumlu Mustafa, **Siyer-i Nebî** (Peygamberimiz'in Hayatı), Kutup Yıldızı yay., İstanbul 2004, I, 653-655.

⁴⁵² el-Vâkidî, a.g.e., I, 146.

⁴⁵³ el-En'am 6/52.

⁴⁵⁴ İbnu'l-Esîr, a.g.e., V, 280.

⁴⁵⁵ Vâkidî, a.g.e., I, 146.

⁴⁵⁶ İbnu'l-Esîr, a.g.e., IV, 290.

Allah'tan umarak savaşırsa mutlaka cennete girer." O sırada elindeki hurmaları yiyen Umeyr gülererek : "Ne yâni şimdi cennetle benim aramda bu adamların beni öldürmesi mi var." diyerek savaş meydanına atıldı. Şu şiiri okuyarak şehit oldu.”

رَكَضًا إِلَى اللَّهِ بِغَيْرِ زَادٍ إِلَّا التَّقَىٰ وَعَمَلِ الْمَعَادِ

وَالصَّبْرَ فِي اللَّهِ عَلَى الْجِهَادِ إِنَّ التَّقَىٰ مِنْ أَعْظَمِ السَّدَادِ

وَ خَيْرُ مَا قَادَ إِلَى الرَّشَادِ وَ كُلُّ حَيٍّ فَإِلَى نَفَادِ

“Eğer Allah'ın yanına gideceksen; cihâda sabrederek, ahiret için çalışarak ve takvaya bürünerek git, bunun dışında bir erzakla gitme. Çünkü takvâ hidâyete eriştiren en hayırlı ve en doğru yoldur. Ve her canlının sonunda yok olacağını (unutma ve takvanın baki olduğunu hatırla.)”

4) İslâm Uğruna verilen ilk şehitler ve isimleri

Muhâcirlere;

1- Ubeyde b. Hâris: Ubeyde b. Hâris Allah Resûlü'nün amcası Hâris'in oğluydu. Efendimizden on yaş daha büyüktü. İslamın ilk günlerinde müslüman oldu. Esmer, çok güzel yüzlü, hafif kilolu olan Ubeyde, çevresinde saygı gören biriydi. Allah Resûlü sosyal statüsü zayıf olan sahâbileri korumak için, onları böyle güçlü sahabilerle kardeş yaptı. Bilâl-i Hâbeşî'yi koruyup gözetmesi için onu Ubeyde b. Hâris ile kardeş yaptı.

Hicret emredilince, Ubeyde kardeşleri Tufeyl ve Husayn'ın da aralarında bulunduğu bir grup sahâbi ile buluşarak anlaştı. Dikkat çekmemek için gece gizlice Mekke'den çıktılar. Batn-ı Nahle mevkiinde buluşup Medîne'ye gittiler.

Allah Resûlü, Medîneliler ile muhacirleri kardeş yaptığında Ubeyde ile Umeyr b. Hummâm kardeş oldular. Her zaman gerçek kardeş gibi birbirlerini sevdiler. Cihâda izin verilince Allah Resûlü amcasının oğlunu altmış kişilik bir grubun başında, Ebû Süfyan'ı tâkibe gönderdi. Rebiğ'de iki yüz kişilik bir grup ile karşılaştılar. Yalnızca karşılıklı ok atmak ile yetindiler. İlk oku Sa'd b. Vakkas attı. Böylece İslam'da ilk ok atılmış, ilk sancak bağlanmış ve ilk silahlı çatışmaya girilmiş oldu. İki tarafta bundan fazlasına hazır olmadığı için kılıçlar çekilmedi.⁴⁵⁷

⁴⁵⁷ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2.b., Dâru İbn Hazm, Beyrût 2009, 281.

Allah Resûlü'nün çok sevdiği Ubeyde b. Hâris, pek çok ilki yaşadı. Son olarak da islam devletinin cihâd meydanındaki ilk şehidi oldu.

Bedir'de iki ordu karşı karşıya gelince, müşrik liderlerden Utbe, Şeybe ve Velîd ortaya çıkararak müslümanları düelloya çağırdı. Afra Hanımın üç oğlu karşılıklarına çıktı. Müşrikler:

- *Ey Muhammed! Karşımıza bize denk birilerini çıkar*, diye seslendiler. Allah Resûlü Afra Hanım'ın oğullarına:

- Siz geri gelin! Ey Hâşim oğulları, kalkın! Peygamberinizi gönderen Allah aşkına savaşın!

- Kalk ey Ubeyde b. Hâris

- Kalk ey Hamza

- Kalk ey Ali, diye buyurdu.

İslam kahramanları da yerinden sıçrayıp müşriklere doğru ilerlediler. Biraz yaklaşınca Utbe:

- Kendinizi tanıttın! Eğer dengimizseniz savaşırız, dedi. Hz. Hamza:

- Ben Allah ve Resûlü'nün aslanı Hamza b. Abdülmuttalib

Utbe:

- İyi bir denk ben de hemşerilerimin aslanıyım. Yanındakiler kim?

- Ali ve Ubeyde b. Hâris.

- Onlar da denklerimiz, dedi ve Velîd'i çağırdı.

Velid kalkıp Hz. Ali ile savaşmaya başladı. Şeybe Hz. Hamza ile Utbe ise Hz. Ubeyde ile savaştı. Hz. Ali ve Hamza kısa zamanda karşısındakileri öldürdüler. Yaşlı olan Ubeyde b. Hâris aslanlar gibi savaşıyordu. Bir darbe ile Utbe'yi yaraladı. Utbe de ona bir kılıç darbesi vurarak bacağından yaraladı. Yarası derindi, damarları kesilmişti. Hz. Ali ve Hamza yardımına koşular. Utbe'yi öldürdükten sonra Ubeyde'yi islam ordusunun yanına taşıdılar. Bacağından durmaksızın kan akıyordu. Akan kana aldırmayan Ubeyde:

- Yâ Resûlullah! Bu şekilde ölürsem şehit olmaz mıyım? diye endişe ile sordu. Efendimiz:

- Elbette olursun, buyurdu.⁴⁵⁸

İbn Hişâm'ın zikrettiği Ubeyde b. Hâris'in şiirinden onun şehit olduğunu ve bundan büyük bir mutluluk duyduğunu anlıyoruz. İbn İshâk'a göre Ubeyde, bu şiiri Bedir günü düşmanın kılıcı ayaklarına isabet edip kesilince söylemiştir.⁴⁵⁹

فإن تقطعوا رجلي فإني مسلمٌ أرَجِّي بها عيشاً من الله دانيا

مع الحور أمثال التماثيل أُخْلِصَتْ مع الجنة العليا لمن كان عالياً

وبعثُ بها عيشاً تعرَّقَتْ صفوهُ وعالجتهُ حتى فقدت الأذانيا

فأكرمني الرحمن من فضل مَنِّه بثوبٍ من الإسلام غطى المساويا

وما كان مكروهاً إليّ قتالُهُم غداة دعا الأكفاء من كان داعياً

ولم يبع إذ سالوا النبي سِواءنا ثلاثئنا حتى حضرنا المُناديا

لقيناهم كالأشدِّ تحطُّرُ بالقنا نقاتل في الرحمن من كان عاصياً

فما برحَّتْ أقدامنا من مقامنا ثلاثئنا حتى أزيروا المنايا

Ayaklarımı kesseniz de ben müslümanım. Bu kesik ayaklarla Allah'tan bana bir yaşam vermesini istiyorum.

Bu yaşam; yüce olanlar için hazırlanmış cennette tertemiz ve güzelliğin timsali hurilerle birlikte olmaktır.

Saf, temiz ve güzel bir hayat için akrabalarımı kaybedinceye kadar çalıştım ve ayaklarımı bu uğurda verdim.

Ve nihayet Allah fazlından günahlarımı örtecek bir elbise bana ihsan etti.

Mübâreze için çağıran kişi karşıdan denk kimseleri çağırdığında onları öldürmekte kendimi engellemem.

Mübâreze için çağıran kişi çağırdığında biz üç kişi onun yanına vardık.

Mızrağın fırlamasına benzeyen aslanların saldırısı gibi onlarla karşılaştık ve Allah'a âsi olanlarla savaştık.

⁴⁵⁸ İbn Hişâm, a.g.e., 299, 342; İbnu'l-Esîr, a.g.e., 125.

⁴⁵⁹ İbn Hişâm, a.g.e., 358.

Ayaklarımız yerde sabit ve biz onlara karşı aslan gibi öyle bir kükredik ki ölümü gördüler.

2- Umeyr b. Ebî Vakkas: Zühre oğullarındandır. İbn Hişâm'ın zikrettiğine göre Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın kardeşidir.⁴⁶⁰ Henüz çocuk yaşında İslâmın ilk günlerinde kardeşleri ile birlikte müslüman oldu. Onlarla birlikte Erkâm'ın evine giderek Efendimiz'den ilim irfan öğrendi. İslâm ordusu Bedir'e giderken yine onlarla birlikte yola çıktı. Allah Resûlü Medîne'den çıkar çıkmaz Ebû inebe kuyusunun yanında sahâbileri durdurup teftiş etti. Yaşları küçük olanaları uyarıp geri göndermek istedi. O sıralarda Umeyr 16 yaşındaydı. Savaşa katılma yaşına gelmesine rağmen vücudu fazala gelişmemişti. Bu yüzden geri gönderilme korkusuyla saklanıyordu. Allah Resûlü onu farkedip geri dönmesini istedi. Ama o geri dönmek istemeyip ağladı. Peygamberimiz ağladığını görünce savaşa gelmesine izin verdi. Kardeşi Sa'd kılıcı beline bağladı. Savaş başlayınca kahramanca düşmana saldırdı ve bir süre sonra Amr b. Abd tarafından şehit edildi.⁴⁶¹

3- Umeyr b. Abd Amr b. Nazla zû-Şimâleyn: Huza'a kabilesinden olup Benî Zühre oğullarıyla ittifak yapmıştır. Ebû Usâme el-Cuşmiyyi tarafından Bedir'de şehit edilmiştir.

4- 'Âkil b. el-Bükeyri: Kinâne oğullarından olup Benî Adiy ile ittifak yapmıştır. Malik b. Züheyr tarafından şehit edilmiştir.

5- Mihce': Hâris b. Fihri oğullarından olup Hz. Ömer'in mevlâsıdır (kölesi). Vâkidî; İbn Ebî Hubîbe, Dâvud b. el-Husayn, Muhammed b. Abdullah ve Zührî kanalıyla zikrettiği rivayette Mihce', Âmir b. el-Hadramî tarafından şehit edilmiştir. Muhâcirlerden ilk öldürülen kişi olduğu da söylenir.

6- Safvan b. Beyzâ: Amr b. Avf kabilesinden olup muhacirlerdendir. Vâkidî; Muhriz b. Ca'fer, Ca'fer b. Amr kanalıyla onun Dueyme b. Adiy tarafından öldürüldüğünü zikreder.⁴⁶²

Ensar'dan;

1- Mübeşşir b. Abdumünzir: Amr b. Avf kabilesinden olup Ebû sevr tarafından şehit edilmiştir.⁴⁶³

⁴⁶⁰ İbn Hişâm, a.g.e., 342.

⁴⁶¹ İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe**, thk.Muhammed İbrâhîm el-Benna, ve diğerleri, Dâru's-ş-ş'a'b, tsz., ysz., IV, 299; el-Vâkidî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer, **Megâzi resûlillah**, 3.b., Âlemü'l-Kütüb, Beyrût 1983 I,145.

⁴⁶² Vâkidî, a.g.e., I, 146.

⁴⁶³ Vâkidî, a.g.e., I, 146.

2- Sa'd b. Huseyme: Amr b. Avf kabîlesinden olup Amr b. Abd veya Tueyme b. Adiy tarafından şehit edilmiştir.⁴⁶⁴

3- Hârise b. Sürekâ: Adiy b. en-Neccar kabîlesinden kabilesinden olup Hibban b. el-'Erika tarafından boynuna ok atılarak şehit edilmiştir. Ensar'dan ilk öldürülen kişi olduğu söylenir.

4- Avf b. Afrâ: Mâlik b. Neccâr kabilesinden olup Ebû Cehil tarafından şehit edilmiştir.

5- Muavviz b. Afrâ: Avf b. Afrâ'nın kardeşi olup yine Ebû Cehil tarafından şehit edilmiştir.

6- Umeyr b. el-Hummâm: Seleme oğullarından olup Hâlid b. A'lam tarafından şehit edilmiştir. Vâkidî'nin Muhammed b. Sâlih'ten naklettiğine göre Ensar'dan ilk öldürülen kişi Umeyr b. el-Hümmâm'dır.

7- Râfi' b. el-Mu'allâ: Züreygâ kabîlesinden olup İkrime b. Ebû Cehil tarafından öldürülmüştür.

8- Yezid b. Hâris: Hazrec'e bağlı Hâris oğullarından olup Nevfel b. Mu'âviye ed-Dîliyyi tarafından şehit edilmiştir.⁴⁶⁵

bb- Hulefâ-i Râşid'in Döneminde Şehâdet

Hz. Ebû Bekr dönemi kısaca halîfe seçimi meseleleriyle başlayıp, Peygamber döneminde Sûriye'ye gitmek için hazırlanan Usâme ordusunun gönderilmesi,⁴⁶⁶ ridde hareketlerinin önlenmesi, zekât vermeyenlerle savaşılmaması, Hâlid b. Velid'in fetih için Irak'a ve Suriye'ye gönderilmesi ve yalancı peygamberlerle savaşılmaması ile sürmüştür. Bu dönem içerisinde başta Bizans ve Sâsâni devletleri olmak üzere Arap kabileleri ile Zülkassâ, Yemâme, hadîs, Mudayyah, Firaz, Dumetu'l-Cendel, Ulleys, Aynu't-Term ve Ecnâdeyn gibi büyük muharebeler yapılmış ve bunun tabii sonucu olarak şehitler verilmiştir. Bu savaşlardan bir tanesi olan Yemâme savaşında müslümanlardan bir rivayete göre 600 kişi, diğer rivâyete göre 500 kişi ölmüştür.⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ Vâkidî, a.g.e., I, 146.

⁴⁶⁵ Vâkidî, a.g.e., I, 146.

⁴⁶⁶ Fayda, Mustafa, "Ebû Bekr", **DİA**, X, İstanbul 1994, 101-108.

⁴⁶⁷ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâmüddîn İsmâ'îl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimeşkî eş-Şafîî, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, (trc. Mehmet Keskin), Çağrı yayınları, VI, 466.

Tarihi kaynaklardan bazılarına göre müslümanlardan ölenlerin sayısı bu rakamların çok üstündedir. Meselâ, Corci Zeydân (v.1332/1914) Yemâme'de müslümanların verdiği şehit sayısının 10.200 olduğunu ifade etmektedir ki, bunların beş yüz ya da yedi yüz kadarının Kur'ân hafızı olduğu ifade edilmektedir.⁴⁶⁸ Bu kadar hafızın şehit olması yüzünden Hz. Ömer Kur'ân'ın kaybolacağı endişesine kapılarak Ebû Bekr'e Kur'an'ın cem edilmesi teklifini yapmıştır.

Hz. Ömer döneminde ise içteki meseleler büyük ölçüde hallolduğu için savaşlar daha çok büyük devletlerle yapılmıştır. Bu dönemde Bizans ve Sâsanilerle Köprü, Kâdisiye, Celûla, Nihâvend, Fihl, Mercürüm, Yermük savaşları yapılmıştır. Bu savaşların sonucunda Azerbaycan, Irak, İran, Mısır, Suriye, el-Cezire, Filistin İslâm topraklarına dâhil olmuştur. Arapların bu başarıları elde etmesindeki en kuvvetli unsur şüphesiz dîni duygular ve dîni yayma arzusudur. Onlar birçok savaşa katılmışlardır. Çünkü şehitliğin sevâbı, mutluluk ve cennetin nîmetleri, Allah yolunda ölenleri beklemekteydi. Bir tarafta bu vâdedilen sevâp ve nîmetleri elde etmek isteyen Irâk'ın ve Sûriye'nin fâtihî Halid b. Velid yatağında öleceğine üzülürken, diğer tarafta Hz. Ömer, Ebû Lü'lüe adlı bir köle tarafından hançerle yaralanarak şehit edilmiştir. Her ne kadar savaş alanında ölmese de Allah katında şehit sevabına nail olmuştur.⁴⁶⁹

Hz. Osman döneminde İran'ın içlerine doğru ilerleyiş sürdü. Horosan'a etkili ve sürekli akınlar onun zamanında başladı ve bölgenin büyük kısmı onun zamanında fethedildi. Belh, Herat, Buşence ve Tus şehirleri kısa sürede zaptedildi. Dağıstan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın fethi tamamlandı. Kuzey Afrika'da da Trablusgarp'tan Ifrîkiye'ye kadar fetihler sürdü. Aynı başarı Bizans'tan kalan tersâneler yardımıyla denizlerde de sürdü. Sicilya ve Rodos üzerine seferler düzenlendi. Sûriye sahillerine yakın Ervad adası alındı. Bütün bu olumlu tablonun yanında Hz. Osman'ın yönetimdeki akrabalarına olan zaafından ve diğer bazı nedenlerden dolayı şikâyetler baş gösterdi. Bu şikâyet ve ilk fitne sonunda Hz. Osman şehit edilip müslümanlar arasında binlerce kişinin şehit düşmesine neden olan Cemel ve Sıffin savaşları gerçekleştirildi. Bu ilk fitne islamda o kadar çok ihtilafa neden olmuştur ki bu olaylardan mezhepler türemiştir. Daha sonra bu mezhepler arasındaki çekişmenin de temelini yine bu ilk fitne oluşturmuştur. Bu konudaki rivayetlerin büyük bir kısmı tarihçilerden Ebû Mihnef, Vâkidî ve Seyf b. Ömer'e ulaşır. Şîî olan Ebû Mihnef'in haberlerinde Hz. Osman açıkça suçlanmıştır. Vâkidî'nin rivayetlerinde Hz. Osman'a karşı çok ağır hakaretler

⁴⁶⁸ Demirci, Muhsin, **Tefsir usûlü**, 20.b., İFAV yay., İstanbul 2012, 79.

⁴⁶⁹ Fayda, Mustafa, "Ömer", **DİA**, XXXIV, İstanbul 2007, 44-52.

yöneltirilmiş ve Ashâbın büyükleri Osman'a karşı yürütülen hareketle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Seyf b. Ömer'in rivayetlerinde ise ashap ve Hz. Osman suçsuz bulunmuştur. Fitneyi körükleyen İbn Sebe'dir.⁴⁷⁰

Hz. Osman'ın Muaviye b. Ebû Süfyan'ı Suriye genel vâlisi yapması, Humus, Kinnesrî ve Filistin vilayetlerini de ona bağlaması, Kûfe vâililiğine akrabalarından Saîd b. Âs'ı, Mısır vâlisi Amr b. As yerine sütkardeşi Abdullah b. Sa'd'ı, Basra vâililiğine Ebû Musa el-Eşârî'nin yerine dayısının oğlu Abdullah b. Âmir'i tayin etti. Bu idari tayinlerin yanısıra mâli olarak da onlara bağışlarda bulunması başta Hz. Ali olmak üzere sahabeyi kızdırdı ve Emevî-Hâşimi arasındaki ateşi körükledi. Bunun yanısıra diğer kabileler Kureyş tahakkümünü eleştirmeye başladı. Ayrıca Kûfe, Mısır ve Suriye vâililiklerinde Hz. Osman'ın kendi akrabasından tayin ettiği vâlilere karşı isyan ve muhalefet başladı. Bu arada Hicaz'da ortaya çıkan Abdullah b. Sebe'nin Basra, Suriye ve Kûfe'den sonra Mısır'a gelmesiyle muhalefetin başı Fustat oldu. Onun direktifiyle Mısır, Basra ve Kûfe'nin birbirlerine yolladıkları mektuplarla halkı isyana sürüklemek istedi. Ayrıca Abdullah b. Sebe Peygamber'in vasisi olarak Hz. Ali'yi göstererek onun halife olması gerektiğini ama Hz. Osman'ın onun hakkını gaspettiğini iddia ederek daha sonra şiiiliğin düsturu olacak fitneyi ateşledi. Bunların yanı sıra zübeyr, Talhâ ve Hz. Ali'ye halifelik teklifleri geldi fakat kabul etmediler. Bazı isyancılar halife ve bazı sahâbiler adına mektup uydurdu. Bunlardan birisinde Hz. Osman'ın Mısır vâlisine hitaben yazdığı ve liderlerinin katledilmesini istediği iddia edilen mektuptur. Her ne kadar Hz. Osman bunu kabul etmese de muhalifler onun etrafını sardılar ve evine girerek Kur'an okurken şehit ettiler.⁴⁷¹

Böylece fetihler durdu dış siyâsette gerileme başladı, kâfir karşısında elde edilen gerçek şehitlik yerini Müslüman karşısındaki elde edilen şüpheli şehitliğe bıraktı. Bu karışıklıklar sonucunda ilk defâ bir halife, Müslüman bir grup tarafından şehit edilmiş oldu. Buna mütâkiben Hz. Ali döneminde Müslümanların birbirlerini katlettiği iç savaşlar gerçekleşti. Şimdi sırayla bu savaşlara ve kısaca ölenlerin durumuna değinelim:

1) Cemel Vakâsı ve Şehâdet

Bu vâkıa hicretin 36. yılında Hz. Âişe ve Hz. Ali taraftarları arasında meydana gelmiştir. Başta Hz. Âişe, Talhâ b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam olmak üzere önde gelen sahâbeler Hz. Osman'ın kanını bahane ederek Mekke'den Basra'ya hareket edip halîfeyi darp

⁴⁷⁰ Yiğit, İsmâil, "Osman", **DİA**, XXXV, İstanbul 2007, 438-443.

⁴⁷¹ Yiğit, a.g.md., 438-443.

ederek azlettiler. Bu sırada Hz. Ali Şam vâlisi Muâviye'ye kendisine biat etmesi için mektuplar yazıyordu fakat hiçbirine cevap alamıyordu. Sonunda Muâviye bir elçi gönderdi. Elçi Hz. Ali ve yanındakilere: “Öyle bir kavmin yanından sana geldim ki onlar kısastan başka bir şey istemiyorlar. Hepsi Hz. Osman'ın intikamının peşindeler. Arkada 70.000 ihtiyar adam bıraktım.” dedi. Bunun üzerine Hz. Ali Muaviye'nin üzerinde sefere çıkmak için Basra ve Kûfe'den yardım talep etti ve hazırlığa başladı. Yerine Medîne'ye Kusem b. Abbas'ı bıraktı. Hz. Ali Şam'a yönelmişti ki Hz. Âişe, Talhâ ve Zübeyr'in Basra üzerine yaptıkları hamleyi duyunca yanındakileri Basra'ya gitmeleri için teşvik etti. İbn Abbas ve Hz. Ali'nin oğlu Hasan onu bu yoldan vazgeçirmeye çalıştılar. Fakat Hz. Ali onlara uymayarak önce ahâlinin desteğini almaya çalıştı sonra da oğlu Hasan ile Ammar b. Yâsir'i Kûfe vâlisi'nin yanına yardım almak için gönderdi. Kûfe vâlisi Ebû Musa Kûfelilere: “Bir fitne ortaya çıkacaktır. O fitne zamanında oturan kişi ayakta durandan, ayakta duran kişi yürüyenden, yürüyen kişi süvari olandan daha hayırlı olacaktır.” şeklindeki duyduğu bir hadîsi zikrederek bu işten memnun olmadığını dile getirince Hz. Ali tarafından görevinden azledildi⁴⁷² ve Hz. Hasan ile birlikte 9.000 Kûfeli Hz. Ali'nin saflarına katıldı. Hz. Ali Medine dışındaki hârici ve âsilerin liderleriyle de görüşmelerde bulundu.

Hz. Ali Ka'ka'yı Talh'a ve Zübeyr ile görüşmesi için gönderdi. İki taraf arasındaki uzun diyalogun ardından sükûnetin sağlanmasına karar verildi. Fakat bu sukûnet başta Abdullah b. Sebe, Eşter, Hâkim b. Cebel, Şureyh gibi yaklaşık 2.500 civarındaki harici ve fitnecinin işine gelmiyordu. Sukûnetin sağlandığı sırada Hz. Osman'a kurdukları hilenin Hz. Ali tarafından keşfedileceği korkusundan dolayı gizlice saldırıya geçip savaşın fitilini ateşlediler. Zikredildiğine göre bu savaşta o kadar çok kol, bacak gibi organlar kesilmişti ki Basra, Mekke ve Medine'deki insanlar savaşın çıktığını kartalların taşıdığı el ve ayaklardan anşamışlardı. Savaş esnasında Hz. Âişe'nin içinde olduğu hevdec isâbet aldığı oklar nedeniyle âdeta kirpiye dönmüştü. Bu hevdec etrafında 70 Kureyşten, 40 kişi de Dabbe'den hayatını kaybetmişti. Nihayetinde devenin arka sinir ayaklarının kesilmesiyle savaş sona ermişti.⁴⁷³

Savaş sonunda kaynakların zikrettiğine göre iki taraftan da beş biner kişi hayatını kaybetmiştir. Hayatını kaybedenlerin cennetlik olduğuna ve bazılarının şehâdet mertebesine erdiğine dair kaynaklarda hadîsler ve rivayetler geçmektedir. Meselâ İbn Kesîr'de Ebû Ya'lâ el-Musilî, Talhâ'nın oğulları Musa ve İsâ'dan rivayet ettiğine göre Talhâ şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v.)'ın ashâbından bir kaç kişi, فمنهم من قضى نحبه "Kimi, bu uğurda canını

⁴⁷² İbnu'l-Esîr, a.g.e., III, 146.

⁴⁷³ İbn Kesîr, a.g.e., VII, 370-410.

vermiştir.⁴⁷⁴ âyetinin manasını soran bedevîye: "Sen bu âyetin manasını Resûlullah (s.a.v.)'a sor." dediler. Bedevî de gelip mescide Resûlullah (s.a.v.)'a sordu. Resûlullah (s.a.v.) ona aldırış etmedi. Yine sordu, yine aldırış etmedi. O esnada ben, üzerimde yeşil bir elbise olarak mescidin kapısından içeri girdim. Resûlullah (s.a.v.) da:

- *O soruyu soran nerede?* diye sorunca bedevî:

- İşte ben buradayım, dedi.

Resûlullah (s.a.v.) beni göstererek:

- İşte bu kimse, bu uğurda canını verenlerden olacaklardır." dedi.⁴⁷⁵

Ebu'l-Kâsım el-Beğavî, Cabir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Ayakları üzerinde yürüyen bir şehide bakmak isteyen kimse, Talhâ b. Ubeydullah'a baksın."⁴⁷⁶

Tirmizî, Ebû Tâlib oğlu Ali'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Şu kulaklarım, Resûlullah (s.a.v.)'ın şöyle buyurduğunu işitmiştir: "Talha ile Zübeyr benim cennette ki komşularımdır."⁴⁷⁷

Tirmizî, Cemel'de ölen Mûsa b. Talhâ kanalıyla şöyle bir hadîs nakletmektedir: "Muâviye'nin yanına geldim. Bana dedi ki : "Sana bir müjde vereyim mi?", ben de: "Elbette, ver dedim." Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.)'den şöyle işittiğini nakletti: "Talhâ, bu uğurda canını verenlerdendir." dedi.⁴⁷⁸

Hadîsin şerhinden, Talhâ'nın cennetle müjdelenen on sahabiden biri olup Cemel'de öldürüldüğünü, bir harp gördüğünde şehit olana kadar dimdik ayakta duran Osman b. Affan, Saîd ve Mus'ab gibi Allah yolunda canlarını adayanlardan birisi olduğu, Uhud'da Resûlullah'ı felçli eli ile korurken 80 küsur darbe aldığını öğrenmekteyiz. Şârih'e göre bu hadîs, Talhâ'nın savaşta almış olduğu darbeler nedeniyle hâlâ yaşasa da Allah katında ölümü tattığı ve Peygamber'in de yürüyen bir şehide baktığı manasına gelmektedir.⁴⁷⁹

Dikkatimizi çeken bir kaç noktayı burada bildirmek istiyoruz. Bunlardan birincisi: Yukarıda zikrettiğimiz Talhâ b. Ubeydullah'ın cennetle müjdelenmesi ve şehit olması ile ilgili hadîslerin ravileri arasında Talhâ'nın oğullarından Mûsa, İsa 0000000000000000ve Yahya

⁴⁷⁴ el-Ahzap 33/23.

⁴⁷⁵ İbn Kesîr, a.g.e., VII, 401.

⁴⁷⁶ İbn Kesîr, a.g.e., VII, 401; et-Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 33.

⁴⁷⁷ İbn Kesîr, a.g.e., VII, 402.

⁴⁷⁸ et-Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 33.

⁴⁷⁹ el-Mübarekfürî, Ebu'l-Ula Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahim, **Tuhfetu'l-ahvezî**, Dâru'l-fikr, IX, 63.

bulunmaktadır. Bunlar bablarından bizzat bu hadîsi nakletmişlerdir ve hadîs gariptir. Bu râvilerin arasında Hz. Osman'ın intikamının alınması için Hz. Âişe, Talhâ ve Zübeyr'e destek verip Hz. Ali'ye biat etmeyen Muâviye de bulunmaktır. Muâviye'nin isminin geçtiği bu hadîs ondan bu türde nakledilen tek hadîs olup, başka sahabe tarafından rivayet edilmediğinden garip sayılmıştır.

İkincisi: Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması gündeme geldiği sırada Talhâ b. Ubeydullah Basra vâililiğini, Zübeyr b. Avvam da Kûfe vâililiğini Hz. Ali'den talep ettiler. Fakat Hz. Ali: "Yavaş olun hele, ben bu idâre işini tamamiyle elime geçireyim, ondan sonra bakarız." diyerek reddetti. Bu sırada Muğîre b. Şu'be, Talhâ ve Zübeyr'in talepleri karşısında Hz. Ali'ye vâilileri azletmemesini istedi. Fakat hemen yarın ki gün gelerek azletmesinin yerinde olacağını söyledi. Böyle hızlı karar değiştirmesinden, üçü arasında Hz. Ali'ye yönelik idari anlamda bir hâlenin yapıldığı anlaşıldı. Bunun üzerine Muğîre, Talhâ ve Zübeyr Medîne'den ayrılıp Mekke'ye gittiler ve ardından da Hz. Ali'ye biat etmekten vazgeçtiler.⁴⁸⁰

Üçüncüsü: Savaş sırasında Talhâ ve Zübeyr ile Hz. Ali karşı karşıya geliyorlar. Hz. Ali, Talhâ'ya: "Ey Talhâ, sen kendi zevceni evinde bırakırken Resûlullah'ın zevcesini buraya getirdin, onu vesile edinerek savaşıyorsun, sen bana biat etmemiş miydin?" dedi. Talhâ ise şöyle yanıt verdi: "Sana bey'at ettim ama o zaman boynunun üzerinde kılıç duruyordu, korktuğum için bey'at ettim." Sonra Hz. Ali Zübeyr'e dönerek: "Ey Zübeyr! Sen niçin buraya geldin." dedi. Zübeyr cevâben: "Senin yüzünden geldim, halîfeliğe benden daha lâyıık olmadığını düşündüğüm için geldim." dedi.⁴⁸¹ Şunu hatırlatmakta fayda var; Hz. Osman'ın hâlifelikten indirilmesi gündeme geldiği sırada bazı gruplar Talhâ ve Zübeyr'e halîfelik teklifinde bulunmuşlardı. Görünen o ki Zübeyr hâlâ bu teklifin geçerli olabileceğini düşünüyor.

Dördüncüsü: Hz. Ali ve Zübeyr karşı karşıya geldiği sırada Hz. Ali ona: "Zübeyr Allah aşkına söyle. Hani bir gün falan yerde iken Resûlullah (s.a.v.) sana uğradı ve şöyle sordu: "Ey Zübeyr! Sen Ali'yi sevmez misin?" Sen de demiştin ki: "Dayım oğlunu, amcam oğlunu ve ben dindaşımı nasıl sevmem?" Yine Resûlullah (s.a.v.) sana şöyle demişti: "Ey Zübeyr! Ama vallahi sen kendisine haksızlık edip Ali ile savaşacaksın." Zübeyr dedi ki: "Vallâhi ben bu hadîsi unutmuşum. Seninle ebediyyen savaşmayacağım." Bu rivayetin benzeri Hz. Ali hakkında var. Rivayete göre Resulullah (s.a.v.) Hz. Ali'ye Zübeyr ile haksız yere savaşacağını söylüyor. Hz. Ali de bunu unuttuğunu ve ebediyyen savaşmayacağını

⁴⁸⁰ İbn Kesîr, a.g.e., VII, 368.

⁴⁸¹ İbn Kesîr, a.g.e., VII, 390.

söylüyor. Ama birinci rivâyet daha doğru gözüküyor. Zîra savaştan Hz. Ali değil Zübeyr vazgeçiyor. Savaş alanından uzaklaşırken Amr b. Cermuz tarafından öldürülüyor.

Bütün bunlar gösteriyor ki savaşın sebepleri Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın yaptığı gibi bir idari zaâfiyet göstermek istememesi, halîfeliğine sahip çıkması, vâililikleri merkeze tam bağlı hâle getirmek istemesi, Talhâ ve Zübeyr'in vâililiklere –hatta halifeliğe- göz koymalarıdır. Bütün bu nedenlerden sonra, Talhâ'nın oğulları ve destekçisi Muâviye'ye isnat edilen garip bir hadîse dayanarak, burada ölenlerin şehit olduğunu söylemek bir hayli güç hale gelmiştir.

Cennetlik olduğu, hatta şehâdet mertebesine erdiği rivayet edilen sahabilerle ilgili hadîsleri, tarihi bilgileri ve değerlendirmelerimizi kısaca özetlemiş olduk. Aşağıda zikredeceğimiz ayet ve hadîsler bir müminin diğerini öldürmesini tasvip etmediğinden dolayı, Cemel'de birbirini öldüren müminlerin durumunun ne olduğu, küfre girip girmedikleri cehennemlik olup olmadıkları meseleleri zuhur etmiştir. Şimdilik bu tartışmaları kelamcılara bırakıyor, âyet ve hadîslere geçiyoruz.

Allah Teâlâ Nisa 93'te şöyle buyuruyor: *وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَدِّيًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ* "Ve kim bir mümini kasten öldürürse cezası cehenneme atılmaktır..." Görüldüğü gibi âyet-i kerîmede haksız yere bir insanı öldürmenin ne kadar büyük bir suç olduğuna dair peş peşe ağır cezalar sıralanmıştır: Ebedî cehennem azabı, Allah'ın gazabı, Allah'ın laneti, büyük azap. Âyetin zahirinden anlaşıldığına göre kâtil de tıpkı kâfirler gibi ebediyen cehennemde kalacaktır. Cumhur ulemâ: "Allah şirkin dışında her günahı affeder" (Nisa sûresi, 4/48) âyeti ile Furkan 70'teki, kâtilin tövbesinin kabul edilemesi âyeti, Allah'ın, kâtile karşı azâbının ebediyen devam etmeyeceğini gösterdiğini, söylemektedirler. Bu iki âyete rağmen, İmam Müslim, İbn Abbas (r.a.)'ın şöyle dediğini rivâyet etmektedir: " Nîsâ 93 âyeti, bu konuda inen son ayettir ve nesh edilmemiştir." Bu rivâyete göre, Müslüman olduktan sonra bir mü'mini öldüren kişi, ebediyen cehennemde kalacak ve tövbe etse bile tövbesi kabul olmayacaktır.⁴⁸² Ama müşrik iken Allah'ın haram kıldığı nefis öldürülmüşse tevbesi makbuldür.⁴⁸³

Bir müminin diğerini öldürmesinin, cehennemlik olmayı ve azaba muarız kalmayı gerektirip gerektirmediği meselesinin ne kadar zor bir mesele olduğunu İbn Abbas'tan birbirine zıt nakledilen iki farklı rivayetten anlıyoruz. Yukarıda zikredilen rivayete göre *إِلَّا مَنْ*

⁴⁸² et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*³, thk. Abdullâh b. Abdulhasan, Dâru'l-âlemi'l-kütub, VII, Riyâd 2003, 345-346; Ünalın, Abdulkarim, *Cinâyet ve Kan Davası* <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/cinayet-ve-kan-davasi>.

⁴⁸³ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*³, 346.

" *تَابَ وَأَمَّنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا* " *Ancak tövbe edip inanan ve iyi işler işleyen müstesna...*"⁴⁸⁴ ayeti Nisa 93'ten sonra inmiştir. Diğer rivayete göre ise Nisâ 93'ten sonra onu nesh edecek bir ayet inmemiştir.⁴⁸⁵ İbn Abbas'ın izlediği sisteme göre, eğer sen müslümansan islâmın getirdiği kuralları biliyor olman gerekir. Fakat sen bildiğin halde buna muhalefet ettiğin için senin teveben makbul değildir. Müşriğe geldiğimizde İslâma girmeden önce öldürdüğü kimselerin günahından kurtulmak için tevbe ettiği halde tevbesi kabul edilmezse müslüman olmasının bir faydası olmaz. Bu yüzden bir mümini bilerek öldürmenin cehenneme götüreceği ayetinden sonra müşrikleri islama teşvik için tevbe ayeti inmiştir.

"Bu Mâide 32'de Allah Teâlâ: *مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا* "Bu yüzden şu hükmü yazdık İsrailoğullarına: Şüphe yok ki bir insanı öldürmesine, yahut yeryüzünde bozgunculuk etmesine karşılık olmayarak birisini öldüren, bütün insanları öldürmüş gibidir..." buyuruyor. Taberî ayetle ilgili şunları dile getirmektedir: "Ey insanoğlu! Bütün insanları öldürmeye denk bir günah işleyip de seni bundan kurtaracak bir amelin olduğunu zannediyorsan, Allah'a yemin ederim ki nefsin ve şeytan seni aldatıyor, demektir."⁴⁸⁶

İki mümin tarafın karşılaşması ve birbirini katletmesi ile ilgili diğer bir âyet Hucûrat 9'dur. Burada Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاضْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَعَثْ إِخْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ* "İnananlardan iki kısım, birbiriyle savaşsa girişirse hemen aralarını bulun, bir bölüğü, öbürüne saldırırsa o saldırganlarla, Allah'ın emrine itaat edinceye dek savaşın..."⁴⁸⁷ Ayette geçen iki grubun kimler olduğu hakkında çeşitli iddialar vardır. Bunlardan birincisi; Hz. Peygamber'in bineğinin kokusundadan rahatsız olup Peygambere kendisinden uzaklaşmasını söyleyen Abdullah b. Ubeyy b. Selül'ün taraftarlarıyla ashap arasında gerçekleşmiş olduğudur.⁴⁸⁸ İkincisi; aralarında hak-hukuk davası olan iki kişinin akrabalarının itişip kakışması ile meydana geldiğidir.⁴⁸⁹ Üçüncüsü; karısını bir odaya hapseden adamın akrabaları ile kadının akrabaları arasında gerçekleşmiş bir niza' olduğudur.⁴⁹⁰ Bütün sebep-i nüzullerin ortak özelliği iki taraf arasında meydana gelen bu

⁴⁸⁴ el-Furkan25/70.

⁴⁸⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*³, 346-349.

⁴⁸⁶ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*³, VII, 347-358.

⁴⁸⁷ el-Hucûrat 49/9

⁴⁸⁸ İbn Hanbel, III, 157, 219; el-Buhârî, es-Sulh, 1; Müslim, el-Cihâd, 117; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*³, XXI, 357-363; el-Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Alî, *Esbâb-ı nüzul*, (trc. Necati Tetik), İhtar yay., 45.

⁴⁸⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*³, XXI, 357-363.

⁴⁹⁰ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*³, XXI, 357-363.

tartışmanın kılıcsız -Zemahşerî'nin naklettiği rivayet hariç- eller ve ayakkabılarla gerçekleşmiş olmasıdır. Ayrıca herhangi birinin öldüğüne dair bir bilgi de bulunmamaktadır.

Taberî, âyetin bazı bid'ât ve şüphe ehlinin düşündüğü gibi, bir mümini katletmenin bir mümine helal olması manasına gelmediğini ve bir müminin kardeşi hakkında hayırdan başka bir şey düşünmemesi gerektiğini ifade etmektedir.

Bu konuyla ilgili hadîse geldiğimizde Ahnef b. Kays'tan şöyle nakledilir: "Bir adama yardım etmeye gidiyordum. Ebû Bekre bana: "Nereye gidiyorsun?" dedi. Ben de: "Peygamberin amcasının oğlu (Ali'ye) yardım etmeye" diye cevap verdim. Bana dedi ki: "Dön geri. Çünkü ben Resûlullah (s.a.v.)'ın şöyle dediğini işittim: "İki müslüman karşı karşıya gelip birbirine kılıç çektiği zaman ölen de öldürülen de cehennemdedir." kendisine öldürülenin neden cehennemde olduğu sorunca, "Akadaşını öldürmeye kalkması" diye cevap vermiştir.⁴⁹¹

Nefs-i müdâfa ile ilgili hadîs ise şöyledir: "Bir adam Resûlullah (s.a.v.)'a gelir ve şöyle söyler: "Ya Resûlallah! Adamın biri gelip malımı elimden almaya kalksa, ne yapmalıyım? Resûlullah (s.a.v.): "Malını ona verme!" der.

Adam:

-Ya adam benimle kavga etmeye kalkarsa?

Resûlullah (s.a.v.):

- Sen de onunla dövüş!

Adam:

- Ya beni öldürürse?

Resûlullah (s.a.v.):

- Şehid olursun.

Adam:

- Ben onu öldürürsem?

- Resûlullah (s.a.v.)

- O cehennemlik olur. diye buyurdular.⁴⁹²

⁴⁹¹ el-Buhârî, a.g.e., el-İmân, 22, ed-Diyât, 2; Müslim, el-Fiten, 14-15.

⁴⁹² Müslim, el-İmân, 225.

Birinci zikredilen hadîsin şerhinden öğrendiğimiz kadarıyla Hâriciye fırkası bir mümini öldürmeyi büyük günah saydığından böyle bir günah işleyenin küfre girdiğini ve ebedî olarak cehennemde olacağını beyân etmektedir. Buhâri, hâriciler karşısında Allah'ın şirk dışında her türlü günahı affedeceği, iki mümin ordu karşılaşıncaya arasının bulunması gerektiği ayetlerini ve Ebû Zer el- Gifârî hadîsini delil getirerek her iki tarafın hâlâ mümin olduğunu cehennemlik olmadığını ispat etmeye çalışmıştır. Ebû zer'in hadîsine gelince o şöyledir: "Ebû Zer, Bilâl-i Habeşî'ye kara kadının oğlu, dedi. Peygamber de Ebû Zer'e: "Sen de cahiliye kalıntıları var diyerek kölelerin kendilerinin mümin kardeşleri olduğunu" söyledi. Kirmanî'nin, böyle bir günah küçük günah türüne girmektedir dolayısıyla küfürle itham olunmaz, açıklamasına ilaveten İbn Hacer el-Askalâni de şöyle söylemiştir: "Onlara, Allah'ın şirk dışındaki günhâlârı affedeceği ayetinin zahirinden delil getirmek gerekir."⁴⁹³

Görünen o ki Allah'ın şirk dışında bütün günahları affedeceği,⁴⁹⁴ ülu'l emre itaat⁴⁹⁵ ve iki ordudan azgın olana karşı savaşıma⁴⁹⁶ ayetleri ile canı ve malı müdafa hadîsi⁴⁹⁷ Hz. Ali ve taraftarlarını cehennemlik olmaktan uzaklaştıran deliller iken, yine şirk dışındaki günahların affedileceği ayeti,⁴⁹⁸ Hz. Peygamber'in Zübeyr hakkındaki yürüyen şehit ve cennette komşusu olduğuna dair zikrettiği hadîs⁴⁹⁹ ile Hz. Ali'nin iki taraftan ölecek olanların hepsinin cennette olduğunu söylediğine dair rivayet⁵⁰⁰ Hz. Âişe ve taraftarlarını cehennemden uzaklaştıran deliller olarak zikredilebilir.

2) Sıffin Savaşı ve Şehâdet

Muâviye b. Ebî Süfyan, nüfusu kalabalık, hazinesi dolu, kendisinin çok sevdiği bir beldeye hâkimdi. Hz. Osman da kendisi gibi Emevî olması nedeniyle onun kanını dava ediyordu. Hz. Ali kendisine beyat etmesi için elçi gönderdi. Buna karşı Şam Emîri "Kâtilleri bana teslim etsin hemen bey'at edeyim" cavabını verdi.

Hz. Ali'nin kâtilleri koruduğu hatta onlara destek çıktığı dedikoduları yaygınlaşınca kaçınılmaz olarak 80.000'er kişilik iki ordu Sıffin'de karşı karşıya geldi. Şam orsusu mağlup olurken Amr b.el-As, mushafın mızrakların doruğuna takılmasını tavsiye ederek mağlubiyeti önledi. Olayın hakemlere intikal ettirilmesi ile savaş sona erdi. Her iki taraftan yaklaşık

⁴⁹³ İbn Hacer el-Askalâni, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, **Fethu'l-Bâri bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Abdükâdir Şeybe, ysz., tsz., I, 107.

⁴⁹⁴ en-Nisa 4/48.

⁴⁹⁵ en-Nisa 4/59.

⁴⁹⁶ el-Hucurat 49/9.

⁴⁹⁷ Müslim, el-İmân, 225.

⁴⁹⁸ en-Nisa 4/48.

⁴⁹⁹ İbn Kesîr, a.g.e., VII, 401; et-Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 33; İbn Kesîr, a.g.e., VII, 402.

⁵⁰⁰ İbn Kesîr, a.g.e., 386.

10.000 kişi hayatını kaybetti. Hz. Ali'nin hakemi Ebû Mûsa el-Eşârî onu görevden alırken, Muâviye'nin hakemi Amr b. el-As hîle yaparak Muâviye'yi halîfe ilan etti. Hz. Ali tarafındaki Hâriciler yenilgiyi hazmedemeyip "Lâ hükme illâ Lillâh" diyerek gruptan ayrıldılar. Hz. Ali'nin Allah'ın kitabı dışında bir hakem tayin etmesi nedeniyle büyük günah işlediğini ve küfre düştüğünü söylediler. Sonunda Nehrevan'da toplanan bu harici grup yenilgiye uğratılıp bertaraf edildi.⁵⁰¹

Sıffin savaşında da durum aşağı yukarı Cemel savaşı ile aynı idi, her iki tarafta müslümandı. Tabiatıyla bu harblerde pek çok müslüman kanı akıtıldı ve pek çok zihinlerde tekrar şöyle bir soru ortaya çıktı: İki müslüman cemaat kılıç kılıca birbiriyle karşılaşırlarsa, öldürenlerle ölenlerin durumu ne olacaktır? Şayet öldürülen maktul, öldüren de katil ise, dinin genel hükümlerine göre ikisinin de Cehenneme gitmesi gerekmez mi? Çünkü katil öldürdüğü, maktul da öldürmek niyetiyle vuruştuğu için büyük günah işlemişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.): *سباب المسلم فسوق و قتاله كفر* "*Müslümanların birbirlerine sövmeleri fîsk, birbirlerini öldürmeleri küfürdür*",⁵⁰² buyuruyor.

Henüz bu sorunun cevabı verilemezken, Hâricilerin Hz. Ali'den ayrılıp üçüncü cepheyi teşkil etmeleri, iki tarafı da büyük günah işlemekle suçlayarak onların kâfir olduklarına hükmetmeleri meseleyi daha da karıştırdı. Çünkü Hâricilere göre bunlar, Allah'ın hükümlerine karşı gelmişler, başka bir deyişle büyük günah işlemişlerdi. Onlara göre, büyük günah işleyen bir mü'min imandan çıkıp küfre girmiştir ve cehennemde temelli kalacaktır. Hâricilerin bu hükmüne karşılık Mürcie fırkası ise, Allah'ın birliğine inanmış bir kimsenin, büyük günah işlemiş olmasının, onun imanına zarar vermeyeceğini bu haliyle de onun yine mü'min kalacağını ileri sürmüştür. Mu'tezile mezhebine göre böyle bir kimse ne tam mü'mindir, ne de iddia edildiği gibi kâfirdir, ikisinin arasında fâsıklık dedikleri bir yerededir ki, tövbe ederse imamına döner, tövbe etmezse küfre varır ve ebedi olarak azap görür. Şu kadar var ki, bu azabın derecesi kâfirlerinkinden daha hafif olacaktır.⁵⁰³

Büyük günah ile ilgili görüşleri şöyle bir tabloda gösterebiliriz:

<i>Hariciye'ye göre:</i>	<i>Mutezile'ye göre:</i>	<i>Mürcie'ye göre:</i>
Büyük günah işleyen	Büyük günah işleyen	Büyük günah işleyen kimse hâlâ

⁵⁰¹ Ünlü, Nuri, **İslam tarihi**, İFAV yay., İstanbul 1992, I, 152-153.

⁵⁰² el-Buhâri, a.g.e., el-İmân, 36.

⁵⁰³ Tunç, Cihâd, "Kelam ilminde büyük günah meselesi", **AÜİFD**, sy. 1, Ankara 1979, 4.

artık mümin değildir ve ebedî cehennemdedir.	ne tam mümin ne tam kâfirdir. Bu kimse fasıktır. el-Menzile beyne'l menzile'dedir. Tövbe etmesi gerekir. Eğer tövbe etmezse ebedî azap görür. Azâbı kâfirin kinden daha hafiftir.	mümindir. "Allah'tan başka ilah yoktur." ⁵⁰⁴ diyen cennete girer. Büyük ve küçük günahlar imana zarar vermez. İnnmayan bir kimseye itaatin faydası olmadığı gibi imanlı bir kimseye de günahın bir zararı olmaz.
--	---	---

Ehl-i Sünnet Sıffin savaşında Hz. Ali tarafının tamamen haklı diğer tarafın ise haksız (bâği) olduğu kanaatindedir. Muâviye müslümanların meşrû halîfesine karşı gelmiştir. Ammar b. Yâsir'in bâği bir topluluk tarafından öldürüleceği⁵⁰⁵ şeklindeki hadîs de bunu teyit etmektedir. Ama Eh-i Sünnet Muâviye ve taraftarlarının tekfir edilmesini uygun görmez. Olaya îtikâdi bir mesele olarak değil siyâsi bir mesele olarak bakar. Hz. Ali'nin Sıffin dönüşü Şamlı'lara karşı fisk içinde oldukları için değil cemaate dönmeleri için savaştığını söylemesi ve onlardan müslüman kardeşlerim diye bahsetmesi,⁵⁰⁶ Cemel'de "Ey Müslümanlar! Karşımızda bulunan müslümanlar için dillerinizi ve ellerinizi tutun."⁵⁰⁷ diyerek karşı tarafı da müslüman olarak addetmesi, Hz. Âişe'nin iki taraftan da ölenlerin ismi anıldığında rahmet okuması gelişen olaylar neticesinde iki tarafın da mümin vasfietini koruduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak bu iki taraftan ölenlerin küfre girip girmedikleri konusu henüz mullakta iken şehit oldukları sonucuna varmak bir hayli zor görünmektedir.

3) Kerbelâ hâdisesi ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi

Yezid b. Muâviye 60 Recep/680 Nisan tahta oturunca Medîne vâlisi velid b. Ukbe'ye mektup yazarak Hz. Hüseyin'in, Abdullah b. Zübeyr'in ve Abdullah b. Ömer'in biatlarını almasını istedi. Velid Mervan'ı çağırdı ve durumu ona danıştı. O da: "Hemen üçünü yanına çağır biat etmezlerse boyunlarını vur." dedi. Velid onları yanına çağırdı. Fakat biatlarını alamadı. Kûfeliler Hz. Hüseyin'in biat etmediğini duyunca bir evde toplanarak Hz. Hüseyin'e 150 kadar mektup yazdılar. Bir elçi göndererek Kûfe'ye gelmelerini istediler.

⁵⁰⁴ Müslim, el-Îmân, 9.

⁵⁰⁵ Müslim, el-Fiten, 70.

⁵⁰⁶ Üzüm, İlyas, "Sıffin", **DİA**, İstanbul 2008, 109.

⁵⁰⁷ İbn Kesîr, a.g.e., IV, 398.

Durumu öğrenmek için Hz. Hüseyin amcazadesi Müslim b. Âkil'i Kûfe'ye gönderdi.⁵⁰⁸ Yezid b. Muâviye, Kûfelilerin Hz. Hüseyin adına amcazâdesi Müslim'e biat etmeye başladıklarını duyunca Kûfe'ye Ubeydullah b. Ziyâd'ı tayin etti. Ubeydullah Kûfe'ye gittiğinde orada dirençle karşılaşmış olsa da bu durumun üstesinden geldi ve Müslim'i öldürdü. Hz. Hüseyin bu sırada Mekke'den Kûfe'ye doğru yola çıkmıştı. Amcazâdesinin başına geleni duyunca geri dönmek yeirne şöyle söyledi: “İşte bütün bunlardan sonra yaşamanın hayrı kalmamıştır.” ve yoluna devam etti. İbn Ziyâd'ın komutsında dört bin atlı ile Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkas, Hz. Hüseyin'in yanına geldi ve biat teklifinde bulundu. Uzun bir süre onları muhasara altına alıp onları suya yaklaştırmadı. Artık savaşmaktan başka çareleri kalmadı.⁵⁰⁹

Savaş sonunda İbn Esîr'in ifâdesine göre Mâlik b. Nusayr, Hz. Hüseyin'in başını kılıcıyla vurdu. Öldüğünde 33 mızrak, 34 kılıç yarası almıştı. Zeyne'l-Âbidin hariç bütün çocukları öldürülmüştü. Hz. Hüseyin ile birlikte öldürülenlerin sayısı 86 olduğu bildirilmektedir. Bunlar içerisinde, Hz. Hasan'ın oğullarından Abdullah, Kasım, Ebû Bekr, Hz. Hasan ve Hüseyin'in kardeşleri Abbas, Abdullah, Ca'fer, Osman, Muhammed b. Abdullah b. Ca'fer, Avn b. Abdullah b. Ca'fer, Hz. Ali'nin kardeşi Akîl b. Ebî Tâlib'in oğulları Abdullah b. Akîl, Abdullah b. Müslim b. Akîl bulunmaktaydı.⁵¹⁰

Bütün bu târihi bilgilerin ardından Hz. Hüseyin'in şehitliği hakkında bazı çarpıcı noktaları sizlere bildirmek istiyoruz. Bunlardan birincisi şöyledir: Hz. Hüseyin Kerbelâ'ya yaklaştığında Ubeydullah b. Ziyâd'ın gönderdiği el-Hûr, bin atlı ile onu karşılamıştı. Hz. Hüseyin Kûfelilerin bir kısmının tehdit bir kısmının da bol ihsan ve in'âmla yumuşatıldığını haber alınca el-Hûr'e "Kendisini davet eden (Kûfelilerin) sözlerinden dönmüş olduğunu,⁵¹¹ kendisinin de onları bırakıp geri gidebileceğini" söyledi. Fakat el-Hûr bunu kabul etmedi.⁵¹² Sonuçta Hz. Hüseyin de babası Ali ve kardeşi Hasan gibi Kûfelilere güvenmenin bedelini yardımsız kalarak ve aldatılarak ödemiş oldu. Kûfeliler suyun üstündeki köpük gibi ortaya çıkınca Hz. Hüseyin Allah uğrunda yapılacak bir şey bulamamış olsa gerek ki geri dönme kararı aldı.

İkincisi: Hz. Hüseyin Kûfe'ye gitmeye hazırlandığı sırada Abdullah b. Abbas kendisine yolculuğun vehametinden ve Irak'ın sebatsızlığından bahsederek onu gitmekten alıkoymaya çalıştı. Abdullah b. Ömer de ona: “Allah, Resûlünü dünya ve âhireti seçme

⁵⁰⁸ Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Hüseyin b. Alî, **Murûcu'z-zehab**, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Tab'atu's-sa'âde, Kâhire 1964, III, 64.

⁵⁰⁹ Ünlü, Nuri, a.g.e., I, 168-172.

⁵¹⁰ Ünlü, Nuri, a.g.e., I, 171.

⁵¹¹ Mes'ûdî, a.g.e., III, 66 .

⁵¹² Ünlü, Nuri, a.g.e., I, 170.

konusunda serbest bıraktı. Resûlullah ahireti seçti, Hüseyin ise dünyayı. Babası ve kardeşini ibret olarak görmedi.”⁵¹³ diyerek Hz. Hüseyin'in bu konudaki dikkatsizliğine işaret etti.

Üçüncüsü: Hz. Hüseyin sefere hazırlanırken Abdullah b. Abbas gelerek ona: “Bu işten seni Allah'ın korumasını dilerim. Allah sana rahmet buyursun. Bana söyle, sen mevcut emirlerini öldürmüş ülkelerini ellerine geçirmiş ve düşmanlarını sürmüş kimselerin yanına mı gidiyorsun? Ben bunların seni aldatacaklarından, sana yalan söylemiş olacaklarından, sana muhalefet edip yalnız bırakacaklarından endişeliyim.” dedi.⁵¹⁴ Ama İbn Abbas'ın bu gayretleri Hz. Hüseyin'i hilâfeti geri alma düşüncesinden vazgeçirmemiş görünüyor ki hanım ve çocuklarını da yanına alarak yola çıktı.

Dördüncüsü: Hz. Hüseyin Kûfe'ye giderken yolda şâir Ferezdek ile karşılaştı. Hz. Hüseyin ona durumu sorunca o şöyle cevap verdi: “İnsanların kalbi seninle kılıçları ise Benî Ümeyye iledir. Kaza ise gökten inecektir.” Yola devam ederken Abdullah b. Mûti kendisinin “Ümeyye oğullarının elinde bulunanı (halîfeliği) istemememsini ve isterse öldürüleceğini söyleyip geri dönmesini istedi.” Fakat bütün bu uyarılar, Hz. Hüseyin'i yolundan etmedi.⁵¹⁵ Belki de Abdullah b. Ömer'in dediği gibi makam ve mevki sevgisi onda daha ağır basmıştı. Hz. Hüseyin'e yapılan bu kadar uyarılara rağmen inatçılığundan dönmemesi giriştiği bu işin Allah yolunda yapılan bir mücadeleden çok "fi hilâfetullah" uğrunda bir çekişme olarak görünüyor.

Beşincisi: Emevîler açısından olaya bakılacak olursa, onlara göre kendileri müslümanların ekseriyetinin biatını almış meşrû hükümet idiler. Bu hükümeti ayakta tutmak ve korumak için isyan edenlere karşı mücadele ettikleri gibi Hz. Hüseyin ve taraftarlarına karşı da bu şekilde mücadele etmişlerdi.⁵¹⁶ Onlara göre meşrû halîfe kendileri olması hasebiyle isyankaralar bâği konumundaydı. Dolayısıyla onlarla, biat edinceye ve tehditlerinden vazgeçinceye kadar savaşmak gerekiyordu. Rivayet edildiğine göre Yezid b. Muâviye'ye Hz. Hüseyin'in başı getirilince "Hz. Hüseyin'i öldürmeseydiniz de itaatinizden memnun oldurdum"⁵¹⁷ demiştir. Görünen o ki onlara göre amaç öldürmekten çok Hz. Hüseyin ve beraberindekileri iattat altına almak ve biat etmelerini sağlamaktı.

---

⁵¹³ Ünlü, Nuri, a.g.e., I, 170.

⁵¹⁴ Ünlü, Nuri, a.g.e., I, 170.

⁵¹⁵ Ünlü, Nuri, a.g.e., I, 170.

⁵¹⁶ Ünlü, Nuri, a.g.e., I, 173.

⁵¹⁷ Ünlü, Nuri, a.g.e., I, 172.

Altıncısı: Gerçek manada hilâfetin 30 yıl süreceği, daha sonra saltanata dönuşeceğine dair vârid olan hadîstir.⁵¹⁸ Buna göre Hz. Ebû Bekr'den itibâren Hz. Hasan'ın halîfeliğinin sonuna kadar geçen sürenin toplamı 30 seneye tekâbül etmektedir.⁵¹⁹ Hz. Hüseyin Yezîd'e biat etmediği göz önüne alınırsa ya bu hadîsten haberi yoktu, ya da haberi vardı fakat Kûfelilerin baskısı ve kendine yönelik halîfelik teklifleri nedeniyle Yezid'e biat etmedi.

Yedincisi: Hz. Hasan'ın Muâviye ile olan sulhuna Hz. Hüseyin'in karşı çıkmasıdır. Hz. Hasan, Kûfelilerden oluşan ve dağ gibi ifade edilen ordusuyla Medâin'de dağılınca, Muâviye ile anlaşma yapmak durumunda kalmıştı. Bu sulh antlaşmasına Peygamber (s.a.v.)'in: "Allah Hz. Hasan sayesinde iki büyük topluluğun arasını ıslah edecek." hadîsi işâret etmektedir. Hz. Hüseyin bu sulh üzerine, Hz. Hasan'a karşı tepkisini dile getirmiş, Muâviye'nin davasını desteklediği ve Hz. Ali'nin yolunu takip etmediği için onu Allah'a havale etmişti. Hz. Hasan ise ondan bu şekilde değerlendirmede bulunmayarak sükût etmesini istemiş ve içinde bulunduğu durumu ondan daha iyi değerlendirdiğini söylemişti.⁵²⁰

Sekizincisi: Hz. Hasan'ın yumuşak tavrı karşısında Hüseyin'in fitne karşısında takındığı sert tavidir. Hz. Hasan, kendisinin hilâfeti istediği ileri sürülünce, bunun doğru olmadığını, vaktiyle kendisiyle birlikte hareket eden bir Arap topluluğu olmasına rağmen hilâfeti sırf Allah rızası için terkettiğini ifade etmişti. Çevresinde kendisi hakkında "Arabı küçük düşüren",⁵²¹ "Müminlerin utancı" gibi aşağılayıcı ithamlara rağmen sulh konusunda istikrarlı bir tablo çizerken Hz. Hüseyin daha rijit bir tavır takınmış ve kimsenin uyarısına aldırmadan hilafet makamı için mücâdeleye girişmişti.

Konuyu daha fazla uzatmadan kısaca bir değerlendirme yapacak olursak; Görünüyor ki; Hz. Hüseyin makâm-ı hilâfete tutulmuş, Kerbelâ'ya geldiğinde bunun yanlış olduğunu anlasa da iş işten geçmişti. İbn Abbas'ı dinlemeyerek sadece kendisinin değil akrabalarının da canından olmasına neden olmuştu. Oysa İbn Abbas ona; Kûfeliler'e güvenmemesi gerektiğini, onların düşmanlarından daha tehlikeli olduğunu, Yezid'in başlarına atamış olduğu Ubeydullah ile kendisini öldüreceklerini söylemişti.⁵²² Fakat İbn Abbas, Hz. Hüseyin'in kendisini dinlemediğini anlayınca İbn Zübeyr'in yanına gitti ve ona hitaben şöyle bir şiir inşad etti:

⁵¹⁸ Ebû Dâvud, a.g.e., es-Sünne, 8; et-Tirmizî, a.g.e., el-Fiten, 48.

⁵¹⁹ Uyar, Gülgün, **Ehl-i beyt**, İFAV yay., 2.b., İstanbul 2008, 60.

⁵²⁰ et-Taberî, **Târîhu't-Taberî - Târîh'r-Rusul ve'l-Muluk**, 2.b., thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Dâru'l-me'ârif, Kâhire, V, 160.

⁵²¹ et-Taberî, **Târîhu't-Taberî**, V, 165.

⁵²² Mes'ûdî, a.g.e., III, 64-65.

يا لك من فُتْرَةٍ بِمَعْمَرٍ

خَلا لك الجَوُّ فيبِضِي وِإِصْفَرِي

و نَقْرِي ما شئت أن تنقري

قد ذهب الصياد عنك فابشري

"Ey kalabalıkta ki kuş, senin için hava hoş (etrafın bomboş), şimdi dilediğince yumurtla ve öt, gagalamak istediğin şeyi de gagala. Senin avcın bugün öldürülmüştür."⁵²³

Ama madalyonun arka yüzüne baktığımız zaman Hüseyin'in 70 küsur kişi ile 4.000 kişiye mukavemet edemeyeceği belli olduğuna göre Ömer b. Sa'd onları öldürmek yerine esirilmesi daha yerinde bir davranış olurdu. Bir manada Ömer'in askerleri onun biatını almak için hunharca bir katle girişmiş ve kellelerini alarak onları telef etmiştir. Böyle bir dengesiz güç karşılaşması ve muharebe kurallarının uygulanmamasından dolayı, öldürülenler belki Allah katında şehit sayılarak "hükmi şehit" ünvanı verilmiştir. Ayrıca Hz. Hüseyin'in savaş istemeyip şartlar sunması da öldürülmesini değil kendisiyle sulh yapılmasını gerektiriyordu. Tıpkı Hz. Hasan'ın ordusu tarafından dağılınca Muâviye'nin onunla sulh yapması gibi.

Bu bahsi Hz. Hüseyin, Hz. Hasan ve Hz. Fâtımatü'z-Zehrâ'nın şehâdetlerini anlatan Fuzûlî'nin şu kasîdeleri ile bitirmek istiyoruz:

Veh ki devrân-ı felek Fâtıma-i Zehrâ'nın

Gonce-i lâle gibi kıldı kara bağrını kan

Bir zaman geçmedi eyyâm-ı hayâtından kim

Dil-i pür hûnına yandırmadı bin dâğ-ı nihân

“Felek ne yazık ki, Fatıma'nın kara bağrını, lale guncası gibi kan içinde bıraktı; yaşadığı sürece kanla dolu yüreğinde binlerce gizli yaranın bulunmadığı bir ân bile olmadı.”⁵²⁴

Zehrden telh olalı la'l-i şeker bâr-ı Hasan

⁵²³ Mes'ûdî, a.g.e., III, 65; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 275.

⁵²⁴ Fuzûlî, Mehmet b. Süleymân, **Hadîgatü's-Şüheda**, haz. Servet Bayoğlu, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1996, 49.

Zehr kâmin hiç kim âlemde şîrîn görmedi

Olalı şemşirden pür-hûn ten-i pâk-i Huseyn

İstirâhat bulmadı şemşîr teskîn görmedi

“Hasan’ın şeker saçan yakut gibi ağzı, ağıyla acılaştığı günden bu yana, dünyada hiç kimsenin damağı tad alamaz oldu. Kılıç, Hüseyin’in güzel bedenini kan içinde bıraktığı günden beri, bir türlü kınına girip dinmedi, rahat yüzü görmedi.”⁵²⁵

6- Tasavvuf'ta

“Şehâdet” kavramının hazır olma, bilme ve bildirme gibi lügavî anlamları,⁵²⁶ disiplinlerarasında bir değişme göstermezken terim olarak farklılıklar arzetedir. Tasavvuf ilmine de yansıyan şehadet kavramı burada da farklı bir anlam kazanmıştır. Buna göre, şehâdet, Allah Teâlâ’ın zâtını müşâhade etmek ve onda fenâ olmaktır. Çünkü Allah’tan başka şahit ve görülen yoktur. Bir tek o vardır; fark birleşmekle akledilir.⁵²⁷

a-Tasavvuf'ta “Şâhit”in Çeşitli Tanımlamaları

Tasavvufta “şâhit”, temel olarak yukarıda belirttiğimiz anlamını yansıtmakla birlikte görülenin sûreti, lezzet, bilgi, fenâ vb. şekilde tanımlamaları veya anlamları da vardır. Bunlara kısaca bakacak olursak:

aa- Müşâhade Sonucunda Nefste Kalan Sûret

Şâhit, müşâhade edenin nefsinde müşâhade ettiği şeyin sûretinin kalmasıdır. Şâhit, görülenin müşâhade esnasında nefste meydana gelen şeydir. Böylece o görmenin verdiği gibi başka bir izlenim verir.⁵²⁸

ab- Lezzet ve Bilgi

Şâhit, müşâhadenin lezzetini veren şeydir. Tanrı’nın kalpteki şahitleri, ilâhi ilimler ve rabbâni tavsiyelerdir. Bu şahitler, müşâhade makamından ayrıldıktan sonra kulun kalbinde kalan şeylerdir. Ayrıca bu şahit sayesinde ârifler için lezzet meydana gelir. Böylece kalplarında vecdlerini idrak etmeleri sayesinde kendilerindeki hitap farklılaşır.⁵²⁹

ac- Fenâ

⁵²⁵ Fuzûlî, a.g.e., 45.

⁵²⁶ el-Hakîm, a.g.e., 578.

⁵²⁷ İbnu’l-Arabî, **el-Fütûhâtu’l-Mekkiyye**, Dâru’s-sadr, Beyrût tsz., IV, 105.

⁵²⁸ İbnu’l-Arabî, a.g.e., II, 567.

⁵²⁹ İbnu’l-Arabî, **Resâilu İbnü’l-Arabî**, “Kitâbu’ş-Şâhid” Dâru ihyâi’t-turâsi’l-Arab, Beyrût1943/1361, 1.

Fenâ iki türlüdür: kendisi gittikten sonra şâhidini bulduğumuz şey, doğru fenâ; ardında şâhit bırakmayan ve kalbin uyuması olarak adlandırılan doğru olmayan müşâhade/fenâ. Fenâ, Allah'tan başka ne gören/şâhit ne de görülen olmadığını müşâhade etmektir. Mümkünlerin zâtlarındaki ilâhî tecelli, nitelikleri verir. Ne şâhit vardır ne de görülen. Şeriatların lisanları, tecellilerin delilleridir. Tecelliler ilâhî isimlerin delilleridir.⁵³⁰

b-Güvenilirlik Bakımından Rivâyet ve Akıl Şâhitlikleri

Şehâdetin islamda bilinen bir rolü vardır; o gerçeğe ulaşmanın yolu, neredeyse biricik yoludur. Hâkim iki güvenilir şâhit bulduğunda hüküm verir. O halde şehâdet, temel hükümlerin odağıdır. İbnu'l-Arabî şâhitlik türleri arasında bir dereceleme yapar ve vahiy veya rivayete dayanan şâhitliği akıl ile yapılan şâhitlikten daha güvenilir sayar. Bunun nedeni nedir? Halbuki düşünce, kalbin itmi'nan bulmasındaki en uygun yöntemdir. Bunun delili, Kur'ân-ı Kerim'de İbrâhim peygamberin ölülerin nasıl diriltildiğini görmek istemesidir. İbrâhim peygamber'e "inanmıyor musun?" denildiğinde, "İnanıyorum da, kalbim mutmain olsun istiyorum" demişti. O halde kalbin mutmainliğini kesinliğin zirvesinde görmeğe düşünce sayesinde ulaşmış olur. Hal böyleyken, İbnu'l-Arabî habere dayanan şâhitliği düşünceye dayanan şâhitlikten neden üstün kılmıştır? Bunun sebebi basittir: Görmek veya incelemek, bir karıştırmaya maruz kalabilir. Söz gelimi, sahabe Cebrâil'in insanlardan birisi olduğuna tanık olmuşlardır. Halbuki o insan değildi. Bu tanıklık da düşünme gücüne dayanır. Böylece peygamberden gelen onun Cebrâil olduğuna dair habere dayanan tanıklık, hükümde daha sağlamdır.⁵³¹

ba- Haber/Vahye Dayalı Şehâdet ve Delil/Görmeye Dayalı Şehâdet

İbnü'l-Arabî haberî bilginin görmeye/müşâhadeye dayalı bilgidен üstün olduğunu göstermek bakımından şöyle söyler: "Gördüğüne göre hüküm verme ve 'Allah yarattığını en iyi bilendir' de! İnsanın arzı onun bedenidir. Beden, taşıdıklarıyla birlikte, insan aleyhine tanıklık eder. Beden bilmediği şeyle insan hakkında tanıklık etmiştir. Görmez misin ki: Allah katından gelmiş ilâhî bir vahiy olmaksızın bilmiştir. Nitekim bizler de, Allah'ın vahyettiği peygamberlerin ümmetleriyle arasında geçen kıssalarla geçmiş ümmetler hakkında tanıklık ederiz. Allah yaratmaya vahyeder, o da meydana gelir ve sadece O'nun dilediği şâhitlik eder. Böylece sâdik habere dayanarak tanıklık etmek, hiçbir kuşkunun bulunmadığı görerek tanıklık gibidir. Buna örnek olarak Huzeyme'yi verebiliriz. Hz. Peygamber, tanıklıkta onu iki erkek

⁵³⁰ İbnu'l-Arabî, a.g.e., II, 307.

⁵³¹ İbnu'l-Arabî, a.g.e., III, 338-394.

şâhidin yerine saymış, onun tek başına şâhitliğiyle hüküm vermiştir. Şu halde vahye dayanarak şâhitlik etmek, görmeye dayanarak şâhitlik etmekten daha sağlamdır.⁵³²

bb- Vahiy/Habere Dayanarak Şâhitlik

Vahye dayanan tanıklık, görerek tanıklıktan daha yetkindir. Çünkü Huzeyme gözüyle tanıklık etseydi, şâhitlikte iki adamın yerini alamazdı. Kur'ân-ı Kerim'i toplayan kişi iki şâhidin tanıklığıyla âyetleri kabul ediyordu.⁵³³

bc- Gözle Tanıklık Etmenin Maruz Kaldığı Karıştırma

Göz bir yoldur, ilim ise kesinleştirmedir. Tanıklık (şehâdet), hazır olmadır ve nur üstüne nurdur. Habere dayanarak şâhitlik, gözün tanıklığından daha güçlü hükümdür. Gözün mâruz kaldığı karıştırma olmasaydı, sahabe insan olmadığı halde Cebrâil'in insan olduğuna tanıklık etmezlerdi. Görülen şey cesetlenmiş bir ruh olmasaydı, Dihye olurdu.⁵³⁴

bd- Şehâdet ve Nûr

Nurlar şehâdet, Hak ise nurdur, bu nedenle de müşâhade edilir ve görülür. Sırlar gaybdır, onlar Hüve'ye aittir. Hüve ise asla zuhur etmez. Hakk'ın hüviyeti ve hakîkati müşâhade edilmez; suretlerde tecellisi yönünden görülür.⁵³⁵

be- Şehâdet, Evvel ve Zâhir

Allah âlemi iki varlığa ayırmıştır: Gayb ve şehâdet, zâhir ve bâtın, evvel ve âhir. Allah bâtını, evveli, gaybı tek bir kısım, evveli, zâhiri ve ehâdeti de başka bir kısım yapmıştır.⁵³⁶

bf- Şehâdetin Türlerine Ayrışması

Zât'ın iki müşâhade mertebesi “ ‘ibrâkayn”dır. Bununla ilgili şöyle söylenmiştir:

Bize ‘ibrâkayn’da şimşekler çaktı,

Onlara gök gürültüsü katılmaktaydı.

⁵³² Tasavvufta şehâdet ikiye ayrılır; birincisi vahye dayalı, ikincisi görmeye dayalı şehâdetdir. Görmeye dayalı şehâdet, bütün lügâtlerde yazılı olduğu gibi, olgular âlemi içerisinde gerçekleşen bir olay hakkında katî haber ve bilgi vermek manasına gelir. Bu mânada vahiy ve nebevî bir hâberi kapsamaz. Vahye dayalı şehâdet ise insanın idrakinin ulaşamadığı Allah ve Resûlü tarafından bildirilen habere dayalı şehâdetdir. Bu yüzden tasavvufta gözle görülüp elde edilen bilgiye dayalı şehâdet sofistlerin felsefesinde olduğu gibi yanıltıcı ve aldâtı kabul edilmiş, vahiy ve nebevî habere dayalı şehâdet ise sâdik kabul edilmiştir. Bkz. İbnu'l-Arabî, a.g.e., III, 394; İbn Manzûr, a.g.e., III, 239; Ülken, Hilmi Ziya, a.g.e., 69.

⁵³³ İbnu'l-Arabî, a.g.e., III, 394.

⁵³⁴ İbnu'l-Arabî, a.g.e., IV, 338

⁵³⁵ İbnu'l-Arabî, a.g.e., IV, 338.

⁵³⁶ İbnu'l-Arabî, a.g.e., IV, 504.

İki müşâhade mertebesi olan ‘ibrâkayn’dan biri gaybde, diğeri ise şehâdettedir. Gayb, türlere ayrışmaz, çünkü o selbidir; şehâdet ise nev’lere ayrışır, çünkü o suretlerdedir.⁵³⁷

c-Seyr-i Süluktaki Âlemler ve Merhâleler

Tasavvuf felsefesinde insan ruhu, ulvî bir âlemden yaşadığımız şahadet (görünen) veya oluş ve dağılış (kevn ve fesad) âlemine düşmüştür.⁵³⁸ İnsan, nefsinin eğilimleri sebebiyle, içinde olması gerektiği makamdan aşağılara düşmüş, böylece asli hüviyetini kaybetmiştir. Tasavvufun gayesi insanı önce kendisi hakkında şuur sahibi yapmak, sonra onun nefsini kevn fesad âlemi olan şehâdet âleminde ulvî âleme yükseltmektir.⁵³⁹ Bu bağlamda tasavvufta âlemler şu şekilde sıralanır:

ca- Âlem-i Şehâdet

Bu âlemden mânevi yolcunun makamı, emmâre; zikri, lâ ilâhe illellah; seyri, seyr-i ilâllah; hâli, havf ve rica; âlemi, Şehâdet Âlemidir.⁵⁴⁰

Tasavvufçulara göre şehâdet âlemi ancak gerçek varlığın sıfatları olarak mevcuttur. Çünkü görünen şehâdet âlemi Alla’tan gelen tecellî ile doğan a'yân-ı sâbite sûretlerinde Allah’ın belirlemesinden ibârettir ve her an yeni bir tecellî ile var olmaktadır.⁵⁴¹ Eğer tecellî bir an kesilse âlemin varlığından eser kalmaz. Kısaca şehâdet âlemindeki varlıklar asılları itibâriyle yoktur; nefslerinde ve a'yân-ı sabitelerinde⁵⁴² üzerine buldukları hal sûretlerine bürünen, ancak, Allah’ın vücududur. Varlığın hepsi de hayal içinde hayaldir. Şehâdet âleminde Allah’ın eşsiz birliğine delâlet etmeyecek hiç bir şey yoktur. Hayalde ise ancak çokluğa delâlet eden gölgeler ve hayâlî varlıklar mevcuttur. Hz. Muhammed (s.a.v.): الناس نيام فاذا ماتوا انتبهوا

⁵³⁷ İbnu’l-Arabî, **Resâilu İbnü’l-Arabî**, “et-Tecelliyât”, dâru ihyâi’t-turâsi’l-Arab, Haydarâbad, 1948 37.

⁵³⁸ İbnu’l-Arabî’de şehâdet, âleme izafeyle geçer. Şöyle ki, Allah âlemi gayb ve şehâdet diye ayırmıştır. Gayb âlemi, bâtnlıktır, şehâdet âlemi ise insanın kendisini gördüğü görülen âlem, başka bir ifâdeyle nûrânî zuhur etmiş âlemdir. Halbuki her iki âlem de Hakk’a göre görülür âlemdir; çünkü hiçbir şey Allah’tan gizli kalmaz. Şehâdet âlemi gayb âleminin tersine suretlere bölünmüştür. Bkz. el-Hakîm, a.g.e., 579.

⁵³⁹ Altıntaş, Hayrânî, **Tasavvuf tarihi**, AÜİF. yay., Ankara 1986, 45.

⁵⁴⁰ Sunar, Cavit, **Tasavvuf tarihi**, AÜİF. yay., Ankara 1975, 186-188.

⁵⁴¹ Sunar, a.g.e., 201.

⁵⁴² A'yân-ı Sâbite: Allah’ın isim ve sıfatlarının sûretleri ve değışmez asıllardır. Hakâyık-ı İlâhiyye de denir. Şehâdet âlemindeki varlıkların istinatgâhı, hakikatleri ve asıllarıdır. Suver-i ilmiyye-i esmâiyyeden ibâret olduklarından, vücûdu haricileri yoktur. Şuûnât-ı zâtıyyeden ibâret olup, yapılarak vücuda getirilmiş mec’ul şeyler değıllerdir.

insanın dünya hayatında gördüğü şeyler uyuyanın rüyasında gördüğü şeyler gibidir, yani hayaldir.⁵⁴³

Mevcut olan âlem değil Allah'tır. Allah, şehâdet âlemi için ister heyûlâ olan cevher gibi olsun ister olmasın, tabiatın kendisidir ve âlemin vücûdu ile meydana çıkar. Diğer bir deyişle Allah, âlem ile zuhur ederken âlem, Allah ile mevcut olur. Şemseddin Mağrîbî bunu şu şekilde ifade eder: "Senin zuhûrun benim iledir, benim vücûdum da senin iledir. Ben olmasam sen zâhir olmazdın. Sen olmasan ben mevcut olmazdım." Şehâdet âlemi, Allah'ın bizzat kendi içinde ayırtıp belirttiği suretler ve şekillerdir ve bunlar vücudu tamamıyla tüketmişlerdir, yani Allah, mahluk adıyla adlanan ne varsa hepsinin içine sokulmuştur.⁵⁴⁴

Mertebe-i şehâdet, Allah'ın zâtının hariçte cizim suretleri şeklinde zuhûr etmesidir. Bu sûretler âlem-i misalin aksine bölünmeye, taksime ve parçalanmaya münasıptir. Bu mertebeye âlem-i şehâdet denilmesi emr-i müşâhadede azhar ve havâss-ı zâhirenin mecmû'u ile mahsûs olmasından nâşîdir. Zîra âlem-i misaldeki bir sûreti el ile tutup başkalarına gösteremk mümkün olmadığı halde âlem-i şehâdette mümkündür.⁵⁴⁵

Âlem-i şehâdete "âlem-i kevn-ü fesat" da derler. Zîra kevn bir sûretin hudûsünden, fesad bir sûretin yok olmasından ibârettir. Meselâ; su kaynatılınca buhar olur ve onun sûret-i mâyi'iyeti fenâya gider ki, bu keyfiyyet fenâ ve fesâddan ibârettir. Ve sonra ondan bir sûret-i havaiyye peydâ olur; buna da kevn derler. Aynı şekilde mum yandığında şekli fâni olur; bu fesaddir. Fakat ondan bir başka madde-i havâiyye husûle gelir; bu da kevn'dir. Bu şekilde âlem-i şehâdette bir kevn için bir fesad lazım olur; yani her bir sûreti fâsideden sonra bir sûret-i kâine peyda olur.⁵⁴⁶

cb- Âlem-i Berzah (Misal)

Bu âlem melekût âleminin bir şûbesidir. Aynı zamanda gayb âlemi olarak da adlandırılır.⁵⁴⁷ Bu âlemde manevi yolcunun makamı; levvâme; zikri, Allah Allah; seyri, seyr-i lillâh; hâli, sıkılma ve ferahlama; âlemi, Âlem-i Berzah'tır. Bu makamda Artık dünyaya muhabbet kalmaz. Bu makama kadar olan mânevî yolcunun yakîn derecesi de ilme ait yakındır.⁵⁴⁸

cc- Âlem-i Heybet (Ervâh)

⁵⁴³ Sunar, a.g.e., 202-203.

⁵⁴⁴ Sunar, a.g.e., 203.

⁵⁴⁵ İbnu'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-'Arabî et-Tâî el-Hâtimî, **Fusûsu'l-hikem tercüme ve şerhi**, trc. Ahmed Avni Konuk, İFAV yay., İstanbul 2010, 36.

⁵⁴⁶ İbnu'l-Arabî, a.g.e., 37.

⁵⁴⁷ Altıntaş, a.g.e., 57.

⁵⁴⁸ Sunar, a.g.e., 186.

Ruhların bulunduğu âlemdir.⁵⁴⁹ Bu âlemde mânevî yolcunun makamı, milhime; zikri, Huuu!.; Seyri, seyr-i alâllah, hâli, her şeyi terk; âlemi Heybet âlemdir. Mânevî yolcu bu makamda âhîret mükâfâtından da vazgeçerek yalnız Allah'ın muhabbetini ister. Bu makamda mânevî yolcu, bütün varlığınzikir ve tesbihlerini duyar, kalpleri ve sırları keşfeder. Onda Allah'ın isimlerinin ve fiillerinin tecellîsi zuhur eder ki bu gerçek ilk keşiftir. Bu makamda onun yakîn derecesi ayne ait yakîndir. Bu makamda, artık, her işin yapıcısının Allah olduğuna inanılarak tam bir itmi'nan hâsıl olur.⁵⁵⁰

cd- Âlem-i Ceberût

Mutasavvıflara göre Allah'ın bulunduğu, ilahi kudret âlemdir.⁵⁵¹ Bu âlemde mânevî yolcunun makamı, mutmainne; zikri, zikr-i hak; seyri, seyr-i maallah; hâli, sekr ve sahv, âlemi Ceberût âlemdir. Bu mamakamda mânevî yolcunun gönlünde dünya ve dünyaya ait hiç bir şey kalmaz. Onda hâkim olan, ancak, Hakk'ın fiillerinin tecellîsidir. Dolayısıyla u makamda mânevî yolcunun kalbi gittikçe hassaslaşır; ilâhî aşk günden güne artar; Allah her şeyden tecelliye başlar ve mânevî yolcu bütün varını yoğunu, hatta canını bile Allah yolunda vermekten çekinmez. Fakat bununla beraber, mânevî yolcunun nazarında eşya denen perde henüz kalkmamıştır. Bu sebeple de mânevî yolcu dost izinde koşup feryad ile gözyaşları döker.

ce- Âlem-i Lâhût

Hissi idrakin kayb olduğu ulûhiyyet âlemdir.⁵⁵² Bu makamda mânevî yolcunun makamı, râziye; zikri, Hay; hâli beşerî sıfatların mahvı ve bakaya isti'dât hâli; seyri, seyr-ifillâh; âlemi, Âlem-i Lâhût; mahalli, sırrın sırrıdır. Mânevî yolcu bu makamda sıfatlardan tamamen soyunduğundan, artık, ona, vâridât ve sânihât olmaz; her şey yalnız zevk ile bilinir. Mânevî yolcunun bu makamda zikri, Allah'tan başka mevcut, maksud, mahub yoktur.⁵⁵³

cf- Âlem-i Nâsût

Bu makamda mânevî yolcunun makamı, mardiyeye; zikri, Ya Kayyum!; hâli, temkin ve hayret; seyri, seyr-i anillah; âlemi, âlem-i nâsûtur. Bu makama erişen mânevî yolcu güzel huylu, bağışlayıcı, ayıpları örtücü, herkese karşı iyi düşünceli olur ve insanlara lütuf ve şefkatle muamele eder. Bu makamda fiillerin tecellîsi aşılmış, isimlerin; Hak ve hakîkatın tecellîsine ulaşılmıştır. Bu makamdaki mânevî yolcu Hak muhabbeti ile halk muhabbetini

⁵⁴⁹ Altıntaş, a.g.e., 57

⁵⁵⁰ Sunar, a.g.e., 187.

⁵⁵¹ Altıntaş, a.g.e., 57.

⁵⁵² Altıntaş, a.g.e., 57.

⁵⁵³ Sunar, a.g.e., 187.

birleştirme yetisindedir ve daima halk içerisinde. Bu makam büyük halîfelik makamıdır ki akıl ile algılanamayıp ancak hâl ve zevk ile bilinebilir.⁵⁵⁴

cg- Âlem-i Hakikat

Bu makama ahadiyyet, cem'ul-cem, yakîn derecesi ve Hakk'a ait olmakla da hakka'l-yakîn mertebesi derler. Mânevî yolunun bu mertebede makamı, kâmile; zikri, Ya Kahhar!; seyri, seyr-i billah; hâli, bakaa; âlemi, kesrette vahdet ve vahdette kesrettir. Bu makama erişen mânevî yolunun sıfatları, artık, hep güzel sıfatlarıdır. Bu makamda artık mücâhade bitmiş, riyâzete ihtiyaç kalmamış, iç saltanatı başlamıştır. Bu sebeple bu makam, diğer bütün makamların üstündedir. Bu makam ulaşan sâlikin hareketleri ve hareketsizlikleri, iyilikler, hayırlar ve ibadetler sayılır.⁵⁵⁵

B-DİN BİLİMLERİNDE “ŞEHÂDET” KAVRAMI

Bu bölümde “şehâdet” kavramı “Dinler Tarihi”, “Din Psikolojisi”, “Din Sosyolojisi” ve “Din Eğitimi” olmak üzere dört disiplin içerisinde incelenecektir. “Dinler Tarihi Bölümü”nde Yahûdilik ve Hristiyanlıkta bu kavramın nasıl algılandığı açıklanacak ve tarihi hakkında kısa malumat verilecektir. “Din Psikolojisi Bölümü”nde “şehâdet”in kendini bir amaç uğrunda “kurban etme” ve insanlığı kurtarma dürtüsü olarak öne çıktığını görülecek. “Din Sosyolojisi Bölümü”nde “şehâdet” kavramının “toplumda saygınlık elde etmek için yapılan bir “intihar” türü olarak ele alındığı belirtilecek ve intihar-şehâdet arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılacak. “Din Eğitimi Bölümü”nde ise “şehâdet” kavramının, bütün işlerinde hakkı gözeten, adâlet ayrılmayan ve topluma örnek olan insan eğitimi, manasına geldiği ifade edilecek ve yetiştirmeye çalıştığı insan profili tanıtılacaktır.

1- Dinler Tarihi’nde

Şehid İslâmiyet’in yanı sıra Yahûdilik, Hristiyanlık ve Sih dinlerinde de yer alan bir kavramdır. Şehid kelimesi Batı dillerinde “şahit” anlamındaki Grekçe martu(y)stan türeyen ve buradan Latince’ye geçen martyr, martirer kelimeleriyle karşılanmıştır. Buna paralel bir diğer kavram eski Yunan ve Roma gelenekleriyle Hint ve Çin kökenli dinlerce benimsenen, “inanç veya yüce bir amaç uğruna kişinin kahramanca kendi hayatına son vermesi” anlamındaki dinî intihardır. Onurlu veya soylu ölüm diye de isimlendirilen dinî intihar, şehitliği kutsal gören dinlerce resmen kabul edilmemekle birlikte Yahûdilik ve

⁵⁵⁴ Sunar, a.g.e., 187.

⁵⁵⁵ Sunar, a.g.e., 188.

Hıristiyanlık'ta örnekleri mevcuttur. Dolayısıyla bilhassa uygulama noktasında şehitlikle dîni intiharı birbirinden ayırmak güçtür. Dinler tarihi çalışmalarında bir ölümün şehitlik kapsamında değerlendirilmesi için a) Zulüm veya baskı ortamının bulunması; b) Tanıkların gözünde ölümün kahramanca gerçekleşmiş olması; c) Ölümün isteyerek göze alınması, hatta bazan kişinin bizzat kendi hayatına son vermesi; d) Bunun başkaları için yarar sağlaması; e) Bu şekilde öldükten sonra kurtuluş veya öteki dünyada mükâfat beklentisinin bulunması şeklindeki unsurları, özellikle son ikisini içermesi beklenmiştir.⁵⁵⁶

a-Yâhudilik'te

Şehid kavramı Yahudî dîninde önemli bir yere sahiptir. Meselâ, Ahd-i Atîk'te, onurlu ölüm kapsamında değerlendirilebilecek şekilde altı kişinin (Abimelek, Samson [Şimşon], Ahitofel, Saul, Saul'un silâhdarı ve Zimri) intiharından bahsedilmiştir.⁵⁵⁷ Fakat şunu söylemek gerekir ki İkinci mâbed dönemi (m.v. V. - m.s. I. yüzyıllar) öncesinde İsrâil dininde bu günkü anlaşılan manada bir şehitlik fikrinden söz edilemez. Onurlu olarak ölümler ve diğer ölenler iyi ya da kötü olsun yer altındaki şeole giderlerdi. İkinci mâbed dönemine kadar âhiret anlayışı olmadığından şehitlerin yeniden yaratılması ve mükâfatlandırılması da söz konusu değildi. Onlara göre ölenlerin ruhu ölümsüzdü.

Şehitlik kavramının İsrâil toplumunda ilk ortaya çıkışı Grek-Selevkos Kralı IV. Antiyok devriyle (m.v. 167-164) ilişkilendirilmektedir. Bu dönemin özelliği daha önce görülmemiş dîni baskı ve kanlı mücadele ortamının bulunması, buna paralel olarak yeniden dirilme ve öteki dünyada elde edilecek mükâfat ve kurtuluş fikrinin İsrâiloğulları arasında yeşermeye başlamasıdır.⁵⁵⁸ Aynı dönemde Makkabiler öncülüğündeki Yahûdi direnişinde ferdî şehid, daha sonra Roma'ya karşı başlatılan yahûdi isyanında toplu intihar (Masada, m.s. 73) örnekleri yer almıştır. Meselâ, Yahûdiler Roma'luların baskısı nedeniyle kendilerini uçurumlardan aşağı atmışlar binaları yakarak kendilerini ateşe vermişlerdir.⁵⁵⁹

Yahûdi sözlü geleneğini oluşturan Talmud öğretisinde şehid karşılığında "kidduş ha-Şem" (Tanrı'nın isminin kutsanması) kavramı yer almaktadır. Ahd-i Atîk'te de geçen⁵⁶⁰ bu ifadenin karşılığı Talmud'da daha belirgin ve kapsamlı hale getirilip doğrudan şehitlikle ilişkilendirilmiştir. Buna göre Tanrı'nın isminin kutsanması üç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar putperestlik, gayri meşrû cinsel ilişki ve mâsum cana kıyma şeklindeki üç büyük

⁵⁵⁶ Gürkan, Salime Leyla, "Şehid", **DİA**, XXXIII, 431-433 .

⁵⁵⁷ Hâkimler, 9/ 53-54; 16/28-30; I. Samuel, 31/4-5; II. Samuel, 17/23; I. Krallar, 16/18.

⁵⁵⁸ Daniel, 12/2-3.

⁵⁵⁹ Josephus, Flavius, **The Wars of the Jews**, trc. Wiiliam Whiston, E.C.Marsh yay., yy., tsz., 29.

⁵⁶⁰ Levililer, 22/31-32; Hezekiel, 36/ 23.

günah fiili işlemektense ölümü göze almaktır. Normal zamanda alenî olarak, yani on yahûdinin önünde, kıyım zamanında ise her hâlükârda ölüm pahasına bu üç fiili işlemekten kaçınmak yahûdiler için önemli bir yükümlülük kabul edilmiş, bu emrin ihlali “hillul ha-Şem” (Tanrı’nın ismine hürmetsizlik etmek) diye isimlendirilirken bu şekilde ölen kişi ise “kadoş” (kutsal) olarak nitelendirilmiştir.⁵⁶¹

b-Hristiyanlık’ta

Hristiyanlarda şehitlik kavramı, dünya hayatının geçiciliğini vurgularken ahiret hayatının şerfli, muhteşem ve sürekli oluşu fikrini güçlendirmiştir. Aşkın Roma medeniyeti karşısında ölmeyi tercih eden şehitler bu ölümün, tanrıyı ve kendilerini yüceltme işlevini sağlamanın yanısıra onlara kurtuluş imkânı veren onurlu ve kahramanca ölüm olduğuna inanırlar.⁵⁶² Onlara göre kimse şehitliğe zorlanmaz herkes şehitliği kendi isteğiyle seçer.⁵⁶³

İlk dönem Hristiyanlığındaki şehitlik, Romalı’ların Hristiyanlar’a yapmış olduğu zulme karşı bir cevap olarak ritüelleştirilmiştir. Glucklich, Hz. İsa ile başlayıp onun taklit edilmesiyle büyük bir kapasiteye ulaşan (şehit olarak) acı çekme özelliğinin, Hristiyanlık dinin merkezinde bir ritüel olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁴

Ahd-i Cedîd öğretisinde ölümün ruha değil bedene etkili olduğu şeklindeki genel kabulden hareketle şehid olmak, ölümün ve bedenine üzerine çıkış ve İsa Mesîh’in çarmıhta ölümünün tekrarı anlamında yeniden doğuş ve kurtuluşun garantisi şeklinde görülmüştür.⁵⁶⁵ Bu yüzden de kilise papalarının öğretisinde şehidler “ikinci İsa” diye nitelenmiştir.⁵⁶⁶ Roma Devleti’nin koruyucusu sayılan pagan tanrılarına ibadet etmeyi reddettikleri için ölümle cezalandırılan ilk hristiyan şehidlerinin başında havâri Petrus ve Pavlus gelmektedir (Petrus’un Birinci Mektubu, 4/14-16). Fakat başta İmparator Diocletian dönemi (m.s. 284-305) olmak üzere hristiyanlara yönelik sistematik kıyımın yapıldığı II. yüzyılın ortaları ile IV. yüzyılın başları arasında Romalılar tarafından şehid edilen hristiyanların çoğunluğu,

⁵⁶¹ Josephus, F., **The Code of Maimonides (Mishneh Torah): The Book of Knowledge** (trc. M. Hyamson), Jerusalem 1974. Fundamentals of Torah, Exod. 20:5, 4; Deut. 23:18.

⁵⁶² Straw, Carole, **In Sacrificing the self: Perspectives on martyrdom and religion**, edited by Margaret Cormack, Oxford University press, New York 2002, 39-57.

⁵⁶³ Brkich, Angela, “Death, martyrdom and the reconstruction of social identify”, **Journal of religion and culture**, Conference Proceedings, 16th GRSA Interdisciplinary Conference, Montreal, QC (February 2011), 13-27.

⁵⁶⁴ Glucklich, Ariel, **Sacred Pain: Hurting the body for the sake of the soul**, Oxford University press, New York 2001, 29.

⁵⁶⁵ Droge, Arthur J., and James D. Tabor, **A Noble Death: Suicide and Martyrdom among Christians and Jews in antiquity**, Harper SanFrancisco yay., New York, 1992, 126; Brkich, Angela, a.g.md., 13-27; Matta, 10/39; 16/25; Markos, 8/35; 10/45; Luka, 9/24; Vahiy, 20/4-6; Korintoslular’a Birinci Mektup, 15/26.

⁵⁶⁶ Droge, Arthur J., and James D. Tabor, a.g.e., 126; Brkich, Angela, a.g.md., 13-27.

Roma tanrılarını alenen aşağılayıp bunlar adına yapılan heykellere zarar vererek resmî otoriteleri tahrik etme veya kendilerini ele verme yoluyla ölümü seçen gönüllü şehidlerden oluşmaktaydı. Bu tavırda Makkabi direnişiyile eski Yunan ve Roma'nın onurlu ölüm kavramının da etkili olduğu ileri sürülmüştür. Fakat onurlu ölüm anlayışı kurban durumuna düşmektense kahramanca kendi hayatına son vermeyi, yani dünyevî onur fikrini esas alırken gönüllü şehitlik anlayışının temelinde kurtuluşa ulaşmak için kurban olmayı kabullenme, hatta bunu teşvik etme, yani uhrevî mükâfat fikri mevcuttur.⁵⁶⁷

2-Din Psikolojisi'nde

Şehitliğe psikolojik açıdan bakıldığında önümüze kendini bir amaç uğrunda “kurban etme” ve insanlığı kurtarma dürtüsü çıkmaktadır. Mesela; Anne ve babanın çocuğunu kurtarmak için kimsenin hayal edemediği şeylere kalkışmaları, askerlerin kendi ülkelerini korumak ve barışı sağlamak için kendilerini feda etmeleri, polis ve itfaiye erlerinin görev bilinci dışında canlarını riske atmaları, yahut sosyal eylemler içerisinde bulunan aktivistlerin sürekli şiddete ve gözaltına maruz kalmalarına rağmen amaçlarından vazgeçmeme dürtüleri kendini kurban etmenin “insanların hepsinde bulunan ve belli bir hedefe motive eden ortak bir payda olduğunu” göstermektedirler. Bütün bu dürtüler sosyal olarak talep edilen davranışlardır.⁵⁶⁸

Batı dünyasında giderek bu dürtüler şehitliği dîni bir mükâfat karşılığı yapılan bir şey olmaktan çıkarıp seküler bir amaç haline getirmiştir.⁵⁶⁹ Dolayısıyla Batı dünyasında şehitliğin sekülerleşmesi ve dünyevi amaçlar uğruna yapılması dini şehitliğin yerini almış gözüküyor.⁵⁷⁰

Psikolojide şehitlik, bir kişinin değerli olan bir şeyi –özellikle hayatını- bir prensip veya neden uğrunda fedâ etmesi olarak tanımlanırken,⁵⁷¹ genel olarak ise dini inanç ve görüşlerden vazgeçmemek için zulm karşısında acı çekmek, olarak algılanır.⁵⁷² Bu tanımda yer alan prensip ya da nedenin, insanlar arasında ortak bir gerçek üzere temellendirilmesi ve

⁵⁶⁷ Gürkan, Salime Leyla, “Şehid”, **DİA**, XXXIII, 431-433.

⁵⁶⁸ Bélanger, Jocelyn J. ve dğr., “The Psychology of Martyrdom: Making the Ultimate Sacrifice in the Name of a Cause”, **Journal of personality and social psychology**, American Psychological Association yay., 2014, 495.

⁵⁶⁹ Fields, Rona M., **Martyrdom: The Psychology, theology, and politics of self-sacrifice**, Greenwood press., USA, 2004, 24.

⁵⁷⁰ Fields, a.g.e., 24.

⁵⁷¹ Merriam-Webster's Online Dictionary, “Martyr”, **An Encyclopedia Britanince Company**, 11th ed., Retrieved from <http://www.merriam-webster.com/dictionary/martyr>.

⁵⁷² Bélanger, a.g.e., 495.

sosyal olarak hoş görülmesi gerekir.⁵⁷³ Ancak bu şekilde gerçekleştireceği ölüm olayı toplumca meşrû görülür ve övülür. Eğer neden ortak değilse ölüm bir şehitlik olarak değerlendirilmez, sadece bencil bir intihar olarak algılanır.

Frankl'ın "Man's Search for Meaning" adlı seminal (fikir açıcı) kitabında kendini sosyal önemi olan bir nedene bağlayan insanların münferit çıkarlarının azaldığını ve sosyal nedenin onların varlık amaçlarını oluşturan temel yapı taşları haline geldiğini iddia etmiştir. Frankl bu doğrultuda, "Kişisel aşkınlık – self transcendence" terimini icat etmiştir. Bu terim, bireyin sosyal nedeni kendi hayatından daha önemli görüp kendini geri çekmesini (self-effacement) ifade eder. Meselâ, şehitlerin sosyal olarak kabul ettikleri neden hayatlarından daha kıymetli olduğu için kendilerini bu uğurda feda ederler.⁵⁷⁴

a-Şehitliğin Diğer Psikolojik Kavramlarla İlişkisi

aa-Hedef – Şehitlik

Öncelikle şehitlikte hedefe bağlanma içgüdüğü yatar. Hedefe bağlanmak ise bir kimsenin hedefine ulaşmak için gösterdiği kararlılık ile ilgilidir.⁵⁷⁵ Somut bir davranış ortaya koyma bakımından hedefe bağlılık spesifik değildir ve genel olarak da çok gayret isteyen bir durumdur.⁵⁷⁶ Oysa şehitlik belirli bir neden uğrunda canını feda etme davranışı olarak spesifiktir. Şu da var ki, çok önemli olmayan bir neden uğruna düşünen insanların ölmek istemesini beklemek mümkün olmaz. Bu açıdan şehitlik ediminin gerçekleşmesi için önemli bir hedefe bağlılığın yanısıra o neden uğrunda kendini kurban etmek de gereklidir.

ab-Alturizm (Diğergamlık) – Şehitlik

İki kavram da kendini geri çekme (self-effacement) ve başkaları için davranışta bulunma hareketini yansıtır. Fakat şehitliğin alturismden farklı yönleri var. Meselâ, alturizm birilerine yardım etme davranışını içeren umumi bir güdü iken⁵⁷⁷ şehitlik bir neden için kendini değersiz görme ve geri çekme edimidir. Alturizm bir şeylerden vazgeçmeyi gerektirmiyorken şehitlik başta hayatın olmak üzere birçok şeyden vazgeçmeyi gerektirir.

⁵⁷³ Bélanger, a.g.e., 495.

⁵⁷⁴ Frankle, Viktor E., **Man's search for meaning**, Washington square press, 1984, 133.

⁵⁷⁵ Locke, E. A. - Latham, G. P. - Erez, M., "The determinants of goal commitment", *Academy of Management Review*, 1988, 13, 23–39.

⁵⁷⁶ Wright, P. M. - A. M O'Leary-Kell. - J. M. Cortina - H. J Klein - J. R Hollenbeck., "On the meaning and measurement of goal commitment", **Journal of applied psychology**, 1994, 79, 795–803.

⁵⁷⁷ Batson, C. D., "Prosocial motivation: Is it every truly altruistic?", **Advances in experimental social psychology**, XX, 65–122; Eisenberg, Nancy., **Altruistic emotion, cognition, and behavior**, Lawrence Erlbaum Associates, 1986; Rushton, J. P., Chrisjohn, R. D., ve Fekken, G. C., "The altruistic personality and the Self-Report Altruism Scale", **Personality and individual differences**, 1981, II, 293–302.

Alturizm toplumyanlısı bir davranış olarak düşünülürken⁵⁷⁸ şehitlik hem toplum yanlısı hem de yıkıcı davranışlarda bulunmaya neden olan iki tarafı keskin bir kılıçtır.

Hayırsever ve diğergam insanlar gibi şehitliğe yatkın insanlar da gerektiğinde diğerlerine yardım da bulunur ve eğer hedeflerine ulaştıracaksa maddi ve manevi sahip oldukları şeyleri fedâ etmeye gönüllüdürler. Fakat bu tip insanlar, hedeflerine muhalif gibi görünen kişilere zarar verme ihtimalleri taşırlar.⁵⁷⁹ Zira her şeylerini uğruna feda ettikleri bu kutsal hedef önündeki tüm engellerin kaldırılması gerekir. Bunun için de gereken müdahalenin yapılmasını mübah görürler. Ama bütün bunlar amaçla uyum içerisinde ve terörist uygulamalardan uzak yapılıdır.

ac-Şehitlik ve Kendini Kurban Etmenin Psikopatolojik Durumu

Psikoloji kişilerin kendilerini öldürmeye olan eğilimlerini psikometrik ölçümlerle test etmek ve bunu somut sonuçlara yansıtma ister. Kendini öldürme eğilimini, hangi durumda olursa olsun bir hastalık olarak algılamamanın doğru olup olmadığını anlamak için tutku, takıntılı olma, depresyon, hedefe bağlılık gibi kendini öldürmeye neden olan bazı ölçütler çerçevesinde incelememiz gerekiyor. Bu çerçevede Kanada ve Amerika'da yapılan ölçümler sonucunda takıntılı hırs ve tutkunun yanısıra aşırı hedefe bağlılık da kendini öldürmeye neden olmaktadır.

Öyleyse şehitlik ve terörist intiharlar sonucu gerçekleşen ölümler obsesif birer bağlılık mıdır? veya birer psikopatolojik vakıa mıdır? ve bu ölümlerin birbirlerinden farkları var mıdır?

Bu soruların cevapları çok açık olmamakla birlikte her iki ölümün de bir hastalık olduğunu söylemek güçtür. Çünkü ikisi de rasyonel ve planlı olarak gerçekleştirilir. Hasta veya deli bir kimsenin kendini öldürmek için ne bir plana ne de bir amaca ihtiyacı var. Şunu belirtmek gerekir ki, her ne kadar her iki ölüm (şehitlik ve terörist intihar) de bir siyasi veya dini hedefe hizmet etme ve rasyonellik bulundurma açısından birbirine benzese de kullandıkları yöntemler bakımından birbirinden farklıdır.

Bu iki ölüm arasındaki farklar biraz rölative kalsa da görünürde birisinin şiddet yöntemini kullanması diğerinin daha sosyal ve barışçıl yöntemleri kullanması, onları birbirinden ayıran önemli noktadır. Terörist intihar cinâi, saldırı ve şiddet içerikli bir ölümken

---

⁵⁷⁸ Batson, C. D. - Shaw, L. L., **Evidence for altruism: Toward a pluralism of prosocial motive**, Psychological inquiry, 1991, II, 107-122.

⁵⁷⁹ Bélanger, a.g.e., 496

şehitlik, kişilerin hayatlarını şiddet içermeyen (grev, vatani savunma, çocuğunu koruma, barışı sağlama gibi) eylemler ile fedâ etmeleridir.

3-Din Sosyolojisi'nde

Son 10 yıldır sosyal bilimciler, kendini kurban etme davranışının nedenlerini açıklamaya çalışmışlardır. Fakat uygun psiko-sosyometrik ölçümlerin ve araçların olmaması nedeniyle incelenmesi güçleşmiştir. Yine de soz zamanlarda artan analizler bu konuda bazı motivasyonel nedenlerin etkisini ortaya koymuştur. Bu nedenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a-Kişisel Değer ve Özsaygı (Personel Significance and Self-Esteem)

Kişisel değer teorisi, kişilerin toplumun hoşgördüğü şeyleri yaparak kişisel saygınlık elde etme çabalarıdır.⁵⁸⁰ Kişisel saygınlık ve değer elde etme ise kendini toplumun amaçları uğruna kurban etmeye dayanır. Bireylerin şehitlik ve intihar gibi olaylarında birincil etmenddir.

Kruglanski ve arkadaşlarına göre, bireyler “kişisel saygınlık”larının grup ideolojisi içerisinde arttığını gördüğünde, kollektif hedeflere (şehitlik, intihar vb.) yönelme eğilimleri de artış gösterir. Kişisel saygınlık arayışı aynı zamanda, kişilerin öz saygısını restore edebildiği grup ideolojisine bağlı barışçıl ya da savaşçıl yöntemlerle uğraşmaya neden olur.⁵⁸¹ İdeolojinin gerektirdiği şiddet eğilimleri, öz saygı kazanma uğruna kişiler tarafından olumlu olarak kabul edilir. Nihâyetinde, bireyin içerisinde bulunduğu toplumun münasip gördüğü her türlü ölüm eğer prestij sağlıyorsa, kendini feda etmek için güzel bir neden olabilir.

Bir gruba bağlılık bir kimsenin öz değerini düzeltir. Çünkü, gruba bağlılık bir kimseye prestij, imkan, âdiyet duygusu verir, ve bu duygularla onu ödüllendirir. Gruba bağlanmanın özveri ve diğergamlık gerektirdiğini bilen üyeleri kendilerini fedâ ederler. Bu şekilde grup içinde kahramanlıklarıyla anılırlar. Bu durum onların ölümlerinden sonra yıllar boyunca hatırlanmalarını sağlayacağı için öz değerlerini daha arttırır ve grubun amaçlarına bağlılıklarını daha da güçlendirir. Bir grubun hafızasına girmek ve grubun diğer üyelerinin zihninde ölümsüz olmak belki de bireyin öz saygısını zirveye taşıyan zevkli bir duygudur. İşte

---

⁵⁸⁰ Kruglanski, A. W., Bélanger, J. J., Gelfand, M., Gunaratna, R., Hettiarachchi, M., Reinares, F., ve Sharvit, K. “Terrorism—A (self) love story: Redirecting the significance quest can end violence”, **American Psychologist**, 2013, XXXXXXVIII, 559–575.

⁵⁸¹ Kruglanski, A. W., Chen, X., Dechesne, M., ve Fishman, S, “Fully committed: Suicide bombers’ motivation and the quest for personal significance”, **Political psychology**, XXX, 331–357.

grup üyesi bu zevkin külfetine katlanmayı göze almış ve kendinden ödün vermeye gönüllü olmuştur.⁵⁸²

Bütün bu fikirler ışığında “öz saygınlık” değerini kendileri için önemli gören bireylerin önemli görmeyenlere oranla kendilerini öldürme ihtimallerinin daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Kendine öz saygısı yüksek insanların daha zayıf olanlara göre topluma âidiyet duygusunun daha çok olduğu ve ölüme daha çok gönüllü oldukları bazı araştırmalar tarafından kısmî olarak da olsa ortaya konmuştur.

Meselâ; “terör yönetim teorisi” başlığı altında bir çalışma ölüm endişesinin öz değer algısını tehdit ettiğini ve bu endişeden kurtulmak isteyen bireylerin kültürel görüşlere bağlandıklarını iddia eder. Bu teoriye göre öz saygınlık anlayışı yüksek olan insanlar grubun kültürel dünya görüşlerine bağlanarak ölüm endişesini azaltmak ve öz saygı seviyesini yüksek tutmak isterler.⁵⁸³ Bu endişe grubun ölüm hakkındaki yargılamasına bağlı olarak azalır. Meselâ, grup ölümü kutsal bir ritüel olarak görürse, gruba bağlı üyelerin öz saygısında azalma olmadığı gibi öz saygı kazanmak isteyen bireylerin gruba dahil olma oranı da artar.

Öz saygı arayışının kendini sosyal amaçlar uğruna fedâ etmede etkin olduğunu ileri süren tez bu güdünün yıkıcı etkilerinin yanısıra sosyal yanlısı davranmada da etkisinin olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre toplumda öz değer elde etmek isteyen insanların temel amacı suikast ve terör gibi şiddet içerikli saldırılarla başkalarına zarar vermek değil prestij ve şöhretle birlikte ömür boyu toplumun hafızasında saygınlık elde etmektir.⁵⁸⁴ Fakat, Son kertede öz saygı elde etmek isteyenler şunu bilmesi gerekir ki, her ne kadar şiddetten uzak kalmak isteseler de kendini kurban etmek kendi başına bir şiddettir.

b-Zihinsel Hastalık

Hiç şüphesiz kendini öldüren bazı bireyler melankonik, kaçık ve saplantılı zihinsel bozukluklara sahiptirler. Bu tiplerden kaçıklar kuruntulu tehlikeden ve utançtan kaçmak ya da yukarıdan gelmiş esrarengiz bir buyruğa uymak için kendilerini öldürürler. Melankonikler, aşırı bunalım, yoğun üzüntü yaşarlar ve kendilerini öldürerek zevksiz ve kapkara dünyadan kurtulmaya çalışırlar. Saplantılılar ise herhangi bir belirli neden olmaksızın zihinlerini tamamiyle etkisi altına almış olan ölüm saplantısı nedeniyle intihar ederler. Bu bozuklukları

⁵⁸² Elster, J., “Motivations and beliefs in suicide missions”, **Making sense of suicide missions**, 2005, 233–258.

⁵⁸³ Greenberg, J., Solomon - Pyszczynski, T., “Terror management theory of self-esteem and social behavior: Empirical assessments and conceptual refinements”, **Advances in experimental social psychology**, XXIX, 61–139.

⁵⁸⁴ Bélanger, a.g.e., 511-512.

değerlendiren uzmanlar kendini öldürme eyleminin sadece zihinsel hastalıklı insanlara özgü olup olmadığını araştırarak zihinsel hastalıklardan ileri gelen ölümleri ve intiharları incelemiştir.⁵⁸⁵

Onlara göre, kendini öldürme ediminin zihinsel hastalık durumunda cereyan etmesi mümkün olmakla birlikte akıl sağlığı yerinde olan bireylerde de çıkması gayet tabidir. Kendini öldürme eyleminin akıl sağlığı yerinde olanlarla da olmayanlarla da ortaklaşa edimleri vardır. İntiharı bu iki türden birine sokmak için güçlü bir neden yoktur.⁵⁸⁶

Kendini öldürme edimi sadece zihinsel bozukluğu olanlarda görülmeyip zihin faaliyetleri sağlıklı çalışan bilinçli ve gönüllü insanlarda da görülür. Bu tiplerin kendini öldürmesi, zihinsel sorunu olan ve bilinçsizce kendini öldürenlerden farklı olarak düşünülmüş ve planlanmıştır. Zihinsel bozukluk nedeniyle gerçekleşen ölümler ise bilinç ve gerçek dışı kurguların sonucu olup düşünülmeden ve güdüsüzce yerine getirilir.⁵⁸⁷ Bu yüzden zihinsel hastalıkların neden olduğu ölümler insanın kendini öldürmesini bütün yönleriyle açıklayamaz.

c-Yüce Tutkular ve Toplumsal Kabuller

Yalnızca soylu ve yüce gönüllü tutkulara kulak verip kendisini kesin bir tehlikeye, kaçınılmaz bir ölüme atan ve yasalara uymak, bağlandığı inancı korumak ya da ülkesini kurtarmak için yüce tutkular ve toplumsal değerler uğruna kendini fedâ eden kimse, bu işi gönüllü ve güdülü olarak kutsal bir amaç uğruna yerine getirdiğinden dolayı zihinsel problemler ve öz saygı elde etme nedenleriyle kendi canına kıyarak intihar edenlerden ayrılır.⁵⁸⁸

Bourding, dinsel inanç ya da siyasal görüş gibi, aşırı sevgini yol açtığı gönüllü ölümler konusunda da aynı şekilde düşünmektedir.⁵⁸⁹ Gönüllü ölümlerde amaç aşkın varlığın rızasını kazanmak, ölümden sonraki zevk verici hayatı elde etmek ve acı verici hayattan kurtulmaktır. Bu amaçlara ulaşmak için, kişisel varlık geri planda tutulur ve aşkın varlık uğrunda değersiz sayılarak fedâ edilir. Meselâ, Güney Jainistler arasında inanan kişinin kendini açıklıktan ölüme bırakması,⁵⁹⁰ Hindular'ın ölümü Ganj ve başka kutsal nehirlerde araması, Biller'in Siva'ya adanmak üzere kendi kendilerini bir kayanın üzerinden aşağı

⁵⁸⁵ Durkheim, Emile, **İntihar**, (trc. Özer Ozankaya), Cem yay., İstanbul 2002, 46-49.

⁵⁸⁶ Durkheim, a.g.e., 45-46.

⁵⁸⁷ Durkheim, a.g.e., 50.

⁵⁸⁸ Esquirol, Jean tienne, **Des maladies mentales: Considérées sous les rapports médical, hygiénique et médico**, Librairie médicale et scientifique de j. b. tircher, Paris, 1839, c.I, 529

⁵⁸⁹ Durkheim, a.g.e., 51.

⁵⁹⁰ Bühler, Georg, **Über Die Indische Secte Der Jaina**, Wien, 1887, 10,19, 37.

atmaları,⁵⁹¹ bazı bağınaz inanç sahiplerinin kendilerini Jagarna putunun tekerlekleri altında ezilmeye mahkum etmeleri,⁵⁹² Japonya’da bazı grupların taş yüklenerek kendilerini suda boğmaları, Amida müritlerinin, ancak oturmuş olarak sığabilecekleri ve yalnız bir hava deliğinden nefes alabilecekleri mağaralara girip orada açlıktan ölmeleri bu kimselerin kendilerine ait bağımsız bir yaşamın olmadığını ve kendilerinin kutsal saydıkları gerçeğe ait olduklarını düşünmelerinden ileri gelmektedir. Burada kendini öldüren kimselerin gerçek varlık saydıkları şeye dalmak için kişisel varlıklarından soyutlandıklarını görüyoruz. Bu varlığa verilen ad önemli değildir, önemli olan onların bu kutsal varlıkla fani hayatlarını birleştirmek ve dünyevi acıdan ömür boyu kurtulma amacı vardır.⁵⁹³

İslam literatüründe yer alan şehâdet kavramı da yukarıda gerçekleştirilen özveri ve elcil ölümlerin bir türüdür. Şehit olan kimsenin amacı gerçek varlığın (Allah) rızasını kazanmak, dünya hayatının akabinde geleceğine inandığı âhiret hayatında mutlu yaşamak, yaşamın sıkıntı ve kasvetinden kurtulmak, ebedi mutluluğa ve nîmetlere erişmektir.

Şehâdet, zayıf bireyselleşmiş bir ölümdür. İçerisinde kollektif ve sosyal bir bilinç yatar. İntihar gibi bencil bir ölüm olmayıp diğergam ve ödevseldir. Mutlaka arka planında toplumsal veya kutsal bir hedefi yerine getirme gâyesi yatar. Tıpkı Hindistan toplumunda ölen efendiye bağlılığını göstermek isteyen kadın, hizmetkar ve komutanların ölümü seçmesi gibi.⁵⁹⁴

4-Din Eğitimi’nde

Din eğitimi dinden gelen bilgilerle eğitim bilminin verilerini birleştirerek, insanların Allah’ın irâdesine uygun kişiler olarak yetiştirilmelerine katkıda bulunacak çalışmalar yapan bir ilim dalıdır. Onların hayatları boyunca karşılaştıkları dini anlayış ve yaşayışla ilgili teorik ve pratik problemleri araştırır, inceler ve çözümler üretmeye çalışır.⁵⁹⁵

Diğer bir tanımla söylenecek olursa din eğitimi, hayatın ilk yıllarından itibaren insanın daha çok ruhunu ve zihnini dini esaslara göre tedricen geliştirerek ait olduğu toplum içinde dini olguyu realize edebilecek hale getirilmesidir. Başka bir deyişle din eğitimi,

---

⁵⁹¹ Forsyth, James, **The Highlands of central india**, London 1871, 172-175.

⁵⁹² Burnell, Arthur Coke, **Hobson-Jobson The definitive glossary of British india**, Oxford University pres., 2013, 562.

⁵⁹³ Durkheim, a.g.e., 254.

⁵⁹⁴ Durkheim, a.g.e., 249.

⁵⁹⁵ Cebeci, Suat, **Din eğitimi bilmi ve Türkiye’de din eğitimi**, Akçağ yay., Ankara 1996, 28.

çocuklarla gençlerin tedricen geliştirilmek suretiyle dini ahlâkî ve dünyevî vazifelerini yapabilecek hale getirilip toplum içindeki yetişkin müminler arasına katılması sürecidir.⁵⁹⁶

Din eğitiminin amacı, insanları aslî fıtratlarına çevirmek ve onu korumaktır. Aslî fıtratın dayandığı esas ise İslam dinidir. İslâm insanı madde ve mâna, beden ve ruhan müteşekkil bir varlık, tüm temayül ve davranışları ile bir bütün olarak ele alır. Onu Allah'ın yarattığı fıtrat ile kucaklar.⁵⁹⁷ İslam dini insanı fıtratı üzere koruyabilmek için onu Rabbinin emirleri doğrultusunda terbiye eder ve İslâmi bir eğitim verir.

İslâmi eğitim, dinin esaslarına bağlı, beşeriyeti sapıklıktan hidâyete, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için her zaman ve her yerde hak dini tebliğ ederek, bütün beşeriyetin hizmetine sunmağa gücü yeten Müslüman şahsiyetin gücü yettiği sağlam tmedir.⁵⁹⁸

Din eğitimi faaliyeti rûhi ve bedenî güçlerini denglemiş ve içinde barındırdığı bütün kabiliyetlerini sonuna kadar geliştirmiş model insanı ve vasat ümmeti yetiştirmeye çalışır.⁵⁹⁹ Yetiştirilen bu vasat ümmet, bütün insanlığa ahlâkî model olan, adâlet ve hakkı binâ eden, insan için ölçü ve değerler koyan, onlar arasında i'timâda şâyan görüşler açıklayan, adâlet ve duyguları hesaba katarak hüküm veren,⁶⁰⁰ Allah her an kendileri üzerinde şahitmiş hissiyle ihsan içinde yaşayan, hakka hak, batıla batıl deyip itidal içinde yaşayan; hem dünyada hem âhirette bu özellikleriyle diğer ümmetlerin üzerinde şahit olup adâlet ve yargı mekanizmasının mercii olacaktırlar.

Bir model olarak Allah'ın terbiye ve eğitimi ile hakkı izhar etmek için tesis edilen İslam ümmetinin, diğer ümmetler üzerindeki şahitlik ve gözeticiliği Kur'ân-ı Kerim'e; peygamberlerin kendi ümmetlerine şahitlikleri⁶⁰¹ ve İslam ümmetinin tüm insanlara olan şahitliği⁶⁰² şeklinde yansımıştır.

Din eğitimi insanın ilâhî irâdeye uygun olarak yetiştirilmesine, ilâhî iradeye uygun davranışlar geliştirmelerine yardımcı olur. Din eğitimi, kişiyi dinin esaslarına bağlı olarak iyliğe götürme, insanlığı da karanlıktan aydınlığa çıkarma hedefini güden bir çalışma olarak nitelendirilebilir.⁶⁰³

⁵⁹⁶ Yavuz, Kerim, **Günümüzde din eğitimi**, Adana, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi, 1988, 50.

⁵⁹⁷ Halis, Ayhan, **Din eğitimi ve öğretimi**, İFAV, İstanbul 1997, 15.

⁵⁹⁸ Bayraklı, Bayraktar, **İslam'da Eğitim / Batı sistemleri ile mukâyeseli**, Dergah yay., İstanbul 1980, 106.

⁵⁹⁹ Mehmedoğlu, Yurdagül, **Okul öncesi çocuklarda dînî duygunun gelişimi ve eğitimi**, TDV yay., Ankara 2005, 1.

⁶⁰⁰ Eker, a.g.e., 31.

⁶⁰¹ en-Nahl, 16/89; el-Hadîd, 57/19.

⁶⁰² en-Nîsa, 4/41; el-Hac, 22/78; el-Bakara, 2/143.

⁶⁰³ Dodurgalı, Abdurrahman, **Ailede çocuğun din eğitimi**, MÜİF, İstanbul 1998, 39.

Allah insanı yaratıp, onu terbiye ile çeşitli safhalardan geçirmek suretiyle, aranan ve istenen insan olmanın ve insanca yaşamanın yollarını göstermiştir. O, bunu insnalar arasından seçtiği elçilerin Allah adına yürüttükleri eğitim ve öğretimiyle temin etmiştir. Nitekim peygamberler yeryüzünde Allah'ın buyruklarını O'nun adına insanlara tebliğ eden, öğreten elçilerdir. Bu bakımdan onlar, Allah tarafından gönderilen öğretici ve terbiye edicilerdir.⁶⁰⁴

Din eğitimi, toplumda İslâmî terbiye ve ahlak yapısıyla yetişen, hakka şâhitlik eden, davranışlarında itidalli ve orta yolu tutan, dengeli bir ahlak yapısına sâhip şâhitler yetiştirmeyi hedefler. Çünkü, adâlet ve hakkın halk içerisinde ikâme edilebilmesi, model bir toplum ve orta/itidalli bir ümmet tesis edilebilmesi; bildiği gerçeği içerisinde ketmetmeyen, yerinde ve zamanında onun edâ eden şâhitlerin şehâdeti sâyesinde gerçekleşir. Diğer toplumlar, örnek alınmak üzere tesis edilen böyle bir toplumun fertlerine bakıp davranışlarını düzeltir, sözlerini ona göre ayarlar. Böylece adâlet ve hakkın gizlenmediği, kimseye yakınlık veyâ akrabadan dolayı iltimas gösterilmediği, ölçünün tartının adâletle yapıldığı,⁶⁰⁵ doğru bir istikâmet üzere giden bir ümmet inşa edilmiş olur. Bu tür özelliklerin toplumda yaygınlık kazandırılması bâbında Kur'ân'da şöyle buyrulur: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ... *“Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutun; kendinizin, ana babanızın ve yakınlarınızın zararına bile olsa... Allah rızası için şâhitlik yapanlar olun. Şâhitlik yaptığınız kimseler, zengin de olsa, fakir de olsa adaletten ayrılmayın. Allah'ın hakkı, onların her birinin hakkının önüne geçer...”*⁶⁰⁶

⁶⁰⁴ Yavuz, Kerim, **Günümüzde din eğitimi**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana, 1988, 17.

⁶⁰⁵ el-En'âm, 6/152,

⁶⁰⁶ en-Nisâ, 4/135

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA “ŞEHÂDET” KAVRAMI

Çalışmamamızın ana bölümünü oluşturan bu başlık altında "şehâdet" kavramı, öncelikle Kur'ân'daki etimolojik ve anlamsal yapısına göre incelendikten sonra "Öznesine", "Nesnesine", "Yüklemine" göre ele alınacak ve âyetlerde geçen "ş.h.d." kökünün türevleri tefsirler ışığında anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

I-KUR'AN'DA “ŞEHÂDET” KAVRAMININ TANIMI

Bu bölüm “Biçim Yönüyle Kur'ân'da ‘Ş.h.d.’ Maddesi” ve “Anlam Yönüyle Kur'ân'da ‘Ş.h.d.’ Maddesi” olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir. Birinci başlık altında, Kur'ân'da geçen şehâdet kelimesinin sûre, âyet sayıları ile türevleri incelenirken; ikinci başlıkta, kavramın âyetlerde hangi anlamlarda kullanıldığı tahlil edilecektir.

A-BİÇİM YÖNÜYLE “KUR'ÂN'DA "Ş.H.D." MADDESİ VE TÜREVLERİ”

"Ş.h.d." kökü, Kur'ân'da bütün türevleriyle 48 sûrede, 156 âyette, 195 defâ geçmektedir.⁶⁰⁷ Kelimenin geçtiği yerlerde emir, fiil, mastar ve isim şeklinde kullanımları mevcuttur. "Ş.h.d." maddesinin fiil olarak kullanıldığı yerlere bakınca sülâsî kullanımlarının sülâs mücerred kalıplarından 4. babdan; mezid kullanımlarının ise if'âl ve istif'al bablarından geldiği görülecektir.

"Ş.h.d." kökünün sülâsî kullanımları ⁶⁰⁸أشهد, ⁶⁰⁹تشهد, ⁶¹⁰تشهدون, ⁶¹¹تشهدون, ⁶¹²شهد, ⁶¹³يشهد, ⁶¹⁴يشهدوا, ⁶¹⁵ليشهدوا, ⁶¹⁶يشهدون, şeklinde sadece ma'lum olarak toplam 39 ayette 43 kez

⁶⁰⁷ Abdulbâkî, a.g.e, 477-480.

⁶⁰⁸ el-En'âm, 6/19.

⁶⁰⁹el-En'âm, 6/150; en-Nûr, 24/8, 24; Yâsîn, 36/65.

⁶¹⁰ el-Bakara, 2/84; Âl-i İmran, 3/70; el-En'âm, 6/19.

⁶¹¹ en-Neml, 27/32.

⁶¹² el-Münâfikûn, 63/1.

⁶¹³ en-Nisâ, 4/166; et-Et-Tevbe, 9/107; en-Nûr, 24/2; Fussilet, 41/22; el-Haşr, 59/11; el-Münâfikûn, 63/1.

⁶¹⁴ el-Mutaffifîn, 83/21.

geçmektedir. Mezid kullanımları ise ⁶¹⁷يَشْهَدُ, ⁶¹⁸أَشْهَدُ, ⁶¹⁹أَشْهَدَهُمْ, ⁶²⁰أَشْهَدْتَهُمْ şeklinde 4 âyette bu dört şekilde geçmektedir. Emir kullanımlarına gelince, sülâsîden yapılan emirleri ⁶²¹أَشْهَدُ şeklinde 2 kez ⁶²²أَشْهَدُوا şeklinde 3 kez geçmektedir. mezid fiilleriden yapılan emirleri de ⁶²²أَشْهَدُوا şeklinde 3 kez ⁶²³أَشْهَدُوا şeklinde 2 kez geçmektedir.

"Ş.h.d." nin bunların dışında kalan kullanımları; mastar, ism-i fâil, ism-i mef'ul, ism-i zaman-mekan ve mübâlağlı ism-u fâildir. Bunlar; ⁶²³شهادتا, ⁶²⁴شهادتهم, ⁶²⁵شهادتهما, ⁶²⁶شهادات, ⁶²⁷بشهاداتهم, ⁶²⁸شهادة, ⁶²⁹شُهُود, ⁶³⁰شاهدٌ, ⁶³¹شاهدين, ⁶³²شاهدون, ⁶³³شاهدًا, ⁶³⁴شهودٌ ve ⁶³⁵أشهاد şeklinde toplam 19 âyette 19 kez ism-i fâil; ⁶³⁶مشهوداً, ⁶³⁷مشهودٌ şeklinde 3 âyette 3 kez ism-i mef'ul; ⁶³⁸مَشْهَدٌ şeklinde 1 âyette 1 kez ism-i mekân; ⁶³⁹شَهِيدًا, ⁶⁴⁰شَهِيدٌ ve ⁶⁴¹شَهِيدِينَ şeklinde 55 âyette 58 kez mübâlağlı ism-i fâil olarak geçmektedir.

⁶¹⁵ el-Hac, 22/28.

⁶¹⁶ en-Nisâ, 4/166; el-En'âm, 6/150; el-Enbiyâ, 21/61; el-Furkân, 25/72.

⁶¹⁷ el-Bakara, 2/204.

⁶¹⁸ Hûd, 11/54.

⁶¹⁹ el-A'râf, 7/172.

⁶²⁰ el-Kehf, 18/21.

⁶²¹ Âl-i İmrân, 3/52; el-Mâide, 5/111.

⁶²² Âl-i İmrân, 3/64, 81; Hûd, 11/54.

⁶²³ el-Mâide, 5/107.

⁶²⁴ ez-Zuhruf, 43/19.

⁶²⁵ el-Mâide, 5/107.

⁶²⁶ en-Nûr, 24/6, 8.

⁶²⁷ el-Me'âric, 70/33.

⁶²⁸ el-Bakara, 2/140, 282, 283; el-Mâide, 5/106, 108; el-En'am, 6/19, 73; et-Et-Tevbe, 9/94, 105; er-Ra'd, 13/9; el-Mü'minûn 23/92; en-Nûr, 24/4, 6; Secde, 32/6; ez-Zümer, 39/46; el-Haşr, 59/22; el-Cum'a, 62/8; et-Teğâbûn, 64/18, et-Talak, 65/2.

⁶²⁹ Yûnus 10/61; el-Müddessir, 74/13.

⁶³⁰ Hûd, 11/17; Yûsuf, 12/26; el-Ahkâf, 46/10; el-Burûc, 85/3.

⁶³¹ Âl-i İmrân, 3/53, 81; el-Mâide, 5/83, 113; et-Et-Tevbe, 9/17; el-Enbiya, 21/56, 78; el-Kasas, 28/44.

⁶³² es-Sâffât, 37/150.

⁶³³ el-Ahzâp, 33/45; el-Fetih, 48/8; el-Müzzemmil, 73/15.

⁶³⁴ el-Burûc, 85/7.

⁶³⁵ Hûd, 11/18; Ğâfir, 40/51.

⁶³⁶ el-İsrâ, 17/78.

⁶³⁷ Hûd, 11/108.

⁶³⁸ Meryem, 19/37.

⁶³⁹ el-Bakara, 2/282; Âl-i İmrân, 3/98; en-Nîsa, 4/41; el-Mâide, 5/117; el-En'am, 6/19; Yûnus, 10/46; el-Hac, 22/17; Sebe', 34/47; Fussilet, 41/47, 53; Kâf, 50/21, 37; el-Mücâdele, 58/6; el-Burûc, 85/9; 'Âdiyât, 100/7

⁶⁴⁰ el-Bakara, 2/143; en-Nisâ, 4/33, 41, 72, 79, 159, 166; el-Mâide, 5/117; Yûnus, 10/29; er-Ra'd, 13/43; en-Nahl, 16/84, 89; el-İsrâ, 17/96; el-Hac, 22/78; el-Kasas, 28/75; el-Ankebut, 29/52; el-Ahzâp, 33/55; el-Ahkâf, 46/8; el-Feth, 48/28.

⁶⁴¹ el-Bakara, 2/282.

⁶⁴² el-Bakara, 2/23, 133, 143, 150, 282; Âl-i İmrân, 3/99, 140; en-Nisâ, 4/69, 135; el-Mâide, 5/8, 44; el-En'âm, 6/144; el-Hacc, 22/78; en-Nûr, 24/4, 6, 13; ez-Zümer, 39/69; el-Hadîd, 57/19.

B-ANLAM YÖNÜYLE “KUR’ÂN’DA “Ş.H.D.” MADDESİ

Kur’ân-ı Kerim’de 156 âyette farklı türevleriyle ve anlamlarıyla geçtiğinden dolayı tam olarak anlamını belirlemek zordur. Bu kavramın kökü ve türevleri Kur’an-ı Kerim’de, kişinin amellerine tanıklık eden melek,⁶⁴³ hafaza melekleri, adâletin izhâr edilmesi⁶⁴⁴ meleklerin sabah namazında hazır bulunmaları,⁶⁴⁵ yaşadıkları devirde halkın içerisinde bulunarak onların amellerine tanıklık eden kimseler,⁶⁴⁶ bir devir içerisinde bulunup yaşamak,⁶⁴⁷ kıymat günü veya yeri,⁶⁴⁸ istişâre için toplanılan yer veya gün,⁶⁴⁹ peygamberlerin, meleklerin ve organların kâfirlerin küfrüne tanıklık etmeleri;⁶⁵⁰ aleyhinde söz söylemek ve itiraz etmek,⁶⁵¹ el ve ayakların kötü amellere tanıklıkta bulunması,⁶⁵² bir şeyi görerek öğrenmek,⁶⁵³ Allah’ın kişinin kalbinde bir şeyin ilmini yaratması (ve kişinin kalben müşâhadesi),⁶⁵⁴ sâdık kimsenin verdiği haber,⁶⁵⁵ inceleme ve araştırma,⁶⁵⁶ Allah’ın kulları üzerinde gözetici olması ve yaptıklarını kayda geçirmesi,⁶⁵⁷ Allah’ın kötü fiil yapanları görmesi ve cezâlandırması,⁶⁵⁸ tanıklık etmek,⁶⁵⁹ delil getirmek ve kanıtlamak,⁶⁶⁰ mübârek hac mekanlarında hazır bulunmak;⁶⁶¹ Allah’ın, mahlûkâtın havâss-ı hamsesi ile ihâta edemeyecekleri şeyleri ihâta etmesi, bir şeyin doğruluğunu ispatlamak,⁶⁶² tasdik etmek,⁶⁶³ Allah’ın kapalıyı bildiği gibi açıktan yapılan ameli de bilmesi;⁶⁶⁴ görülen, duyulan ve idrâkimize hitap eden her şey,⁶⁶⁵ savaşta ölen ve ölüme hazır olan kimse, vasiyyet sırasında

⁶⁴³ Kâf, 50/21.

⁶⁴⁴ ez-Zümer, 39/69; en-Neseî, Ebû'l-Berekât Hafîzüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, **Medârikü't-Tenzîl ve hakâiki't-te'vîl**, (trc. Hârun Ünal, ve diğerleri.), Ravza yay., İstanbul 2007, IX, 133; er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Mahmûd b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, **Mefâtihu'l-ğayb**, Dâru ihyâi't-turâsî, Beyrût tsz.

⁶⁴⁵ en-Neseî, a.g.e., VII, 384.

⁶⁴⁶ ez-Zümer, 39/69; en-Neseî, a.g.e., IX, 133.

⁶⁴⁷ en-Neseî, a.g.e., VIII, 93.

⁶⁴⁸ Meryem, 19/37.

⁶⁴⁹ Meryem, 19/37.

⁶⁵⁰ Meryem, 19/37.

⁶⁵¹ en-Neseî, a.g.e., III, 229.

⁶⁵² Yâsin, 36/65; en-Neseî, a.g.e., VIII, 538 .

⁶⁵³ es-Saffât, 37/150; en-Neseî, a.g.e., VIII, 605.

⁶⁵⁴ es-Saffât, 37/150; en-Neseî, a.g.e., VIII, 605.

⁶⁵⁵ es-Saffât, 37/150; en-Neseî, a.g.e., VIII, 605.

⁶⁵⁶ es-Saffât, 37/150; en-Neseî, a.g.e., VIII, 605.

⁶⁵⁷ en-Neseî, a.g.e., V, 209.

⁶⁵⁸ Yûnus, 10/46; en-Neseî, a.g.e., V, 194.

⁶⁵⁹ Fussilet, 41/22; en-Neseî, a.g.e., IX, 233.

⁶⁶⁰ ez-Zuhruf, 43/19; en-Neseî, a.g.e., IX, 343.

⁶⁶¹ el-Hac, 22/28; Vehbi, Mehmet, **Hulâsâtu'l-beyân**, Üçdal yay., İstanbul 1966, IX-X, 3531.

⁶⁶² el-En'âm, 19; İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimeşki el-Hanbelî, **Bedâi'u't-Tefsîr**, Dâru İbni'l-Cevzi, Riyâd 1993, II, 143.

⁶⁶³ el-Beydâvî, a.g.e., 201.

⁶⁶⁴ et-Et-Tevbe, 9/94; el-Beydâvî, a.g.e., 432.

⁶⁶⁵ el-Bursevî, İsmâil Hakki, **Rûhu'l-beyân**, Matbaatu'l-osmâniyye., ysz., 1911., III, 53.

hazır bulunma,⁶⁶⁶ bir şeye yemin etmek,⁶⁶⁷ peygamberin risâletini ve Allah'ın vahdâniyyetini doğrulayan delil,⁶⁶⁸ söz ve fiillerde haklı ve haksız ortaya çıkarmak,⁶⁶⁹ hükmetmek⁶⁷⁰ vb. anlamlarında kullanılmaktadır.

Şehâdetin bu mânalarının daha kolay kavranması için şu şekilde özetlemek mümkündür:

Şehâdet Kur'an'da;

1- Bir yerde hazır bulunmak, bir meclise gelmek,⁶⁷¹

2- Ademoğlu'nun amelini yazan koruyucu melek,⁶⁷²

3- Allah yolunda öldürülen Müslüman,⁶⁷³

4- Ortaklar/Allah dışında şahitliğine başvuru olanlar,⁶⁷⁴

5- Peygamber,⁶⁷⁵

6- Ümmet-i Muhammed,⁶⁷⁶

7- Müşahede/gözlem,⁶⁷⁷

8- Kasem/yemin,⁶⁷⁸

9- Kat'i haber,⁶⁷⁹

10- İkrar etmek,⁶⁸⁰

11- Kur'an-ı Kerim,⁶⁸¹

12- Hüküm vermek,⁶⁸²

⁶⁶⁶ el-Mâide, 5/106,107.

⁶⁶⁷ el-Mâide, 5/107.

⁶⁶⁸ el-En'âm, 6/19.

⁶⁶⁹ el-En'âm, 6/19; et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân²**, thk. Mahmut Muhammed Şâkir, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire, tsz., XI, 289.

⁶⁷⁰ el-Ezherî, a.g.e., VI, 73; Âl-i İmran 3/18.

⁶⁷¹ el-Bakara, 2/133, 185; en-Nisâ, 4/72; en-Nur, 24/2; el-Furkân, 25/72; el-Kasas, 28/44; el-Müddessir, 74/13

⁶⁷² ez-Zümer, 39/69; el-Mü'min, 40/51; el-Kâf, 50/21

⁶⁷³ Bazı tefsir âlimleri, Âl-i İmrân, 3/140; en-Nisâ, 4/69; el-Hadîd, 57/19 âyetlerinde geçen "şehâdet" ifâdelerinin Allah yolunda öldürülen Müslüman anlamına geldiğini söylemiştir. Bkz. et-Taberî, **Câmi'u'l-Beyân²** III, 38.

⁶⁷⁴ el-Bakara, 2/23.

⁶⁷⁵ el-Bakara, 2/143.

⁶⁷⁶ Âl-i İmrân, 3/53; el-Mâide, 5/83; el-Hac, 22/78.

⁶⁷⁷ es-Sâffât, 37/150; ez-Zuhuruf, 43/19.

⁶⁷⁸ en-Nûr, 24/6; el-Münafikûn, 63/1.

⁶⁷⁹ Yûsuf, 12/81.

⁶⁸⁰ et-Et-Tevbe, 9/17; el-A'râf, 7/172.

⁶⁸¹ Hûd, 11/17.

⁶⁸² Yûsuf, 12/26.

13- Hesap günü,⁶⁸³

14- Mahşer,⁶⁸⁴

15-İşaret edip yol göstermek anlamlarına gelir.⁶⁸⁵

"Ş.h.d." maddesi ve ondan türeyen "şehâdet" kavramı zaman içerisinde islam kültürü ile anlamsal değişime uğramıştır. İslâmiyetin Araplar arasında iyice yerleşmesiyle birlikte anlam dağarcığı daha da genişleyen bu kavram zamanla "bir yerde hazır bulunmak", "bir nesnenin hakîkatini kat'î olarak bilmek", "açığa çıkarmak", "söylemek", "ihbâr etmek", "hükmetmek", "yemin etmek" gibi kök anlamlarından kayarak "Allah yolunda çarpışarak ölme", "İslâmın getirdiği hukuk çerçevesinde hâkim önünde bir kimsenin lehinde ya da leyhinde söz söyleme, tanıklık etme, delil getirme" ve "Allah'ın birliğini, peygamberin nübüvvetini tasdik etme" anlamlarına gelmiştir.

İslâm kültürünün bu kelimeyi anlamalandırması ile Kur'ân'ın anlamlandırması arasında küçük de olsa bir farkın bulunduğunu söylemek gerekir. Meselâ islam hukukunda "şehâdet" denince "kelime-i şehâdet" veya "şâhitlik", "şehit" denince Allah yolunda ölmek anlaşılırken; Kur'ân-ı Kerim'de "Şehâdet" dendiğinde şâhitliğin⁶⁸⁶ yanı sıra "yemin"⁶⁸⁷, "gerçeklik"⁶⁸⁸, "duyu idrâkine nesne olan her şey"⁶⁸⁹; "şehit" denince mübâlağalı ism-i fâil olan "şâhit" ve "bir yerde hazır bulunmak"⁶⁹⁰ anlaşılır. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerimde geçen "ş-h-d" maddesi ve türevlerinden hiçbirisi subût-i kat'î derecesinde şehit olmaya delâlet etmez. Üç dört âyette geçen⁶⁹¹ ve "şehit" in çoğulu olan "şühedâ" kelimesi, bâzı müfessirlerce

⁶⁸³ Meryem, 19/37

⁶⁸⁴ Hûd, 11/103.

⁶⁸⁵ en-Neml, 27/32.

⁶⁸⁶ en-Nûr, 24/4.

⁶⁸⁷ en-Nûr, 24/8; el-Mâide, 5/107.

⁶⁸⁸ el-Bakara, 2/140; el-Mâide, 5/106.

⁶⁸⁹ el-En'âm, 6/73.

⁶⁹⁰ en-Nisâ, 4/72.

⁶⁹¹ "Allaha ve Peygambere itaat edenler, Allahın nimetlerini bağısladığı kimselerden olacaklardır: peygamberler, hakîkatten hiç sapmamış olanlar, hakîkate (hayatlarıyla) şâhitlik yapanlar ve dürüst ve erdemli olanlar: işte böylelerinin ki ne güzel birlikteklilerdir!" Bkz. en-Nisâ, 4/69; Esed, Muhammed, **Kur'ân Mesajı**, (trc. Câhit Koytak-Ahmed Ertürk), İşâret yay. İstanbul 2002, 153.

... (Bu.) Allah'ın, imana erenleri seçip ayırması ve aranızdan hakîkate (hayatları ile) şâhitlik yapanları seçmesi içindir -çünkü Allah, zâlimleri asla sevmez." Bkz. Âl-i İmrân, 3/140; Esed, a.g.e., 116.

"Allah'a ve resullerine iman edenler, evet işte onlardır Rabbinin nezdinde siddikler ve Hakka şâhitlik edenler!" Bkz. el-Hadîd, 57/19; Yıldırım, Suat, **Kur'ân-ı hakîm ve açıklamalı meâli**, Işık yay., İstanbul 2007, 539.

... Peygamberler ve şâhitler getirilir. Haklarında tam adaletle hükmedilir ve onlara asla haksızlık yapılmaz." Bkz. ez-Zümer, 39/69.

şehit olarak yorumlanmıştır. Diğer bazılarına göre ise bu âyetlerde yer alan “şühedâ”; topluma örnek model olan, yeryüzünde Allah’ın vahdaniyetini müşâhade eden, hakka şâhitlik eden seçkin insanlar veya âhirette diğer ümmetlere şâhitlik edecek islam ümmeti manasındadır.⁶⁹²

Böylece, "Ş.h.d." maddesinin temel anlamsal yapısı öğrenildikten sonra, onun daha iyi anlaşılması ve Kur’ân’ın ona yüklediği anlam ile nasıl bir değişime uğradığının öğrenilmesi için Kur’ân’daki şehâdet kavramı tahlil edilmelidir.

II-KUR'ÂN'DA ŞEHÂDET KAVRAMININ TAHLİLİ

“Şehâdet” kavramının Kur’ân’da yüklendiği yeni anlamları ve uğradığı değişimi öğrenebilmek adına, bu bölümde "Öznesine", "Nesnesine" ve "Yüklemine" göre kavram ele alınmış ve ilgili âyetler iyice tahlil edilmiştir.

A-ÖZNESİNE GÖRE ŞEHÂDET KAVRAMI

Bu bölüm, “Semâvî Varlıkların Şehâdeti” ve “Yeryüzü Varlıklarının Şehâdeti” olmak üzere iki ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlık, Allah ve meleklerin şehâdetini ihtivâ etmektedir. İkinci başlık ise; genel olarak nebî ve resullerin şehâdeti, ictimâ’î modellerin şehâdeti, uzuvların şehâdeti; müşrik, münafık, zâlim ve ehl-i kitabın şehâdeti, hukuksal işlemlerde şehâdet, bireysel şehâdet ve toplu şehâdet olmak üzere yedi alt başlığı ihtivâ etmektedir. Şimdi sırayla bunlara göz atalım:

1-Semâvî Varlıkların Şehâdeti

Allah Teâlâ ve melekler, Kur’ân’da geçen ve şehâdetin nispet edildiği semâvî varlıklar olarak konumuza dâhil olmuş ve iki başlık altında incelenmiştir. Bu iki başlık altında Allah Teâlâ ve meleklerin, Kur’ân’da şâhit olduğu şeyler teker teker ele alınarak ayrıntılı olarak incelenmiştir. Özellikle de Allah’ın, târihi arka planı olan Ashâb-ı Uhdud’un yaptıklarına ve Hz. Süleyman ve Dâvud’un hükümlerine olan şâhitliğine detaylı olarak değinilmiştir.

a-Allah Teâlâ’nın Şehâdeti

Kur’ân-ı Kerim’de Allah; kendisinden başka ilah olmadığına,⁶⁹³ peygamber’in nübüvvetine,⁶⁹⁴ Kur’ân’ın hak kitap olduğuna,⁶⁹⁵ resullerden nebîleri tasdik edeceklerine dair

⁶⁹² Eker, a.g.e., 31; Ünal, a.g.e., 378, 380; Ece, a.g.e., 630.

⁶⁹³ Âl-i İmran, 3/18.

aldığı söze,⁶⁹⁶ Allah'ın âyetlerini inkar eden ehl-i kitabın yaptıklarına,⁶⁹⁷ Ashâb-ı Uhdûd'un mü'minlere yaptıklarına,⁶⁹⁸ Dâvud ve Süleyman'ın tarım arazisi hakkında vermiş oldukları hükme,⁶⁹⁹ Hz. Muhammed'in hidâyet ve hak dîn ile gelen resul olduğuna,⁷⁰⁰ İslâm dîninin diğer dinlere gâlip geleceğine;⁷⁰¹ Mü'minler, Yahûdi olanlar, Sâbiiler, Nasrâniler, Mecûsiler ve şirk koşanların amellerine;⁷⁰² münâfikların yalancı olduğuna,⁷⁰³ Hz. Hûd'un müşriklerin şirk koştuklarından uzak olduğuna,⁷⁰⁴ vasiyyete,⁷⁰⁵ havârîlerin müslüman olup îman ettiğine,⁷⁰⁶ kâfirlerin ve bütün mahlûkatın amellerine,⁷⁰⁷ peygamber ve ümmetinin girişmiş olduğu her işe, okumuş oldukları Kur'ân'a ve yaptıkları her amele,⁷⁰⁸ putların müşriklerin ibadetinden habersiz olduğuna,⁷⁰⁹ müşriklerin amellerine⁷¹⁰ şehâdet etmektedir. Aşağıda bu şahitliklerin bazılarını ayrıntılı olarak değinecek ve okuyucuya detaylı bilgiler sunacağız.

Allah'ın şahitliği diğer mahlûkâtın şahitliğinden farklı olarak her şeyi kuşatmaktadır.⁷¹¹ Çünkü o her şeyi görmekte ve her yerde her an ilmiyle hazır bulunmaktadır.⁷¹² Yerde ve gökte hiçbir şey onun ilminden saklı kalamadığından gayb ve şehâdet âleminin gerçek şahidi de odur.⁷¹³

هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ
 مِنْ السَّمَاءِ وَمَا يَصْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ
 ...Arza gireni ve ondan çıkanı ve semadan ineni ve orada uruç edeni (yükseleni) bilir. Ve siz nerede iseniz O, sizinle beraberdir. Ve Allah, sizin yaptıklarınızı en iyi görendir.”⁷¹⁴ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ
 حَبْلِ الْوَرِيدِ “İnsanı Biz yarattık. Onun için, nefsinin kendisine neler fısıldadığını, neler telkin

⁶⁹⁴ el-'Ankebût, 29/52; el-En'âm, 6/19; el-İsrâ, 17/96, en-Nisâ, 4/79, 166; er-Ra'd, 13/43; Sebe', 34/47.

⁶⁹⁵ el- Ahkâf, 46/8; en-Nisâ, 4/166.

⁶⁹⁶ Âl-i İmran, 3/81

⁶⁹⁷ Âl-i İmran, 3/98.

⁶⁹⁸ el-Burûc, 85/9.

⁶⁹⁹ el- Enbiyâ, 21/78.

⁷⁰⁰ el-Fetih, 48/28.

⁷⁰¹ el-Fetih, 48/28.

⁷⁰² el-Hac, 22/17; et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**¹, XVI, 486.

⁷⁰³ el-Haşr, 59/11; el-Münâfikûn, 63/1; et-Et-Tevbe, 9/107.

⁷⁰⁴ Hûd, 11/54.

⁷⁰⁵ el-Mâide, 5/106; en-Nîsa, 4/33.

⁷⁰⁶ el-Mâide, 5/111.

⁷⁰⁷ el-Mücâdele, 58/6.

⁷⁰⁸ Yûnus, 10/61.

⁷⁰⁹ Yûnus, 10/29.

⁷¹⁰ Yûnus, 10/46.

⁷¹¹ es-Sebe', 34/47.

⁷¹² el-Hadîd, 57/4 .

⁷¹³ ez-Zümer, 39/46.

⁷¹⁴ el-Hadîd, 57/4.

ettiğini de Biz pek iyi biliriz. Çünkü Biz ona şahdamarından daha yakınız.”⁷¹⁵ Bu âyetler, insan nerede olursa olsun, ne iş yaparsa yapsın Allah’ın şehâdeti altında olduğunu gösterir.⁷¹⁶

Öncelikle Allah’ın şahitliği, âlemde kendisini gösteren deliller ikâme etmesi ile gerçekleşir.⁷¹⁷ O, kevnî âlemde ortaya koyduğu hikmetli, düzenli ve şaşırtıcı burhanlar ile bizzat kendi varlığının hâli hazırdaki şahididir.⁷¹⁸ Kâinattaki süreklilik arzeden bu düzen ve hikmetli olaylar âlemin, ihtilafa ve evrenin fesadına⁷¹⁹ izin vermeyen tek bir ilâhın kontrolü altında olduğunu düşünmeye sevkeden şahitlerdir. Allah inzâl ettiği Kur’ân’daki beyanları ve bu âlemde yarattıklarıyla vahdâniyyetine işaret ederek⁷²⁰ hem kitâbî hem kevnî deliller serdetmektedir.

O’nun şahitliği aynı zamanda bilmek, bildirmek ve hükmetmek manalarına da gelir. Ebû Ubeyde, *عَلَّمَ* (bildirdi) anlamına geldiğini ifade etmiştir. Yani bir manada Allah’ın şehâdeti; O’nun çeşitli delillerle kendi varlığı ve birliğinin hak olduğuna hükmedip sonra da bunu insanlara bildirmesidir. Zaten şahit de bir şey bilip sonra o bildiğini haklıyı ortaya çıkarmak için söyleyen ve onun lehinde hüküm veren kimsedir.⁷²¹ Allah Teâlâ da insanlara arzettiği harkülâde ve mûcizevî âyet ve beyânlarla kendinden başka hiçbir ilah olmadığına hükmetmiştir.

"شَهِدَ اللهُ" ifadesi bazı müfessirlerce⁷²² "بين الله" (Allah açıkladı, beyan etti) manasında olduğu söylenmiştir. “Beyân” kelimesi bir şeyi açıklamak ve ortaya koymak⁷²³ manalarına glediğine göre Allah c.c. kendinden başka ilah olmadığını söylemekle kalmamış, onu aynı zamanda muhatapı ikna edecek şekilde de açıkladığı anlamına gelmektedir.

Allah’ın kendinden başka ilah olmadığına şahitlik etmesi, vahdâniyyetini gösteren deliller gibidir. O’nun insanlara yaptığı vahiy bir şahidin bildiği bir şeyi insanlara bildirmesine benzer.⁷²⁴ Yani Allah’ın vahyi bir mânada onun şehâdeti gibidir.

⁷¹⁵ Kâf, 50/16.

⁷¹⁶ et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*¹, XII, 387.

⁷¹⁷ Âl-i İmrân, 3/18.

⁷¹⁸ et-Tabresî, Ebû Alî Eminüddîn Fazl b. Hasen b. Fazl, *Mecma‘u’l-beyân fi tefsîri’l-Kur‘ân*, Dâru’l-ma’lûm, Beyrût 2006, II, 209.

⁷¹⁹ el-Enbiyâ, 21/22.

⁷²⁰ el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur‘ân*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî, Müessesetü’r-risâle, Beyrût 2006, V, 66.

⁷²¹ el-Kurtubî, a.g.e., 66.

⁷²² el-Beydâvî, el-Kâdî Nasırüddîn Ebû Sa’id Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru’t Tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, thk. Muhammed Subhi, Dâru’r-reşîd, Beyrût 2000, I, 249.

⁷²³ er-Râğîb *el-Müfredât fi ğarîbi’l-Kur‘ân*², 184.

⁷²⁴ eş-Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu’l-kadîr*, Dâru’l-ma’rife, Beyrût 2007, 208.

Allah'ın şâhitliği O'nun kitabında bulunan en büyük şâhitliktir. Âl-i İmran 3/18 âyeti bu şâhitliğin büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Rivâyet edildiğine göre Peygamber Medîne'ye yerleştiğinde iki Şamlı rahip Medîne'ye gelip: "Burası âhir zamanda ortaya çıkacak peygamberin şehrine ne kadar çok benziyor." dedikten sonra Peygamber'in yanına gelirler ve ona: "Sen Muhammed misin?" derler. O da: "Evet" der. Sonra bu iki rahip Hz. Peygamber'e "Bize Allah'ın kitabındaki en büyük şehâdeti söyle." derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e "شهد الله انه لا اله الا هو و الملائكة و اولوالعالم... " *"Allah'tan başka ilah olmadığına Allah, melekler ve ilim ehli şâhitlik etti."*⁷²⁵ âyeti nâzil olur.⁷²⁶

Hız. Peygamberin risâletinin en büyük şâhidi Allah'tır. O'nunla inkarcılar arasında risâleti konusunda çekişme olduğunda Allah onun risâletine şâhitlik ederek onun doğru ve hak olduğunu beyan etmiştir. Peygamberin resul olduğuna ve risâletini kendisine vahyedildiği gibi yapıp yapmadığına en güzel şâhit Allah'tır. Zîrâ o her şeyi bilir ve ona hiçbir şey gizli kalmaz.

Peygamber'e düşen sadece tebliğ yapmaktır.⁷²⁷ Bu görevi yerine getirdikten sonra inkarcılar reddederse buna da Allah şâhittir. Çünkü O ilmiyle her yerde hazırdır ve insana şah damarından daha yakındır. İnsanların gizlediklerini, açığa vurduklarını; gök, yer ve o ikisi arasındakileri en iyi bilen odur. Allah bu tür âyetlerle hem Resûlullah'ın görevini yerine getirdiğine şâhitlik ederek onu teselli etmekte hem de inkarcıların bâtila imanedip hüsrana düşüklerine tanıklık etmektedir.

Bütün insanlığa rahmet ve öğüt⁷²⁸ olarak gelen, insanları hak⁷²⁹ ve hukuka çağırın, onlara ahlâki öğütler⁷³⁰ verip birbirlerine ve diğer canlılara karşı hoşgörülü olmaya sevkeden bu tertipli, nazmlı ve belîğ Kur'an'a inanmayan müşrikler ile İncil ve Tevrat'ta müjdelenen⁷³¹ Hz. Muhammed'in geleceğinden haberleri olduğu halde göz göre göre ona inanmayan ehl-i kitaba cezâ verici bir şâhit⁷³² olarak Allah yeter.

Allah Kur'an'ın bir beşer tarafından uydurulmamış, ilâhi bir kitap olduğuna şâhitlik eder.⁷³³ Mekke'li müşrikler peygamberin Kur'an-ı uydurduğunu, onun Allah'tan gelen bir

⁷²⁵ Âl-i İmrân, 3/18.

⁷²⁶ es-Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, **Bahru'l-ulûm**, thk. Alî Muhammed Muavviz, ve diğerleri., Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1993, I, 253.

⁷²⁷ Âl-i İmran, 3/20.

⁷²⁸ el-'Ankebût, 29/51.

⁷²⁹ eş-Şûrâ, 42/17.

⁷³⁰ el-Bakara, 2/232; Hûd, 11/114.

⁷³¹ Güner, Osman, **Resûlullah'ın ehl-i kitapla münâsebetleri**, Fecr Yayınevi, Ankara 1997, 145-158.

⁷³² el-Burûc, 85/9; Yûnus, 10/46; Kur'an'da geçen ve Allah için kullanılan bazı "شهيد" lafızları onun cezâsı anlamına gelmektedir. Bkz. ez-Zemahşerî, a.g.e., 465.

⁷³³ el-Ahkâf, 46/8; en-Nisâ, 4/166.

vahiy olmadığını, bir şâirin veya kâhinin⁷³⁴ sözü olduğunu ileri sürdüler. Allah bu iddialara cevaben peygamberin kendiliğinden bir şey söyleyemeyeceği,⁷³⁵ söz uyduramayacağı ve konuştuklarının tamamıyla vahyin ürünü olduğu garantisini verdi. Aksi halde ona vereceği cezaya kimsenin engel olamayacağını⁷³⁶ söyleyerek adâlet mekanizmasının bütün beşer için eşit işlediğini gösterdi.

Allah, Kur'ân'ın hak bir kitap olduğuna bizzat kendisi şahitlik ederek, onun uydurulduğunu söyleyenlerden bir benzerini getirmelerini istemiştir. Onlar ise Kur'ân gibi mu'ciz ve eşsiz bir kitabın benzerini getirmek bir tarafa dursun bir sûresinin bile benzerini getirmekten âciz kalmışlardır.⁷³⁷

Müşriklerin yanısıra Hz. Muhammed'i kendi çocukları gibi yakînen tanıyan Yahûdiler de Allah'ın Hz. Muhammed'e herhangi bir şey indirmediğini iddia ederek, eğer doğruysa kendilerine de bir kitap indirmesini istediler. Oysa Allah kendine has bir ilimle, kimsenin bir benzerini getirmeye güç yetiremediği, üslup ve nazm bakımından eşsiz Kur'ân'ın sıhhatini mucizelerle ortaya koymuştu.⁷³⁸

Zemahşeri'nin Nîsâ 4/166 ayeti hakkında yaptığı tefsire göre, Allah'ın Kurân'a şahitlik etmesi onu ilmiyle indirmesi manasına gelmektedir.⁷³⁹ Onun Kur'ân hakkındaki ilmi ise onu muhafaza etmesi, melekleri aracılığıyla gözetmesi, koruması ya da Resûlullah'ın vahyi alma ve tebliğ etme ehliyetine sahip olduğundan haberdar olarak indirmesi manasına gelmektedir.⁷⁴⁰

Allah Teâlâ göndermiş olduğu nebîlerinden, onlara kitap versin ya da vermesin kendilerini doğrulayan bir resul gelince ona inanmaları ve onu tasdik etmeleri için söz aldı. Ali b. Ebû Tâlip ve İbn Abbas'tan nakledilen rivâyete göre, Allah Teâlâ gönderdiği her nebîden, Hz. Muhammed'i gönderdiği sırada hayatta iseler onu tastik etmeleri ve ona inanmaları için söz almıştır.⁷⁴¹ Tâvus, Hasan el-Basrî ve Katâde'den gelen rivâyete göre ise, Allah Teâlâ peygamberlerden birbirlerini tasdik etmeleri için söz almıştır.⁷⁴²

⁷³⁴ el-Hâkka, 69/41, 42.

⁷³⁵ en-Necm, 53/3,4.

⁷³⁶ el-Ahkâf, 46/8.

⁷³⁷ el-Bakara, 2/23; Hûd, 11/13; el-İsrâ, 17/88.

⁷³⁸ ez-Zemahşeri, a.g.e., 272.

⁷³⁹ ez-Zemahşeri, a.g.e., 272.

⁷⁴⁰ ez-Zemahşeri, a.g.e., 272.

⁷⁴¹ es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **ed-Dürü'l-mensûr fi tefsiri'l-Me'sûr**, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kâhire, 2003, III, 646-649.

⁷⁴² İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâmüddîn İsmâ'il b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimeşki eş-Şafîî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm**, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, Dâru't-tayyibe, Riyâd 1999, II, 67-68.

Rivâyetlerden anlaşıldığına göre Allah Teâlâ bütün nebîlerden birbirlerini tasdik etmelerini, en son gelecek olan Hz. Muhammed'i müjdelemelerini ve onun özelliklerini ümmetlerine haber vermeleri için söz almıştır. Allah Teâlâ Nebîlerin verdikleri sözü yerine getireceklerini ikrar edince onları desteklemiş ve buna bizzat şâhit olarak sözlerinden dönmelerini engellemiştir.⁷⁴³

Her ne kadar bazı Yahûdi ve Hristiyanlar Hz. Peygamber'i tasdik etmeseler de, onların peygamberleri onun geleceğini ikrar etmişler ve ona inanmaya söz vermişlerdir. Bazı peygamberlerin ümmetleri sonra gelen peygamberleri yalanlasalar da peygamber silsilesindeki hiçbir peygamber Allah katından kendisine ineni tasdik eden veya edecek olan bir resûlü reddetmemiştir. Bunun sözünü Allah'a vermiş ve buna hem kendi hem de Allah şâhit olmuştur.

Allah kendi âyetlerini inkâr eden ehl-i kitabın yaptıklarına şâhittir.⁷⁴⁴ Yâhûdi ve Hristiyanlar'dan bir kısmı Allah'ın kitaplarında indirmiş olduğu dîni kendilerine mal ederken diğer bir kısmı da kendilerine inen kitaplarda Allah'ın bir âyeti olarak mevcut olan ve müjdelenen Hz. Muhammed'i inkâr ettiler.⁷⁴⁵

Allah Kâbe'de makâm-ı İbrahim, apaçık delilller ve emniyet vaz' ettiği halde Yahûdiler yıllarca yöneldikleri kıblenin değiştirilmesini içlerine sindiremeyerek iman edenleri Allah'ın yolundan men ederek, Kâbe'nin yeryüzünde yapılan ilk ve en kıdemli mescit olduğu gerçeğini⁷⁴⁶ görüp gizleyerek Allah'ın yolunu eğri göstermeye çalıştılar. Allah onların bu yaptıklarına ilmen şâhitlik yaptığı için ehl-i kitaptan bir kısmına uyarsanız sizi imanınızdan döndürür, diyerek müminleri uyarmıştır.⁷⁴⁷

Ehl-i kitap Allah'ın Kâbe'de kıldığı işâret ve âyetleri inkâr ederek, Allah'ın yolunu eğri göstererek hakkı batıla çevirmeye çalıştılar. Onlar bu yaptıklarının hakîkat olmadığına şâhit iken Allah hem hâkîkate hem de onların yaptıklarına şâhit idi.⁷⁴⁸

Allah Teâlâ Ashâb-ı Uhdûd'un müminlere yapmış olduğu kötü fillere şâhittir.⁷⁴⁹ "Uhdûd" çukur anlamına gelmekte olup âyette Allah'a inanan müminleri dinlerinden dönmeye zorlayan ve onları diri diri yakan kâfirler kastedilmektedir. Ashâbu'l-Uhdûd'un

⁷⁴³ ez-Zemahşerî, a.g.e., 180.

⁷⁴⁴ Âl-i İmran, 3/98.

⁷⁴⁵ et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**², VII, 52.

⁷⁴⁶ Âl-i İmrân 3/96-100.

⁷⁴⁷ Âl-i İmrân 3/96-100.

⁷⁴⁸ et-Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin, **el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'an**, Müessesetü'l-e'lâmî, Beyrût 1997, III, 416.

⁷⁴⁹ el-Burûc, 85/9.

kimler olduğu konusunda çeşitli ihtilaflar söz konusu olmuştur. Bunlardan bazılarının İsrailoğulları, Habeşliler, Fârisîler ve Yemenliler olduğu söylenir.

Ashâbu'l Uhdud ve Allah Teâlâ'nın onlar hakkındaki şâhitliğini daha iyi değerlendirebilmek için, rivâyetleri de göz önüne alarak onlara, daha detaylı bakmamız yerinde olacaktır:

Hz. Ali'den nakledilen bir rivâyete göre; Ashâbu'l-Uhdûd fârisîlerdir. Onların kralı sarhoş oluncaya kadar içki içti ve kızkardeşine sataşip onunla cinsi münâsebette bulundu. Bu günahını örtmek için kendilerine haram olan kadınlarla evlenilmesini helal kıldı. O dönemin âlimleri buna karşı çıktılar. Fakat kral bu emre karşı çıkanları kazdırdığı çukurlara atıp yaktırdı.⁷⁵⁰

Ondan nakledilen diğer rivâyete göre; Ashâbu'l-Uhdûd Yemenli putperestlerdir. Orada yaşayan müminler⁷⁵¹ ve putperestler arasında savaş zuhur etti. Önce müminler sonra

⁷⁵⁰ İbn kesîr, a.g.e., V, 366.

⁷⁵¹ Himyar Krallığı (Arapça مملكة جيمير), Arap Yarımadasının güneyinde, M.V. 110 civarında tarih sahnesine çıkan ve M. 525'te Habeşlilerin saldırısıyla gücünü kaybeden, Yunanlılar ve Romalılarca Homerite Krallığı olarak adlandırılan antik krallıktır. Krallık en güçlü dönemini Kral'ı Ebû Kerib Tüban-ı Esâd (385-420) döneminde yaşamıştır. Bu dönemde bu bölgede hâkim olan anlayış putperestlik olmakla birlikte 340 yılından itibaren özellikle Necran kasabasında Hristiyanların misyonerlik faaliyetleri başlamış olup bölge insanı ilk defa bir semâvî din ile karşılaşmıştır.

Daha sonra Himyar (Yemen) Kralı Tüban bir defasında Medine'yi ziyâret etme imkânı buldu. Oğlu katledilince Medîne halkı ile savaşıma kararı aldı. Tüban onlarla bu savaşı yaparken iki Kureyzalı yahûdiyle tanıştı. Yahûdiler ona: Medîne halkını helak etmemesini, hurmaları kesmemesini söylediler. Kral onlara: Neden? diye sorunca onlar şöyle yanıt verdi: Burası âhir zaman nebisinin hicret edeceği yerdir. O buraya yerleşecek ve burada karar kılacaktır. Onların sözlerinden etkilenen Kral dînini değiştirdi ve yahûdi oldu. bkz. İbn Hişâm, a.g.e., 14-21

Yahûdilerin Benî Kureyzâ kolundan bir âlim iki yahûdiyi alarak Himyar'a gitti ve Yahûdiliği yaymaya başladı. Sonra kralın oğlu Zü Nuvas başa geçti ve İsâ'nın gerçek dini üzerine yaşayan Hristiyanları Yahûdi olmaya zorladı. Yahûdiliği kabul etmeyenler için ateşler doldurduğu çukurlar kazdırdı. Yaklaşık 20.000 ile 40.000 arasında Hristiyan'ı katletti. Bu durumun haberi Habeş kralına ulaşınca M. 525'te 20.000 askerini Himyar'a göndererek Zü Nuvas'ın saltanatına son verdi. Bundan sonra krallık bir süre dağıldıktan sonra Ebrehe komutasında birleşerek Kâbe'ye saldırdı (M. 571). bkz. İbn Hişâm, a.g.e., 14-21

İbn İshâk'ın zikrettiğine göre, Tüban ve onun kavmi putlara taparlardı. Bir gün Yemen'e giderken Mekke'ye yöneldi ve Huzeyl kabilesinden bir topluluk onu karşıladılar. Ona dediler ki: "Ey melik bol malı olan bir beyit sana gösterelim mi? Senden önceki melikler ondan gâfil kaldılar. Orada inci, zeberced, yâkut, altın ve gümüş vardır." Kral : "Hay hay" dedi. Huzeliler bu kralı Mekke'ye (orayı yağmalasın diye) yönlendirerek helâkını istediler (ki bu kraldan sonra Himyer'in başına geçen Ebrehe Kâbe'ye saldırdığından dolayı ordusuyla helak olmuştu). Kral bu durumu iki yahûdiye danıştı. İki yahûdi kralı onların dediğini yaparak helak olamaktan men ettiler ve oraya gittiğinde Kâbe halkının yaptığı gibi onu tazim etmesini, ona ikram etmesini, onun yanında başını traş etmesini ve önünde eğilmesini tavsiye ettiler. Kral o ikisinin neden bunları yapmadıklarını sorunca onlar şöyle cevap verdiler: "Vallahi bu beyit Hz. İbrâhîm tarafından yeyüzüne dikilen ilk beyittir ve sana haber verdiğimiz gibidir. Fakat onun ehli onun etrafına diktikleri putlarla, onun yanında akıttıkları kanlarla bizi ondan engellediler. Kral da onların sözünü dinleyerek diğerlerinin ellerini ve ayaklarını kesti. Sonra yoluna devam etti nihâyet Mekke'ye gelince Kurban kesti, beyti tavaf etti, başını traş etti ve onların dediklerini yaptı. Rivâyet edildiğine göre Mekke'de altı gün kaldı ki o günlerde orada kurbanlar kesiyor, oranın halkını doyuruyor ve onlara bal içiriyordu. O beyti örtenlerin ilkidir. Kral oranın halkından beytin örtüsünü temiz tutmalarını, ona kan, ölü hayvan, hayız bezi yaklaştırmamalarını isteyerek ona bir anahtar ve kapı yapmalarını emretti.

putperestler gâlip geldi. Putperestler çukurlar kazdılar ve içlerini ateş doldurarak müminleri oraya attılar. Sonra onların nasıl yandıklarını seyrettiler.⁷⁵²

Ondan gelen diğer bir rivâyete göre, Ashâbu'l-Uhdûd Habeşlileridir.⁷⁵³

Avfi'nin İbn Abbas'tan naklettiğine göre, İsrailoğullarıdır. Onlardan bazıları hendekler kazdılar, hendeklerin içinde ateş yaktılar sonra da erkek ve kadınları oraya attılar. Bunu yapan kişinin Daniel ve ashâbı olduğu iddia edildi.⁷⁵⁴

Necran bölgesindeki Hristiyanlık ve Ashâbu'l-Uhdûd ile ilgili olan, Tarih kitaplarında da sıkça rastladığımız Resûllah'tan gelen uzunca bir rivâyeti, konuya ışık tutması açısından zikretmekte fayda görüyoruz:

“Sizden önce geçen kavimlerden birinin bir kralı vardı. O kralın bir de sihirbazı vardı. Sihirbaz yaşlanınca krala:

“Ben yaşlandım, bana bir genç ver de ona sihir öğreteyim.” dedi. Kral sihir öğretmesi için ona bir genç gönderdi. Genç, sihirbaza gidip gelirken yolunun üzerinde bir rahip bulunuyordu. Onun yanında oturuyor, konuştuklarını dinliyor ve onu beğeniyordu. Sihirbazın her yanına gittiğinde rahibe uğruyor ve onun yanında oturuyordu. Sihirbazın yanına varınca da (geç kaldığı için) sihirbaz onu dövüyordu. Genç durumu rahibe bildirdi. Rahip ona:

“Sen sihirbazdan korktuğun zaman, beni ailem geç bıraktı, de. Ailenden korkunca da, beni sihirbaz geç bıraktı, de diye tenbih etti. Genç bu şekilde devam ederken bir gün büyük bir hayvanın, insanların önünü kestiğini ve onları korkudan evlerine hapsettiğini gördü. Genç: “Bugün sihirbazın mı yoksa rahibin midaha üstün olduğunu bilmiş olacağım.” dedi ve eline bir taş aldı ve “Ey Allah'ım, eğer sana rahibin hali sihirbazın halinden daha sevimli ise sen bu hayvanı öldür ki insanlar geçip gidebilsinler.” dedi. Hayvana taşı attı ve onu öldürdü. İnsanlar serbestçe geçip gidebildiler. Genç gelip durumu rahibe bildirdi. Rahip ona:

“Evladım bugün sen benden daha üstünsün. Senin durumun gördüğüm bu seviyeye erişti. Sen mutlaka imtihan olacaksın. İmtihan edildiğinde beni kimseye söyleme.” dedi. Çocuk anadan doğma körleri ve alaca hastalığına yakalananları ve insanların yakalanacağı diğer hastalıkları iyileştiriyordu. Çocuğun bu durumunu, kralın sonradan kör olan yakın adamlarından biri duydu. Ona büyük hediyeler gitti ve ona:

---

⁷⁵² İbn Kesîr, a.g.e., V, 366.

⁷⁵³ İbn Kesîr, a.g.e., V, 366.

⁷⁵⁴ İbn Kesîr, a.g.e., V, 366.

“Eğer sen beni iyileştirecek olursan bu hediyelerin hepsi senin olsun.” dedi. Genç ona:

“Ben kimseyi iyileştirmiyorum. İyileştiren ancak Allah’tır. Eğer sen Allah’a iman eder ve ona yalvarırsan o sana şifa verir.” dedi. Bunun üzerine o kişi Allah’a iman etti Allah da ona şifa verdi. Adam, kralın yanına vardı. Daha önce oturduğu yere oturdu. Kral ona:

“Gözünü kim açtı?” diye sordu. Adam:

“Rabbim açtı.” dedi. Kral:

“Senin benden başka Rabbin var mı?” dedi. Adam:

“Benim de senin de Rabbin Allah’tır.” dedi. Bunun üzerine kral onu hapsedip durmadan işkence etti. Adam nihayet çocuğu ele verdi. Çocuk getirildi. Kral ona:

“Evladım senin sihrin o dereceye ulaşmış ki anadan doğma körleri, alaca hastalığına yakalanmış olanları iyileştiriyor ve şöyle şöyle yapıyorsun.” dedi. Genç:

“Ben kimseyi iyileştirmiyorum. İyileştiren ancak Allah’tır.” dedi. Bunun üzerine kral genci tutuklattı. Ona durmadan işkence etti. Nihayet o da rahibi ele verdi. Rahip getirildi ve ona:

“Dininden dön.” denildi. Rahip bunu kabul etmedi. Kral bir testere istedi onu rahibin başının üzerine koydu ve onu biçip ikiye ayırdı. Öyle ki her bir parçası bir yana düştü. Sonra kralın adamı getirildi. Ona da:

“Dininden dön.” denildi. O da kabul etmedi. Bunun üzerine kral onun da başının üzerine testereyi koydu

Sonra çocuk getirildi. Ona da:

“Dininden dön.” denildi. O da kabul etmedi. Kral onu adamlarına teslim etti ve onlara:

“Bunu alıp şu dağın başına götürün. Tam tepesine ulaşınca bakın eğer dininden döndü ise bırakın. Yoksa oradan aşağı atın.” dedi. Kralın adamları çocuğu alıp götürdüler. Onu dağın başına çıkardılar. Çocuk:

“Ey Allah’ım sen dilediğin bir şey ile bunların şerrini benden uzaklaştır.” Dağ titredi ve onlar hep birden aşağı düştü. Çocuk karalı arayarak buldu. Kral ona:

“Arkadaşlarına ne oldu?” dedi. Genç:

“Allah beni onlardan kurtardı.” dedi.

Kral bunun üzerine büyük bir gemide çalışan adamlarına şöyle dedi:

“Eğer dininden dönmezse denizin dalgalandığı sırada onu boğun.”

Gemi alabora oldu. Adamlar boğuldular. Genç, kurtulup tekrar krala geldi. Kral ona:

“Arkadaşların ne yaptılar?” dedi. Genç:

“Allah beni onların şerrinden kurtardı.” dedi. Genç krala:

“Benim sana emrettiklerimi yapmadıkça beni öldüremezsin.” dedi. Kral:

“Nedir o?” diye sordu. Genç dedi ki:

“İnsanları bir alanda topla. Beni bir ağacın dalından as. Sonra av yeleğimden bir ok al. Onu yaya tak. Sonra: “Gencin Rabbi olan Allah’ın adıyla.” de ve oku bana at. İşte bunu yapacak olursan beni öldürebilirsin.” Kral insanları bir alanda topladı. Genci bir ağacın dalından astı. Onun av yeleğinden bir ok alarak yaya yerleştirdi. Sonra:

“Gencin Rabbi olan Allah’ın adıyla.” dedi ve oku gence attı. Ok gencin şakağına saplandı. Genç, elini okun saplandığı yere koyarak öldü. Bunun üzerine bütün insanlar:

“Biz gencin Rabbine iman ettik. Biz gencin Rabbine iman ettik. Biz gencin Rabbine iman ettik.” dediler. Kralın yanına gidildi ve ona:

“Gördün mü vallahi senin korktuğun başına geldi, insanlar iman ettiler.” denildi. Bunun üzerine kral, yol kavşaklarına çukurlar kazılmasını emretti. Çukurlar kazıldı. Kral onların içinde ateş yaktırdı.

“Dininden dönmeyenleri oraya atıp yakın.” dedi. Nihayet bir kadın geldi. Kucağında çocuğu vardı. Kendisini ateşe atmaktan çekindi. Çocuk ona:

“Anneciğim sabret çünkü sen, hak üzeresin.” dedi.⁷⁵⁵

Hz. Peygamber’den gelen bu rivâyete benzer diğer rivâyetler şöyledir:

Muhammed b. İshâk’ın sîretinde zikrettiğine göre Ashâbu’l-Uhdûd, Tübân Es’ad Ebû Kerb’den sonra başa geçen Zû Nuvâs ve onun ashâbıdır. Zû Nuvâs Tübân (Tübbe’) Es’ad’ın oğlu olup saltanatı sırasında Yusuf ismiyle bilinirdi. Tübân (Tübbe’), Medîne’ye saldırmış Ka’be’yi bir örtüyle örtmüş birisidir. Kendisine eşlik eden iki yahûdi sayesinde

⁷⁵⁵ İbn Kesîr, a.g.e., V, 366-367.

yahûdi dinini seçtikten sonra Yemen'e gelmiş ve kendisiyle birlikte Yemen'e gelen iki yahûdi sayesinde yâhûdilik Yemen'de yayılmaya başlamış. Kendisinden sonra başa geçen oğlu Zû Nuvâs döneminde Yâhûdiliği benimsemek istmeyen Necranlı Hristiyan halkı⁷⁵⁶ için bir sabah kuyular kazdırılmış ve yaklaşık 20.000 kişi kuyularda yakılan ateşte öldürülmüştür.

İbn Hişam'ın verdiği bilgiye göre Necran ve sâir Arap halkının hepsi putperest idi. Hristiyanlığın orada yerleşmesi Hristiyan olan Feymiyûn sâyesindedir. Feymiyûn sâlih, müçtehid, zâhid, seyahat edici bir kimse idi. İnşaat işiyle uğraşır, çamur işler ve pazar gününe riâyet ederdi. O günde hiçbir iş yapmazdı. Sahraya çıkar orada akşama kadar namaz kılarıdı. Şam'da yaşayan bu zâtın yaptıkları Salih adında birisinin dikkatini çekti. Kısa süre içerisinde Feymiyûn'un hastalara şifa vermesi ve körleri iyileştirmesi Sâlih'in ona tabi olmasına neden oldu. İkinin birlikte çıktıkları bir yolculukta Araplar tarafından tutsak edilen Feymiyûn köle niyetine Necranlı birine satıldı. Necranlılar o sıralarda Arap dîni üzere idiler. Aralarındaki uzun bir hurma ağacına ibâdet ederlerdi. Onlar için her sene bir bayram vardı. Bu bayram zamanı geldiğinde kadınların zînet eşyalarını ve güzel elbiseleri onun üzerine asarlardı. Bu hâdiseyi gören Feymiyûn, ne faydası ne de zararı olmayan ağaca tapmamalarını onu helak edebilecek kendi rabbine inanmalarını ve onu birlemelerini⁷⁵⁷ istedi. Efendisi ona, eğer rabbin böyle bir şeyi yapabilirse ona inanırız, dedi. Feymiyûn kalktı abdest aldı, iki rekaat namaz kıldı, sonra da ağacın aleyhine rabbine dua etti. Bunun üzerine çıkan bir fırtına ağacı kökünden söktü. Orada bulunan Necran halkı hemen Feymiyûn'un dînine îman ettiler. Böylece hristiyanlık Arap yarımadasına Necran'dan yayıldı.⁷⁵⁸

Rivâyete göre Necranlı birisi olan Sâmir, putperestliğe inanılan günlerde Necran'a bağlı bir köyde bulunan sihirciye diğer insanların yaptığı gibi çocuğu Abdullah'ı yollardı. Abdullah b. Sâmir sihirciye sihir öğrenmeye giderken yolda çadır kuran Hristiyan Feymiyûn ile karşılaşır. Ondan etkilenir. Sonra onun tanrısını birler ve ibadet etmeye başlar. Abdullah b. Sâmir Necran'a girdiği zaman her gördüğüne: "Ey Allah'ın kulu! Eğer Allah'ı birler ve benim dinime girersen ben de Allah'a dua ederim sana âfiyet verir." diyordu. Nihâyet onun durumu Necran Melikine kadar ulaştı. Melik onu önce dağa yollayup uçurumdan attırarak, bundan başarılı olamayınca denizde boğdurarak öldürmek istedi ama muvaffak olamadı. Çocuk ona: "Benim dinime girmedikçe beni öldüremezsin." dedi. O da onun dînine girdi ve çocuğu elindeki değnekle öldürdü. Ardından kendisi de helak oldu. Bu olaya şâhit olan halk onun

⁷⁵⁶ İbn Hişam, a.g.e., 14-21.

⁷⁵⁷ Feymiyûn bu günkü bazı Hristiyanların teslis inancından uzak, Allah'a şerik tanımayan ve onu birleyen bir inanca sahip olduğu gözükmektedir.

⁷⁵⁸ İbn Hişam, a.g.e., 14-21.

dînine girmeye başladı. Bunun ardından Zû Nuhas Necranlılar üzerine yürüyerek onları dinlerinden çevirmeye çalıştı. Dönmek istemeyenleri ateş yaktığı hendeklere attırdı.⁷⁵⁹

Yukarıda zikrettiğimiz Hz. Peygamber'e isnat edilen hadîs ile onunla ilgili son rivâyetleri, okuyucunun rivâyetler arasındaki bağlantıyı kurabilmesini sağlamak amacıyla birleştirebiliriz. Hadîste yer alan Melîk'in sihircisinin, sihir öğretmek için yanına aldığı çocuk son rivâyetteki Abdullah b. Sâmir, o çocuğun gidip geldiği rahip Feymiyûn, o ülkenin Melik'i Necranın Melik'i, Melîk'in sihircisi ise Necran'a bağlı köyde yaşayan sihirciye tekâbul eder.

Bütün bu rivâyetler Allah'ın şâhitliğinin gerçekleştiği Ashâbu'l-Uhdud ve Necran halkını tanıtmak, inananların gördükleri zulümleri ortaya koymak ve ilâhî şâhitliğin Ashâbu'l-Uhdud'u nasıl helak ettiğini göstermek için zikredilmiştir.

Sonuç olarak yer ve göklerin mülkünü elinde bulunduran Allah Teâlâ, tarih kitaplarında uzun uzun bahsedilen ve Habeş kralı Necâşi'nin Eryat komutasında gönderdiği ordu tarafından 525'te öldürülerek hâkimiyetine son verilen Zû Nüvas ve Himyer krallığı hakkında, Hz. Muhammed'e veciz bir şekilde "Ashâbu'l-Uhdûd öldürüldü (kahroldu)." diyerek bütün bu tarihi olaylara bizzat şâhit olduğunu haber vermiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki tarih için geçmiş ve gelecek olan zaman Allah için bir ânı ebedîdir, O her an hepsine birden şâhittir.

Allah Teâlâ Dâvud ve Süleyman'ın tarım arazisi hakkında vermiş oldukları hükme şâhittir.⁷⁶⁰ Rivâyete göre bir kavmin koyunları geceleyin bir ekin sahibinin tarlasına girer. Bu durumu öğrenen Hz. Dâvud davarın kıymetinin zararın miktarına eşit olduğunu düşünerek onun tazminat olarak tarla sahibine verilmesine hükmeder, oğlu Süleyman ise tarlanın davar sahibine verilip eski haline gelinceye kadar ona bakmasını, davarın da tarla sahibine teslim edilip o vakte kadar sütünden, yavrularından, tüylerinden faydalanmasını taraflar için daha uygun bulur.⁷⁶¹

Allah Teâlâ hâdiseye ilmiyle bizzat şâhit olduğundan dolayı bu olayın çözümünü de Hz. Süleyman'a bildirdi.⁷⁶² Bu konuda Hasanü'l-Basrî diyor ki: "Eğer bu âyet inmeseydi hükemâ (kadılar) helak olurdu. Fakat Allah Teâlâ Hz. Süleyman'ın içtihadını övdü." Dolayısıyla nas olmayan konuda hâkimlerin kendi içtihadıyla hükmetmesinin önü açılmış oldu.

⁷⁵⁹ İbn Hişâm, a.g.e., 14-21.

⁷⁶⁰ el- Enbiyâ, 21/78.

⁷⁶¹ et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**¹, XVI, 321.

⁷⁶² el-Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ud, **Me'âlimu't-Tenzîl**, thk. Muhammed Abdullâh en-Nemr, ve diğerleri, Dâru't-tayyibe, Riyâd 1979, V, 331.

Ebû Süleyman ed-Dımeşkî, Hz. Süleyman ve Hz. Dâvûd'un tarla hakkındaki verdikleri hükmün içtihâdi bir yol ile verildiğini, bu konuda nas olmadığını, olsaydı ikisi birbirinden farklı hükümler vermeyeceklerini söyler.⁷⁶³

Bu âyet-i kerime görüldüğü kadarıyla tazminatla ilgili bazı hükümler içermektedir. Âyet'e göre tazminat malın telef olduğu durumlarda vaciptir, fakat keyfiyeti ihtilafı olmuştur.⁷⁶⁴ Keyfiyyetinin ihtilafı olduğu yerde de uygun olan içtihad onaylanmıştır.

Neden Hz. Dâvud'un hükmü değil de Hz. Süleyman'ınki övülüyor? diye merak edilirse cevaben şöyle denilir: Koyun sâhibinin koyunları tarla sahibinin ekinine girdiğinde Hz. Süleyman kapının önünde oturmuş onları izliyordu. Onlar, aralarındaki tartışmayı onları bizzat gören Hz. Süleyman'a değil de Hz. Dâvud'a götürdüler. Bizzat hâdiseyi müşâhade etmediği için koyunların tarla sahibine verilemsini söyledi. Durumu müşâhade eden ve olay anında orada hazır olup şâhit olan Hz. Süleyman ise iki tarafın da kendi mülkünü kaybetmemesi için koyun sahibinin tazminat olarak ekinleri alıp onları ıslah edinceye kadar bakması, bu müddet içerisinde de tarla sahibinin koyunları alıp onların sütünden, yününden ve yavrularından faydalanması hükmünü vermiştir.⁷⁶⁵ Böylece Allah Teâlâ kendisi şâhit olarak yine olaya şâhit olan Hz. Süleyman'ın hükmününü övmüştür. Hz. Dâvud'un hükmünün övülmemesindeki neden, olayı görmeden hükümde bulunmasıdır.

Allah Teâlâ Hz. Muhammed'in hidâyet ve hak dîn ile gelen resul olduğuna⁷⁶⁶ şâhitlik eder. Yüce Allah Hz. Muhammed'i, İslâm dînini bütün dinlere üstün kılacağına dair kendisine tanık yapmaktadır.⁷⁶⁷

Allah Teâlâ bu âyetle Hudeybiye antlaşmasını kerih gören sahabeden bazılarını islam dîninin bütün dinlere gâlip geleceği ve Mekke'nin fethedileceği müjdesini vererek, tavaf yapmadan ve Mekke'ye girmeden geri dönmeleri nedeniyle onlarda zuhur eden hüznün ve kasveti gidermiş ve teselli etmiştir.⁷⁶⁸

Müşrikler, Resûlullah ve ashâbını Mekke'yi ziyaret için geldikleri yıl Beytullâh'ı tavaf etmekten menettiler ve dediler ki: "Eğer Muhammed gerçekten Allah'ın resulü olsaydı

⁷⁶³ İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân Alî b. Muhammed, **Zâ'du'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr**², el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût 1983, V, 372.

⁷⁶⁴ İbnu'l-Cevzî, **Zâ'du'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr**², 372.

⁷⁶⁵ İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlip, **el-Muharreru'l-vecîz fi-tesiri'l-Kitâbi'l-Azîz**, thk. Abdusselâm abdu's-Şâfi, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût 2001, 90-91.

⁷⁶⁶ el-Fetih, 48/28.

⁷⁶⁷ et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**¹, XXI, 320-321.

⁷⁶⁸ et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**¹, XXI 320-321.

onu Beytullâh'ı tevaf etmekten alıkoyamazdık.” Bunun üzerine Allah Teâlâ onun resul olduğuna şâhit olduğunu ifade ederek müminleri teselli etti.⁷⁶⁹

Allah Teâlâ; Mü'minler, Yahûdi olanlar, Sâbiiler, Nasrâniler, Mecûsiler ve şirk koşanların amellerine şâhittir.⁷⁷⁰ Bu zümrelerin sayıldığı diğer ayetler ise Bakara 2/62 ve Mâide 5/69 âyetleridir. Bu âyetlerde geçen gruplar ve amelleri hakkında daha detaylı bilgiler edinebilmek için bazı rivayetlere bakmamız yerinde olacak.

İbn Kesîr'in zikrettiği bir rivâyete göre Selmân-ı Fârisî⁷⁷¹ peygamberimizin yanına gelip kilise ahabının kıldığı namazdan tuttuğu oruçtan ve Peygamberin gönderileceğine olan imanlarından bahsedip onları övdü. Peygamber ise ona: “Onlar cehennemdedir!” diye buyurunca Selmân-ı Fârisî'nin çok zoruna gitti. Kaldı ki Peygamber'e : “Eğer onlar sana yetişmiş olsalardı mutlaka seni tasdik eder ve sana tâbi olurlardı.” da demişti. Bu olayın ardından Bakara 2/62 âyet-i kerimesi nâzil oldu.⁷⁷² Böylece Allah Hristiyanlara ve manastırda yaptıkları amellere şâhit olduğunu Hac 22/17 ile bildirmiş oldu.

Yahûdilere gelince onlardan bir kısmı kendi kitabını sözleriyle ve yazılarıyla tahrif ettiler ve Hz. Muhammed'e inanmadılar.⁷⁷³ Diğer bir kısmı ise hem kendi dinlerine sâdik kaldı hem de Hz. Muhammed (s.a.v)'e inandı.⁷⁷⁴ Allah Teâlâ bu zümrelerin hangisinin iman edip hangisinin iman etmediğine şâhit oldu.

⁷⁶⁹el-Hâzin, Alî b. Muhammed b. İbrâhîm, **Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-Tenzîl**, tsh. Abdusselâm Muhammed Alî Şâhin, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût 2004, IV, 172.

⁷⁷⁰ el-Hac, 22/17.

⁷⁷¹ Önemli ve seçkin sahabilerden birisi olan Selmân-ı Fârisî rivâyetlere göre Fârisî olup İsfahân'ın Ceyy kasabasındandır. Başka bir rivâyete göre ise Rame Hürmüz'dendir. İslâma girmeden önceki ismi Mabâh b. Buzahşan b. Mursilan b. Bihbûzân b. Fîrûz'dur. Babasının adı Ebû Dihkân'dır. Babası onu çok sevdiğinden dolayı bir köle gibi odaya hapsedirdi. Bu yüzden dış dünya ile pek irtibatı olmazdı. Mecûsi olduğu için ateşin yanından ayrılmaz ve onun sürekli yanmasını sağlardı. Babasının işleri yoğunlaşınca Selmân'ı çiftliğe yollamaya karar verir. Selmân çiftliğe giderken yolda Hristiyanlara ait bir kiliseden gelen sestten etkilenir. Burada duydukları ve gördüklerinin kendi dininden daha hayırlı olduğunu düşündü ve onlara bu dine nerede erişebileceğini sordu. Onlar Şam'a gitmesi gerektiğini söylediler. Selmân babasına döndü ve olanları anlattı. Babası onu ayağından zincirle bağlayarak hapsetti. Ama o amacından vazgeçmedi ve Hristiyanlara, onların dininden razı olduğunu ve eğer Şam'dan bir kervan gelirse kendisine haber verilmesini istedi. Onlardan beklediği haberi alınca zincirlerden kurtularak onların yanına vardı ve Şam'a doğru yola çıktı. Şam'a vardığında orada âhirete çok çalışan, dünyaya karşı çok zâhid, gece ve gündüz çok azimli ve beş vakit namazını kılan bir râhiple karşılaşır. Fakat rahip, ölümü yaklaştığı için Selmân'a Musul'a gidip orada ki rahiple tanışmasını ister. O da söyleneni yaptı ve onun yanına gitti. Bu şekilde birkaç yer değiştirdi ve en son bir rahipten âhir zaman nebisinin iki taşlık yer arasına geleceğini düşünerek yola çıkar. Kureyzâ yahûdilerinden birisi tarafından köle olarak alınır ve Medîne'ye getirilir. Bir yolunu bulup Peygamberle tanışma fırsatı bulan Selmân Müslümanlığa geçer. Bkz. İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed, **Tabakâtu İbn Sa'd**, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-hancî, Kâhire 2001, IV, 69-87; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe**, thk. Alî Muhammed Muavvız – Avil Ahmed Abdulmevcût, Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrût III, 510-515.

⁷⁷² el-Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed, **Esbâbu Nüzûl**, thk. Kemal Besyûni Za'yûl, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût1991, 28.

⁷⁷³ el-Bakara, 2/75.

⁷⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/199; el-Kasas, 28/52-53.

Sâbiîler konusunda ise ihtilaf vardır. Mücâhid'den aktarılan bilgiye göre Sâbiîler; Yahûdiler, Hristiyanlar ve Mecûsiler arasında bir grup olup bir dinleri yoktur. Dahhak'tan gelen habere göre, onlar ehli kitaptan olup Zebur okurlar. Bu yüzden Ebû Hanîfe onların kestiklerini yemede ve onları nikâhlamada bir beis yoktur demiştir. Hasanu'l-Basrî'den bu konuda üç türlü rivâyet nakledilmiştir. Birinci rivayete göre onlar mecûsîlere benzerler, ikincisine göre meleklerle ibâdet ederler, üçüncüsüne göre ise kibleye dönerek 5 vakit namaz kılarlar. İbn Ebî ez-Zinâd'ın babasından naklettiğine göre Sâbiîler Irak'a hâkim olan kavimlerden biri olmakla birlikte Yemen'e doğru beş vakit namaz kılan sene de otuz gün oruç tutan ve bütün nebîlere inanan bir gruptur.

Vehb b. Münebbih, onların Allah'ın birliğini tanıdıklarını fakat şeriatleri olmadığını söylerken, Abdurrahman b. Zeyd onların Musul bölgesinde yaşayan, kitabı, peyagamberi ve ibadeti olmayan sadece "Lâ ilâhe illellah" diyen bir tâife olduğunu söylemiştir. Halil, onların dîninin Hristiyanlara benzediğini fakat Hz. Nuh'un kiblesinin üzerine olduklarını iddia ettiklerinden dolayı güneye yöneldiklerini dile getirmiştir.

Ebû Sa'îd el-Istahrî kendisine onlardan sorulduğu vakit, onların yıldızlara tapmaları ve (insanlar üzerinde) etkisinin olduğuna inanmaları nedeniyle Allah'ın kudretini küfrettiklerini söylemiştir.⁷⁷⁵

er-Râzî, Onlar hakkında şu bilgileri vermiştir: "Onlara göre Allah âlemin tertib ve düzen sorumluluğunu yıldızlara vermiş ve onları insnalar için kible tayin etmiştir." Böyle bir söz ise Hz. İbrâhim'in batıl sayıp reddettiği bir sözdür.⁷⁷⁶

Daha çok üzerinde ittifak edilen görüş ise Sâbiîlerin Yahûdi, Nasrânî, Mecûsî, müşrik vs. hiçbir dinden olmayıp fitratları üzerine kalan kimseler olduğu yönündedir.⁷⁷⁷

İbn Hazm, kendisinden öncekilerden farklı olarak Sâbiîler'le Hz. İbrâhim ve Hanîflik arasında ilişki kurar. Buna göre Sâbiîler'in putlara ve yıldızlara tapmadan önceki dinleri yeryüzündeki en eski ve en yaygın dindi. Sâbiîler dinlerini bozunca Allah onlara İslâm ve Hanîflik inancıyla Hz. İbrâhim'i göndermiş, Hz. İbrâhim'e uyanlar Hanîfler olarak adlandırılmıştır.⁷⁷⁸

⁷⁷⁵ İbn Kesîr, a.g.e., I, 285-287.

⁷⁷⁶ İbn Kesîr, a.g.e., I, 285-287.

⁷⁷⁷ İbn Kesîr, a.g.e., I, 287.

⁷⁷⁸ İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed (v. 456/1064), *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal*, Dâru'l-ma'rife, Beyrût 1986, I,35; Gündüz, Şinâsi, "Sâbiîlik", *DİA*, XXXV, 341-344.

Sâbiîlerin hiçbir dine mensup olamayıp fitratları üzerine kalan kişiler olduğunu düşünenler bunları Hanifler⁷⁷⁹ ile ilişkilendirmiştir. Bu görüşün diğerlerinden daha tutarlı olduğunu düşünenler Kur'ân'da Sâbiîlerin diğer dinlerden ayrı tutulmasını ve onlardan inanıp salih ameller işleyenler için rableri katında mükâfatlar olmasını delil olarak getirmişler ve onların yıldızlara tapmadıklarını, diğer dinlerden olmadıklarını bilakis fitratları üzerine kalan hanifler olduklarını söylemişlerdir.

Hanif kelimesinin menşei ve anlamı konusunda pek çok ihtilaf olmakla birlikte en genel görüşe göre İslam öncesi dönemde Hz. İbrâhim'in tebliğ ettiği dine tâbi olanlara verilen addır.⁷⁸⁰ Kaynaklarda câhiliye döneminde yaşayan Haniflerin putlardan uzak durdukları, cünüplükten dolayı yıkandıkları, Allah'ı birleyip O'ndan başkası için kesilen kurban etlerini yemedikleri nakledilir. Ulemâ Haniflik'le ilgili görüşlerini şu dört maddede özetlemiştir: Haccetmek, Hakka tâbi olmak, Hz. İbrâhim'in getirdiği şeriata uymak ve sadece Allah'a kulluk etmek. hanîfler, yaşadıkları dönemde mevcut olan Yahûdilik ve Hıristiyanlık gibi dinlerden hiçbirine iltifat etmemiş, çevrelerindeki putperestlerden ve onların putlarından yüz çevirip İbrâhim'in ilâhı olan bir Allah'a yönelmişlerdir. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl⁷⁸¹ gibi bazıları İbrâhim'in dini olan gerçek dini aramaya çıkmış, bir kısmı halkı putlardan uzaklaştırmaya çalışmış, bazıları da teemmül ve tefekkür için inzivaya çekilmiştir. Tarihçilerin tesbitlerine göre hanîfler okur-yazar kişilerdi.⁷⁸² Bir kısmı Süryânîce ve İbrânîce gibi dilleri de bilirdi. Ayrıca seyahate çıktıkları, hıristiyan ve yahûdi din adamları ile görüştükleri için oldukça kültürlü bir tabakayı teşkil ediyorlardı.⁷⁸³

Son görüş esas alındığında Allah Teâlâ; İslâmiyet gelmeden önce Hz. İbrâhim'in hanif dînini kabul eden ve onun şariatını esas alarak devam eden sâbiîlerin; Mekkeli müşriklerin inandıkları putlara inanmadıklarına, Allah'ı birlediklerine, temiz olduklarına, Allah'tan başkası için kesilen kurban etini yemediklerine, taât ve ibadet türünden amellerine şahitlik etmiştir.

⁷⁷⁹ İslâmî kaynaklarda hanîf olarak nitelenen kimseler: Kus b. Sâide el-İyâdî, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Ümeyye b. Ebû's-Salt, Erbâb b. Riâb, Süveyd b. Âmir el-Mustalakî, Ebû Kerb Es'ad el-Himyerî, Vekî' b. Seleme b. Züheyr el-İyâdî, Umeyr b. Cündeb el-Cühenî, Adî b. Zeyd el-İbâdî, Ebû Kays Sırme b. Ebû Enes, Seyf b. Züyezen, Varaka b. Nevfel el-Kureşî, Âmir b. Zarb el-Udvânî, Abdüttâbiha b. Sa'leb b. Vebra b. Kudâa, İlâf b. Şihâb et-Temîmî, Mütelemmis b. Ümeyye el-Ken'ânî, Züheyr b. Ebû Sûlmâ, Hâlid b. Sinân el-Absî, Abdullâh el-Kudâî, Abîd b. Ebras el-Esedî, Kâ'b b. Lüey. Bkz. Âlûsî, Mahmûd Şükrü b. Abdillâh b. Mahmûd, **Bulûğu'l-ereb fi ma'rifeti ahvâli'l-Arab**, tsh. Muhammed Behcet el-Eserî, ysz., tsz., II, 244-282.

⁷⁸⁰ Kuzgun, Şâban, "Hanîf", **DİA**, XVI, 33-39.

⁷⁸¹ Âlûsî, a.g.e., II, 247.

⁷⁸² Kuzgun, a.g.md., 33-39.

⁷⁸³ Alî, Cevâd, **el-Mufassal fi târihi'l-Arab kable'l-islâm**, Câmi'atu Bağdâd, ysz.,1993, 457-458.

Âyetler toplu olarak değerlendirildiğinde diyebiliriz ki: Allah Teâlâ Müminler, Müşrikler, Sâbîler, Mecûsiler, Yahûdiler ve Hristiyanlar arasında, işledikleri ameller göre âhirette ayırım yapacak ve kim Allah'ı birlemiş, salih amel işlemiş ise ondan korkuyu giderip ona sonsuz nimetler bahşedecektir. Çünkü O, ortak koşan putperestlerin putlarına da Haniflerin muvahhidliğine de bizzat şâhit olmuştur.

Allah Teâlâ Münâfikların yalancı olduğuna şâhittir.⁷⁸⁴ Burada “Münâfiklar” ile Abdullah b. Ubey b. Selül, Vedit'e, Mâlik b. Kavkal, Süveyd, ve Dâis'in⁷⁸⁵ kastedilmiş olduğu söylenmiştir.⁷⁸⁶ Bilindiği gibi Peygamber (s.a.v.) Medîne'ye hicret ettiğinde Medîne'de bulunan Yahûdiler ile bir anlaşma imzalamıştı. Fakat Onlar anlaşmanın şartlarına uymayarak onu bozdular. Bu karışık durumdan faydalanmak isteyen başta Abdullah b. Ubey b. Selül olmak üzere münâfiklar Yahûdiler'in tarafını tutarak onları kışkırtmaya çalıştılar. Peygamber (s.a.v.) Hazrec'in müttefiki olan Benî Kaynuka'yı muhâsara altına alınca Abdullah Ubey b. Selül Resûlullah'a şöyle dedi: “Mevâlim (müttefik ve dostlarım) hakkında ihsanda bulun.” Peygamber'in çehresi kızardı ve ondan kendisini bırakmasını istedi. Fakat Abdullah Ubey b. Selül: “Vallâhi dört yüz zırhsız ve üç yüz zırlı kişi olan mevlâlarımı bırakıncaya kadar seni bırakmam. Onlar beni siyahtan ve beyazdan korumuşlardır. Sen ise onları katletmek istiyorsun.” diyerek Resûlullah'ı bırakmayınca Resûlullah dedi ki: “İşte onlar! Al senin olsun.” Sonunda Benî Kaynuka Yahûdilerin bir kısmının gitmesine bir kısmının da Medîne'de kalmasına izin verildi. Abdullah Ubey bir mânada amacına ulaşmış oldu.

Abdullah Ubey b. Selül gibi münafıklar Hz. Muhammed'in muhasara ettiği Nadiroğulları'nı da kışkırtarak ortalığı karıştırmak istediler. Yahûdilere haber göndererek yerlerinden ayrılmamalarını ve kendilerini müdâfaa etmelerini istediler. Sonra da onlara: “Biz sizi asla teslim etmeyeceğiz, eğer savaşırsanız sizinle savaşağız, eğer yurtlarınızdan çıkarsanız biz de sizinle çıkacağız.”⁷⁸⁷ dediler. Onlar da bu söze kandılar ve silahlarını kuşandılar. Fakat 21 günlük muhasara sırasında münafıklardan beklenen yardımı alamayınca teslim olup develerinin alabileceği kadar yükü aldıktan sonra Hayber, Hire ve Sûriye'ye sürüldüler.⁷⁸⁸ Yine Abdullah Ubey ve onun benzeri Hazrecli münâfiklar istediklerine tam

⁷⁸⁴ el-Haşr, 59/11; el-Münâfikûn, 63/1; et-Et-Tevbe, 9/107.

⁷⁸⁵ Bu sayılan kişiler Benî Avf b. Hazrec'den olup Allah'ın düşmanları ve münâfiklardır. Bkz. İbn Hişâm, a.g.e., 442.

⁷⁸⁶ İbn Hişâm, a.g.e., 442-444; Çetiner, Bedrettin, **Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl**, Çağrı yay., 4.B., İstanbul 2013, II, 869.

⁷⁸⁷ el-Haşr, 59/11.

⁷⁸⁸ Benî Nâdir Haybere yerleştiği vakit oranın ehlinde hürmet gördüler. Bundan sonra kalelerini kaybetmeleri nedeniyle asker toplamaya başladılar. Onlardan bazıları ile Beni Vail, Ebû Ammar el-Vâilî, Kays el Vâilî, Ebû'l Hukayk, Ahtap en-Nadrî vb. yahûdiler Müşriklerle işbirliği yaptılar. Hendek gazvesi sırasında bunlara

olarak nail olamasalar da Peygamber ve ashabına karşı kışkırtıcı hareketlerinde kısmen başarıya ulaştılar.

Peygamber (s.a.v.) döneminde münâfikların bitmek bilmeyen bu entrikalarından bir diğeri de şöyledir: Ensardan 12 kişi müminler arasında tefrika sokmak amacıyla bir mescit inşaa ettiler. Bu 12 kişilik münafık grubu Peygambere gelerek hastalık ve ihtiyaç halinde, yağmurlu kış gecelerinde namaz kılmak üzere bir mescit yaptıklarını ve kendisinin de oraya gelip onlara namaz kıldırmasından memnun olacaklarını söyleyince, Resûlullah (s.a.v.) onlara: “Ben şu anda sefer hazırlıkları ile meşgulüm. Ama eğer bu seferimden dönecek olursam inşallah sizin için gelir ve orada size namaz kıldırım.” der. Sefer dönüşü Zî Evân denilen yerde konakladığı sırada bu mescidin müminler arasında bir tefriakaya yol açacağını haber alınca Malik b. Duşum ve Ma'n b. Adiy' den o mesciti yıkmalarını istedi onlar da mescidi yakarak tefrika unsurunu ortadan kaldırdılar.⁷⁸⁹

Allah Teâlâ; Zarar vermek, küfretmek ve mü'minlerin arasına tefrika sokmak için yaptıkları mescitte namaz kılanları gözetlemek üzere bekleyen münafıkların yaptıklarına şahit olduğu gibi Yahûdileri kışkırtan, savaşağız diyerek bütün savaşlarda hem peygamber'i hem de Yahûdileri kandıran Ebû Amir Ebû Hanzala gibi münafıkların yaptıklarına şahittir.

AllahTeâlâ Hz. Hûd'un müşriklerin şirk koştuklarından uzak olduğuna⁷⁹⁰ şahittir. Hz. Hûd kavmini Allah'ı birlemeye, onu tasdik etmeye ve putlardan arınmaya çağırduğında Onlar, Hz. Hûd'a putlara yaptığı kötü ithamlardan dolayı delilik musallat olduğunu düşündüler. Hz. Hûd ise onlara: “Ey kavmim Allah'ı kendime ve size şahit tutuyorum ki sizin Allahâ ibâdet konusunda ortak koştuğunuz şeylerden ben uzağım.”⁷⁹¹

Hz. Hûd'un, kavminin şahit olmasını isteyip kendisine Allah'ı şahit tutması, onların da Allah'ın ve kulların şahitliğini onayladıkları manasına gelir. Zemahşerî bu âyette geçen “Şâhit tutma” konusunda şunları söylemiştir: “Eğer denilirse ki neden *واشْهَدُوا* dedi de *اشهادكم* demedi? Ona şöyle cevap verilir: Çünkü Allah'ı onların şirk koştuklarından uzak olduğuna şahit tutmak, ondan başka gerçek ilah ve şahit olmadığını göstermek anlamında gerçek ve

---

Kureyza Yahûdileri de katıldı. Fakat savaş sırasında Nuaym b. Mesud'un bunlar arasında çıkardığı fitne nedeniyle Resûlullah ve ashabına galip gelemediler. Bkz. İbn Hişâm, a.g.e., 460

⁷⁸⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*², XIV, 468.

⁷⁹⁰ Hûd, 11/54.

⁷⁹¹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*², XV, 360-361.

doğru bir şâhit tutmaktır. Onları şâhit tutmak ise sadece onların akıllarının azlığını ve dinlerinin küçüklüğünü göstermek amacıyla.⁷⁹²

b-Meleklerin Şehâdeti

Kur'ân-ı Kerim'de Melekler; Allah katında tutulan kayıtlara,⁷⁹³ Allah'ın kendi ilmiyle kitabı peygambere indirdiğine,⁷⁹⁴ O'ndan başka ilah olmadığına,⁷⁹⁵ kıyamet günü bütün ümmetlerin yaptıkları amellere,⁷⁹⁶ Allah'a iftira atanların yalancı olduğuna,⁷⁹⁷ sabah namazına,⁷⁹⁸ kıyamet günü sürücü melekler ile her nefse⁷⁹⁹ şâhitlik etmektedir.

Mukarrebûn melekleri, Allah'ın haramlarından sakınıp, farzlarını edâ eden ve hiçbir şeye zerre dahi zarar vermeyen müminlerin yaptıkları işlerin Allah katında numaralandırılmış illiyyun kitabında kayıt altına alındığına şâhittirler.⁸⁰⁰

Katâde ve Ka'b'den rivâyet edilen bir görüşe göre: "Mü'minin ruhu alındıktan sonra yukarı doğru çıkarılır. Göğün kapıları ona açılır, melekler onu sevinçle karşılar. Sonra onu alıp arşa kadar ulaştırırlar. Arşta o ruh için bir kağıt çıkarılır ve o ruhun da bilgisiyle kıyamet gününde hesaba çekilmekten kurtulacağını beyan eden bir yazı yazılır. Sonra o mühürlenir. Allah'a yaklaştırılmış melekler de buna şâhit olurlar."⁸⁰¹

Melekler Allah'tan başka ilah olmadığına şâhitlik ederler.⁸⁰² Allah, yarattıkları arasında adâleti ayakta tutarak, kendisinden başka ilah olmadığına, bütün varlıkların yaratıcısı olması hasebiyle kendisinden başka hiçbir şeyin gerçek ibâdete lâayık olmadığına şâhitlik etmiştir. Melekler ve ilim sahipleri de Allah'tan başka ilah olmadığına, Allah'tan başkasını rab edinenlerin yalancı olduklarına şâhitlik etmişlerdir. Allah Teâlâ meleklerle tapan, onları Allah'ın kızı olarak düşünen müşriklerin bu innacını reddederek onların tapılacak varlıklar olmayıp Allah'ı birlediklerini beyan etmiştir

Müfessirler, bu âyette zikredilen "Allah şâhitlik etti. Melekler ve ilim sâhipleri de şâhitlik ettiler." ifadelerindeki şâhitliği çeşitli şekillerde tefsir etmişlerdir.

⁷⁹² Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî, **el-Bahru'l-muhît**, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, ve diğerleri., Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût 1993, V, 233.

⁷⁹³ Mutaffifin 83/21.

⁷⁹⁴ en-Nisâ, 4/166.

⁷⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/18.

⁷⁹⁶ el-Gâfir, 40/51.

⁷⁹⁷ Hûd, 11/18.

⁷⁹⁸ el-İsrâ, 17/78.

⁷⁹⁹ Kâf, 50/21; en-Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, **Medârikü't-Tenzîl ve hakâiki't-te'vîl**, thk., Yûsuf Alî Bedîvî, Dâru'l-kelimi't-tayyibi, Beyrût 1998, III, 365.

⁸⁰⁰ et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**¹, XXIV, 206.

⁸⁰¹ et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**¹, XXIV, 206.

⁸⁰² Âl-i İmrân, 3/18.

- a- Bazılarına göre buradaki şahitlikten maksat bilinen bir şeyi haber vermedir. Buna göre Allah'ın şahitliği, kendi varlık ve birliğini haber vermesidir. Meleklerin ve âlimlerin şahitliği ise, Allah'ın kendilerine bildirdiği varlığı ve birliğini haber vermeleridir.
- b- Diğer bazılarına göre ise, Allah'ın şahitliği, kendisinin, mevcûdâtı yaratarak varlığını göstermesidir. Meleklerin ve âlimlerin şahitliği ise Allah'ın gösteren mevcûdâtı görüp bu sebeple Allah'ın varlığını kabul etmeleridir.

Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile tartışmaya giren Hristiyan Necran heyetinin, Hz. isa'ya isnat etmiş oldukları “Allah'ın oğlu” şeklindeki iddialarını reddetmiş, kendisinden başka hiçbir ilahın olmadığını, eşi benzeri ve emsâli bulunmadığını beyan etmiştir. Buna hem bizzat kendisinin hem de meleklerinin ve âlim kullarının şahitlik ettiklerini açıklamıştır.⁸⁰³

2-Yeryüzü Varlıklarının Şehâdeti

Bu başlık; “Genel Olarak Nebî ve Resullerin Şehâdeti”, “İctimâ’î Modellerin Şehâdeti”, “Uzuvların Şehâdeti”; “Müşrik, Münafık, Zâlim ve Ehl-İ Kitabın Şehâdeti”, “Hukuksal İşlemlerde Şehâdet”, “Bireysel Şehâdet” ve “Toplu Şehâdet” olmak üzere yedi alt başlığı ihtivâ etmektedir.

a-Genel Olarak Nebî ve Resullerin Şehâdeti

Burada Kur’ân-ı Kerim’de geçen önemli peygamberlerden Hz. Îsâ’nın, Hz. Mûsâ’nın ve Hz. Muhammed’in şahitlikleri tefsirler ve rivâyetler ışığında ele alınmış ve açıklanmaya çalışılmıştır.

aa-Hz. Îsâ’nın Şehâdeti

Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Îsâ; kendisine ölmeden önce inanacak olan ehl-i kitabın aleyhine,⁸⁰⁴ havârîlerin Allah’a giden yolda kendisinin yardımcıları olup Müslüman olduklarına⁸⁰⁵ şahitlik etmektedir.

Müfessirler *“Ehl-i kitaptan* وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا *hiç kimse yoktur ki, ölmeden ona inanacak olmasın. Kıyamet günü gelince de o, onların*

⁸⁰³ et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*¹, II, 233.

⁸⁰⁴ en-Nisâ, 4/159.

⁸⁰⁵ Âl-i İmran, 3/52.

aleyhinde şahitlik edecektir.” âyeti konusunda İsa’ya ölmeden önce bütün ehli kitabın iman edip etmeyeceği hususunda farklı görüşlere sahip olmuşlardır.

a- Abdullah b. Abbas ve diğer bazıları "ليؤمنن به" ve "قبل موته" ifadelerinde geçen “hû” zamirini Hz. İsa’ya atfederek şöyle izah etmişlerdir: “Ehl-i Kitaptan hiçbir kimse yoktur ki İsa, Deccal’ı öldürmek için tekrar yeryüzüne gönderildiğinde İsa ölmeden önce ona iman etmiş olmasın.” Bu görüş, Hz. İsa’nın yere inmesinden sonra ehl-i kitap olan bütün insanların Hz. İsa’ya iman edeceklerini ve Müslüman olacaklarını bildirmektedir. Kıyamet gününde de Hz. İsa ehl-i kitap için şahitlik edecek, kimin iman edip kimin iman etmediğini bildirecek.⁸⁰⁶

b- Cüveybî ve bazıları “hû” zamirinin ilkinin İsa’ya ikincisini şahsın kendisine atfederek âyeti şöyle izah etmişlerdir: “Yahûdilerden hiçbir kimse yoktur ki, ölümünden önce isteyerek veya istemeyerek İsa’ya iman etmiş olmasın.” Bu görüşe göre yahûdilerin boynu da vurulsa bir yerden de düşerek ölse veya bir yırtıcı hayvan tarafından da parçalanarak ölse mutlaka Hz. İsa’ya iman eder sonra canı çıkar. Hristiyanlar da böyledir.⁸⁰⁷

c- İkrime “hû” zamirinin ilkinin Hz. Muhammed’e ikincisini o şahsın kendisine atfederek şu şekilde bir izahda bulunmuştur: “Ehl-i Kitap olan Yahûdi ve Hristiyanlardan hiçbir kimse yoktur ki o kimse ölümünden önce Muhammed’e iman etmiş olmasın.”⁸⁰⁸

Bazı müfesssrliler birinci görüşü tercih etmişler. O görüşe göre Hz. İsa incek ve indiği vakit bulunan ehl-i kitap ona iman edecek. Onlar böylece Hz. Muhammed’i de tasdik etmiş olarak Müslüman olacak ve kıyamet günü de İsa onların iman ettiği yönünde lehlerinde şahitlik yapacaktır. Birinci görüşü tercih edenler ikinci görüşü şöyle eleştirmişlerdir: “Kendileri ölmeden önce İsa’ya hakkıyla iman etmiş iseler Hz. Muhammed’e de iman etmiş olurlar ki bu durumda ehl-i kitaba islam muamelesi tatbik edilir. Halbuki bütün Müslümanlar, Hz. Muhammed’e ve onun Allah katından getirdiklerine iman etmeden önce ölen bir ehl-i kitaba Müslüman muamelesi yapılamayacağı hususunda ittifak etmişlerdir.”⁸⁰⁹

d- İlk zikredilen “hû” zamirinin Allah’ı işaret ettiği de söylenir.⁸¹⁰

Sonuç olarak ya Hz. İsa ya Hz. Muhammed ya da Allah Teâlâ kıyamet günü ehl-i kitabın iman edip etmediklerine şahitlik edeceklerdir.

⁸⁰⁶ et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*¹, V, 664-676.

⁸⁰⁷ et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*¹, V, 664-676.

⁸⁰⁸ et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*¹, V, 664-676.

⁸⁰⁹ et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*¹, V, 664-676.

⁸¹⁰ ez-Zemahşerî, a.g.e., 271.

ab-Hz. Mûsa'nın Şehâdeti

Kur'ân'da Yahûdilerin inkâr ettiği kitabın bir benzerine onların içlerinden birisinin şahitlik ettiği belirtilmiştir. Bu şahitlik eden kişinin kim olduğu müfessirler arasında ihtilaf konusu olmuştur.⁸¹¹

Bazı müfessirlere göre zikredilen kişi Hz. Mûsa, diğerlerine göre Abdullah b. Selam'dır.⁸¹² Kur'ân'ın benzerinden maksat ise Tevrat'tır.

Mesrûk ve Şâ'bî, âyette zikredilen “İsrailoğullarından bir şahit” den maksadın Hz. Mûsa olduğunu, Hz. Mûsâ'nın Tevrat'ın hak bir kitap olduğuna dair şahitlik ettiğini, böylece Tevrat'ın benzeri Kur'ân'ın da hak bir kitap olduğunu tasdik ettiğini söylemişler. Görüşlerine delil olarak da bu sûrenin Mekke'de nâzil olduğunu zikretmişlerdir. Zîra Mekke döneminde Yahûdilerle muhatap olunmamıştır.

Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Abbas, Mâlik b. Enes, Mücâhid, Dahhak, Katâde, İkrime'ye göre âyette zikredilen “şâhit”ten maksat, Medîne'de ki ilk Müslüman olan Yahûdilerden Abdullah b. Selam'dır. Nitekim Buhâri, Sa'd b. Ebi Vakkas kanalıyla naklettiği hadîste onun şöyle söylediğini rivayet eder: “Ben Resûlullahın yeryüzünde yürüyen herhangi bir kimse için, bu cennetlik dediğini duymadım. Ancak, Abdullah b. Selam için dediğini duydum. “İsrâiloğullarından bir şahit de bu Kur'ân'ın benzerine şahitlik etmiş” âyeti de onun hakkında nâzil olmuştur.⁸¹³

Zikredilen kişi ister Abdullah b. Selam isterse Hz. Musa olsun âyette ifade edilen “O'nun bir benzerine şahit olmaları” onu iyice anadıkları; dilleriyle, yazılarıyla tahrife maruz bırakmadıkları anlamına gelir. Onlar Tevrat'ın gerçek özüne böylece şahit olup, gözetip koruduklarından dolayı diğer Yahûdiler gibi müjdelenen peygamber ve ona inen kitabı inkâr etmemişlerdir.

---

⁸¹¹ el-Ahkâf, 46/10.

⁸¹² Abdullâh b. Selam, Medîne'de bulunan bir Yahûdiydi. Diğer Yahûdiler onu “En hayırlımız ve en hayırlımızın oğlu, en üstünümüz ve en üstünümüzün oğlu.” şeklinde tasvir ederlerdi. Resûlullah Medîne 'ye hicret ettiğinde ona kıyamet âmetlerinin ilki, cennette yiyecek il yiyecek ve çocuğun anneye ya da babaya çekmesinin nedeni hakkında sorarak aldığı cevaplar karşısında Müslüman olmuş. Böylece ilk Müslüman olan Yahûdi ünvanını almıştır. Bkz. el-Buhâri, Menâkıbu'l-ensâr, 51.

⁸¹³ el-Buhâri, Menâkıbu'l-ensâr, 19.

ac-Hz. Muhammed'in Şehâdeti

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed (s.a.v.); risâletini tebliğ ettiğine,⁸¹⁴ Hz. Musâ'ya verilen hükme,⁸¹⁵ kıyâmet gününde islam ümmetine⁸¹⁶ ve kıyâmet gününe⁸¹⁷ şehâdet etmektedir.⁸¹⁸

Müfessirlere göre وَشَٰهِدٍ وَمَشْهُودٍ “Şahid ile meşhûda kasem ederim ki”⁸¹⁹ ayetinde geçen “Şâhit” ten kastedilen manalardan birisi de Hz. Muhammed'dir. “Meşhud” dan kasıt ise diğer peygamberlerdir. Bu hususa da şu âyette işâret edilmektedir: “Kıyâmet gününde her ümmetten bir şâhit (peygamber) getirdiğimizde...”⁸²⁰ Neseî'ye göre bu ayette geçen şâhiden kasıt; o gün hazır olup kıyâmeti gören mahlûkatın tamamıdır. Meşhud ile kasıt o günde şaşkınlık veren şeylerdir.

Bu âyetle ilgili diğer görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Hem “Şâhid” hem “Meşhûd” kelimelerinin شَٰهِدٍ (bir yerde hazır olmak) kökünden türetildiğini varsayanların görüşleri:
  - a- Şâhitten maksat, kıyâmet gününde toplanıp bir araya gelecek olan melek, insan ve cin gibi varlıklardır. Meşhûd'dan maksat ise toplanma zamanı ve yeri olan kıyâmet günüdür. Nitekim şu âyet kıyâmet gününün bu sıfatını beyân etmektedir: “O, insanların toplandıkları bir gündür. O gün herkesin göreceği bir gündür.”⁸²¹
  - b- Şâhit kelimesinden maksat, melekler; meşhûd kelimesinden maksat ise Cuma günüdür. Melekler o günde hazır bulunurlar.
  - c- Şâhit kelimesinden maksat hacılar; meşhûd kelimesinden maksat ise Arefe günüdür. Hacılar o günde Arafat'ta bir araya gelirler.
  - d- Şâhit kelimesinden maksat Mina ve Müzdelife'de bir araya gelen hacılar, meşhud kelimesinden maksat ise kurban bayramıdır.

⁸¹⁴ el-Kasas, 28/75.

⁸¹⁵ el-Kasas, 28/44.

⁸¹⁶ el-Müzzemmil, 73/15.

⁸¹⁷ el-Fetih, 48/8.

⁸¹⁸ el-Buruc, 85/3.

⁸¹⁹ el-Buruc, 85/3.

⁸²⁰ en-Nisâ, 4/41.

⁸²¹ Hûd, 11/103.

- e- Şâhit kelimesinden maksat, toplanıp bir araya gelenlerdir. Meşhud kelimesinden maksat ise kendisinde büyük toplantılar olan her gündür.
- 2- Hem “Şâhit” hem “Meşhûd” kelimelerinin شهادة (Şâhitlik etmek) kökünden türetildiğini varsayanların görüşleri:
- a- Şâhit kelimesinden maksat, Allah teâladır. Meşhûd kelimesinden maksat ise tevhid inancıdır. Şu âyet-i kerîme bu hususu beyân etmektedir: “Allah kendisinden başka ilah olmadığına adâleti ayakta tutarak şâhitlik etti...”⁸²²
- b- Şâhitten maksat, peygamberler; meşhûddan kasıt Hz. Muhammed'dir. Bu huşu da şu âyet-i keirmede beyân edilmektedir: “Kıyâmet gününde her ümmetten bir şâhit getirirken...”⁸²³
- c- Şâhitten kasıt Hz. Muhammed, meşhûddan kasıt peygamberlerdir. Buna da şu âyet delildir: “...Seni de bunların üzerine şâhit getirdiğimizdehalleri ne olacaktır?”⁸²⁴
- d- Şâhit kelimesinden maksat amel defterini yazan melekler, meşhûd kelimesinden maksat ise dinin yüklediği vazifeleri yapmakla mükellef olan kullardır. Bu hususta şöyle buyrulmaktadır: “Herkes o gün kendisini bir sevkeden ve bir de şâhit (günah ve sevaplarını yazan melekler) ile beraber gelecektir.”⁸²⁵
- e- Şâhitten kasıt insan âzaları, meşhûddan maksat ise insanın kendisidir. Allah Teâlâ bu hususta şöyle buyurmaktadır: “Kıyâmet günü onların dilleri, elleri ve ayakları yaptıklarına şâhitlik edeceklerdir.”⁸²⁶
- f- Şâhitten maksat Hz. Îsâ, meşhûddan maksat ise onun ümmetidir. Bu hususta şöyle buyrulmaktadır: “Ben onlara sadece bana emrettiklerini söyledim benim ve sizin rabbiniz olan sadece Allah'a ibâdet edin, dedim. Aralarında olduğum sürece onlara şâhit idim. Fakat ne zaman ki benim görevim bitti o zaman artık onları sen gözledin. Sen her şeye şâhitsin.”⁸²⁷

---

⁸²² Âl-i İmran, 3/18.

⁸²³ En-Nîsa, 4/41.

⁸²⁴ En-Nîsa, 4/41.

⁸²⁵ Kâf, 50/21.

⁸²⁶ en-Nûr, 24/24.

⁸²⁷ el-Mâide, 5/117.

- g- Şâhitten maksat Hz. Muhammed'in ümmeti, meşhûddan maksat ise diğer ümmetlerdir. Bu hususta şöyle buyrulmuştur: “Böylece biz, sizin insanlara karşı şâhitler olmanız, peygamberin de size karşı şâhit olması için sizi orta yolu tutan bir ümmet kıldık.”⁸²⁸
- h- Şâhittten maksat, bütün varlıklar, meşhûddan maksat ise Allah teâlâdır. Bu varlıklar, Allah'ın varlığını gösteren şâhitler ve delillerdir.
- i- Şâhitten maksat günler ve geceler, meşhûddan maksad ise insanoğlunun amelidir. Günler ve geceler insanoğlunun amelîne şâhitlik edecektir.
- 3- İki kökten de türetilebileceğini düşünenlere göre şâhitten kasıt: Cuma günü, Arefe günü, Hz. Muhammed (s.a.v.), insanlar, Allah Teâlâ, kurban bayramı; meşhûddan maksat: Arefe günü, kıyamet günü ve Cuma günüdür.

b-Toplumsal Modellerin Şehâdeti

Bu başlık altında Allah'a hâlis kul olan, O'ndan başka ilâh olmadığına inanan ve Hakk'a şâhitlik eden “Allah'ın Hâlis Kullarının Şehâdeti”, “Adâlet Sâhiplerinin Şehâdeti”, “Namaz Kılanların Şehâdeti”, “İsâ'ya inananların Şehâdeti”, “Mü'minlerin Şehâdeti”, “Şehitlerin Şehâdeti” incelenecektir.

ba-Allah'ın Hâlis Kullarının Şehâdeti

Allah'ın hâlis kullarının şehâdeti, boş ve yararsız söze îtibar etmemek ve yalan yere şâhitlik etmemekle gerçekleşir.⁸²⁹ Onların yalan yere şâhitlik etmeme davranışı, tefsirciler tarafından farklı yorumlanmıştır. Meselâ; Dahhak ve İbnu Zeyd bunu “Allah'a ortak koşmazlar” şeklinde yorumlamıştır. Bu yoruma göre kelime-i şehâdet getiren herkes Allah'a ortak koşmadığını beyan ettiğinden dolayı yalan yere şâhitlik yapmadığını ve hakkın yanında olduğunu göstermiş olmaktadır. İbn Cüreyc bu ifadeyi “Yalan söylemezler” şeklinde yorumlarken, Mücâhid “Şarkı dinlemezler” olarak yorumlamıştır. Taberî ise mananın “Bâtıl bir şeye şehâdet etmezler.” şeklinde olduğunu ve bu ifâdenin bütün îzahları kapsadığını söylemiştir.

“Yalan yere şâhitlik etmezler” ifâdesiyle Allah'ın hâlis kullarının; yalan söyleyen, günah işleyen ve dini köreltmeye çalışanlarla karşılaşmak ya da onlarla bir arada bulunmaktan kaçınarak dinlerini korumaya çalıştıkları kastedilebilir. Çünkü bâtıla şâhit olmak ve orada

⁸²⁸ el-Bakara, 2/143.

⁸²⁹ el-Furkân, 25/72.

hazır bulunmak ona katılmak gibidir. Bu yüzden şeriatın bakılmasına izin vermediği şeylere bakanlar için “Ona bakanlar o günahı yapanlar gibidir.” denilir. Çünkü onların o günahın işlendiği yerde bulunmaları ve ona bakmaları ona rıza gösterdiklerinin delili, onun varlığının ve artmasının sebebidir.⁸³⁰

Katâde’ye göre “Yalan yere şahitlik etmezler” den maksat batıl ile birlikte bulunmazlar; İbn Hanefiyye’ye göre eğlence ve şarkıdan uzak dururlar; Mücâhid’e göre müşriklerin bayramlarına katılmazlar.⁸³¹ demektir.

Nihâî olarak hâlis müminlerin şehâdeti yalandan uzak durarak, boş ve gereksiz laflardan sakınarak, Allah’ın vahdâniyet ve birliğini tanımayanlarla yan yana bulunmayarak, şeriatın izin verdiğini yapıp yasakladığından kaçınarak ve dâimâ Hakkın yanında bulunarak gerçekleşir.

bb-Adâlet Sâhiplerinin Şâhitliği

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerim’de boşanılan hanımların bekleme süreleri (3 âdet-kur) tamamlandığında artık onların örfü uygun olarak tutulmasını ya da örfü uygun olarak bırakılmasını ve buna da Allah için adâleti ayakta tutacak iki âdil şâhit tutulmasını emretmiştir.⁸³²

Âyet-i kerimede: “İçinizden adâlet sahibi iki kişiyi, yaptıklarınıza şâhit tutun.” buyruluyor. Burada ifade edilen adalet sahibinden maksat dindarlıklarına ve emânetlerine sadık olmalarına güvenilen kimselerdir. Süddî’ye göre yapılan işlerden maksat ise hem boşama hem de kadını tekrar geri alma işidir. Abdullah b. Abbas da aynı şeyi söylemektedir. Buna göre hanımını bir ya da iki talakla boşayan kişi, iddeti bitmeden onu tekrar geri almak isterse veya iddetini tamamlatarak onu boşamak isterse buna dair iki kişiyi şâhit tutması lâzımdır.

Atâ diyor ki: “Evlenmede de boşanmada da tam olarak boşanmayan hanımı geri almakta da âdil olan iki şâhit gerekir.” Yani erkek üç aylık iddet süresi içerisinde geri dönecek olursa iki adil şâhidin tutulması gerektiği gibi geri dönmeyip onu boşayak olursa da şâhit tutulması gerekir.

⁸³⁰ ez-Zemahşerî, a.g.e., 753.

⁸³¹ ez-Zemahşerî, a.g.e., 753.

⁸³² et-Talak, 65/2; el-Bakara, 2/230-232.

bc-Namaz Kılan ve Âhirete İnananların Şehâdeti

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de kendi azabından sakınan, kıyâmet gününe inanan, mahrum ve dilenci için mallarında sorumluluk taşıyan, nâmuslarını koruyan, emânet ve sözlerine sâdık, namazlarında devamlı, şâhitliklerini hakkıyla yerine getiren kimseleri; hırslı, sabırsız, cimri ve herşeye sızlanan kâfir ve müşriklerden ayırmıştır.⁸³³

Bu kimseler şâhitlik yapmaya çağrıldıkları vakit o şâhitliği dosdoğru yaparlar, değiştirip bozmazlar. Dindeki hassâsiyetlerini ortaya koymak ve Müslümanların haklarını korumak için yakın akrabaya, güçlüye, zayıfa itibar etmeksizin hâkim katında şâhitliklerini dosdoğru yaparlar.⁸³⁴

bd-İsâ'ya İnananların (Havâriilerin) Şehâdeti

Havâriiler gönüllerinin tatmin olması ve İsâ'nın doğru söyleyip söylemediğinden emin olmak için ondan bir sofrayı indirmesini istediler ve bu mucizeyi gelecek nesillere aktarmak için, buna çıplak gözle şâhit olmayı dilediler.⁸³⁵

Burada havâriilerin şâhit olmalarından maksat; Allah'ın her şeye kâdir olduğunu yakînen öğrenmek, Allah'ın gönderdiği bir peygamber olduğuna dair İsâ'nın söylediği sözlerde doğru söylediğini bilmek, Allah'ın birliğine, kudretine bir delil ve mucize olmak üzere, bütün duyu organlarıyla şüpheye mahal vermeyecek şekilde gökten inecek sofraya şâhitlik etmek istemeleridir.⁸³⁶

be-Müminlerin Şehâdeti

Allah Teâlâ; Kur'ân-ı Kerim'de, akıllı olan ve hâdiseleri can kulağıyla dinleyip ona şâhit olanlar için bir ibret olduğundan söz etmiştir.⁸³⁷

“Elbette bunda, içinde bir kalb taşıyan veya zihnini derleyip toplayarak hâdiselere şâhit olan kimseler için alacak bir ders vardır.”⁸³⁸ Âyetinde geçen “Hâdiselere şâhit olan” ifadesi çeşitli şekillerde izah edilmiştir:

Dahhâk'a göre bundan maksat, “Kalbi uyanık” kimsedir. Katâde'ye göre ise bundan maksat, “Ehl-i Kitap” tır. Zîra onlar kitaplarında okudukları Hz. Muhammed'in sıfatlarının

⁸³³ el-Me'âric, 70/19-35.

⁸³⁴ en-Neseî, X, 392; et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*¹, VII, 430.

⁸³⁵ Mâide, 5/114

⁸³⁶ en-Neseî, a.g.e., III, 475

⁸³⁷ Kâf, 50/37

⁸³⁸ Kâf, 50/37

şâhitleridir. Ebû Sâlih'e göre ise bundan maksat, "Mümin" dir. Zîra o, Kur'ân'ı işitir ve onun hak kitap olduğuna dair şâhittir. Neseffî'ye göre zakâsıyla hazır olan, demektir. Çünkü zihnini vermeyenler orada yok gibidir.⁸³⁹

bf-Şehitlerin Şehâdeti

Kurân-ı Kerim'de Allah'a ve resûlüne itaat edenlerin; Allah'ın nimet verdiği nebîler, sıddıklar, Allah'ın birliğine şâhit olarak onun yolunda ölenler ve sâlihler ile birlikte olduğundan söz edilmektedir.⁸⁴⁰ Allah yolunda öldürülenlere "Şehit" denilmesi onların, ölünceye kadar, Allah'ın haklı olduğuna dair doğru bir şâhitlikte bulunmalarından dolayıdır.

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا

*"Allaha ve Peygambere itaat edenler, Allahın nimetlerini bağışladığı kimselerden olacaklardır: peygamberler, hakîkatten hiç sapmamış olanlar, hakîkate (hayatlarıyla) şâhitlik yapanlar ve dürüst ve erdemli olanlar: işte böylelerinin ki ne güzel birlikteklik(ler)dir!"*⁸⁴¹

Âyeti kerimesinde geçen "الشهداء" kelimesini birçok müfessir,⁸⁴² "Allah yolunda ölmek-şehit olmak" olarak yorumlarken Muhammed Esed ve bazı müfessirler⁸⁴³ "Hakka tanık olan şâhitler" olarak yorumlamıştır. Nazmu'd-Dürer sahibi el-bekâî de bu âyette geçen "الشهداء" kelimesini, üstün vasıflı insanlardan ve kutsal yerlerden bir an olsun uzak kalmayan, çözümleri ile insanlarla, bilgi ve anlayışıyla AllahTeâlâ ile beraber olan kimseler olarak açıklamıştır.⁸⁴⁴

Kur'ân-ı Kerim'de geçen "şehid" ve "şühedâ" kelimelerinden hiçbirisi subût-i kat'î derecesinde şehit olmaya delâlet etmez. Dört âyette şehit mânasında ele alınan⁸⁴⁵ ve "şehit" in

⁸³⁹ en-Neseffî, a.g.e., IX, 599

⁸⁴⁰ en-Nisâ, 4/69

⁸⁴¹ Bkz. en-Nisâ, 4/69; Esed, Muhammed, **Kur'ân mesajı**, trc. Câhit Koytak-Ahmed Ertürk, İşâret yay. İstanbul 2002, 153.

⁸⁴² et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**¹, XX, 262.

⁸⁴³ Esed, a.g.e., 153; Eker, a.g.e., 31; Ünal, a.g.e., 378, 380; Ece, a.g.e., 630.

⁸⁴⁴ el-Bikâ'î, a.g.e., V, 320.

⁸⁴⁵ "Allaha ve Peygambere itaat edenler, Allahın nimetlerini bağışladığı kimselerden olacaklardır: peygamberler, hakîkatten hiç sapmamış olanlar, hakîkate (hayatlarıyla) şâhitlik yapanlar ve dürüst ve erdemli olanlar: işte böylelerinin ki ne güzel birlikteklik(ler)dir!" Bkz. en-Nisâ, 4/69; Esed, a.g.e., 153.

...(Bu.) Allah'ın, imana erenleri seçip ayırması ve aranızdan hakîkate (hayatları ile) şâhitlik yapanları seçmesi içindir -çünkü Allah, zâlimleri asla sevmez." Bkz. Âl-i İmrân, 3/140; Esed, a.g.e., 116.

"Allah'a ve resullerine iman edenler, evet işte onlardır Rabbinin nezdinde sıddıklar ve Hakka şâhitlik edenler!" Bkz. el-Hadîd, 57/19; Yıldırım, Suat, **Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli**, Işık yay., İstanbul 2007, 539.

... Peygamberler ve şâhitler getirilir. Haklarında tam adaletle hükmedilir ve onlara asla haksızlık yapılmaz." Bkz. ez-Zümer, 39/69.

çoğulu olan “şühedâ” kelimesi, bâzı müfessirlerce şehit olarak yorumlanmıştır. Diğer bazılarına göre ise bu âyetlerde yer alan “şühedâ”; topluma örnek model olan, yeryüzünde Allah’ın vahdaniyetini müşâhade eden, hakka şâhitlik eden seçkin insanlar veya âhirette diğer ümmetlere şâhitlik edecek islam ümmeti manasındadır.⁸⁴⁶

Kummî yaptığı Kur’ân tefsirinde Nisâ 69’u şu şekilde açıklamıştır: Nebîlerden maksat Hz. Muhammed ve onun soyu, sıddıklardan maksat Hz. ali, şehitlerden maksat Hz. Hasan ve Hüseyin, sâlihlerden maksat ümmet-i Muhammed, “Onlar ne güzel arkadaştır”dan maksat Hz. Muhammed’in akrabaları ve hısımlarıdır.⁸⁴⁷

c-Uzuvların Şehâdeti

Bu başlık altında insanların yaptığı amellere bu âlemde şâhitlikte bulunan ve öteki dünyâda amellerin karşılığının eksiksiz verilmesi için bu şâhitliği yerine getirecek olan “Deri, Kulak ve Gözlerin Şehâdeti” ile “Dil, Ayak ve Ellerin Şehâdeti”ne değineceğiz.

ca-Deri, Kulak ve Gözlerin Şehâdeti

Kur’ân-ı Kerim’de yaptıkları şeylerin çoğunu Allah’ın bilmediğini zanneden kâfirler aleyhinde şâhit olarak deri, kulak ve gözlerin konuşTURULACAĞI belirtilmiştir.⁸⁴⁸ Bu âyetlerin sebab-i nüzulüne bakıldığında bazı hadîs kitapları ve sebe-i nüzul kitaplarında aynı olayın değişik anlatımlarına rastlanır. Onlardan birisi olan Buhârî’nin Abdullah b. Mes’ûd’dan rivâyetine göre: Karın yağları çok (şişman), kalplerinin anlayışı kıt iki Kureyşli ve Sakif’ten bir hısımları veya iki Sakifli ve Kureyş’ten bir hısımları bir evde oturmuş konuşuyorlardı. Birbirlerine: “Ne dersin acaba Allah bizim sözlerimizi duyuyor mudur?” dediler. Birisi: “Hehalde bazısını duyar bazısını duymaz.” dedi. Diğer: “Eğer bir kısmını duyuyor idiyse hiç şüphesiz hepsini duyar ya da açıktan söylediğimizi duyuyorsa gizli söylediklerimizi de duyar.” dedi. Bunun üzerine “Siz (bu konuşmanız içerisinde) kulaklarınız, gözleriniz ve derilerinizin sizlere şâhitlik edeceğini hiç düşünmediniz...” âyeti indi.⁸⁴⁹

Allah’ın düşmanları cehennem ateşine varınca dünyada işledikleri günahları hakkında gözleri gördüklerine, kulakları işittiklerine, derileri de dokunduklarına dair

⁸⁴⁶ Eker, a.g.e., 31; Ünal, a.g.e., 378, 380; Ece, a.g.e., 630.

⁸⁴⁷ el-Kummî, Ebu’l-Hasen Alî b. İbrâhîm, **Tefsîru’l-Kummî**, tsh. Seyyid Tayyib el-Mûsevî el-Cezâirî, Dâru’l kitâb, Kum 1958, I, 142-143.

⁸⁴⁸ Fussilet, 41/20, 21, 22

⁸⁴⁹ el-Buhârî, Tefsîru’l-Kur’ân, 41/1,2; Müslim, Sıfâtu’l-Münâfikîn, 5; et-Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 41/1

aleyhlerinde şahitlik eder.⁸⁵⁰ Böylece her bir organ işlemiş olduğu fiilin bizzat gözeticisi olarak ona şahitlik eder ve tahammül ettiği bu şahitliği Allah'ın huzurunda edâ etmiş olur.

Eğer organların şehadetinin nasıl olacağı düşünülürse Zemahşerî şöyle cevap vermektedir: “Allah kelâmını ağaçta yaratmakla⁸⁵¹ onu nasıl konuşturuyorsa derileri de öyle konuşturacak. Mahlûkâtı yoktan var eden, sonra onları öldüren ve tekrar diriltip kendi huzurunda toplama kudretine sahip olan Allah'ın derileri konuşturması hiç de garipsenecek bir durum değildir.”⁸⁵²

cb-Dil, Ayak ve Ellerin Şehâdeti

İffetli, hiçbir şeyden habersiz mümin kadınlara zinâ isnat ettikten sonra işledikleri bu günahı dönüp onu itiraf etmeyenlerin ağızları mühürlenecek ve onların yaptıklarına elleri, ayakları ve dilleri şahit olacaktır.⁸⁵³

Kıyâmet günü müşrikler; ailesi, kabilesi ve akarabaları kendi aleyhlerinde şahitlik yaptıkları halde kendilerinin müşrik olmadığına yemin ederler.⁸⁵⁴ Bununla ilgili Sâid b. Cübeyr 'den nakledilen Taberî'deki rivâyet şu şekildedir: “Resûlullah şöyle buyurdu: “Kıyâmet günü, kâfire yaptığı amel gösterilir. Kâfir onu inkâr ve tartışmaya girişir. Ona: “Şunlar senin komşuların, senin aleyhinde şehâdette bulunuyorlar.” denir. Kâfir: “Onlar yalan söylüyorlar.” der. Ona: “Âilen, eşin dostun da böyle söylüyorlar.” denir. O da: “Onlar da yalan söylüyorlar.” der. Kâfirlere yemin ettirilir. Onlar yemin ederler. Sonra Allah onları sağır yapar. Elleri ve ayakları aleyhlerine şahitlik eder. Onlar da cehennem azabına atılırlar.”⁸⁵⁵

Kurân-ı Kerim'de özellikle dünyadayken ağızlarıyla Allah'ı inkar eden müşriklerin kıyâmet gününde ağızlarının mühürleneceğini ve isyanlarının elleri tarafından bildirileceği, ayaklarının da şahit olacağı haber verilmiştir.

d-Müşrik, Münâfık, Zâlim ve Ehl-i Kitab'ın Şehâdeti

Bu başlık altında; cihâda çıkma hususunda ağır davranan münâfıklar, Allah'a ortak koşan ve ona kızları isnât eden müşrikler, birbirlerini rab edinen ehl-i kitap, Allah'ın Tevrat'ta kendilerinden aldığı sözü bozan İsrâiloğulları, Tevrat üzerine gözetici olan Yahûdi bilginler

⁸⁵⁰ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*¹, VII, 254.

⁸⁵¹ el-Kasas, 28/30.

⁸⁵² ez-Zemahşerî, a.g.e., 967.

⁸⁵³ en-Nûr, 24/24; Yâsîn, 36/65.

⁸⁵⁴ ez-Zemahşerî, a.g.e., 868.

⁸⁵⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*¹, VI, 132.

ve râbbânîler, dinlerinin eski olması hasebiyle daha üstün olduklarını iddia eden zâlimler kimseler incelenmiştir.

da-Münâfıkların Şâhitliği

Müminlerin içlerinden cihâda çıkma hususunda ağır davranan ve kendilerine uyanların da ağır davranmalarına sebep olan münâfıklar,⁸⁵⁶ savaşa gidenlerin başına hezîmet, yaralanma ve öldürülme gibi bir mûsibet geldiği zaman: “Allah bana lütufta bulundu da onlarla birlikte savaşta bulunmadım ve benim başıma belâlar gelmedi.” der. Allah Teâlâ, müminlerin içlerinden olan, onlara benzemeye çalışan, savaşlarda ise onları yalnız bırakan bu nifak grubunun tutumunu Peygamber ve ashâbına bu âyetle tavsif ederek onlara karşı tedbir almalarını sağlamak istemiştir. Münâfıkların bu tutumunun sebebi, Allah Teâlâ’ın kendi yolunda savaşan mü’minlere va’d ettiği sevâbı talep etmemeleri ve onun azabından sakınmamalarıdır.⁸⁵⁷

“İçinizden bir kısmı var ki, pek ağır davranır. Eğer size bir felâket erişirse: ‘Allâh bana lutfetti de onlarla beraber bulunmadım.’ der.” (Nîsa 4/72) âyetindeki “şehit” kelimesi ş.h.d kökünün temel anlamı olan hazır bulunmakla irtibatlı olarak savaşa gitmek, ona şâhit olmak ve orada bulunmak anlamalarına gelir. Çünkü münâfıklar müminlerle savaşta birlikte bulunmamayı bir kurtuluş gibi sayarken “şehit” kelimesini kullanmışlardır. Doğal olarak “şehit” kelimesi bu bağlamda değerlendirildiğinde sadece savaşta “ölen” kimseyi değil, savaş sırasında orada hazır bulunan kimseyi de “şehid” kapsar.

db-Müşrikler ve Müşriklerin Yardımcılarının Şehâdeti

Kur’ân’ı Kerim’de meleklerin yaratılışına şâhit olmadıkları halde onları Allah’ın kızları diye niteleyen müşrikler,⁸⁵⁸ Allah’ın haram kılmadığı bazı şeyleri haram kıldığına,⁸⁵⁹ kendilerinin küfür içinde olduğuna,⁸⁶⁰ Allah ile birlikte başka ilahların olduğuna,⁸⁶¹ Hz. İbrâhim’in ortak koştukları putlarından beri olduğuna şâhitlik ederler.⁸⁶²

Müşrikler Allah’ı takdis eden, tesbih eden ve kulları olan melekleri O’nun kızları olarak kıldılar. Oysa onlar meleklerin yaratılışına şâhit tutulmamışlardı. Cehâletleri sebebiyle

⁸⁵⁶ en-Nîsa, 4/72

⁸⁵⁷ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*¹, III, 40

⁸⁵⁸ ez-Zuhrûf, 43/19

⁸⁵⁹ el-En’âm, 6/150

⁸⁶⁰ et-Et-Tevbe, 9/17

⁸⁶¹ el-En’âm, 6/19

⁸⁶² Hûd, 11/54

yalan söylediler. Dünyada onların yaptıkları bu bâtıl şahitlik âhirette sorulacak ve onlardan şahitlikleri için deliller getirmeleri istenecektir. Fakat delil bulamayacaklardır.⁸⁶³

Müşrikler, Allah'a çocuk ve iki türün en değersiz (kadını) isnat edip, Allah'ın en faziletli⁸⁶⁴ kulları olan meleklerin O'nun kızları olduğunu iddia ettiler. Böylece kızları küçümseyen ve aşağılayan müşrikler üç çeşit küfür işlemiş oldular.⁸⁶⁵

Burada müşriklerin şahitliği melekler hakkındaki uydurma ve yalan ifadedir. Çünkü onların bu iddialarını doğrulayıcı ne bir haber elde ettiler, ne Allah onlara bunu bildirdi, ne de onu bilecek bir istidlal yöntemi bulabildiler. Geriye kalan tek yol ise onların yaratılışına şahit olmaktır.⁸⁶⁶ Onlar da meleklerin yaratılışında bulunmuş gibi onların kız olduğuna şahitlik ettiler.

dc-Ehl-i Kitab'ın Şehâdeti

Allah Teâlâ Kurân-ı Kerim'de ehl-i kitaptan; Allah'tan başkasına kulluk etmemeyi, ona hiçbir şeyi ortak koşmamayı ve Allah'ı bırakıp birbirlerini rab edinmemelerini istedikten sonra, bu emirlerden yüz çevirmeleri halinde, Hz. Muhammed ve ümmetinden onları Allah'ın bu emirlerine boyun eğdiklerine şahit tutmalarını istemektedir.⁸⁶⁷

Peygamber ve ümmetinin ehl-i kitabı, kendilerinin Allah'a boyun eğdiklerine ve Müslüman olduklarına şahit tutmaları şu manaya gelir: "Kendi tarafınızdan şahit olduğunuz hüccet ve deliller sizi de bağlar, dolayısıyla sizin de gerçekleri itiraf etmeniz gerekir. Tıpkı birbiriyle güreşen iki güreşçiden gâlip gelen tarafın mağlup tarafa: "Artık galip gelen tarafın kim olduğunu itiraf et ve bana seni yendiğim gerçeğini teslim et." demesi gibi.⁸⁶⁸

de-İsrâiloğulları'nın Şehâdeti

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de Yahûdilerden, Birbirlerini öldürmeyecekleri, yurtlarından çıkarmayacaklarına dair söz almış, onlar da bu anlaşmaya şahitlik etmişti.⁸⁶⁹

⁸⁶³ et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**¹, XX, 567

⁸⁶⁴ Mûtezile'ye göre böyledir. Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın bazı beşer kulları meleklerden daha faziletlidir. Bkz. ez-Zemahşerî, a.g.e., thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd ve diğerleri, V, 433

⁸⁶⁵ ez-Zemahşerî, a.g.e., thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd ve diğerleri, V, 433

⁸⁶⁶ ez-Zemahşerî, a.g.e., V, 434

⁸⁶⁷ **قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِّنْ دُونِ اللَّهِ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُولُوا** "De ki: "Ey Ehl-i kitap! Bizimle sizin aramızda birleşeceğimiz, müşterek ve âdil şu sözde karar kılalım: "Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim. O'na hiçbir şeyi şerik koşmayalım, kimimiz kimimizi Allah'tan başka rab edinmesin." Eğer bu dâveti reddederlerse: "Bizim, Allah'ın emirlerine itaat eden müminler olduğumuza şahid olun!" deyin." Âl-i İmrân, 3/64

⁸⁶⁸ en-Nesefî, a.g.e., II, 295-296.

⁸⁶⁹ el-Bakara, 2/84.

indirdiği ahkâm ile hükmetmezse işte onlar tam kâfirdirler.”⁸⁷⁴ Bu âyet-i kerimede geçen “(Yahûdi) bilginlerin hepsi (onun hak olduğuna) şâhit idiler.” ifadesini Neseî: “Tevrat’ın içindeki hükümlerin değiştirilmemesi için üzerine gözetici idiler.” olarak yorumlarken,⁸⁷⁵ Taberî: “Onlar, Peygamberlerin Allah’ın kitabıyla hükmettiklerine şâhitlerdir.” şeklinde yorumlamıştır.⁸⁷⁶

Zemahşerî, âyette geçen bilginler ve samimi kulların Allah’ın kitabı (Tevrat) üzerindeki şâhitliğini şu şekilde açıklamıştır: “Rabbânî ve (Yahûdi) bilginlerin Allah’ın kitabına (Tevrat’a) şâhit olmaları ve nebîler tarafından onu korumakla görevlendirilmeleri nedeniyle, tıpkı onların yaptıkları gibi Tevrat’ın hükümleriyle Yahûdilere hükmettiler.”⁸⁷⁷ Yâni, Allah’a kullukta samimi olan Rabbânîler ile Allah’ın indirdiği kitabı iyi bilen âlimlerin Tevrat’a şâhit olmaları demek, tıpkı peygamberler gibi onunla hükmetmeleri, onun hükümlerini ayakta tutmaları ve böylece onu koruyup gözetmeleri anlamına gelir.

dg-Zalim Kimsenin Şehâdeti

İbrahim, İsmâil, İshâk ve Yâkub’un Yahûdi veya Hristiyan olduğunu iddia eden bazı Yahûdiler ve Hristiyanlar, onların bu dinlerden önce de var olduklarına kendi kitaplarında şâhit oldukları halde bu şehâdeti gizleyerek zâlim kimselerden olmuşlardır.⁸⁷⁸

Allah Teâlâ Resûlullah ve sahâbe ile tartışmaya girişen, dinlerinin eski olması hasebiyle daha üstün olduklarını iddia eden Yahûdi ve Hristiyanları kınamakta ve onların, Müslüman olan İbrâhim, İsmâil, İshak ve Yâkub’u Hristiyan veya Yahûdi olarak vasıflandırmalarını şu âyetle reddetmektedir: *أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ أأنْتُمْ أَعْلَمُ أَمْ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ* “Yoksa Siz İbrâhim, İsmâil, İshak ve Yâkub’un ve onun evlatlarının Yahûdi veya Hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi bileceksiniz yoksa Allah mı? Allah’ın, kitabı vasıtasıyla kendisine ulaştırdığı hakikati gizleyenden daha zalim kim olabilir? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁸⁷⁹

Ellerinde bulunan Tevrat ve İncil; İbrâhim, İsmâil, İshak ve Yâkub’un Hristiyan veya Yahûdi olmayıp Müslüman olduklarını zikrettiği halde onlar, gerçeği gizleyerek bu

⁸⁷⁴ el-Mâide, 5/44.

⁸⁷⁵ en-Neseî, a.g.e., III, 344.

⁸⁷⁶ et-Taberî, **Câmi’u’l-beyân**¹, III, 305.

⁸⁷⁷ ez-Zemahşerî, a.g.e., II, 242.

⁸⁷⁸ el-Bakara, 2/140.

⁸⁷⁹ el-Bakara, 2/140.

peygamberlerin Yahûdi veya Hristiyan olduklarını iddia ettiler. Böylece ellerindeki gerçeğe şahitlik ederek hakkı ortaya çıkarmak yerine onu gizleyerek zâlimlerden oldular.

Katâde ve İbn Zeyd'e göre yukarıda zikredilen Bakara 2/140 âyetindeki “Şehâdet”in mânası, Yahûdiler'in yanında Allah tarafından bulundurulmuş bir gerçektir. Bu gerçek de Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve resulü olduğudur. Yahûdiler ise bu gerçeği (şehâdeti) bile bile gizlediler ve Allah tarafından “Zâlimler” olarak vasıflandırıldılar.⁸⁸⁰

e-Hukuksal İşlemlerde Şehâdet

Bu başlık altında, iffetli kadınlara zinâ isnad edip de onların aleyhinde dört şahit getiremeyenlerin, fasık ve yalancı sayılıp onlara ceza olarak seksen değnek vurulması, şahitliklerinin ebediyen kabul edilmemesi ve müminlerin birbirlerine borçlandığı vakit iki adâletli şahit tutmaları, konu edinilmiştir.

ea-Borca ve Alışverişe Şahit Olanlar

Kur'ân-ı Kerim'de yüce Allah müminlere, birbirlerine belirli bir vâdeye kadar borçlandıklarında ya da alışverişte bulduklarında onu yazmalarını ve iki erkek şahit veya bir erkek iki kadın şahit tutmalarını tavsiye etmiştir.⁸⁸¹ Böylece bu âyeti kerîmede Allah teâla bizlere, çeşitli muamelelerimizi yazı ve şahit ile tesbit etmemizi öğretmiş, hayat sistemimizi nasıl tanzim edeceğimizi bildirmiştir.

Müdâyene âyeti olarak da geçen bu borç ve alışveriş âyeti şu şekildedir: *وَاشْتَشْهَدُوا... شَهِدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى وَلَا يَأْتِ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَلَّلْتُمْ فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ...İçinizden iki erkek şahit de tutun! İki erkek bulunmazsa o zaman doğruluklarından emin olduğunuz bir erkek ile iki kadının şahitliğini alın! (Bir erkek yerine iki kadının şahit olmasına sebep) birinin unutulması halinde ikincisinin hatırlatmasına imkân vermek içindir. Şahitler çağırıldıklarında, şahitlikten kaçınmasınlar! Siz yazanlar da, borç az olsun, çok olsun, vâdesiyle birlikte yazmaktan üşenmeyin! Böyle yapmak, Allah katında daha âdil, şahitliği ifa etmek için daha sağlam ve şüpheyi gidermek için daha uygun bir yoldur. Ancak aranızda hemen alıp vereceğiniz peşin bir ticaret olursa, onu yazmamakta*

⁸⁸⁰ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*¹, I, 355.

⁸⁸¹ el-Bakara, 2/282-283.

size bir günah yoktur. Alış veriş yaptığınız zaman da şahit tutun! Ne kâtip, ne de şahit asla mağdur edilmesin. Bunu yapar, zarar verirseniz, doğru yoldan ayrılmış, Allah'a itaatın dışına çıkmış olursunuz. Allah'a itaatsizlikten sakının! Allah size en uygun tutumu öğretiyor. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla bilir. Âyeti kerimede “Erkeklerinizden iki şâhit tutun.” buyrulmaktadır. Burada geçen “Erkekleriniz” ifadesinden maksat Müslüman ve hür olan erkeklerdir. Köleler ve kâfirler bu ifâdenin dışındadır. Onların şâhitlikleri söz konusu değildir. Nitekim Mücâhid bu kelimeyi bu şekilde yorumlamıştır.

Âyet-i kerimede: “Eğer iki erkek bulunamazsa, şâhitlerden kendisine güvendiğiniz bir erkek ve biri unutulunca diğerinin hatırlatması için iki kadın şâhit şâhitlik etsin.” buyrulmaktadır. Burada kendilerine güvendiğiniz şeklinde tercüme edilen (ممن ترضون) ifâdesinden maksat, Rebî b. Enes ve Dahhak'a göre, dinine ve dürüstlüğüne güvenilen kimsedir. Yâni dindar, dürüst, samimi ve ihlaslı şâhitler seçin.⁸⁸²

Bu âyette geçen ve anlamında bir takım değişikliklere neden olan bazı kıraat ihtilaflarına değinmek istiyoruz. Âyette geçen “Kadınlardan biri unutursa diğerinin hatırlaması için ” ان تضل احداهما فتذكر احداهما الاخرى ” âyetinde şu ihtilaflar yer almaktadır:

- a- Hicaz ve Medîne halkı ile Irak halkının bir kısmı bu âyetteki فَتَذَكِّرُ ifâdesini bu şekliyle okumuşlardır. Bu okuyuşa göre anlam şöyle olmaktadır: “Şâyet iki erkek olmazsa bir erkek iki de kadın şâhitlik etsin. Kadınların iki oluşunun sebebi, onlardan birisinin meseleyi toparlayamaması halinde diğerinin ona hatırlatması içindir.”⁸⁸³
- b- Diğer bir kısım âlimler bu âyetteki فَتَذَكِّرُ kelimesini فَتَذَكَّرُ şeklinde okumuş ve mana şu şekilde olmuştur: “...Kadınların iki oluşunun sebebi, onlardan birisinin meseleyi toparlayamaması hâlinde, diğeri onu takviye ederek bir erkek gibi yapması içindir.”⁸⁸⁴
- c- Diğer bir kısım âlimler فَتَذَكَّرُ şeklinde okumuştur. Manası ise şu şekilde olmuştur: “...Eğer kadınlardan biri unutacak olursa diğeri ona hatırlatsın.”⁸⁸⁵

Kıraat farklılıklarından doğan bu anlamları zikrettikten sonra şunu belirtmekte fayda var: Borca şâhit olan kısmen şâhitliğini edâ etme vakti geldiğinde şâhit olmaktan

⁸⁸² et-Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*¹, 172.

⁸⁸³ et-Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*¹, 172-174.

⁸⁸⁴ et-Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*¹, 172-174.

⁸⁸⁵ et-Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*¹, 172-174.

kaçınmaması gerekir. Şa'bî'ye göre çağrılan kimseden başkası olay yerinde yoksa çağrılan kimsenin şahitlik yapması farzdır. Şâyet başka kimse varsa çağrılan kişi şahit olmayı kabul edip etmemekte serbesttir.⁸⁸⁶

eb-Zina İsnâdında Bulunanların Şehâdeti

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de, iffetli kadınlara zinâ isnad edip de onların aleyhinde dört şahit getiremeyenleri fasık ve yalancı addedip onlara ceza olarak seksen değnek vurulması ve şahitliklerinin ebediyyen kabul edilmemesini emretmiştir. İlgili âyet-i kerîmeler şu şekildedir: وَالَّذِينَ يَزُمُونَ الْمُمْحَصَّنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ *“İffetli kadınlara zinâ isnad edip de buna dair dört şahid getiremeyen herkese seksen değnek vurun ve bundan böyle, onların şahitliklerini artık ebediyyen kabul etmeyin. Çünkü bunlar gerçekten fâsıkların ta kendileridir!”*⁸⁸⁷ لَوْلَا جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا *“O iftiracılar dört şahit getirselerdî ya! Şahitlerini getirmediğine göre, onlar Allah katında yalancıların ta kendileri olarak tescil edileceklerdir.”*⁸⁸⁸

Bu âyetler zinâ iftirasında bulunanlar için üç hüküm getirmektedir. Bu hükümlerden birincisi, Zinâ iftirasında bulunan kimse doğru söylediğine dâir dört şahit getiremediği takdirde –eğer isnatta bulunan hürse- ona seksen sopa vurulur. İkincisi, O kimsenin şahitliği bir daha kabul edilmez. Üçüncüsü, O kimse fâsık bir insan olur ve adâlet sıfatını kaybetmiş olur.

Dört şahit getirmesinden maksat; olaya gözleriyle tanık olan dört erkek şahit demektir. Şahitlerin erkek olmaları gerektiğinde ise dört mezhep ittifak halindedir. Zâhiri mezhebinden ibn Hazm, iki kadının bir erkek yerinde olduğuna binâen üç erkeğe iki kadınla, iki erkek dört kadınla, hatta sadece sekiz kadınla zinâda hüküm verilebileceğini savunmuştur.⁸⁸⁹

Kur'ân, aynı zamanda eşlerin birbirlerine zinâ iftirâsında bulunmaları ve bunun ispâtı için dört kere kendilerinin doğru söylediğine yemin edip bir kere de yalancılardan ise

⁸⁸⁶ et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**¹, 172-174.

⁸⁸⁷ en-Nûr, 24/4.

⁸⁸⁸ en-Nûr, 24/13.

⁸⁸⁹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Sa'id, **el-Muhallâ**, İdaretu't-tabâatu'l-munîriyye, Kâhire 1933, IX, 395-396; ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 571.

Allah'ın lânetinin üzerlerine olması için yemin etmelerinden söz eder.⁸⁹⁰ İlgili âyet şu şekildedir: وَالَّذِينَ يَزْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ: “Kendi eşlerine (zina suçu) atan ve kendileri dışında şahidleri bulunmayanlar ise, onlardan da her birinin şahidliği, Allah adına dört (kere yemin) ile kendisinin hiç şüphesiz doğru söyleyenlerden olduğuna şahidlik etmektir.”⁸⁹¹

Bu âyet-i kerîmeler, karısını iffetsizlikle suçlayıp buna dair dört şâhit bulamayan kocalara, kadından ayrılma için bir çare getirmektedir. O çare mülâanedir. Mülâane de şöyle olur: “Halîfe (kadı), karısını zinâ suçuyla suçlayan kocayı ve eşini çağırır. Önce erkekten, şâhitler huzurunda doğru söylediğine dâir dört kere şâhitlik etmesini (yemin etmesini) ister. Beşinci defa da, şayet yalan söylüyorsa, Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını dilemesini ister. Erkek bunları yerine getirirse karısı boş olur. Karısı da bu ithamdan kurtulmak için aynı yolu izlediği takdirde mülâane tahakkuk etmiş olur.”

Mülâane sırasında eşlerin her birisinin dört kere kendi lehine bir kere de aleyhine yapmış olduğu bu şâhitlik, âyeti kerimede yemin etmesi anlamına gelmektedir.⁸⁹²

f-İnsanların Şehâdeti

Bu başlık altında, rabbine karşı nankör olan ve Hz. İbrâhim'e verilecek cezaya şâhitlik etmek üzere hazır bulunan insanlar ile Züleyhânın Hz. Yûsuf'a attığı iftirâyı ortaya çıkaran, akrabalarından birinin yaptığı şâhitliğe yer verilmiştir.

fa-İnsanın Şehâdeti

Kur'ân-ı Kerim, insanların rabbine karşı nankör olduklarına bizzat kendilerinin tanıklık ettiklerini⁸⁹³ bildirmekle birlikte, Hz. İbrâhim döneminde yaşayan bazı insanların, Nemrud'un askerlerinin Hz. İbrâhim'e ceza vermek için onu getirdiklerine şâhitlik ettiklerini haber vermektedir.⁸⁹⁴

Şüphesiz ki insan kendi nankörlüğüne hakkıyla şâhittir. Kendi nefsi aleyhinde şehâdet edecektir.⁸⁹⁵ Katâde ve Ebû Süfyân es-Sevrî, وانه علي ذلك لشهيد âyetindeki انه zamirinin

⁸⁹⁰ en-Nûr, 24/6.

⁸⁹¹ en-Nûr, 24/6.

⁸⁹² el-Cevherî, a.g.e., II, 494; İbn Manzûr, a.g.e., III, 240.

⁸⁹³ el-Âdiyât, 100/7.

⁸⁹⁴ el-Enbiyâ, 21/61.

⁸⁹⁵ en-Nesefî, a.g.e., X, 692.

Allah'a râci' olduğunu söylemişler ve âyeti şöyle îzah etmişlerdir: “Şüphesiz ki Allah, insanın bu nankörlüğüne şâhittir.”⁸⁹⁶

Hız. İbrâhim döneminde yaşayan ve ona verilecek cezâ için orada hazır bulunan insanların şâhitliğine geldiğimizde müfessirler bu olayı şu şeklide açıklamıştır: Hız. İbrâhim, kavminin, putların acizliğini anlamaları için onları kırıp sadece büyüğünü bıraktı. Kavmi büyük put hariç diğer putların kırıldığını görünce, ilhlarımıza bu işi yapan zâlim bir kimsedir, dediler. Bazıları Hız. İbrâhim'in, “Allah'a yemin ederim ki siz dönüp gittikten sonra putlarınıza mutlaka bir tuzak kuracağım.” dediğini işittiği için onu ele verdiler. Bunun üzerine putperest bu kavim şöyle dedi: “Siz İbrâhim'i insanların gözü önüne getirin ki insanlar bizim onu nasıl cezalandırdığımızı görsün ve bundan ibret alsın.”⁸⁹⁷

Nesefî ise bu âyetteki “Belki insanlar şâhitlik ederler” ifâdesinin, insanların onun cezalandırıldığını görüp ibret almaları anlamına geldiğini kabul etmekle birlikte; bu işi onun yapıp yapmadığına şâhitlik etmeleri ve onun aleyhinde delil oluşturabilmeleri anlamına da geldiğini açıklamıştır.⁸⁹⁸ Çünkü Henüz Hız. İbrâhim işlediği şeyi itraf etmediğinden ona ceza vermek için delil bulmak gerekiyordu. Bu yüzden Hız. İbrâhim bu işi işlerken onu bir gören olup olmadığını ortaya çıkarmak için insanlar Nemrud'un askerleri tarafından bir araya toplandı.

fb-Züleyhâ'nın Yakınlarından Birinin Şehâdeti

Allah Teâlâ, Hız. Yûsuf'un kendisini baştan çıkarmak istediğini ve âileye ihânet ettiğini iddia eden Züleyhâ'nın doğru söyleyip söylemediğini tespit etmek için onun âilesinden birine şâhitliği nasip etti. Çünkü bu Züleyhânın iftirasının ortaya çıkması ve Hız. Yûsuf'un beraati için daha uygun olacaktı.⁸⁹⁹

Buradaki şâhidin kim olduğu ve olaya nasıl şâhit olduğu konusunda ihtilaf vardır. Buna göre, Züleyhâ'nın amcasının oğlu olduğunu söyleyenler olduğu gibi beşikteki dayısının oğlu⁹⁰⁰ olduğunu da söyleyenler var. Bazılarına göre şâhitten maksat kapının önünde eşiyile oturan bir kimse iken, diğer bazılarına göre Melîk'in kendisiyle istişare yaptığı bilgin bir

⁸⁹⁶ en-Nesefî, a.g.e., X, 692; et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**¹, IX, 204.

⁸⁹⁷ et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**¹, V, 534-535.

⁸⁹⁸ en-Nesefî, a.g.e., VII, 136.

⁸⁹⁹ ez-Zemahşerî, a.g.e., 511.

⁹⁰⁰ Hız. Peygamber bir hadisinde buyuruyor ki: “İnsanlardan hiçbir çocuk beşikte konuşmamıştır. Yalnız Meryem oğlu îsâ, Fir'avun'un berberinin oğlu, Cüreyc'in oğlu ve Hız. Yûsuf'un iffetine şâhitlik eden beşikteki bebek konuşmuştur.” Bkz. İbn Hanbel, I, 311.

kimsedir. Son bir görüşe göre şâhit tek kişi olmayıp Züleyhâ'nın âilesinden orada hazır olan ve o anlamadan olaya şâhit olan birkaç kişidir.⁹⁰¹

g-Toplu Şehâdet

Bu başlık, Sebe' kraliçesinin huzurunda bulunan, ona yol gösteren, hüküm ve kararlarını ileten danışman kurulunun şâhitliği ile Âdemoğullarının zürriyetinin, Allah'ın rablığına olan şâhitliğinden bahsetmiştir.

ga-Sebe Kraliçesinin Danışmanlarının Şehâdeti

Hz. Süleyman Sebe Kraliçesi'ne ve halkına, kendisine karşı üstünlük taslamamalarını, güneşe tapmayı bırakıp Allah'a ibâdet etmelerini ve kendisine teslim olmalarını bildiren bir mektup gönderince⁹⁰² Sebe Melîkesi danışmanları huzuruna gelinceye ve onlardan tavsiyeler alıncaya kadar kesin bir hükümde bulunmadı.⁹⁰³ İlgili âyet şu şekildedir: *“Değerli danışmanlarım, bu mesele hakkında görüşlerinizi istiyorum. Pek iyi bildiğiniz gibi, sizi çağırmadan, size danışmadan hiç bir meseleyi hükme bağlamam.”*⁹⁰⁴

Bu âyette yer alan şehâdet, danışmanların kraliçenin huzurunda bulunmaları, ona yol göstermeleri, görüşünün doğru olup olmadığına katılmaları⁹⁰⁵ veya hüküm ve kararlarını iletmeleri anlamlarına gelir.

gb-Âdemoğullarının Zürriyetinin Şehâdeti

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de Âdemoğullarının sulblerinden zürriyetlerini çıkardığını, onları kendi nefislerine şâhit tuttuğunu ve onlara: “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” diye sorduğunda onların: “Evet şâhidiz sen bizim rabbimizsin.” dediklerini haber vermiştir.⁹⁰⁶

Bazı müfessirler, nakillere dayanarak âyetin zâhiri manasını almışlar ve Allah Teâlâ'nın bütün insanları zerrecikler halinde Hz. Âdem'in sulbünden çıkarıp akıl verdiğini ve onlara, rableri olduğunu ikrar ettirdiğini, daha sonra beşer olarak dünyaya gelen insanlardan

⁹⁰¹ ez-Zemahşerî, a.g.e., 511.

⁹⁰² en-Neml, 27/32.

⁹⁰³ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*¹, VI, 271-272.

⁹⁰⁴ en-Neml, 27/32.

⁹⁰⁵ en-Nesefî, Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed, *Tebsiratu'l-edille fi-usûli'd-dîn*, trc. Şerâfettin Şenâslan, Ravza yay., İstanbul 2007, VII, 556.

⁹⁰⁶ el-Â'râf, 7/172.

bir kısmının bu sözlerine sadık kaldıklarını bir kısmının da sözlerinden döndüklerini açıklamıştır.⁹⁰⁷

Zemahşerî ve Nesef ise âyette geçen “Âdemoğullarının bellerinden zürriyetlerini alarak onları kendilerine şahit tuttuk.” ifâdesinin mecâzi ve temsili mânada olduğunu söylemişler ve şu şekilde izah etmişlerdir: “Yüce Allah onlara rab olduğuna ve vahdaniyetine yani birliğine ilişkin tüm delillerini ortaya koyup kendilerine gösterdi. Onlara verdiği akılları da bu deliller çerçevesinde buna tanık kıldı. Bunun sayesinde doğru olan yol ile sapık olan yolu birbirinden ayırt eder oldular. Sanki böyle yapmakla onları kendi kendileri üzerinde tanık konumuna getirdi ve bunu böylece tespit etmiş oldu.⁹⁰⁸ Allah ile Âdemoğullarının zürriyeti arasında hakiki bir konuşma geçmedi, aşağıda Ebû Necm el-‘İclî’nin şiirinde⁹⁰⁹ olduğu gibi mecâzi bir konuşma oldu:

إذ قالت الأنساع للبطن الحقي ... قُذما فأضت كالفنيق المَحْتَق

“ (Devenin) kemerleri karnına sırtta yapış deyince deve, tıpkı öfkeli bit ata benzedi.”

Yukarıdaki bilgiler ışığında okuyucuya analama kolaylığı sağlamak için analizler sonucunda, Kur’ân’da şehâdetin özne olduğu durumlar tablolaştırılarak aşağıda gösterilmiştir:

Öznesine Göre Şehâdet Kavramı		
1-Semâvî Varlıkların Şehâdeti	Allah (c.c.)’ın Şehâdeti	
	Meleklerin Şehâdeti	
	Nebî ve Resullerin Şehâdeti	Hiz. İsa’nın Şehâdeti
		Hiz. Mûsâ’nın Şehâdeti
		Hiz. Muhammed’in Şehâdeti
	Toplumsal Modellerin Şehâdeti	Allah’ın Halis (Has) Kullarının Şehâdeti
		Adâlet Sahiplerinin Şehâdeti

⁹⁰⁷ et-Taberî, Câmî‘u’l-beyân¹, IV, 144-145.

⁹⁰⁸ ez-Zemahşerî, a.g.e., II, 530; en-Nesefî, IV, 334-335.

⁹⁰⁹ ez-Zemahşerî, a.g.e., II, 530; I, 315.

2-Yeryüzü Varlıklarının Şehâdeti		Namaz Kılan ve Âhirete İnananların Şehâdeti
		Hz. İsa'ya İnananların (Havâriilerin) Şehâdeti
		Mü'minlerin Şehâdeti
		Şehitlerin Şehâdeti
	Uzuvların Şehâdeti	Deri, Kulak ve Gözlerin Şehâdeti
		Dil, Ayak ve Ellerin Şehâdeti
	Müşrik, Münâfık, Zâlim ve Ehlî Kitâbın Şehâdeti	Münâfıkların Şehâdeti
		Müşrikler ve Müşriklerin Yardımcılarının Şehâdeti
		Ehl-i Kitâbın Şehâdeti
		İsrâiloğulları'nın Şehâdeti
		Yâhûdi Bilginlerin Şehâdeti
		Zâlim Kimselerin Şehâdeti
	Hukuksal İşlemlerde Şehâdet	Borca ve Alışveriş İşemine Tanık Olanların Şehâdeti
		Zinâ İsnâdında Bulunanların Şehâdeti
	İnsanların Şehâdeti	İnsanın Şehâdeti
		Züleyhâ'nın Yakınlarından Birinin Şehâdeti
	Toplu Şehâdet	Sebe Kraliçesinin Danışmanlarının Şehâdeti
		Âdemoğullarının Zürriyetinin Şehâdeti

B-NESNESİNE GÖRE “ŞEHÂDET” KAVRAMI

Bu bölüm; “Allah’tan Başka İlah Olmadığına Şâhitlik”, “İnsanın kendi Nankörlüğüne Şâhitliği”, “Hz. Muhammed’in Risâletine Şâhitlik”, “Kur’ân’a Şâhitlik”, “Tevrat ve Kitâb-ı Merkûm’a Şâhitlik”, “Kâfir ve Münâfiklara Şâhitlik”, “İnsanlar ve Ümmetlere Şâhitlik”, “Amellere Şâhitlik”, “Hz. İsâ’ya inen Sofraya Şâhitlik” ve “Hz. İbrâhim ve Hûd’a şâhitlik” başlıklarını ihtivâ etmektedir. Şimdi sırayla bu başlıkların içeriklerine göz atalım:

1-Allah’tan Başka İlah Olmadığına Şâhitlik

Kur’ân-ı Kerim’de üzerine şâhitlik yapılan en önemli şey, Allah’tan başka ilah olmadığıdır. Buna Allah Teâlâ’nın bizzat kendisi başta olmak üzere melekler ve ilim sâhipleri şâhitlik etmektedir.⁹¹⁰ Allah’ı bildiği halde melekleri, putları ve başka bir takım varlıkları ilah edinen müşriklerin bu inancı Kur’ân-ı Kerim’de reddedilerek, onların tapınılacak varlıklar olmayıp Allah’ı birlediği beyân edilmiştir.⁹¹¹

Aslında müşrik Araplar Kur’ân nâzil olduğu sırada “Allah” adı ile tanıdıkları bir yüce tanrıyı kabul ediyorlardı. Bu tanrıyı göğü ve yeri yaratan, öteki tanrılardan (putlar) üstün, Kâbe’nin Rabbi (Rabbu’l-Beyt) olarak görüyorlar ve öteki tanrıları da bu üstün tanrı ile insanlar arasında aracı sayıyorlardı. Bu durumu Kur’ân ve câhiliye şiirlerinde açıkça görmek mümkündür.⁹¹²

Câhiliye devri Arap şairi ve cengâver Düreyd b. Sımme (v.630) bir şiirinde⁹¹³ Allah’tan şöyle bahseder:

قد جعل الله فيك قلباً   ياأبي علي الشغل أن يضيقا

“Allah sende, daralmamak için meşgul olmayı reddeden bir kalp yarattı.”

Diğer bir câhiliye şairi Lakit b. Ya’mer’in (v.372) şiirinde ise “Allah” şöyle geçmektedir:

أبناء قومٍ تَأَوُّوكم علي حنقٍ   لايشعرون أضر الله ام نفعا

“Kin ve nefretin aleyhinize birleştirmiş olduğu kuvvet

⁹¹⁰ Âl-i İmrân, 3/18.

⁹¹¹ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*¹, II, 232-233.

⁹¹² Ateş, Süleyman, *Kur’ân’da Allah-insan islam düşüncesinde ıslah*, Yeni Ufuklar neşriyat, İstanbul 2009, 20, 81-103.

⁹¹³ Ebû Temmâm, Habîb b. Evs et-Taî, *Dîvânu’l-hamâse*, Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, Beyrût 1998, 144-146.

Allah onlara galibiyet mi yoksa mağlubiyet mi nasip edecek bunu düşünemezler.”⁹¹⁴

“Onlara: ‘gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altına alan kimdir?’ diye sorsan, şüphesiz “Allah’tır” derler.”⁹¹⁵, “Biz onlara, sadece bizi Allah’a yaklaştırmaları için tapıyoruz.”⁹¹⁶ gibi âyet ve benzeri formdaki “Eğer sorarsan (...) Allah derler.” âyetler⁹¹⁷ gösteriyor ki o dönemde müşrikler arasında “Allah” denen ve bütün tanrılardan⁹¹⁸ üstün olan bir tanrı vardı.⁹¹⁹

Araplar “Allah”ın yanında melek, put, hayvan, ağaç, gök cismi gibi başka tanrılar edinmeden önce Hz. İbrâhim’in getirdiği tevhid dini, diğer bir adıyla monotesit inanç, üzerine idiler. Zamanla inandıkları “Allah” a bir takım ilahlar (putlar, melekler vb.) ortak koşarak şirke (associationnisme) düştüler. İlah edindikleri bu putları ise Allah ile aralarında aracı olarak kabul ettiler.⁹²⁰ Allah’ı biliyorlar, fakat Allah’sız yaşıyorlar ve tapınmalarını Kur’ân’ın: Esnâm, evsân, evliyâ, tâğut, endâd, ensâb, şufe’â diye isimlendirdiği Allah’ın şeriklerine yönlendiriyorlardı.⁹²¹

Müşriklerin pek çok putları arasında Lât, Menât, Uzzâ, Hubel en meşhurlarıydı. İbn Abbas’tan Mücâhid’in rivâyetine göre ilk üçünü Allah’ın isimlerinden çıkarmışlardır. Allah’dan el-Lât’ı, el-Azîz’den el-Uzzâ’yı, el-Mennân’dan el-Menât’ı. Bunlardan Lât, Tâif’te bulunan ve dört köşe taştan ibâret bir put idi. Menât Mekke ile Medîne arasında, Uzzâ Mekke’den Irak’a çıkışta bulunan Kureyş’in en büyük putuydu. Hubel Kâbe’nin içerisinde kırmızı akikten insan şeklinde bir put idi.⁹²² Müşrikler bu putların önünde fal okları çeker, yemin eder, çocuklarına bunlara izâfetle isim koyar, kurban keser, saygıyla onları tavaf eder, kıyam ederler, bir yolculuğa çıkarken ve dönüşte onları sıvazlardı.⁹²³

Araplar melekleri dişi isimle adlandırıyor ve onları Allah’ın kızı sayarak Allah ile aralarında bir neseb kuruyorlardı. Putlarını da dişi isimle anıyorlardı. Bunun sebebi putları meleklerin heykelleri olarak düşünmeleri idi. Müşrik Araplar puta ve meleğe tapmakla

⁹¹⁴ Bulut, Alî, “Câhiliye Şiirinde Bazı Dîni Motifler”, **OMÜ İîlâhiyat Fâkultesi dergisi**, sy. 18-19, Samsun, 2005, 218.

⁹¹⁵ el-ânkebût, 29/61.

⁹¹⁶ ez-Zümer, 39/3.

⁹¹⁷ el-Müminûn, 23/84-85, 86-87, 88-89; ‘Ânkebût, 29/61-63; ez-Zümer, /39/38.

⁹¹⁸ Yâsin, 36/74; el-Ahkâf, 46/27-28.

⁹¹⁹ Ateş, Süleyman, a.g.e., 20.

⁹²⁰ Hamîdullah, Muhammed, **İslâm peygamberi**, trc. Mehmet Yazgan, Beyan yay., İstanbul 2011, 41.

⁹²¹ Yıldırım, Suat, **Kur’ân’da ulûhiyyet**, Akademi yay., İstanbul 2010, 23-33.

⁹²² İbn Kelbî, Ebû'l-Münzîr Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Küfî, **Kitâbu'l-esnâm**, thk. Ahmed Zeki Paşa, ysz., 1913, 13,16,18.

⁹²³ Ulutürk, Veli, **Kur’ân-ı Kerim Allah’ı nasıl tanıtıyor?**, Akademi yay., İstanbul 2007, 24-25.

kalmayıp cinlere de tapıyorlar ve onlarla Allah arasında bir soy alâkası kuruyorlardı. Horoz, karga, güvercin, yılan gibi hayvanların cinlerle ilgili olduğunu sanıyorlar; şâir kâhin, arrâf ve büyücülerin de böyle olduğunu kabul ediyorlardı. Onlardan bazıları Şi'râ denilen yıldız tapıyor, diğer bazıları aya veya güneşe tapıyordu.⁹²⁴

İslam öncesi Araplar öyle bir şirk, hurâfe ve bidât bataklığına sapsmışlardı ki lisan, cömertlik ve hürriyet dışında neredeyse bozulmadık tarafları kalmamıştı. Hurma ve undan putlar diker, onlara süt ve yiyecek sunarlar ve bu sunulan eşyalara hiç el sürmezlerdi. Ama orada yaşayan hayvanlar için durum aynı değildi. Putların üzerlerine konulmuş yiyecekleri yer ve sonra da dönüp onlar üzerine pislerlerdi.⁹²⁵

İşte, ne faydası ne de zararı olan putlara karşı gösterilen bu ta'zim ve ibâdetleri gören akıl sâhipleri ile Allah'ın muazzam kudretiyle her an karşı karşıya olan melekler ondan başka ilâh olmadığına hem şehâdet hem de gayb âleminde şâhitlik etmiştir.⁹²⁶

2-İnsanın Kendi Nankörlüğüne Şâhitliği

Nankör kelimesi farsça bir kelimedir. Kur'an'da kullanılan karşılığı ise "Kenûd"⁹²⁷ kelimesidir. Anlamı ise, kendisine yapılan iyiliği inkâr (küfr) eden, gördüğü iyiliğin ve yardımların değerini bilmeyen, şükretmeyen, iyilik ve ni'met verene karşı inkârcı bir tavır takınan kimse demektir.⁹²⁸

İyiliklere ve ni'metlere karşı takınılan bu olumsuz tavra 'nankörlük', Bir başka deyişle 'küfrân-ı nîmet' denir. Yani ni'meti yalan sayma, inkâr etme ve ni'met sahibini görmezden gelme demektir.⁹²⁹

Nankörlük ya insanlara karşı ya da âlemlerin rabbine karşı yapılır. Kişi doğumundan ölümüne kadar diğer insanlardan gelen iyilik, ihsan ve hayıra şâhitlik eder; onlar olmadan yaşayamayacağını ve onlardan gelen menfaatlere ihtiyacı olduğunu bilir. Fakat bütün bunlardan haberi olduğu halde sorumluluğunu yerine getirmek yerine nankörlükte bulunur.

İnsan aynı şekilde Rabbine karşı da nankör olabilmektedir. İnsanın Rabbine karşı bu nankörlüğü de ikiye ayrılır. Birincisi Allah'ın yaratıcı, bütün evrenin sahibi ve canlılara ait

---

⁹²⁴ Ulutürk, a.g.e., 24-25.

⁹²⁵ Ulutürk, a.g.e., 24-25.

⁹²⁶ Ulutürk, a.g.e., 24-25.

⁹²⁷ el-'Âdiyât, 100/6.

⁹²⁸ Ece, Hüseyin, a.g.e., 493.

⁹²⁹ Ece, Hüseyin, a.g.e., 493.

geçim kaynaklarının yaratıcısı olduğunu inkâr eden nankörlüktür. Bunlarla ilgili Kur’ân-ı Kerim’de şu âyetler yer almaktadır:

“Allah bir şehri örnek verdi: (Halkı) güvenlik ve huzur içindeydi, rızkı da her yerden bol bol gelmekteydi; fakat Allah’ın nimetlerine nankörlük etti, böylece Allah da yaptıklarına karşılık olarak, ona açlık ve korku elbisesini tattırdı.”⁹³⁰

“İnkarcılar sıkıştıkları zaman Allah’a yalvarırlar, ama biraz rahatlayınca nankörlük ederler.”⁹³¹

“Gerçekten Sebe’ halkına, oturdukları diyarda bir ibret dersi vardı. Onların meskenleri sağdan soldan iki bahçe ile çevrili idi. Peygamberleri kendilerine dedi ki: “Allah’ın nîmeterinden yiyiniz, içiniz, O’na şükrediniz. Ne hoş bir diyar! Ne iyi, ne müsamahalı bir Rab. Fakat onlar bu dâvete sırtlarını döndüler. Biz de onların üzerlerine kükremiş bir sel gönderdik.”⁹³²

Âyetlerde karakterize edilen nankör tipler, Allah’ın nîmetlerini inkâr edip küfre düşenlerdir. Küfr ile nankörlük her ne kadar farklı görünseler de aralarında yakınlık vardır. Nankörlük kelimesinin anlam sahası içerisinde tıpkı küfr gibi Allah’ı Rab olarak, rızık ve ni’met verici olarak tanımamak vardır.⁹³³

Nesefî, Allah’ın ni’metine karşı nankörlük eden insanın kendi nefsinin aleyhine şahitlik edeceğini söylemiştir. İfâde etmiş olduğu diğer bir yoruma göre ise inkârcıyı tehdit etme amaçlı bu nankörlüğe Allah Teâlâ bizzat şahitlik edecektir.⁹³⁴

Allah veya insanın tarafından şahit olunan “Nankörlük” ün ne olduğu konusunda âlimler tarafından farklı açıklamalar yapılmıştır. Nankörlüğü; İbn Abbas, Mücâhid ve Katâde, Allah’ın ni’metlerini inkar etmek; İbn Sîrin, Allah’ı kınamak; Hasanü’l-Basrî, başına gelen musibetlere yakınıp, ihsan edilen nimetleri unutmak⁹³⁵ olarak açıklamıştır.

⁹³⁰ en-Nahl, 16/112.

⁹³¹ el-İsrâ, 17/67; eş-Şûrâ, 42/48.

⁹³² Sebe’, 34/15-16; Sebe’: Yemen de yerleşmiş bir kabile adı olup başkentleri Ma’rib, bu gün ki San’a civarında bir yer idi. Kurdukları medeniyetle dillere destan olan bu medeniyet Hz. Süleyman vesilesiyle manen bir yükseliş göstermişti. İki dağın arasında bağ ve bahçeleri bulunuyordu. Öyle ki bir kadın başında taşıdığı sele ile bu bahçelerde yürüdüğünde elini sürmeden selesi meyvlerle doluyordu. Daha sonra şirke ve tefrikaya düştüler. Allah da onlara “Cürz” denen bir hayvanı (köstebeği) Musallat etti. Hayvan dağlar arasına inşaa edilen barajı deldi. M.Ö 5. Asırda bu ünlü Ma’rib barajının yıkılmasıyla ülkenin yıldızı da söndü. Bkz. et-Taberî, **Câmi’u’l-beyân**¹, VI, 540.

⁹³³ Ece, Hüseyin, a.g.e., 494.

⁹³⁴ En-Nesefî, a.g.e., X, 692.

⁹³⁵ es-Sa’lebî, Ebû İshâk Ahmed, **el-Keşf ve’l-Beyân**, thk. Ebû Muhammed b. ‘Âşur, Dâru ihyâi’t-turâi’l-Arabî, Beyrût2002, X, 271.

Allah'ın verdiği nimetleri unutan ve başına gelen belalardan sürekli yakınan için şâir şöyle demiştir:⁹³⁶

يا أيها الظالم في فعله   الظلم مردود علي من ظلم
الي متي أنت و حتي متي   تشكو المصيبات و تنسي النعم

“Ey amelinde zâlim kişi, zulm döner zulmedene,

Ne zamana kadar unutacaksın nâil olduğun nimetleri, isyan edeceksin başına gelen felakete.”

Resûlullah nankörlük eden kimseyi şöyle tanımlamıştır: “Nankör: Tek başına yiyen başkasına yardım etmede cimri davranan ve kölesine vuran kişidir.”⁹³⁷

3-Hz. Muhammed'in Risâletine Şâhitlik

Hiz. Muhammed Allah tarafından, vahyi insanlara tebliğ edeci bir resul olarak seçildi. Kendisine inen Kurân-ı önce içerisinden gönderildiği topluma sonra da yakın bölgelere tebliğ ederek risâleti evrenselleştirdi. Fakat, bir insanın böyle önemli bir göreve getirilmesini ve peygamber olarak gönderilmesini garip karşılayan müşrikler, onun risâletini gösteren açık deliller olmasına rağmen risâleti inkâr ettiler ve böyle bir vazîfenin melek gibi bir varlığa verilmesi gerektiğini iddia ettiler.

Allah Teâlâ bu iddiaya karşılık olarak, yeryüzünde huzur içinde dolaşan melekler olsaydı elbette onlara peygamber olarak gökten bir melek indirirdik, diyerek Hiz. Muhammed'in risâletine şâhitlik etmiştir.⁹³⁸

Allah'ın Teâlâ yanısıra ehl-i kitap da Hiz. Muhammed'in risâletine şâhittir.⁹³⁹ Ehl-i kitap Tevrat'ta, Hiz. Mûsâ'nın kendisinden sonra onun gibi bir peygamberin geleceğini müjdelediğine⁹⁴⁰ ve Rabbin Faran dağından parladığına,⁹⁴¹ İncil'de “Parakletos” ve “Göklerin Melekûtu” adında birisinin çıkacağına, şâhit olmaları nedeniyle, kendi çocukları gibi tanıyıp

⁹³⁶ es-Sa'lebî, a.g.e., X, 271.

⁹³⁷ es-Sa'lebî, a.g.e., X, 271.

⁹³⁸ el-İsrâ, 17/94-96.

⁹³⁹ Kâf, 50/37; el-Mâide, 5/83.

⁹⁴⁰ Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, **Kutsal kitap (Tevrat, Zebur, İncil)**, Yeni yaşam yay., İstanbul 2013, Tesniye, 18/15-19.

⁹⁴¹ Tesniye, 33/2.

İncil ve Tevrat ‘ta yazılı olarak buldukları Hz. Muhammed’in risâletini tasdik etmeleri Kur’an tarafından istenmiştir.⁹⁴²

4-Kur’ân’a Şâhitlik

Allah Teâlâ,⁹⁴³ ehl-i kitap,⁹⁴⁴ müminler⁹⁴⁵ ve melekler⁹⁴⁶ Kur’ân’ın hak bir kitap olduğuna şâhittir.

Bazı Yahûdi bilginler ve müşrikler Kur’ân’ın hak bir kitap olduğunu inkâr edip “Allah hiçbir şeye bir şey indirmedir.” dedikleri zaman, Allah; Peygamber’ine indirdiği kitabı, bilgisi dâhilinde indirdiğine dair şâhitlik eder. Ve O’nun şâhitliği Kur’ân’ın hak bir kitap olduğunu ispatlamaya yeter.

Peygaberimiz bir Yahûdi topluluğun yanına gidip onlara: “Vallahi ben biliyorum ki sizler, benim Allah’ın peygamberi olduğumu çok iyi biliyorsunuz.” dedi. Onlar da: “Biz onu bilmiyoruz.” deyince Allah teâlâ: “Fakat Allah ve melekleri indirdiğine şâhitlik eder...” âyetini indirerek gönderdiği kitap ve peygamberin hak olduğunu beyan etmiştir.⁹⁴⁷

Diğer bazı ehl-i kitap ise tam aksine indirilen kitabı tasdik eder, ondan âyetler okununca gözlerinden yaşlar gelir. Özellikle, Müslümanlara sevgi bakımından daha yakın olan Hristiyanlar, Peygambere indirilen âyetleri işittikleri zaman, işittiklerinin hak olduğunu anladıklarından dolayı gözleri yaşla dolar ve şöyle derler: “Ey Rabbimiz, Peygamber’in Muhammed’e indirdiğin Kur’ân’ı tasdik ettik. Sen bizleri Kur’ân’ın hak olduğuna şâhitlik edenlerle beraber eyle, sevap ve mükâfatlandırmada onların derecelerine ulaştır. Allah’ın birliğine ve mukaddes kitabında bize gelen hakka nasıl iman etmeyiz? Halbuki bizler, Rabbimizin bizi, salih topluluklarla beraber naim cennetlerine koymasını ve kıyâmette bizleri onların derecelerine erdirmesini candan isteriz.”⁹⁴⁸

5-Tevrat ve “Kitâb-ı Merkûm”a Şâhitlik

Kur’ân-ı Kerim; peygamberler ve Yahûdi bilginlerin⁹⁴⁹ Tevrat’a olan şâhitliklerinin⁹⁵⁰ yanısıra, mukarrebûn meleklerinin iyilerin kitabı olan Kitâb-ı Merkûm’a şâhitliklerinden⁹⁵¹ de haber verir.

⁹⁴² Güner, Osman, a.g.e., 142-154.

⁹⁴³ en-Nisâ, 4/166.

⁹⁴⁴ el-Mâide, 5/83.

⁹⁴⁵ Kâf, 50/37.

⁹⁴⁶ en-Nisâ, 4/166.

⁹⁴⁷ et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*¹, III, 175.

⁹⁴⁸ et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*¹, III, 367.

⁹⁴⁹ Hz. Mûsa gibi peygamberler ve Abdullâh b. Selam gibi Yahûdi bilginler.

Peygamberler ve Yahûdi bilginlerin Tevrat'a şahitliklerinin neyi kapsadığını anlayabilmek için öncelikle Tevrat'ı kısaca tanımamız gerekir:

Tevrat (Tora- تورة), Şeriat veya kanun (Yunanca'da Nomos) anlamına gelen Eski Ahid'in ilk beş kitabına verilen isimdir.⁹⁵² Eski Ahid Yahûdi toplumu tarafından İ.V. 12. y.y. ile Milâdi yılın başlangıçlarında kompoze edilen ve derlenerek seçilen antolojik mâhiyette bir yazılar külliyyatıdır. Bu külliyyat, nebevî kehânetler, hikmet öğretileri, isrâillileştirilmiş Ortadoğu mitolojileri, şiirler, kâhinlerin dinsel direktifleri ve krallıkla ilgili kayıtlar gibi çok çeşitli edebî materyali içerir. Bu materyalin bir kısmı tarihsel, bir kısmı efsânevî, bir kısmı da şeriat kanunları ile ilgilidir. Materyalin çoğu İbrânice yazılıdır. Fakat bazı pasajlar İ.V. 6. y.y.'dan sonraki sürgün döneminden sonra Yahûdiler arasında kullanımı yaygınlaşan bir diğer Semitic dil olan Aramice yazılıdır.⁹⁵³

Yunanca'da "Ta Biblia" olarak bilinen ve parşömnün ya da kitap manasına gelen Eski Ahit, değişik meakanlar ve zamanlarda birçok yazar tarafından değişik amaçlarla kâleme alınmış bir kitaplar koleksiyonudur. Şu anki eski ahiti oluşturan bireysel kitaplar her ne kadar Eski Ahit'e sokulmak için yazılmasa da bazı Yahûdi gruplar bu kitapları Sinagoglar'da okunmak üzere bir araya getirerek birleştirdi ve zamanla Tevrat'a dâhil ettiler.⁹⁵⁴

Bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki; Peygamberler ve Yahûdi bilginler tarafından muhafzası yapılan, değiştirilmemesi için korunup gözlenen,⁹⁵⁵ onunla hükmedilen ve hak olduğuna şahitlik edilen Tevrat, bazı Yahûdi gruplar tarafından Tevrat'a Sinagoglar'da okunarak eklenen kitapların haricinde kalan, içerisinde zinâ, adam öldürme gibi şeriat ve kanunlar barındıran Tevrat'tır.

Mukarrebûn melekleri tarafından müşâhade edilen ve "İyilerin Kitabı" olarak bilinen "Kitâb-ı Merkûm"a geldiğimizde o; iyilerin amellerinin içerisinde yazılı olduğu ve cennetin en yüksek derecesinde bulunan amel kayıt defteridir. Arşa en yakın melekler tarafından gözetlenir ve korunur.⁹⁵⁶

⁹⁵⁰ el-Mâide, 5/44.

⁹⁵¹ el-Mutaffifin, 83/20-21.

⁹⁵² Bunlar; Yaratılış(Tekvin-Bereşit), Mısır'dan Çıkış(Şemot), Levililer(Vayikra), Çölde Sayım(Bamidar), Yasa'nın Tekrarı (Devarim) kitaplarıdır ve Mûsa tarafından yazılmış olmalarına istinaden Yasa Kitapları veya Mûsâ'nın beş kitabı (sefer Moşe – The Book of Moses) olarak da bilinirler. Tora'yı takiben iki bölüm daha gelir, bunlar da Nebiim (peygamberlikler ve tarihsel kitaplar) ve Ketubiim (yazılar, şiirler, mezmurlar, ezgiler) bölümleridir. Bkz. Kitab-ı Mukaddes Şirketi, **Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)**, Yeni Yaşam yay., İstanbul 2013, Önsöz.

⁹⁵³ Sakioğlu, Mehmet, **Tevrat'ı kim yazdı?**, Ozan yay., İstanbul 2004, 27.

⁹⁵⁴ Sakioğlu, a.g.e., 29.

⁹⁵⁵ ez-Zemahşerî, II, 242.

⁹⁵⁶ es-Sâbûnî, Muhammed Alî, **Safvetu't-tefâsîr**, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrût 1981, III, 533.

6-Kâfir ve Münâfıklara Şâhitlik

Kur'ân-ı Kerim'de aleyhine şâhitlik edilenlerden bir kısmı da kâfirler ve münâfıklardır. “Allah çocuk edindi ve şerîki vardır.” şeklinde Allah'a karşı yalan isnatta bulunup⁹⁵⁷ iftira atan bu kimselerin yalancı olduğuna kıyâmet günü şâhit statüsünde bulunacak olan nebîler, resuller ve melekler şâhitlik edecektir.⁹⁵⁸

Bu şekilde aleyhinde şâhitlikte bulunulan kimseler, Allah'a yalan isnatta bulduklarından dolayı küfre saplanmış oldular. Küfür aslında sözlükte, bir şeyi örtmek anlamına gelir. Gece, şahısları örtüp gizlediğinden dolayı “Kâfir” olarak nitelendirilmiştir. Çiftçiye de “Kâfir” denilmesinin sebebi, çiftçinin tohumu toprağa gizlemesinden dolayıdır. İslâmi literatürde ise Allah'a karşı şükrü terk ederek varlığını inkâr edip gizlemek, şeklinde bir anlam kazanmıştır. İlâhi tebliğe cevap vermeyen, hakkı gizleyip zâlimlik yapan, nimetlere şükrü terkeden, Allah'ın birliğini kabullenmeyip ona ortak ve çocuklar isnat eden, Peygamber'i inkâr eden kimseler kâfir statüsüne girer. Kıyâmet günü bunların küfürde olduklarına Peygamberler, melekler ve islam ümmeti şâhitlik edecektir.

Kâfirler açıktan açığa ilâhi tebliği reddederken, münâfıklar açıktan peygambere “Senin, Allah'ın resulü olduğuna şâhitlik ederiz.” diyorlar, ama içlerinden bunu yalnlıyorlardı. Allah da münâfıkların bu durumuna şâhitlik edip resulüne şöyle vahyetti: “Ey Muhammed! Münâfıklar sana geldikleri zaman: “Biz şehâdet ederiz ki mutlaka sen Allah'ın Resûlüsün.” derler. Allah da bilir ki elbette sen onun peygamberisin. Ve Allah şehâdet eder ki münâfıklar muhakkak yalancıdırlar.”⁹⁵⁹

7-İnsanlar ve Ümmetlere Şâhitlik

Kur'ân-ı Kerim; peygamberlerin kendi ümmetlerine şâhitlikleri⁹⁶⁰ ile Hz. Muhammed ve ümmetinin tüm insanlara olan şâhitliğinden⁹⁶¹ söz eder.

Allah Teâlâ âyet-i kerîmelerde kıyamet günü geldiğinde, her ümmete göndermiş olduğu peygamberi şâhit tutup ona; ümmetinin, davetine karşı ne cevap verdiğini soracağını, Hz. Muhammed'i de ümmetine karşı şâhit kılarak,⁹⁶² ümmetinin, kendisine karşı ne cevap verdiğini soracağını beyân ediyor.⁹⁶³

⁹⁵⁷ en-Neseî, a.g.e., V, 287.

⁹⁵⁸ Hûd, 11/18.

⁹⁵⁹ el-Münâfikûn, 63/1.

⁹⁶⁰ en-Nahl, 16/89; el-Hadîd, 57/19.

⁹⁶¹ en-Nîsa, 4/41; el-Hac, 22/78; el-Bakara, 2/143.

⁹⁶² ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 462; en-Neseî, a.g.e., VI, 256.

⁹⁶³ et-Taberî, Câmî'u'l-beyân¹, V, 229.

Allah Teâlâ her ümmete; kendi varlığı ve birliğini kabul etmeleri, uhrevî cezâyı göz önünde bulundurup dünyada günah ve aşırılıktan uzak durmaları, hak ve hukuk çerçevesinde düzenli ve ahlaklı yaşamaları için bir şeriat ve sünnet yollamıştır.⁹⁶⁴ Şeriat ve sünneti tebliğ edip uygulaması için de peygamber göndermiştir. Bu peygamberlere, gönderildiği ümmet içerisinde inanmayanlar, âhirette gerçek ortaya çıktığında pişman olacak ve peygamberlerin tebliğlerini inkârdan başka bir yol bulamayacaklardır.⁹⁶⁵ Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, İslâm ümmeti ve Hz. Muhammed'i peygamberleri tasdik edici şâhitler olarak çağırıp⁹⁶⁶ inanmayanlara gerekli cezâyı verecektir.

Süddî bu konuda şöyle diyor: “Kıyâmet gününde peygamberler geleceklerdir. Onların bazılarının ümmetlerinden sadece bir kişi veya iki kişi yahut on kişi ya da bundan daha az kişi iman etmiş olacaktır. Nihâyet Hz. Lût'un kavmi getirilecek. Ona kavmindeki iki oğlundan başkasının imân etmediği belli olacak, peygamberlere: “Sizler kendinize gönderilenleri tebliğ ettiniz mi? diye sorulacak. Onlar da: “Evet” diyecekler. Bunun üzerine buna kim şâhitlik eder denildiğinde, Onalar: “Muhammed (s.a.v.)'in ümmeti” diyeceklerdir. Bu defa Hz. Muhammed'in ümmetine: “Sizler, bu hususta ne dersiniz?” denilecek. Onlar şöyle diyecekler: “Ey Rabbimiz, biz şâhitlik ederiz ki onlar tebliğ ettiler.” Bunun üzerine “Sizin bu şâhitliğinizi kim tasdik edecek?” diye sorulacak, onlar: “Hz. Muhammed tasdik edecek” diyeceklerdir. Bu defâda Hz. Muhammed çağrılacak, o da ümmetin doğru söylediğine ve peygamberlerin tebliğ etmiş olduklarına dair şâhitlik edecektir.”⁹⁶⁷

8-Amellere Şâhitlik

Kur'ân-ı Kerim; Allah Teâlâ'nın, insanların yaptıkları tüm amellere şâhit olmasının⁹⁶⁸ yanı sıra el, ayak ve dil gibi organların da amellere şâhittliğinden⁹⁶⁹ bahseder.

“Amel”, “Fiil” kelimesinden farklı olarak bir şeyi kasıtlı olarak yapmak anlamındadır. İslâmi literatür içerisinde kasıtlı olarak yapılan “amel” iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayrılır. Allah'ı ve Resûlünü tasdik etmek, Allah'ın dinde buyurduğu emirleri yerine

⁹⁶⁴ el-Mâide, 5/48; el-Hac, 22/34.

⁹⁶⁵ et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**¹, I, 360.

⁹⁶⁶ Hz. Muhammed (a.v.)'in ümmetinin dünya ve âhirette diğer insanlar üzerine şâhit olduklarını gösteren bir hadis şöyledir: “Bir kısım sahabe bir cenazenin yanından geçip onu hayırla andıklarında Resûlullah: “Vâcip oldu” demiş. Sonra başka bir cenazenin yanından geçmişler ve onu ise kötü anmışlar, Resûlullah onun için de: “Vâcip oldu” demiş. Ömer b. Hattab ne vacip oldu diye sorunca Resûlullah şöyle cevap vermiş: “Şunu hayırla andınız onun için cennet vacip oldu. Şunu da kötülükle andığınızın için de cehennem vacip oldu. Sizler yeryüzünde Allah'ın şâhitlerisiniz.” diye buyurdu. Bkz. el-Buhârî, el-Cenâiz, 86.

⁹⁶⁷ et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**¹, II, 538.

⁹⁶⁸ el-Mücâdele, 58/6; Yûnus, 10/46, 61.

⁹⁶⁹ en-Nûr, 24/24; Yâsin, 36/65.

getirmek iyi amellere girerken; O'nu inkâr etmek ve emirlere riâyet etmemek kötü ameller arasına girer. Allah Teâlâ her iki amel türüne ve bunlardan unutulana da şâhittir.

Allah Teâlâ kıyamet gününde, kötü amellerde bulunan bütün insanları diriltip bir araya toplayacak ve dünyadayken yaptıkları amelleri; onları utandırmak, azarlamak ve durumlarını cümle âleme göstermek için kendilerine haber verecektir. Zira Allah, onların yaptıkları amelleri tesbit ettirmiştir, onlar ise unutmamıştır. Bu durum karşısında maruz kalmış oldukları rezillikten dolayı hemen ateşe sokulmak isteyeceklerdir.⁹⁷⁰

Allah'a inanan, O'nun birliğini kabul eden, peygamberin getirdiklerini tasdik eden ve sâlih amel işleyenlere hurma çekirdeğinin üzerindeki oyuk kadar dahi zulmedilmeyecektir.⁹⁷¹ Allah kötülük yapanlara yaptıklarının karşılığını nasıl eksiksiz olarak veriyorsa⁹⁷² salih işler yapana da verecektir.

Süddî'ye göre, iman etme, ancak salih amellerle, Müslüman olma da ancak iyiliklerde bulunma ile kabul edilmiştir. Yani kişinin "Ben Müslümanım", "Ben müminim" demesi yeterli değildir. Ayrıca salih ameller işlemesi gerekir.

9-Hz. İsa'ya İnen Sofraya Şâhitlik

Havârilere, Hz. İsa'nın risâletinden emin olmak, kalplerini tatmin etmek, karınlarını doyurmak ve sofranın indiğine şâhitlerden olmak için ondan, rabbine söylemesi ve gökten bir sofrayı indirmesini, istediler.⁹⁷³ Hz. İsa'nın istemesi üzerine rableri onlara, içinde her türlü yemek bulunan bir sofrayı indirdi. Onlar da ondan yediler.

Abdullah b. Abbas bu konuda şöyle diyor: "Havârilere Hz. İsa'dan, rabbinin kendilerine gökten sofrayı indirmesini isteyince Hz. İsa onlara şöyle karşılık verdi: "Sizler Allah için otuz gün oruç tutup da ondan bir şey isteyecek olursanız, o size dilediğinizi verir." Onlar da otuz gün oruç tuttuktan sonra Hz. İsa'ya dediler ki: "Çalışanın ücretini onu çalıştıran verir. Bize otuz gün oruç tutmamızı emrettin. Biz onu yaptık. Biz herhangi bir kimseye otuz gün çalışacak olsaydık o bizi, işi bitirir bitirmez yedirip içirirdi. Şimdi senin rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?" Hz. İsa şöyle karşılık verdi: "Eğer hakkıyla iman edenlerdenseniz böyle bir soruyu sormaktan korkun çünkü Allah hiçbir şeyden âciz değildir."⁹⁷⁴

⁹⁷⁰ ez-Zemahşerî, a.g.e., VI, 61.

⁹⁷¹ et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**¹, III, 128.

⁹⁷² من يعمل سوءً يجز به "Kim kötü bir iş işlerse onun cezasını görür." Bkz. en-Nîsa, 4/123.

⁹⁷³ el-Mâide, 5/114.

⁹⁷⁴ et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**¹, III, 450.

İbn Kesir'in verdiği bilgiye göre, Melekler sofrayı gökten uçurarak getirdiler. Sofrada yedi tane balık ve somun ekmeğ vardı. Orada bulunan insanlardan baştan sona hepsi ondan yediler. Âmir b. Yâsir'den gelen rivâyete göre, inen sofranın içerisinde ekmeğ vardı. Bu rızıklarla birlikte onlara; ihânet etmemeleri, hazine olarak inen nimetleri biriktirmemeleri, gelecek kaygısıyla kaldırıp götürmemeleri emredilmişti. Fakat emirleri dinlemedikleri için maymun ve domuzla çevrildiler. Süddî'ye göre havârîlerin şahit oldukları sofranın içerisinde et haricinde her şey vardı.⁹⁷⁵

10-Hz. İbrâhim ve Hûd'a şahitlik

Kur'ân, Hz. Hûd'un putlara inanmadığına kavminin şahit tutulması⁹⁷⁶ ile halkın Hz. İbrâhim'e verilecek cezaya şahit tutulmalarından⁹⁷⁷ bahseder.

Âd kavmi, Hz. Hûd'un ilahlarını kınaması ve onlara tapınılmasına engel olması nedeniyle ilahlarının onu çarptığını düşünüyorlardı. Hz. Hûd onların bu bâtıl düşüncelerinin hakîkate uygun olmadığını göstermek⁹⁷⁸ ve taptıkları putlardan uzak olduğuna şahitlik etmelerini sağlamak için ellerinden geleni yapmalarını ister ve Allah'a tevekkül eder. Allah Teâlâ da Hûd'u ve onunla beraber iman edenleri kurtarıp Âd kavmini lanetledi ve onlara çetin bir azap hazırladı.⁹⁷⁹

Hz. İbrâhim'e yapılan şahitliğe gelince müfessirler bu olayı şu şekilde açıklamıştır: Hz. İbrâhim, kavmine putların acizliğini göstermek için onları kırıp sadece büyüğünü bıraktı. Kavmi büyük put hariç diğer putların kırıldığını görünce, ilhârlarımıza bu işi yapan zâlim bir kimsedir, dediler. Bazıları Hz. İbrâhim'in, "Allah'a yemin ederim ki siz dönüp gittikten sonra putlarınıza mutlaka bir tuzak kuracağım." dediğini işittiği için onu ele verdiler. Bunun üzerine putperest bu kavim şöyle dedi: "Siz İbrâhim'i insanların gözü önüne getirin ki insanlar bizim onu nasıl cezalandırdığımızı görsün ve bundan ibret alsın."⁹⁸⁰

Nesefî ise bu âyetteki "Belki insanlar şahitlik ederler" ifâdesinin, insanların onun cezalandırıldığını görüp ibret almaları anlamına gelidiğini kabul etmekle birlikte; bu işi onun yapıp yapmadığına şahitlik etmeleri ve onun aleyhinde delil oluşturabilmeleri anlamına da geldiğini açıklamıştır.⁹⁸¹ Çünkü Henüz Hz. İbrâhim işlediği şeyi itiraf etmediğinden ona ceza

⁹⁷⁵ İbn Kesîr, a.g.e., III, 226.

⁹⁷⁶ Hûd, 11/54.

⁹⁷⁷ el-Enbiyâ, 21/61.

⁹⁷⁸ İbn Kesîr, a.g.e., IV, 330.

⁹⁷⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*¹, IV, 498-499.

⁹⁸⁰ et-Taberî *Câmi'u'l-beyân*¹, V, 534-535.

⁹⁸¹ en-Nesefî, a.g.e., VII, 136.

vermek için delil bulmak gerekiyordu. Bu yüzden Hz. İbrâhim bu işi işlerken onu bir gören olup olmadığını ortaya çıkarmak için insanlar Nemrud'un askerleri tarafından bir araya toplandı.

Yukarıdaki bilgiler ışığında okuyucuya analama kolaylığı sağlamak için analizler sonucunda, Kur'ân'da şehâdetin nesne olduğu durumlar tablolaştırılarak aşağıda gösterilmiştir:

Nesnesine Göre Şehâdet Kavramı	
1-Allah'tan Başka İlah Olmadığına Şahitlik	2-İnsanın Kendi Nankörlüğüne Olan Şahitliği
3-Hz. Muhammed'in Risâletine Olan Şahitlik	4-Kur'ân'a Şâhitlik
5-Tevrat ve Kitâb-ı Merkûm'a Olan Şahitlik	6-Kâfir ve Münâfiklara Şâhitlik
7-İnsanlar ve Ümmetlere Şahitlik	8-Amellere Şâhitlik
9-Hz. İsâ'ya İnen Sofraya Şâhitlik	10-Hz. İbrâhim ve Hûd'a Şâhitlik

C-YÜKLEMİNE GÖRE “ŞEHÂDET” KAVRAMI

“Yüklemine Göre Şehâdet Kavramı Bölümü”, şehâdet kavramının eş ve zıt anlamlarını içermektedir. İlk olarak şehâdet kavramının müterâdifleri (eş anlamlıları) ele alınacaktır.

1-“Şehâdet”in eş anlamlı kullanımları

Unutulmamalıdır ki her kelime, zamanla yeni anlamlar kazanır. Her kazandığı anlam sayesinde de diğer kelimelerle birbirine bir adım daha yaklaşır ve her bir kelime ile müşterek bir mana meydana getirir. Böylece diğer kelimelerle arasında anlam ağları oluşur. Bu ağlar kimi kelimelerle zıt yöndeyken kimi kelimelerle eş yöndedir. İşte tam buradan yola çıkarak “şehâdet” kelimesinin eş yönde anlam oluşturduğu müşterek kelimeleri inceleyeceğiz.

a-Doğrudan Eş Anlamlı Olanlar

Bu bölümde “şehâdet”in Kur'ân'da geçen ve doğrudan ilişki içerisinde olduğu kelime ve kavramlara değineceğiz. Bu kelimeler hakkında gerekli lugavi bilgi ve ilgili oldukları âyetleri verdikten sonra “şehâdet” ile olan münasebetlerine vurgu yapacağız.

aa-Hazır olmak (الحضور)

حضر kökü “Hazır oldu” manasındadır. Bedevîlik anlamına gelen بَدُو in zıddıdır. حَضَارَة ve حَضَارَة şehirlik (yerleşik hayat) anlamına gelir. بَدَا kalıbında bu kelime bir yeri, bir insanı veya bir başka şeyi görmek için bir isim olarak kullanılmaktadır. Bu kelimenin türevlerinin manası şöyledir: حَضَرَ, çekilmek istendiğinden kendisi için at getirilen şeye tahsis edilmiştir. Bu açıdan أَحْضَرَ الفَرَسَ denir. اشْتَحَضَرْتُهُ onun yanında olanı istedim demektir. حَاضِرْتُهُ, حَاضِرًا ve مُحَاضِرَةً: Bir kişiyle tartışmak karşılıklı delil getirmektir. Bu da hazır olmak, hazır etmek manasındadır. Sanki her bir delilini getirmektedir. حَضِيرَة kendisi ile savaşa gidilen insanlardan bir topluluktur. Suyu varmak da bu kelimeyle ifade edilir.⁹⁸² حَاضِر شَاهِد kelimesi حاضر manasında olup yolcu olmayan mukim olan anlamına gelmektedir. Araplar arasında suyun yanında ikâmet eden, oradan ayrılmayan kimseye حاضر denilirken, suyun yanına yerleşen bir kavim için قَوْمٌ حَضَارٌ هَؤُلَاءِ denilmektedir.⁹⁸³ Kelimenin bu anlamına işaret eden Lebîd’in şiiri şöyledir:

فالواديان وكلُّ مَعْنِي مِنْهُم

و علي المياہ محاضرٌ و خيامٌ

İki vâdi ve orada bulunuyor onların villaları,

Suyun yanına ulaşmış ve kurmuşlar çadırları.⁹⁸⁴

Kur’ân’da حضر kökü 19 sûrede, 25 âyette, 13 farklı şekilde kullanılmakta olup gelmek,⁹⁸⁵ getirmek,⁹⁸⁶ çatmak,⁹⁸⁷ yüz yüze gelmek,⁹⁸⁸ ölümün gelmesi,⁹⁸⁹ bir şeye meyilli olmak,⁹⁹⁰ ikâmet etmek,⁹⁹¹ toplamak,⁹⁹² sevap ve günahlarını sunmak,⁹⁹³ bir şeyin yanında

⁹⁸² er-Râğib, *el-Müfredât fi ġarîbi’l-Kur’ân*², 291,292.

⁹⁸³ İbn Manzûr, a.g.e., IV, 198, 199.

⁹⁸⁴ حاضر aslında محضر’ın çoğuludur ve insanların bir araya geldiği cami, medrese, su kaynağı gibi anlamlara gelir. Bkz. İbn Manzûr, a.g.e., IV, 199.

⁹⁸⁵ el-Ahkâf, 16/29.

⁹⁸⁶ Meryem, 19/68.

⁹⁸⁷ el-Bakara, 2/132, 180.

⁹⁸⁸ es-Sebe, 34/38.

⁹⁸⁹ el-Bakara, 2/132, 180.

⁹⁹⁰ en-Nisâ, 4/128.

⁹⁹¹ el-Bakara, 2/196.

⁹⁹² Meryem, 19/68.

⁹⁹³ et-Tekvîr, 81/14.

bulunmak,⁹⁹⁴ miras taksiminde hazır bulunmak,⁹⁹⁵ şâhit olmak⁹⁹⁶ vb. manalara gelmektedir. Kur'ân bağlamında “Ş-h-d” kökü ile paralel bir anlamda kullanılmıştır. “Ş-h-d” kökünde olduğu gibi bir yerde hazır bulunmak,⁹⁹⁷ bir şeyle yüz yüze gelerek onu müşâhade etmek,⁹⁹⁸ bir olayda hazır bulunup ona şâhit olmak vb. manalarına gelir.

مشهود "Sabah namazı şâhit olunan namazdır." Ayetindeki مشهود "an قرآن الفجر كان مشهودا" kelimesi hazır olma manasındadır. Yani gece ve gündüz melekleri sabah namazında hazır bulunurlar. شَهِدَ kelimesinin bir yerde hazır bulunma manasının yanı sıra şehirde bulunup seferi olmama anlamına da gelir. Ferra'ya göre "sizden kim o aya şâhit olursa oruç tutsun" ayeti "فمن شهد منكم الشهر فليصمه" "sizden kim o ayda şehirde hazır bulunursa..." manasına gelir.⁹⁹⁹

او ألقى السمع وهو شهيد "O gün herkesin hazır bulunacağı gündür." ¹⁰⁰⁰ ayetindeki او ألقى السمع وهو شهيد "O gün yer ve gök ehlinin hazır bulunmasıdır." ¹⁰⁰¹ Aynı şekilde "Elbette bunda, içinde bir kalb taşıyan veya zihnini derleyip toplayarak can kulağıyla dinleyen kimseler için alacak bir ders vardır" ¹⁰⁰² âyetindeki شهيد kelimesi, kulak bir şeyi işitirken kalbin ve zihnin ona eşlik etmesi, odaklanması ve orda hazır bulunması anlamına gelir.¹⁰⁰³

ab-İlim (العلم)

عِلْمٌ "Bildi"dir. Klasik sözlüklerde bir şeyi gerçek manasıyla kavramak, öğrenmek, cehâletin aksi,¹⁰⁰⁴ gerçekle örtüşen kesin inanç, bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, tümel ve tikellerin kavranmasını sağlayan bir sıfat¹⁰⁰⁵ anlamlarına gelir.

⁹⁹⁴ el-Â'râf, 7/163.

⁹⁹⁵ en-Nisâ, 4/8.

⁹⁹⁶ el-Kehf, 18/49.

⁹⁹⁷ el-Â'râf, 7/163.

⁹⁹⁸ Sebe, 34/38.

⁹⁹⁹ el-Ezherî, a.g.e., VI, 77; İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.

¹⁰⁰⁰ Hûd, 11/103.

¹⁰⁰¹ İbn Manzûr, a.g.e., III, 240.

¹⁰⁰² Kâf, 50/37.

¹⁰⁰³ İbn Manzûr, a.g.e., III, 240.

¹⁰⁰⁴ İbn Manzûr, a.g.e., XII, 417.

¹⁰⁰⁵ Kutluer, İlhan, "İlim", **DİA**, XXII, İstanbul, 2000, 109.

Bir şeyin hakikat ve mâhiyetini kavrayıp idrak etmek¹⁰⁰⁶ olan ilim, ilâhi bir sıfat olarak “Allah’ın gerek duyular âlemine gerekse duyu ötesi âleme âit her şeyi bilmesi” diye tanımlanabilir. “Ş-h-d” kökünden türeyen “Şehîd” kavramı da Kur’ân-ı Kerim’de Allah’ın bu sıfatına delâlet ederek alîm, habîr, hâfız, muhsî vb. mânalarına gelir. Bütün bu kavramlar çerçevesinde düşünüldüğünde ilim “Zaman ve mekân sınırı olmaksızın küçük-büyük, güzli-âşikar her şeyi ve her hâdiseyi müşâhade etmişcesine hakkıyla bilmek” manasına gelir.¹⁰⁰⁷

Mukatil b. Süleyman “ilim” maddesinin Kur’an’daki üç değişik anlamını zikretmiştir Bunlar “görmek”, “bilmek” ve “izin”dir.¹⁰⁰⁸

İlâhi ilmi hem duyu âlemini (şehâdet) hem de duyular ötesi âlemi (mutlak gayb) kapsamı nedeniyle anlam bakımından şehâdeti içerisine alacak kadar genişken, beşerî ilim beş duyu vâsıtasıyla elde edildiği için şehâdet ile neredeyse aynı anlamı ifâde eder.

Kur’ân-ı Kerim’de ilim kökünden türeyen kelimelerin, yaklaşık 750 yerde geçtiği görülmektedir. İlim, Kur’ân-ı Kerim’in yaklaşık 380 âyetinde isim, muhtelif fiil sîgaları ve sıfat şeklinde Allah’a nispet edilmiştir.¹⁰⁰⁹ Bu sayı bilgi ve bilme faaliyetlerinin Kur’ân mesajı bakımından önemini ortaya koymaktadır. Kur’ân’da ilim kavramı ilâhi bilgi, vahiy, inasana vahyedilmiş ilâhi hakikate dâir bilgi ve dünyevi meleke ile kazanılan bilgi olarak ‘ayetlerde geçmektedir.¹⁰¹⁰ “Ş-h-d” kavramının manalarından birisi bir şeyin hakikatini kat’î olarak bilmek¹⁰¹¹ olması dolayısıyla ilim ile bir anlam benzerliğine sahip olmaktadır.

Munzirî, Ahmed b. Yahya’ya "شَهِدَ اللهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ"¹⁰¹² ayetinin manasını sormuş. O da "شَهِدَ اللهُ" ifadesinin geçtiği her yer "عَلِمَ اللهُ" manasına gelir, diye cevap vermiştir.¹⁰¹³ İlmi her şeyi kuşatan için şehit denirken hakkında ilim sahibi olduğu şeyi açıklayana da bu manada şahit denir. Ebû Bekr ibnu’l Enbârî diyor ki : “ Müezzînin "أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ" "*Ben şahitlik ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur.*” İfadesi "اعْلِمَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ" manasındadır. Yine "أَشْهَدُ أَنْ"

¹⁰⁰⁶ er-Râğıb, *el-Müfredât fi ğaribi’l-Kur’ân*², 719.

¹⁰⁰⁷ Yavuz, Yûsuf Şevki, “İlim”, *DİA*, XXII, 2000, 108.

¹⁰⁰⁸ Mukatîl b. Süleyman, Ebû’l-Hasen el-Belhî, *el-Vucûh ve’n-nezâir*, thk. Hâtim Sâlih Zâmın, Matbaatu cum’atu’l-mâcid lis’s-sekâfe ve’t-turâsî, Dubâi, 2006, 93.

¹⁰⁰⁹ Abdalbâkî, a.g.e., “A-l-m”, 469-480.

¹⁰¹⁰ Kutluer, İlhan, a.g.mk., 110.

¹⁰¹¹ Âsım Efendi, a.g.e., I, 1180.

¹⁰¹² Âl-i İmrân 3/18.

¹⁰¹³ el-Ezherî, a.g.e., VI, 72-73.

"اعلم ان محمدا "Ben şahitlik ederim ki Hz. Muhammed Allah'ın elçisidir." İfadesi محمدا رسول الله
"manasındadır.¹⁰¹⁴ رسول الله"

İlim Allah'ın en önemli sıfatlarından biri olup, bazılarına göre "meşîtle" birlikte. Müslüman hikmet ehli ve kevnîyatçılar, varlıkların asıllarının ilm-i ilâhîde bulunduğunu ve mutlak vücûd varken, "mutlak yokluk" söz konusu olamayacağından, Allah'ın ilmindeki bu varlık köklerine (âyan-ı sabiye) "ol" demesiyle varlıkların "ete kemiğe bürünüp" dışlaştıklarını ve kâinatın sürekli bir oluş halinde, "ilm-i ilâhî" üzerinde Meşîet ve irâde-i ilâhî çerçevesinde Kudret'in tecellileri neticesi meydana gelen "şeylerin" bütünü olduğunu belirtmektedirler. Bu bakımdan varlığın olduğu gibi, islamın da temelini "ilim" teşkil eder ve "ilim" mutlak olarak Allah'tandır. Şu âyetler ona delâlet eder: و أنزل عليك الكتاب و ان الله و أنزل عليك الكتاب و ان الله ¹⁰¹⁵ "Sana kitabı ve hikmeti indirdi ve sana bilmediğini öğretti." ¹⁰¹⁶ "Allah her şeyi ilimce kuşatmıştır." ¹⁰¹⁶ وسع ربي كل شيء علما ya da قد احاط بكل شيء علما

Elmalılı Hamdi Yazar'ın tarifi üzere, "İlim, nefsin manaya ulaşmasıdır."¹⁰¹⁷ Şu halde "şeyler" in ana özlerini oluşturan bir mânaları vardır ve bu mâna, şeylere görünür varlıklarını kazandıran gerçektir. Bu gerçekler (hakîkatu'l eşya), Hak olana dayanır ve O'ndandır. İnsanın içindeki, nefsindeki mânaları lafızlar halinde kelimeleştirmesi gibi, eşya da, Hak'tan aldığı ve O'na, O'nun isimlerine dayanan gerçeğin, zaman mekan boyutunda "paragraflar, cümleler ve kelimeler" halinde görüldüğü ve bu kelimelerin toplanıp meydana getirdiği mânalardır. Görüldüğü üzere ilim, hakîkata ulaşmaktır. Hakîkat ise, öncelikle eşyanın öncelikle görünen yüzünde değil görünmeyen (gayb) yüzünde yatar. Kâinatın, eşyanın ve hadîselerin taşıdığı mananın yanısıra, bir de onların sahibi Yratan'la alâkalı bilgi vardır. İlim dediğimiz asıl bilgi bu olup, hem bunun, hem de eşya ve hadîselerin hakikatının bilgisinin ana kaynağı Vahiy, yani, Allah'ın bu bilgiyi, insanlar içinden seçtiği kişilere hususi şekilde bildirmesidir. Ancak vahy'in ışığında yürüyerek önce Vahy'e, onun Sahibi'ne ve onu alan Elçi'ye inanarak, güvenerek gerçek ilme ulaşılabilir. Dolayısıyla, ilmin ilk, tam doğru kaynağı Vahy, dolayısıyla onun mahsulü olan Kitap'tır, Kur'ân'dır.¹⁰¹⁸

Allah'ın elçileri vasıtasıyla gönderdiği ilme kimse aynı derecede vâris değildir. Bu ilmi, kalblerinde herhangi bir leke rics bulunmayanlar herkesten daha çok alabilir. Bunlar da

¹⁰¹⁴İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.

¹⁰¹⁵ en-Nisâ, 4/113.

¹⁰¹⁶ et-Talak, 65/12; el-En'âm, 6/80.

¹⁰¹⁷ Elmalılı, Muhammed Hamadi Yazır, **Hak Dini Kur'ân dili**, Eser neşriyat ve dğıtım, İstanbul 1979, I, 223.

¹⁰¹⁸ Ünal, a.g.e., 388.

kendi aralarında belli derecelere ayrılabilir; Her biri ilmin belli yönüne vâris olabilir. Kur’ân-ı Kerim’de geçen “zıkr ehli, tefekkuh ehli, istinvat ehli, ilimde rasih olanlar” gibi ifadeler, bir bakıma, ilimde çeşitli derece sahibi kişilere ve onların ilmin hangi cephesine vâris olduğuna işaret de etmektedir denebilir.¹⁰¹⁹

İslam’da vahiyden sonra, sağlam akıl ve havass-ı selîme yani normal çalışan duyular da, ilmin diğer kaynaklarıdır. Fakat bunlarla, eşya ve hadîselerin hakikatının ilmine değil, zâhirinin ilmine ulaşılabilir; yani bunlar, bir bakıma bugünkükü “bilimlerin kullandığı vasıtalarıdır. Eğer bunlara Vahy yol göstermezse, eşyanın hakikatı ve gerçek ilim adına bunlarla varılacak sonuç bir cehl-i mürekkep olmaktan öte geçmez.¹⁰²⁰

İslâm ilme dayanır. Âlim, gerçek mânasıyla Müslüman’dır. Bu ilim kesin olup, insanların zannına ve hevâsına bırakılmamış, kimseye ilim sahibi bulunmadığı konuda söz söyleme selâhiyeti, hattâ izni verilmemiş ve ilim’de ihtilaf yasaklanmış, ihtilâfa düşenlerin ilim geldikten sonra işe hevâlarını karıştırarak ve haksızlığa yönelerek ihtilâfa düştükleri ifade olunmuştur. Bu konuyla ilgili yüce Allah bazı ayetlerinde şöyle buyurur: وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِّنْ بَعْدِ فَلَا تُسْأَلِنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ “Sana gelen ilimden sonra onların keyiflerine uyarsan, o takdirde sen, mutlaka zâlimlerden olursun.”¹⁰²¹ إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ “...Bilmediğin bir şeyi benden isteme. Sana câhillerden olmamanı öğütlerim!”¹⁰²² الإِسْلَامَ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعْثًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ “Allah katında hak din, İslâm’dır. O Ehl-i kitabın ihtilâfları, kendilerine gerçeği bildiren ilim geldikten sonra, sırf aralarındaki haset ve ihtiras yüzünden olmuştur. Allah’ın âyetlerini inkâr edenler bilsinler ki, Allah onların hesabını çabuk görür.”¹⁰²³

ac-Söylemek (القول)

شهد kökünün geldiği diğer bir mana da قال “dedi”dir. Bu kelimenin sözlüklerde değişik anlamlarda kullanıldığı görülür:

¹⁰¹⁹ Ünal, a.g.e., 390.

¹⁰²⁰ Ünal, a.g.e., 390.

¹⁰²¹ el-Bakara, 2/145.

¹⁰²² Hûd, 11/46.

¹⁰²³ Âl-i İmrân, 3/19.

1- Harflerden oluşan ve konuşarak ifâde edilen söz anlamına gelir. زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ sözünde olduğu gibi. Tıpkı Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: شَهِدَ اللهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ “Allah'tan başka ilah olmadığına Allah şahitlik eder.”¹⁰²⁴

2- İnsanın aklında tasavvur edip henüz sözlü olarak açıkça ifâde etmediği şeyler anlamına gelir. Meselâ: و يقولون في أنفسهم لولا يعذبنا الله بما نقول “...Kendi içlerinden de: Bu söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize etmesi gerekmez miydi? Derler.”¹⁰²⁵ Bu âyette Yüce Allah onların îtikatlarında var olan şeyi قَوْلُ diye tanımlamıştır.¹⁰²⁶

3- İtikad (esaslı düşünce ve inanç) için قَوْلُ sözü kullanılır. Meselâ denir ki: فُلَانٌ يَقُولُ “Falan adam, Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimsiyor.”¹⁰²⁷

4- Bir şeyi göstermeye قَوْلُ denmektedir. Şâirin şu sözü bu konuda misaldir:

إِمْتَلَأَ الْحَوْضُ وَقَالَ قَطْنِي

مَهْلًا زُوَيْدًا قَدْ مَلَأْتُ بَطْنِي

Yeter! dedi ve havuz doldu

Acele etme, ağır ol, benim karnım doydu.¹⁰²⁸

5- Bir şeyle gerçek anlamda ilgilenmek قَوْلُ diye adlandırılmaktadır.¹⁰²⁹

6- Mantıkçılar tarafından tanım/kavram manasında kullanılır. Meselâ: قَوْلُ الْجَوْهَرِ كَذَا “Cevherin tanımı şöyledir”¹⁰³⁰

7- İlham manasında da kullanılır. Meselâ: قُلْنَا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِمَّا أَنْ تَعَذِّبَ وَإِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حَسَنًا “Biz dedik ki: Ey Zü'l-Karneyn! Onları ya cezalandırırsın veya onların hakkında iyi davranırsın”¹⁰³¹ âyeti ile “Her ikisi de isteyerek geldik, dediler.”¹⁰³² Bu söylemler direkt hitap şeklinde söylenmiş bir şey değildir, aksine bu bir ilhamdan ibârettir.

¹⁰²⁴ Âl-i İmrân, 3/18.

¹⁰²⁵ el-Mücâdele, 58/8.

¹⁰²⁶ er-Râğıb, Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb, **el-Müfredât fi ġarîbi'l-Kur'ân¹**, thk. ed-Dirâsât ve'l-buhûs Merkezi, Mektebetu Nezâru Mustafâ el-Bâz, ts, II, 536-537.

¹⁰²⁷ er-Râğıb, **el-Müfredât fi ġarîbi'l-Kur'ân¹**, 536-537.

¹⁰²⁸ er-Râğıb, **el-Müfredât fi ġarîbi'l-Kur'ân¹**, 536-537.

¹⁰²⁹ er-Râğıb, **el-Müfredât fi ġarîbi'l-Kur'ân¹**, 536-537.

¹⁰³⁰ er-Râğıb, **el-Müfredât fi ġarîbi'l-Kur'ân¹**, 536-537.

¹⁰³¹ el-Kehf, 18/86.

¹⁰³² Fussilet, 41/11.

"شَهِدَ اللهُ انه لا اله الا الله" İbnu'l-A'râbî olarak ilgili olarak "dedi" kökü "شَهِدَ" قال "dedi" manasına gelir. Bunula ilgili olarak İbnu'l-A'râbî "Allah'tan başka ilah olmadığına Allah şâhitlik eder." ayetinin manasının "Allah dedi" şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁰³³

Diğer bir açıdan "Ş-h-d" ve "K-v-l" kökleri "Bir konuda hükmetmek" manasında birbiriyle paralellik arzeder. "Ş-h-d" kökünün mastarı olan "Şehâdet" in fıkihta, bir şey bilip sonra o bildiğini haklıyı ortaya çıkarmak için söylemek, aleyhte veya lehte hüküm vermek anlamına geldiği bilinir.¹⁰³⁴ Meselâ: bir kadına yapılan zinâ isnâdında dört erkeğin şâhitlik yapması,¹⁰³⁵ yani kadının zinâ ettiği konusunda hüküm de bulunması gerekir. "K-v-l" nin mastarı "Kavl" de şu âyette hüküm anlamına gelmektedir: "And olsun ki, onların çoğunun üzerine azap sözü hak (hüküm) olunmuştur."¹⁰³⁶

ad-Yazmak (الكتاب-الكتب)

شَهِدَ kök ünün eş anlamlılarından birisi "كتب" dir. "كتب" ve "قال" kelimeleri شَهِدَ nin lâzîmî manalardır¹⁰³⁷ ise شَهِدَ 'nin asıl manasıdır.

"K-t-b" kökünün temel anlamı ise bir deriyi başka bir deriyle birleştirmektir. Bu nedenle Arap dilinde كتبت السقاء "kovayı diktim", كتبت البغلة "katırı bağladım" şeklinde deyimler vardır. Bu kökün en bilinen manası ise, harfleri birbirine eklemek suretiyle yazmaktır. Bu kelime bazen, telâffuz yönünden birbirine girmiş şeyler için de kullanılabilir. Buna göre كتابة' de asıl olan, yazı ile düzenlemektir. Fakat bunların her biri istiâre yoluyla diğerinin yerine kullanılabilir. Onun için Allah'ın kelâmı "Kitap" adını alabilir.

Kur'ân bağlamında "Ş-h-d" köküne bakıldığında "Kesin karar vermek, hükmetmek, takdir etmek, ön görmek vb." manalarında "K-t-b" köküyle benzerlik (eş anlamlılık) barındırdığı görülmektedir. Meselâ: "شَهِدَ اللهُ انه لا اله الا الله" "Allah'tan başka ilah olmadığına Allah şâhitlik eder."¹⁰³⁸ Âyetinde geçen شَهِدَ kelimesi "takdir etmek"¹⁰³⁹ manasına geldiği gibi, قال لو "Eğer evlerinizde kalmış olsaydınız bile, öldürülmeleri takdir

¹⁰³³ el-Ezherî, a.g.e., VI, 72-73; İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.

¹⁰³⁴ el-Kurtubî, a.g.e., 66.

¹⁰³⁵ en-Nûr, 24/4; en-Nisâ, 4/15.

¹⁰³⁶ Yâsîn, 36/7.

¹⁰³⁷ el-Ezherî, a.g.e., VI, 72-73; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1180.

¹⁰³⁸ Âl-i İmrân, 3/18.

¹⁰³⁹ en-Nesefî, a.g.e., II, 423.

edilmiş olanlar, öldürülecekleri yerlere kendileri giderlerdi.”¹⁰⁴⁰ âyetinde geçen كتب kelimesi de aynı manaya gelmektedir. Dolayısıyla iki kelime; takdir etmek, hükmetmek, ön görmek vb. manalarda eş anlamlı olmaktadır.

ae-Yemin (اليمين - الحلف)

حلف sözcüğü topluluk arasındaki sözleşmedir. Bu kökten türeyen مُحالفة karşılıklı anlaşma anlamına gelir. Sözleşme ile yapılan şeye bağlılık göstermek de kullanılır. Araplar arasında sözüne sâdik kimseseye حليف كريم denir. Şâir Züheyr bu sözcük hakkında şöyle der:

تداركتما الأخلاف قد نل عرشها

“Tahtı devrilmeye yüz tutmuşken, sözleşme yapanlara yetiştiniz.”

حلف nin aslı insanların birbirinden, sözün doğruluğuna ilişkin aldıkları yemindir. Ayrıca her tür yemin için de kullanılır.

حلف kökünün anlamlarından biri de “Yemin etti”dir. Araplar arasında kullanılan وَالَّذِينَ يَزْمُونَ أَرْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ *“Kendi eşlerine (zinâ suçu) atan ve kendileri dışında şahidleri bulunmayanlar ise, onlardan da her birinin şahidliği, Allah adına dört (kere yemin) ile kendisinin hiç şüphesiz doğru söyleyenlerden olduğuna şahidlik etmektir.”*¹⁰⁴² ayeti kerimesindeki شَهَادَةٌ kelimesi yemin manasındadır.¹⁰⁴³

إذا جاءك المنافقون قالوا نشهد إنك لرسول الله والله يعلم إنك لرسوله إنك لمنافقك *“Münâfiklar, sana gelince, tanıklık ederiz ki dediler, sen, şüphe yok, elbette Allah'ın peygamberisin ve Allah bilir ki şüphe yok, sen, onun peygamberisin ve Allah tanıklık eder ki şüphe yok, münâfiklar, elbette yalancılardır. Onlar*

¹⁰⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/154.

¹⁰⁴¹ el-Cevherî, a.g.e., II, 494.

¹⁰⁴² en-Nûr, 24/6.

¹⁰⁴³ İbn Manzûr, a.g.e., III, 240.

(yeminlerini- şâhitlikleirni) kalkan edinmişer...¹⁰⁴⁴ âyetinde geçen أَيَّمَانُهُمْ kelimesi Beydâvî gibi bazı müfessirlerce شهداتهم şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰⁴⁵

af-Haber vermek (الإخبار)

خَبِرَ: Haber yoluyla öğrenilen şeyleri bilmek, اخبر bildirmek anlamına gelir. Bazılarına göre خبيرة, bir işin iç yüzünü bilmek demektir. خبار ve خبراء kelimeleri ise yumuşak yer için kullanılır. خبير ise bu tür topraklarda sapanla çift süren kişiye denir.¹⁰⁴⁶

خبير (Habîr), bir nesneyi gereği gibi bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak mânasına gelen hubr (hıbre) kökünden türemiş bir isimdir. Terim olarak “geçmişte meydana gelen veya gelecekte vukû bulacak bir olayı bildiren söz, mâhiyeti itibariyle doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan söz” gibi farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımların ortak noktaları haber konusunun duyularla algılanabilir olması, vahye dayanmışsa geleceğe de ait olabileceği hususlarıdır. Doğru veya yanlış oluşu, gerçeğe uyup uymaması haberin konusuna göre değişir. Bazı hususların doğruluğunu, bazılarının yanlışlığını onaylamak gerekli iken bir kısım haberlerin yanlış veya doğru olma ihtimali mevcuttur.¹⁰⁴⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de hubr masdarı iki âyette geçerken, haber iki ve cemi ahbâr üç âyette geçmektedir. Esmâ-i hüsnâdan olup “her şeyin iç yüzünden haberdar olan” mânasına gelen habîr ise kırk dört âyette yer almakta, bir âyette “bilen, vâkıf olan” anlamında kula nisbet edilmektedir.¹⁰⁴⁸

Hz. Peygamber’in Allah’tan vahiy yoluyla aldığı haberlerden oluşan Kur’an, insanların işlediği bütün fiillerin kaydedildiğini ve bunların âhirette kendilerine tek tek bildirileceğini açıklamış ve haberin gerçeğe uygun olması gerektiğine işaret etmiştir.¹⁰⁴⁹ Bunun yanısıra Kur’ân, insanın ibret alması için geçmiş milletlerden ilâhî emirlere uyanların veya uymayanların âkîbetlerine dair haberleri nakletmek suretiyle hakîkatin keşfedilmesinde haberin oynadığı role dikkat çekmiştir. Böylece onu önemli bir bilgi kaynağı kabul etmiş,

¹⁰⁴⁴ el-Münâfikûn, 63/1.

¹⁰⁴⁵ Mukâtil b. Süleyman, Ebû'l-Hasen el-Belhî, **Tefsîru Mukâtil b. Süleyman**, thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte, Müessesetü't-târîhi'l-Arabî, Beyrût 2002, 337; Beydâvî, a.g.e., III, 408.

¹⁰⁴⁶ er-Râğîb, **el-Müfredât fi ġarîbi'l-Kur’ân**², 328.

¹⁰⁴⁷ Yavuz, Yûsuf Şevki, “Haber”, **DİA**, XIV, İstanbul 1996, 346-349.

¹⁰⁴⁸ Abdalbâkî, a.g.e., “H-b-r”, 226-227.

¹⁰⁴⁹ et- Tevbe 9/94; Muhammed 47/21; el-Hucurât 49/6.

özellikle gayba dair haberlerin sağlam bir kaynağa dayandırılması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁰⁵⁰

Sözlüklerde “Şehâdet” kavramı, kesin olarak bilinen bir bilgiyi ihbar etmek anlamına geldiğinden¹⁰⁵¹ “gördüğünü haber verme” manasında olduğu söylenmiştir.¹⁰⁵²

"Şehâdet" özellikle fıkıh literatüründe “İhbâr” ile yakın bir anlam ilişkisi içerisindedir. Bu nedenle fıkıhta şehâdet, bir kimsenin, bir şahısta olan hakkını ispat etmek için şehâdet lafzıyla, hâkimin ve karşı tarafın huzuruna çıkarak doğru ihbarda bulunmak şeklinde tanımlanmıştır. Şâhit şu lafızları kullanır: "Bu davacının, bu davalıda karz sebebiyle şu kadar alacağına olduğuna şâhitlik ederim." Böyle bir ihbarda bulunana "şâhit", lehine şehâdetle bulunana "meşhûdun leh", aleyhine şehâdet edilen kişiye "meşhûdun aleyh", şehâdet edilen hususa da "meşhûdun bih" denir.¹⁰⁵³

Cürcânî Ta'rifat adlı eserinde şehâdeti şu şekilde açıklamıştır: "Mahkemede, gözle görülen bir şeyi birisi lehine başkasının ise aleyhine olmak üzere şehâdet lafzını kullanarak ihbar etmektir. İhbar üç çeşittir; birincisi birisi için başkası aleyhinde, ikincisi ihbar eden için başkası aleyhinde, üçüncüsü tam tersi ihbar etmektir."¹⁰⁵⁴ Nizâmuddin en-Nîsâbûrî şehâdeti, bilmeye ilgili ihbar çeşidi¹⁰⁵⁵ şeklinde açıklamıştır.

ag-Beyân etmek (البيان -التبيين)

Sözlükte “açık seçik olmak” ve “açıklamak” mânalarına gelen beyân, terim olarak da sözlük anlamı ile paralellik gösteren bir muhtevaya sahiptir. Buna göre beyân, “Mânadaki kapalılığı giderip ona muhatabın anlayacağı biçimde açıklık kazandırmaktır”. Kendisi ile açıklama yapılan da beyân denmektedir. Bazılarına göre “Beyân” iki çeşittir:

Birisi, تنجيز *tencîz* ile dir. Bir fiili yaptıktan sonra, o fiilin etkisiyle ortaya çıkan hallerden birisini gösteren şeydir. Yâni, bir fiili işleyen kişinin içinde bulunduğu durumu gösteren veya ifâde eden şeydir. Meselâ: *و لا يصدنكم الشيطان إنه لكم عدو مبين* “Şeytan sizi bundan

¹⁰⁵⁰ Abdalbâkî, a.g.e., “H-b-r”, 226-227.

¹⁰⁵¹ İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.

¹⁰⁵² İbn Manzûr, a.g.e., III, 239: ÂsımEfendî, a.g.e., 1180.

¹⁰⁵³ Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh terimleri sözlüğü**, 4.b., Ensar yayınları, İstanbul 2013, 522.

¹⁰⁵⁴ el-Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî, **Mu'cemu't-Ta'rifât.**, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, Dâru'l-fâzile, Kâhire 1982, 111.

¹⁰⁵⁵ en-Nîsâbûrî, Nizâmüddin Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî, **Tefsîru ğârâibu'l-Kur'ân ve raġâibu'l-Furkân**, Dâru'l-kutubu'l ilmiyye, Beyrût 1996, II, 126.

*alikoymasın, çünkü o sizin açık bir düşmanınızdır.*¹⁰⁵⁶ Yani, şeytanın işlediği alıkoyma fiili neticesinde ortaya çıkan durum, onun açık bir düşman olduğunu göstermektedir.

İkincisi: إختبار *denemek* iledir. Bu da ya konuşma, ya yazma ya da işâret ile olur. Meselâ: و أنزلنا اليك الذكر لتبين لناس "İnsanlara indirilen ilâhi mesajı açıklayasın diye sana Kur'ân'ı indirdik."¹⁰⁵⁷

Sözün mücmel ve mübhem taraflarını da açıklayan kısmına da beyân denir. Yüce Allah'ın şu sözü gibi: ثُمَّ أَنْ عَلَيْنَا بَيَانَهُ "Sonra onu sana açıklamak da bize düşen bir iştir."¹⁰⁵⁸

Kur'ân-ı Kerim'de türevleriyle birlikte 132 âyette geçen "B-y-n" kökü; açık olmak, açıklığa kavuşturmak,¹⁰⁵⁹ bile bile bir şeyi yapmak;¹⁰⁶⁰ bilgi, belge,¹⁰⁶¹ delil¹⁰⁶² gibi anlamlara gelmektedir. Âlimlere göre "شَهَدَ اللهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ" ayetinin manası "بين" ve "اعْلَمَ" manalarındadır. Tıpkı hâkimin yanında hakkın kimin lehinde ve aleyhinde olduğunu açıklayan kimse için "شَهَدَ" "شَاهِدِينَ عَلَيَّ أَنفُسَهُمْ" denilmesi gibi.¹⁰⁶³

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya'ya göre "بين الله و أظهر" ifadesi "شَهَدَ اللهُ" ifadesi Hâkimin huzurunda bildiğini izhar eden kimse için halk arasında "شَهَدَ الشَّاهِدَ عِنْدَ الْقَاضِي" ifadesi kullanılır. "شَاهِدِينَ عَلَيَّ أَنفُسَهُمْ" kelimesinin bir şeyi izhar etmek manasına geldiğinin delili "شَاهِدِينَ عَلَيَّ أَنفُسَهُمْ" "kendi küfürlerine şâhitlik ettikleri halde..."¹⁰⁶⁴ ayeti kerimesidir. Burada kendi küfürlerine şâhitlik etmekten kasıt önce peygambere ittiba edip sonra muhalif olmalarıdır. Bu yaptıkları davranış onların küfürlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yoksa onlar açık "biz kafiriz" demediler.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁵⁶ ez-Zuhrûf, 43/62.

¹⁰⁵⁷ en-Nahl, 16/43-44.

¹⁰⁵⁸ el-Kıyâme, 75/19.

¹⁰⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/118.

¹⁰⁶⁰ Enfal, 8/42.

¹⁰⁶¹ Hûd, 11/17.

¹⁰⁶² el-Bakara, 2/185.

¹⁰⁶³ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, **Mu'cemü mekâyîsi'l-lüğa**, III, 221.

¹⁰⁶⁴ Et-Tevbe 9/17.

¹⁰⁶⁵ el-Ezherî, a.g.e., VI, 73.

ah-Hükmetmek (القضاء)

Sözlükte “bir şeyi sona erdirmek” mânasına ve bunun açılımı mâhiyetinde “hüküm vermek, ihtiyacı gidermek, borcu ödemek, bildirmek, tamamlamak, ilişiği kesmek, öldürmek” gibi anlamlara gelmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de kazâ kelimesi ve türevleri elliyi aşkın âyette sözlükteki geniş anlam yelpazesine paralel bir zenginlikte kullanılır. Kelimenin ilâhî iradeye veya beşerin fiiline atıf yaparak ve birbiriyle anlam iç içeliği de olacak şekilde hüküm vermek,¹⁰⁶⁶ emretmek,¹⁰⁶⁷ karar vermek ve kararlaştırmak,¹⁰⁶⁸ öldürmek,¹⁰⁶⁹ işi bitirmek,¹⁰⁷⁰ tamamlamak,¹⁰⁷¹ yerine getirmek,¹⁰⁷² ilişiği kesmek,¹⁰⁷³ mânalarında, ayrıca edâ ile eş anlamlı olarak ibadetlerin ifası mânasında¹⁰⁷⁴ kullanıldığı görülür.¹⁰⁷⁵

“Ş-h-d” kökünün bir manası da “Hüküm vermek” tir. Bu görüş Ebû Ubeyde’ye âittir. Ona göre "شَهَدَ اللهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ" ifadesi "قَضَى اللهُ" manasındadır. Bunun hakîkati de Allah bildi ve açıkladı anlamındadır. Zîra şâhit bildiğini açıklayan kimsedir. Allah kimsenin güç yetiremediği şeyleri yaratmakla kendi vahdetinin hakîkatine hükmetmiş ve mahlûkata beyan etmiştir.¹⁰⁷⁶

“şhd” kökünün hükmetmek manasına geldiğini gösteren Kur’ân’da deliller bulmak mümkündür. Onlardan bir tanesi şöyledir: قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ بَيِّنًا وَبَيْنَكُمُ شَهِيدًا يَغْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ *“De ki: Aramda ve aranızda hâkim olarak Allah yeter; bilir ne varsa göklerde ve yeryüzünde ve bâtila inanıp Allah'a kâfir olanlara gelince: Onlardır ziyan edenlerin ta kendileri.”*¹⁰⁷⁷ Bu âyetin tefsirini yaparken İmam Mâturîdi, “şehîd” kelimesini “hâkim” olarak yorumlamış ve bu iki kelime arasındaki yakın münasebete dikkat çekmiştir.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁶⁶ Yûnus 10/93; Meryem 19/35; en-Neml 27/78; el-Ahzâb 33/36; ez-Zümer 39/42.

¹⁰⁶⁷ el-İsrâ 17/4, 23.

¹⁰⁶⁸ el-Bakara 2/117; Âl-i İmrân 3/47; el-En‘âm 6/2.

¹⁰⁶⁹ el-Kasas 28/15.

¹⁰⁷⁰ el-En‘âm 6/8; ez-Zuhruf 43/77.

¹⁰⁷¹ el-Kasas 28/28, 29.

¹⁰⁷² el-Hac 22/29; el-Ahzâb 33/23.

¹⁰⁷³ el-Ahzâb 33/37.

¹⁰⁷⁴ el-Bakara 2/200; en-Nisâ 4/103; el-Cum’a 62/10.

¹⁰⁷⁵ Yaşaroğlu, M.Kâmil, “Kazâ”, **DİA**, İstabnül, 2002, XXV, 110-113.

¹⁰⁷⁶ el-Ezherî, a.g.e., VI, 73.

¹⁰⁷⁷ Ankebût, 29/52.

¹⁰⁷⁸ el-Mâturîdi, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, **Te’vilâtu’l-kur’ân**, Dâu’l-kutubu’l-ilmîyye, Beyrût 2005, VIII, 237.

ai-İzhâr Etmek (الإظهار)

ظَهَرَ : sözlükte açık, net, belirgin olmak, görünmek, ortaya çıkmak, zuhur etmek, belirlemek gibi anlamlara gelmektedir. Râgıp el-İsfehânî'ye göre ظَهَرَ kelimesi göz ve basîretle görülen her şey için kullanılır.¹⁰⁷⁹

إظهار: kelimesi ise ظَهَرَ'nın افعال kalıbında olup açıklamak, ortaya çıkarmak, yardım etmek, üstün gelmek ve belirgin kılmak manalarına gelir.¹⁰⁸⁰ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya'ya göre "شَهِدَ الله" ifadesi "بين الله و أظهر" manalarındadır. Hâkimin huzurunda bildiğini izhar eden kimse için halk arasında "شَهِدَ الشاهد عند القاضي" ifadesi kullanılır. "شَهِدَ" kelimesinin bir şeyi izhar etmek manasına geldiğinin delili "شاهدين علي انفسهم بالكفر" "*kendi küfürlerine şahitlik ettikleri halde...*"¹⁰⁸¹ ayeti kerimesidir.

Kur'ân-ı Kerim'de "Z-h-r" kökü değişik versiyonlarda olmak üzere elli beş sûrede açık olmak,¹⁰⁸² gâlip gelmek,¹⁰⁸³ yükselmek,¹⁰⁸⁴ aşmak,¹⁰⁸⁵ yardımda bulunmak,¹⁰⁸⁶ zihâr yapmak,¹⁰⁸⁷ bildirmek,¹⁰⁸⁸ güneşin tam tepede olduğu an (öğle vakti),¹⁰⁸⁹ fesat çıkarmak¹⁰⁹⁰ vb. anlamlarda kullanılmıştır.¹⁰⁹¹

Z-h-r köküyle yakın bir anşam irtibâtı bulunan Şehâdet, müşâhadeyle hazır olma, gerek nefiste hazır ve bütün duyularla vâkıf olarak, gerekse meydana gelmek sûretiyle karar kılınan bir ilim ve bu ilimle şâhid olduğunu ikrar etme, açığa vurma, izhâr etmedir. Kitap ehli kendi kitaplarında Resûlullah'ın hakkaniyetini ilmen ve tarihen görerek bilhassa vicdanlarında şâhid olmuşlardır. Allah bunu onlara her bakımdan şehâdet ettirmiştir. Fakat onlar tıpkı bir hâdiseyi iyice görüp vâkıf olduktan sonra bunu inkar edenin şehâdetini gizlemesi gibi Peygamberin hakkaniyetini gizlemişlerdir.¹⁰⁹²

¹⁰⁷⁹ er-Râğıb, *el-Müfredât fi ġaribi'l-Kur'ân*², 664.

¹⁰⁸⁰ er-Râğıb, *el-Müfredât fi ġaribi'l-Kur'ân*², 665 .

¹⁰⁸¹ Et-Tevbe 9/17.

¹⁰⁸² el-En'âm, 6/151.

¹⁰⁸³ et-Et-Tevbe, 9/8.

¹⁰⁸⁴ ez-Zuhrûf, 43/33.

¹⁰⁸⁵ el-Kehf, 18/97.

¹⁰⁸⁶ el-Mümtahine, 60/9.

¹⁰⁸⁷ el-Ahzâp, 33/4.

¹⁰⁸⁸ et-Tahrîm, 66/3.

¹⁰⁸⁹ er-Rûm, 30/18.

¹⁰⁹⁰ el-Mü'minûn, 23/26.

¹⁰⁹¹ Abdulbâkî, a.g.e., "Z-h-r", 440-441.

¹⁰⁹² Ünal, Alî, *Kur'ân'da temel kavramlar*, Işık akademi yayınları, İstanbul 2012, 374.

aj-Yakîn sahibi olmak (اليقن)

يقين : Kelimesi; mârifet, dirâyet ve benzeri kelimelerin taşıdığı anlamın üstünde bir bilme derecesidir. Bilmeyi nitelemek için kullanılır. Onun için علم يقين denir, fakat معرفة يقين denmez. Yani يقين, hükmün değişmezliği ile beraber olan anlayış dinginliğidir. Allah buyurur ki: ثم لترونها عين اليقين ¹⁰⁹³ “Hayır eğer kesin bilgi ile bilerseniz!” كلاً لو تعلمون علم اليقين ¹⁰⁹⁴ “Kesin gerçek budur işte.” ¹⁰⁹⁵ Yakînin dereceleri arasında farklar vardır. Fakat onlara konu uzamasın diye burada yer vermeyeceğiz.

Fiil olarak ايقن ve استيقن denir. Allah buyurur ki ان نظن الا ظنا و ما نحن بمستيقنين ¹⁰⁹⁶ “Yalnız bir zandan ibârettir sanıyoruz; bu hususta kesin bir bilgimiz yok, derdiniz.” ¹⁰⁹⁷ Âyetinde geçen يقيناً kelimesi, onu kesin bildikleri bir şekilde öldürmediler; aksine tahmine ve kuruntuya dayalı olarak öldürdüklerine karar verdiler, demektir. ¹⁰⁹⁸

Kur’ân-ı Mu’cizi’l-Beyân’da kullanıldığı şekliyle yakîn, ikan, istikân ve teyakkun, aşağı yukarı aynı manaya gelir; aralarındaki fark, aynı kelimenin çeşitli türevleri olmaktan öteye geçmez. “Yakîn” kelimesi ilmin sıfatı olup, anlayışın sebatıyla nefsin her türlü şüpheden kurtularak sükûna ermesidir.

“Yakîn”, ilmin sıfatı olarak, artık kesinliğe ulaşmış, kendisinde teorik veya pratik olarak hiçbir şüphe kalmamış, vakiyaya uygun düşmüş, şimdi kesin olduğu gibi, gelecekteki kesinliğinde de herhangi bir kuşkuyla yer vermeyen ilimdir. “Şu anda şüphem yok ki, bu böyledir; ileride de şüphe edilmez ki, böyledir; başka türlü olmasına da imkan yok ki böyledir.” dediğimizde yakîn ifâde etmiş oluruz. Bu bakımdan, iman esaslarına kalbden ve hiçbir şüphesi kalmamış, hiçbir şüpheye de düşmeyecek şekilde iman etmiş kişinin imanı da

¹⁰⁹³ et-Tekâsür, 102/5.

¹⁰⁹⁴ et-Tekâsür, 102/7.

¹⁰⁹⁵ el-Vâkıa, 56/95.

¹⁰⁹⁶ el-Câsiye, 45/32.

¹⁰⁹⁷ en-Nisâ, 4/157.

¹⁰⁹⁸ er-Râğıb, el-Müfredât fi ġarîbi'l-Kur’ân², 1196-1197.

yakîn bir imandır.¹⁰⁹⁹ Bununla ilgili yüce Allah şöyle buyurur: بالآخرة هم يوقنون ”... Onlar âhirete yakînen inanırlar.”¹¹⁰⁰

1) İlme'l-Yakîn, Ayna'l-Yakîn, Hakka'l-Yakîn

Gerçek kâmil müminlerin imanı olan bu iman, yakîn ilim üzere hasıl olan imandır. Böylesi iman için Allah âyetlerini ortaya koyar, emri yerine getirir, âyetleri açıklar ki, insanlar yakîne ersn ve yakîn sahipleri başkaları için de önder olsun.

“Yakîn” melekût ile ilgilidir. Melekût, kendisine verilen çeşitli manâların yanısıra, her şeyin, her varlığın aslı, kökü manasına da gelir. İşte yakîn sahibi olmak zâhirden bâtına inip, âyetten âyetin işaret ettiğine varmaktır. Önce, bâtında yer alan hakikat hiçbir şüpheye yer kalmayacak şekilde bilinir ki, bu ileme'l-yakîndir. Âhîret, bir bakıma dünyanın bâtını olduğundan, dünyada iken ileme'l yakîn ile bilinen ve inanılan âhîret, insan öldüğü zaman görülür, müşâhade edilir ki, bu aynu'l-yakîn'dir.¹¹⁰¹

Dünyada zâhirde iken bâtını ilme'l-yakîn bilenlerin bu bilgisiyle ayna'l-yakîn görmesi arasında olsa olsa çok az fark olabilir; bu bakımdan, İmam-ı Ali (r.a.) “Perde açılrsa yakînim artmayacak” buyurmuştur. Fakat, gerçeği ilme'l-yakîn bilmeyenler, öldüklerinde ayna'l-yakîn göreceklerdir. Bu yüzden gelemesi kesin olan ve ilme'l-yakîne engel olan perdeleri ortadan kaldırıp ayna'l-yakîn'in kapılarını açan ölüm'e de yakîn denir.¹¹⁰²

“Sana yakîn gelinceye kadar rabbine ibâdet et.”¹¹⁰³

“Andolsun, sen bundan gaflet içinde idin, biz seneden perdeni kaldırdık, bugün artık gözün keskindir.”¹¹⁰⁴

İşte, bütün bilme, anlama, farkına varma gibi melekeleri temsil eden “yakîn” kavramı ayanı anlamları içeren “şehîd” kavramı ile yakın bir irtibat halindedir. İki kelime de gerçeği görme, farkına varma, bilme vb. manalarda ittifak halindedir.

Yakîn'in merkezi kalbdır. Yakîne engel olan perdeler, kalbe vurulan mühür, onu kirleten ve örten günahlardır. Âhîret'te perdeler kalkıp, hakk ortaya çıkınca her şey açıkça belli olur, yaşanır, tecrübe edilir: bu da hakka'l-yakîn, yani hakkın hakkı veya yakîn

¹⁰⁹⁹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân dili**, Eser neşriyat ve dağıtım, İstanbul 1979, IX, 6055.

¹¹⁰⁰ el-Bakara, 2/4; en-Neml, 27/3.

¹¹⁰¹ Ünal, a.g.e., 396-397.

¹¹⁰² Elmalılı, a.g.e., IX, 6055.

¹¹⁰³ el-Hicr, 15/99.

¹¹⁰⁴ Kâf, 50/22.

yakînidir. Şu âyet buna delildir: *وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكذِّبِينَ الصَّالِينَ ۚ فَنُزِّلْ مِنْ حَمِيمٍ ۖ وَتَضْلِيَةٌ جَحِيمٍ ۖ إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ ۚ*
“...Ama yalanlayıcı sapıklardan ise kaynar sudan bir ziyâfet ve cehennem’e atılma var.
Budur hakkı’l-yakîn olan.”¹¹⁰⁵

İlmu’l-Yakîn mertebesindekiler için, dünyada iken nefslerinde ölüp ruhlarında dirilenler, yani “ölmeden önce ölenler” için gerçeğe ulaşmada ölmek, cennet ve cehennemi görmek mutlaka şart değildir; çünkü onlar, yakîn sahibidirler; bilgileri kişilikleri birleşmiş, “bilen-bilinen-bilme” birbiri içinde erimiştir.

Zâhiri duyularla alınıp dimağda bilgi haline getirilen, deney ve tecrübelerle gerçekliği denenen kimya ve fiziğin ifade ettiği “gerçekler” “zaruri” olmayarak “yakînidirler”; şu anda yakîn belirseler de bu zaruri olmayıp değişebilir; fakat, bunlardan basit akıl yürütmelerlevarılan neticeler birer zandan öteye geçmez. Fiziğin ve benzeri ilimlerin verilerine dayanarak uçağı yaparız, daha başka aletler üretiriz, ama bir çimeni bir böceğı veya serçenin bir tüyünü bile yapamayız; acaba bunlar da mümkün değil midir? Mümkün olabilir, belki bir gün gerçekleşebilir de. Allah, onları evvelen ve bizzat, sonra da maddeleri, tohumları vasıtasıyla yarattığı gibi, bizim elimizle de yaratabilir. Nitekim, peygamberlerinin elinde yaratmıştır: *“Ey Meryem oğlu İsa... Benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey biçimlendiriyor ve içine üflüyordun da benim iznimle kuş oluyordu.”*¹¹⁰⁶ Eğer insanlar da bir gün böyle bir şey yaparlarsa, bu iman edenleri hiçbir şekilde şüpheye düşürmez, aksine onları yakîne erdirir.¹¹⁰⁷

2) Tasavvuf’ta Yakîn

Hakikat ehlinde yakîn, iman esaslarını ve bilhassa imanın en büyük Kutbu olan Allah’ın varlık ve birliğini aksine ihtimal vermeyecek şekilde bilmek, kabullenmek, duyup hissetmek ve onun insan benliği ile bütünleştiğı irfan ufkuna ulaşmak demektir. Onu, imanda delil ve bürhanları aşarak, “latîfe-i rabbâni” yoluyla gaybları müşâhade, eşyanın perde arkasını gözleme ve sırları muhâfaza şeklinde de tarif etmişlerdir.

Yakînin en azı bile, kalbi nurlarla dolduracak, tereddüt sis ve dumanlarını silip süpürecek ve insanın iç dünyasında sevinç, itmi’nan ve revh-u reyhân esintileri meydana getirecek kadar güçlüdür. Hz. Zünnûn’un da dediğı gibi, yakîn, kalbi ebediyet arzusu ve sonsuzluk emeliyle coşturur. Bu yüksek duygu ise, insanda zühd düşüncesini uyarır ve

¹¹⁰⁵ el-Vâkıa, 56/92-95.

¹¹⁰⁶ el-Mâide, 5/110.

¹¹⁰⁷ Elmalılı, a.g.e., I, 202.

geliştirir. Zühd yamaçları, hikmete açık düşünce kuşaklarıdır. Zühdle kanatlanıp hikmete ulaşan ruh, benliğine akıbet mülâhazasını perçinler ve hakim kılar. Ukbâ mülâhazasıyla oturup kalkanlar ise halk içinde olsalar dahi hep Hakk’la beranerdiler.

Yakîn’in başlangıcı, perde aralanması berzâhı, iki adım ötesi mükâşefe kalbin ilâhi tecellilerle doyunluğa ulaşip, şüphe, tereddüt ve bütün kuşkulara kapanması; eşyanın hakikatının renkleri ve keyfiyetler üstü tüllendiği bu iklimden iki soluk sonra da müşâhade-gözle görülmemeişler, kulakla işitilmemeişler ve insan tasavvurlarını aşan mevhibelere âleminde seyahat ufkudur.

İlme’l-yakîn, apaçık delil ve bürhanların aydınlık dünyasında, o delil ve bürhanların vesâyasında hedeflenen hususlarla alâkalı en sağlam inanç ve en kesin iz’ana ulaşma keyfiyetidir.

‘Ayna’l-yakîn ki, perdesiz, engelsiz, aynı zamanda kemiyetsiz, keyfiyetsiz ve tasavvurları aşan sırlı bir maıyeti kazanma mazhariyetidir. Bzıları bu mazhariyeti, kulun benlik, enaniyet ve nefis cihetiyle fenâ bulup, zât-ı haklakaim olması şeklinde de yorumlamışlardır.

Bu üç mertebeyi, avamca şöyle bir misalle anlatmak mümkündür: Bir insanın ölmeden önce ölümü bilmesi “ılme’l-yakîn”, gözünden perdenin kaldırılıp, canını almaya gelen melekleri görmesi, sekerât öncesi bir kısım metafizik hadîselere şahid olması “ayna’l-yakîn”, ölümün kendine has keyfiyeti tadıp duyması da hakka’l-yakîndir. Buna göre, bir insanın ilmî istidlal yoluyla herhangi bir mevzuda elde ettiği kesin bilgiye ilme’l-yakîn; gözüyle, kulağıyla ve diğer sâlim duyularla elde ettiği mâ’rifete ayna’l-yakîn; istidlal ve müşâhade üstü ve doğrudan doğruya vicsanına gelen, vicdanından fişkırان ve bütün zâhir bâtın duyu ve duygularının ufkunu saran irfana da hakka’l-yakîn denir.¹¹⁰⁸

ak-İdrak etmek

İdrak farkına varma, tanıma, kavrama, tasavvur etme, bilme gibi zihnin çok çeşitli ve karmaşık faaliyetlerini ifade eden genel bir terimdir. Kelimenin Arapça kökü olan derk “kavuşmak, yetişmek; olgunlaşmak, nihaî sınırına ulaşmak; bir araya toplamak; farketmek, anlamak ve bilmek” gibi mânalar taşımaktadır.¹¹⁰⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de idrak fiil haliyle “nihaî aşamaya gelmek”,¹¹¹⁰ “ulaşmak, yetişmek”,¹¹¹¹ “algılamak, görmek”¹¹¹² anlamlarında

¹¹⁰⁸ Elmalılı, a.g.e., VII, 4726.

¹¹⁰⁹ İbn Manzûr, a.g.e., X, 419-423.

¹¹¹⁰ Yûnus, 10/90.

kullanılmıştır. Terim olarak “bir nesneyi tam mânasıyla ihata etmek, bir nesnenin sûretinin akılda hâsıl olması, bir şeyin hakikatine ait imaj ve fikirlerin algılayanın zihninde temessül etmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Eğer idrak, olumlu veya olumsuz hiçbir yargı ihtiva etmeden yalnızca zihinde oluşan imaj ve kavramları ifade ediyorsa tasavvur, onlar hakkında bir yargıyı da beraberinde taşıyorsa tasdik adını almaktadır.

İslâm düşünürleri idrake, algılama ve bilmenin her türünü içine alacak bir genişlikte yer vermişlerdir. Modern psikolojide “duyumlar” ve “idrak” başlığı altında incelenen konuları da ihtiva edecek şekilde insanın nasıl düşündüğünü ve nasıl bildiğini açıklamaya çalışan Ortaçağ İslâm psikolojisinde idrak kavramı zihnî faaliyetin her aşaması için kullanılmıştır. Fonksiyonları itibariyle nebâtî, hayvânî ve insânî olarak tasnife tâbi tutulan nefiste idrak gücü, geleneksel izaha uygun biçimde muharrik güçle birlikte hayvânî fonksiyonlar seviyesinde yer almaktadır. Dolayısıyla aklın devrede olmadığı idrak türlerinde insan ve hayvan ortakdır. “Müdrîke” adını alan idrak gücünün organ ve meleke kadrosu beş duyudan ibaret dış idrak güçleriyle hiss-i müşterek, hayal (musavvire), müfekkire (hayvânî nefis söz konusu olunca mütehayyile), vehim gücü ve hâfıza (zâkire) denen beş iç duyudan meydana gelmektedir. Bütün bu fonksiyonlar, insanı hayvandan sadece derece itibariyle değil mahiyet açısından da ayıran aklın tasarruf ve yönetimi altında aklî idrakin yani bilme hadîsesinin psikolojik malzemesini oluşturur. Buna göre dış dünyadaki nesnelere etkilenen duyu organlarından her biri aldığı izlenimleri tek tek ortak duyuya iletir.¹¹¹³

Ortak duyu bu verilerin topluca algılandığı merkezdir. Dış duyuların idrakine “ihzas” (duyum) denir. Bir etkilenmenin sonucunda oluşan ihzas mevcut nesneyi, ondaki nasıllık, nicelik, yer ve durum gibi özel görünüşleri içinde topluca algılamaktır. Hayal gücü ise ortak duyudaki duyu formlarının nesneden bağımsız olarak yeniden idrak edildiği ve başka melekelerin işleyişine sunulmak üzere tutulduğu merkezdir. Mütehayyile denilen asıl hayal gücü bu formların alınıp işlenmesinde aracı rolü üstlenmiştir. Vehim gücü de duyu formlarındaki yararlı-zararlı, haz ve elem gibi cüz’î anlamları idrak eder ve bu anlamlar hâfızada toplanır. Şu halde idrak olayı ortak duyuda hissî, hayal veya musavvirede hayalî, vehim gücünde de vehmî bir karakter taşımaktadır. Bunların üstündeki aklî idrak seviyesinde ise tahayyül fonksiyonu aklın aktif yönetimine girer ve mütehayyile gücü müfekkire adını alır; onun fonksiyonu düşünmedir. Düşünme, maddî bağlantılarından henüz kopmamış hayal formlarının küllî ve soyut kavramlara ulaşacak tarzda kullanılışı ve küllî bilgiye yöneliştir. Bu

¹¹¹¹ en-Nisâ, 4/78, 100; Yâsîn, 36/40.

¹¹¹² el-En’âm, 6/103; eş-Şuarâ, 26/61.

¹¹¹³ Kökelekli, Hayâtî, “idrâk”, **DİA**, XI, 477-478.

yönelişin aklî istidlâle ait şartları yerine getirmesi ve asıl soyut gerçeklerle buluşması durumunda aklî idrak yani bilme meydana gelir.¹¹¹⁴

“İdrak” kelimesinin “şehâdet” ile olan anlam ilişkisine bakıldığında ikisi arasında pek çok eş anlam göze çarpmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir: Kavuşmak, yetişmek; olgunlaşmak, nihaî sınırına ulaşmak; bir araya toplamak; anlamak, ”¹¹¹⁵ farkına varmak, gözlemlemek, şuur ve bilincinde olmak, bilmektir.¹¹¹⁶ Dolayısıyla ikisinin de ortak olduğu bu kadar anlam bu iki kelimenin birbiriyle bir noktada kesiştiğini ve eş anlama geldiğini açıkça gösterir.

b-Dolaylı Olarak Eş Anamlı Olanlar

Bu bölümde “şehâdet”in Kur’ân’da geçen ve dolaylı olarak ilişki içerisinde olduğu kelime ve kavramlara değineceğiz. Bu kelimeler hakkında gerekli sözlük bilgilerini verdikten sonra ilgili âyetlere vurgu yaparak “şehâdet” kavramıyla olan aralarındaki dolaylı manaya işaret edeceğiz.

ba-Ceza (العقاب-الجزاء)

جزاء fiili zenginlik ve yeterlilik demek olup içinde bir şeye karşılık gelen şeyi taşıyan nesne anlamına gelir. Buna göre yapılan iylikse karşılığı da iylik olur kötülük ise karşılığı da kötülük olur. Onun için *جزيتہ کذا و بکذا* *onu şöyle cezalandırdım, şu ile cezalandırdım* denir. Allah Teâlâ buyurur ki *فله جزاء الحسنی* *Onun için ödüllerin en güzeli vardır.*¹¹¹⁷ Diğer bir ayette şöyle buyrulur: *و جزاء سيئة سيئة مثله* *“Kötülüğün cezası,yine onun gibi bir kötülüktür”.*¹¹¹⁸ Bu ayetler ve Arapların günlük hayatta ki kullanımlarından anladığımız kadarıyla “ceza” kelimesi bir şeyin karşılığında verilen iyi ya da kötü mükafat anlamına gelmektedir.

عقاب kelimesi عَقَبَ (‘akıbe) kökünden gelir. Bu kelime ise ayağın arka tarafına denir. Çoğulu أعقاب şeklindedir. Şöyle rivayet edilmektedir: *وَيْلٌ لِّلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ* *Ökçelerin ateşte vay haline.*¹¹¹⁹ عقاب kelimesi, istiâre yoluyla çocuğa ve çocuğun çocuğuna denir. Allah buyurur ki:

وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ *“Ve bu sözü ardında kalıcı bir söz yaptı ki (insanlar Allah'a*

¹¹¹⁴ Kökeleli, a.g.md., 477-478.

¹¹¹⁵ el-En’âm, 6/103; eş-Şuarâ, 26/61.

¹¹¹⁶ İbn Manzûr, a.g.e., X, 419-423.

¹¹¹⁷ el-Kehf, 18/88.

¹¹¹⁸ eş-Şuarâ, 42/40.

¹¹¹⁹ el- Buhâri, el-Vudu, I, 265.

kulluğa) dönsünler.” Bu kelime bir şeyin sonu, arkası, peşi manalarında genelde kullanılır. Mesela Araplarda عَقِبَ الشَّهْرِ ifadesi, ayın sonu geldiğinde kullanılır. Bu kelime aynı zamanda geri, arka, sırt gibi manalara da gelir. Bu manayı Allah’ın şu sözünde bulabilmekteyiz: قُلْ أَدْعُوْا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرُدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ “De ki hiç biz Allahı bırakır da bize ne menfaat ne zarar yapamıyacak nesnelere yalvarır mıyız? ve Allah bizi hidayetine kavuşturmuş iken ardımıza döner miyiz?”¹¹²⁰

Kur’ân’da mükâfatın verilmesi her zaman “Ceza” ve “İkâb” kelimeleriyle karşılanmaz bazen bu kelimelerin yerini başka kelimeler alır. Onlardan birisi “şehid” kelimesidir. Kur’an’da kullanılan ve Allah’a nispet edilen bu kelimeler yerine göre “bilmek, görmek, haberdar olmak” manalarına gelirken bazen de “bir şeyin, bir fiilin cezasını veya mükafatını vermek” anlamına gelir. Mesela Kur’ân’ı Kerim’de bu bağlamda şu âyet zikredilir: وَإِنَّمَا نُرِيَّتْكَ بَعْضَ الَّذِي نَعُدُّهُمْ أَوْ نَتَوَقَّئُكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ “Onlara vaad ettiğimiz şeylerin bir kısmını sana göstersek, yahut seni vefat ettirsek, nasıl olsa sonunda onlar bize döneceklerdir. Elbette Allah, kendilerinin ne yapacaklarına şahittir.”¹¹²¹ Bu âyette geçen şehid kelimesi ünlü Mu’tezili müfessir Zemahşerî tarafından “ceza-‘ikâb” diye yorumlanmıştır. en-Nesefî ise Allah’ın şahitliğinden kastın, şahitliğin gereğinin yerine getirilmesi ve sonucudur, der. Yani onların cezalandırılmalarıdır. Sanki bu ayette şöyle söylenmiştir: “Bundan sonra Allah onların yapmakta oldukları şeyler nedeniyle onları cezalandıracaktır.”¹¹²²

Ceza ve ‘ikab kavramlarının yerini tutan “şehid” kelimesinin Kur’ân’da geçtiği bir başka yer olan Burûc sûresi 9. ayette Allah Teâlâ şöyle buyurur : الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ : “O, göklerin ve yerin mülkü, hükümranlığı kendisine ait olan Allah’tır. Allah açık-gizli onların yaptıkları her şeye şahittir, onları cezalandıracaktır.” Bu âyette geçen “şehid” lafzı bir çok müfessir tarafından “ceza”, “mükafat”, “karşılık”, “hak ettiği değer” olarak yorumlanmıştır. Örneğin es-Sâbûni, Safvetu’t-Tefâsir adlı tefsirinde عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ifadesini, Allah’ın müminlere olan mükâfatı (va’di) inkarcılara olan (va’idî) olarak değerlendirmiştir.¹¹²³ Te’vîlâtü’l-Kur’ân’ın yazarı el-Mâturîdî bu ayeti yorumlarken şöyle

¹¹²⁰ el-En’am, 6/71.

¹¹²¹ Yunus, 10/46.

¹¹²² en-Nesefî, Ebû’l-Berekât Hafîzüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, **Medârikü’t-Tenzîl ve hakâiki’t-te’vîl**, trc. Hârun Ünal, ve diğerleri., Ravza yay., İstanbul 2007, V, 194-195.

¹¹²³ es-Sâbûnî, Muhammed Alî, **Safvetu’t-Tefâsîr**, Dâru’l-Kur’âni’l-Kerîm, Beyrût 1981, III, 542.

söylemiştir: “Yani Allah onların amellerini muhafaza eder ve amellerininin karşılığında onları cezalandırır. Onun ilminden hiçbir şey kaçmaz.”¹¹²⁴

bb-Tasdik ve İkrar (التصديق و الاقرار)

تصديق kelimesi صدق (sıdk) kökünden gelir. “Sıdk” kelimesi sözün hem kalpte olana, hem haber verilen şeye uygun olmasıdır. Bu şartlardan biri eksik olduğunda sıdk olmaz; ya sıdkla hiç nitelendirilemez ya da değişik bakış açılarına göre kimi zaman sıdk kimi zaman kizb ile nitelendirilir. Bir kâfirin inanmadığı halde “Muhammed Allah’ın elçisidir” demesi gibi. Bu sözün sıdk olduğu söylenebilir. Çünkü haber verilen husus doğrudur. Ama söz konusu sözün kizb olduğu da söylenebilir çünkü kâfirin sözü ile kalbindeki çelişmektedir. Allah’ın münafıkları yalancılıkla nitelendirmesi bu ikinci yön ile alakalıdır. Nitekim onlar inanmadığı halde şöyle demişlerdi: تشهد انك لرسول الله “Tasdik ediyoruz ki sen mutlaka Allah’ın elçisisin.”¹¹²⁵

Yukarıda zikrettiğimiz ayette geçen “شهد” ifadesi, Şehâdet’in Kur’ân’ı Kerim’de tasdik etmek, ikrar etmek manalarına geldiğini açıkça göstermektedir. Bu ayette münafıklar içlerinden, kalplerinden inanmadığı halde Peygamberi Allah’ın resulü olarak tasdik ettiklerini söylemektedirler. Allah Teâlâ ise onların kalplerinde sakladıkları nifakı bildiği için onların yaptıkları şahitlik, tasdik ve ikrarı kabul etmeyerek yalancılıklarını izhar etmiştir.

“Şehâdet” kelimesinin “tasdik etmek-ikrar etmek” yerine kullanıldığı ayetlerden bir tanesi de Âli İmran 81. ayetidir. Bu ayet Kur’ân’da şu şekilde geçer: وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْنَاكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَلِكُمْ إِضْرِي قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ “Hem Allah, vaktiyle peygamberlerden “Size kitap ve hikmet vermemden sonra, Sizin yanınızda bulunan kitabı tasdik edici bir peygamber geldiğinde, mutlaka ona inanıp yardımcı olacaksınız. ” diye söz almıştır. Allah: “Bunu kabul ettiniz, bu ağır yükümü sırtınıza aldınız mı? ” dediğinde onlar: “Kabul ettik” diye kesin söz verince, Allah Teâlâ: “Siz de şahit olun, zaten Ben de sizinle beraber şahitlik edeceğim.”¹¹²⁶ Başta muasır tefsirci es-Sâbûni olmak üzere Semerkandî (375/983)¹¹²⁷, Maturidi (333/944)¹¹²⁸,

¹¹²⁴ Ebû Mansur el-Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, **Te’vîlâtü’l-kur’ân**, Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, Beyrût 2005, 486.

¹¹²⁵ el-Münâfikûn, 63/1

¹¹²⁶ Âli İmran, 3/81.

¹¹²⁷ es-Semerkandî, Ebu Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, **Tefsîru’s-Semerkandî (Bahru’l-Ulûm)**, tahk. Şeyh Alî Muavviz, Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, Beyrût 1993, I, 280-281.

Seyyid Kutub (1384/1966)¹¹²⁹ ve diğer müfessirler bu ayetteki tasdik edici Resulün Hz. Muhammed olduğunda ittifak etmişlerdir. Tefsircilerden kimilerine göre Allah Teâlâ bu ayette tüm peygamberlerden eğer dönemlerinde Hz. Muhammed gelirse onu doğrulamalarını istemekte, diğer tefsircilere göre ise الَّذِينَ اتَوَا الْكِتَابَ ifadesi yerine اتَوَا الْكِتَابَ ifadesi yer almaktadır. Ama hataen katipler اتَوَا الْكِتَابَ ifadesini yazmışlardır. Çünkü başka ayetlerde وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ اتَوَا و اذ أخذ الله ميثاق الذين اتوا ibaresi bu şekilde yer almaktadır. Dolayısıyla mana şöyle olmuştur: Hani Allah ehl-i kitaptan, size Tevrat ve içerisinde helal ve harama dair bilgiler verildikten sonra bunları tasdik eden bir Resul (Hz. Muhammed) geldikten sonra ona inanın ve (Mekke'den çıkartıldığında) ona yardım edin, diye söz almıştı ve onlara demişti ki bu ahdi yükleniyor musunuz? Onlar da; evet ikrar ettik dediler. Sonra Allah onlara: Öyleyse bu sözünüze şahit olarak onu tasdik edin çünkü ben de (bu söze) şahit olanlardanım.

“Şhd” kökü ile “sdk” köklerinin birbiriyle oluşturduğu yakın anlamı görmek bakımından şu zikredeceğimiz ayetler dikkat çekicidir. Onlardan biri: وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا *“Kim Allah'a ve Elçi'ye itâ'at ederse işte onlar, Allâh'ın ni'met verdiği peygamberler, siddiklar, şehidler ve sâlihlerle beraberdir. Onlar da ne güzel arkadaştır!”*¹¹³⁰ onlardan diğeri: وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ *“Allah'a ve elçilerine inananlar (yok mu) işte Rableri yanında, siddikler (çok doğru olanlar) ve şehidler onlardır. Onların mükâfâtları ve nurları vardır. İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlar(a gelince), onlar da cehennem halkıdır.”*¹¹³¹ Bu âyetlerde “şüheda” ve “siddîkûn” lafızlarının peşpeşe gelmesi aralarındaki münasebeti açıkça ortaya koymaktadır. Tabiin müfessirlerinden Mücâhid (103/721) bu ayetle ilgili şöyle der: “Siddîk” tan kasıt Allah'ın indirdiğini tasdik eden ona inana demektir, “şüheda” dan kasıt Allah'a iman ettiklerine dair kendi nefislerine şahit olanlardır.¹¹³² Görüldüğü iki kelimenin manasında da Allah'a ve indirilene iman ve tasdik anlamı vardır.

¹¹²⁸ el-Mâturîdî, a.g.e, Dâu'l-kutubu'l-ilmiyye, Beyrût 2005, 416.

¹¹²⁹ Kutub, Seyyid, **fi zilâli'l-Kurân**, Dâru's-ş-şurûk, Kâhire, 1972, I, 410.

¹¹³⁰ en-Nîsa, 4/69.

¹¹³¹ el-Hadid, 57/19.

¹¹³² İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh, **Tefsîtu Kur'âni'l Azîz**, tahk. Ebû Abdullâh Hüseyin b. Ukkâşe, el-Fârûku'l-hadîse lit'tabâ'a ve neşr, Kâhire 2002, IV, 352.

bc-Ölmek (الموت)

Birkaç çeşit ölüm vardır. Bunlardan birincisi: Ölüm, insan, hayvan ve bitkilerde bulunan canlılık gücünün yok olmasıdır. Allah buyurur ki: *“Yeryüzünü و يُحيي الارض بعد موتها ”* İkincisi: *“O su ile ölü yeri dirilttik.”*¹¹³⁴ *“O su ile ölü yeri dirilttik.”*¹¹³⁴ İkincisi: Ölüm, hisseden gücün gitmesidir. *“Keşke ben bundan önce ölmüş olsaydım”*¹¹³⁵ Üçüncüsü: Ölüm düşünce gücünün gitmesidir. Bu da cehalettir. *“Ölü iken kalbini diriltip”*¹¹³⁷ *“Ölü iken kalbini diriltip”*¹¹³⁷ Dördüncüsü: Ölüm, hayatı bulandıran üzüntüdür. *“Ölüm ona her taraftan geldiği halde, ölemeyecek.”*¹¹³⁹ Beşincisi: Ölüm uyku demektir. Uyku, hafif bir ölüm, ölüm ise, ağır bir uykudur. Bu anlamdan dolayı Yüce Allah hem uykuyu hem de ölümü *توفي* diye tanımlamıştır. *“Geceleyin sizi vefat ettiren odur.”* *“Allah ölecekleri ölümleri anında, ölmeyecekleri de uykuları esnasında vefat ettirir.”*¹¹⁴⁰

Biz konumuzla ilgilisi olması açısından bu maddelere bir madde daha eklersek altıncı madde şöyle olur: Ölüm, beden ölüp ruhun yaşaması ve dünyada olmayan gerçek zevkleri tatmasıdır. İşte bu tür ölümlere “şehit” denir. Pek çok farklı türde şehit olsa da genel manada şehit, Allah’ın yolunda savaş meydanında savaşarak ölen kimsedir. Bu ölen kişiye neden şehit denildiği tartışmasını ise birinci bölümde izah etmiştik.

Şehitler savaş alanında öldükleri zannedilse de aslında onlar ruhen cennette yaşamlarına devam etmektedirler. Bununla ilgili yüce Allah şöyle buyurur: *“Allah yolunda öldürülenleri ölü saymayın, aksine onlar diridirler; Rableri katında beslenmektedirler.”*¹¹⁴¹ Diğer bir benzer âyet şöyledir: *وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ*

¹¹³³ er-Rûm, 30/19.

¹¹³⁴ Kâf, 50/11.

¹¹³⁵ Meryem, 19/23.

¹¹³⁶ Meryem, 19/66.

¹¹³⁷ el-En’âm, 6/122.

¹¹³⁸ en-Neml, 27/80.

¹¹³⁹ İbrahim, 14/17.

¹¹⁴⁰ ez-Zümer, 39/42.

¹¹⁴¹ Âl-i İmrân, 3/169.

يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ *“Allah yolunda öldürülenler hakkında "ölü" demeyin. Bilakis, onlar diridirler, fakat siz bunun farkında değilsiniz.”*¹¹⁴² Bununla ilgili malum hadîsleri yukarıda dile getirdiğimiz için tekrar zikretmeye hacet duymuyoruz.

Daha önce de mevzu bahis yaptığımız gibi Kur’ân’da “şühedâ” lafzı hem “şahitler” hem “şehitler - Allah yolunda ölenler” anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Her ne kadar Allah yolunda ölenler anlamında ihtilaf olsa da bu manayı savunan alimler de mevcuttur. Bu âyetlerden bir tanesi şöyledir: وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ *“Allah'a ve elçilerine inananlar (yok mu) işte Rableri yanında, siddikler (çok doğru olanlar) ve şehidler onlardır. Onların mükâfâtları ve nurları vardır. İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlar(a gelince), onlar da cehennem halkıdır.”*¹¹⁴³ Bu âyetin açıklamasını her ne kadar yukarı da zikretmiş olsak da yeri gelmişken tekrar zikretmekte fayda görüyoruz. Âyeti kerimede geçen “الشهداء” kelimesini birçok müfessir,¹¹⁴⁴ “Allah yolunda ölmek-şehit olmak” olarak yorumlarken Muhammed Esed ve bazı müfessirler¹¹⁴⁵ “Hakka tanık olan şâhitler” olarak yorumlamıştır. Nazmu’d-Dürer sahibi el-Bikâî de bu âyette geçen “الشهداء” kelimesini, üstün vasıflı insanlardan ve kutsal yerlerden bir an olsun uzak kalmayan, çözümleri ile insanlarla, bilgi ve anlayışıyla AllahTeâlâ ile beraber olan kimseler olarak açıklamıştır.

be- Korumak-Kaydetmek- Saklamak (الْحِفْظُ)

حِفْظُ kelimesi bazen nefsin, anlamaya yol açan, unsurları sabitleştiren özelliği için kullanılır. Bazen de bir şeyi nefiste kaydetmek anlamında söylenir. Bunun zıddı ise, unutmaktır. Bazen de bu gücün kullanılması anlamında kullanılır. Meselâ, şunu ezberledim, denir. Bunun yanında her kaybedilmiş şeyi aramak, alışılmış şeyi araştırmak ve korumak için de kullanılır.¹¹⁴⁶

Allah buyurur ki أَرْسَلْنَا مَعَنَا عَدَاً يَزْنَعُ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ *“Yarın onu bizimle beraber gönder de gezip oynasın. Şüphesiz biz onu koruruz.”*¹¹⁴⁷ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ *“Onlar ki namuslarını*

¹¹⁴² el-Bakara, 2/154.

¹¹⁴³ el-Hadîd, 57/19.

¹¹⁴⁴et-Taberî, Câmi’u’l-beyân¹, XX, 262.

¹¹⁴⁵ Esed, a.g.e., 153; Eker, a.g.e., 31; Ünal, a.g.e., 378, 380; Ece, a.g.e., 630.

¹¹⁴⁶ er-Râğib, el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân², 295.

¹¹⁴⁷ Yûsuf, 12/12.

korurlar.”¹¹⁴⁸ والحافظين فروجهم والحافظات “*Namuslarını koruyan erkekler, namuslarını koruyan kadınlar.*”¹¹⁴⁹ حافظات للغيب بما حفظ الله “*Kocalarının yokluğunda Allah’ın korunmasını emrettiği mahremiyetleri koruyanlar.*”¹¹⁵⁰ Yani kocalarının sözleşmesini, onlar olmadığında, yüce Allah kendilerini koruduğundan, onların her şeylerini bildiğinden korurlar.¹¹⁵¹

Kur’ân-ı Kerim’de “şhd” kökünden türeyen “şehîd” kelimesi bir çok ayette korumak, kaydetmek ve saklamak manasına gelir. Bunların ekseriyeti Allah’a isnat olunur. O âyetlerden bir tanesi şu şekildedir: *“O (Allah) ki* *الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ* *göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur. Allâh, her şeyi kayıt altına alarak korur.*”¹¹⁵² İmam Mâturîdi, Allah’ın her şeye şahid olmasını, O’nun mahlûkatın yaptığı her türlü ameli muhafaza etmesi ve karşılığı ne ise onu vermesi olarak yorumlamıştır.¹¹⁵³

bd-Gözetmek (الرقوب)

Sözlük manası gözlemlemek, müşahade etmek, seyretmek vb. manalara gelmektedir. Bu kökten türeyen رقيب kelimesi koruyan ve gözetleyen manasına gelir. Bu kelimenin bu anlama gelmesi, ya koruyanın, korunanın boynunu gözetlemesinden veya kendi boynunu yukarı kaldırmasından dolayıdır. Araplar arasında bu manayı gösteren ifade olarak وارتقبوا اني “Onu korudum, boynuna isabet ettim.” Sözü kullanılır. Allah Teâlâ buyurur ki: ما يلفظ من قول الا لديه رقيب عتيد¹¹⁵⁴ “*Gözetleyin, ben de sizinle beraber gözetliyorum.*”¹¹⁵⁴ معكم رقيب “*İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında (onu) gözetleyen, dediklerini zapteden bir şahit hazır olmanız.*”¹¹⁵⁵ لا يَزُفُّونَ فِي مَوْمِنٍ اِلا وَا ذِمَّةٌ “*Bir mümin hakkında ne bir yemin gözetirler, ne de bir antlaşma.*”¹¹⁵⁶

مَرْقَبٌ: Gözcünün üzerinde gözetleme yaptığı yüksek yere denir. Oklarla kumar oynayanları kontrol eden hakeme de رقيب denir. Kumar oklarının üçüncüsüne de aynı isim

¹¹⁴⁸ el-Mu’minûn, 23/5.

¹¹⁴⁹ el-Ahzâp, 33/35.

¹¹⁵⁰ en-Nîsa, 4/34.

¹¹⁵¹ er-Râğıb, *el-Müfredât fi ġarîbi’l-Kur’ân*², 195.

¹¹⁵² el-Buruc, 85/9.

¹¹⁵³ el-Mâturîdi, a.g.e, Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, Beyrût 2005, X, 486.

¹¹⁵⁴ Hûd, 11/93.

¹¹⁵⁵ Kâf, 50/18.

¹¹⁵⁶ et-Tevbe, 9/10.

verilir. ترَقَّبَ : gözlemleyerek sakınd. Şu âyet bu anlamdadır: فخرج منها خائفا يترقب “Musa korka korka (etrafı gözetleyerek) ordan çıktı.”¹¹⁵⁷

رقوب: Çok fazla çocuğu öldüğü için henüz ölmeyen çocuğunun ölümünü gözetleyen kadına ve türdeşlerinin su içmelerini bekleyip de en sonunda kendisi su içen dişi deveye denir. أرقيبتُ فلانا هذه الدار “Falan kişiye yaşadığı sürece yaşaması için bu evi verdim.” Sanki bağışlayan, bağışta bulunduğu kişinin ölümünü beklemektedir. Söz konusu bu bağışا زُفبي denir.

Kur’ân’da pek çok yerde “şehîd” ve “rakîb” kelimelerinin gözetlemek, müşahade etmek, seyretmek gibi bir çok ortak manaya geldiğini görebilmekteyiz. Hatta bazı âyetlerde birlikte kullanılarak ortak manaya sahip olduklarını teyit etmişlerdir. O ayetlerden bir tanesi şu şekildedir: مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ آغْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَّا دُمْتُمْ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ “Ben onlara: Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, diye senin bana emretmiş olduğundan başka bir şey söylemedim. Ben onların içinde olduğum sürece onları kolladım, fakat sen beni vefat ettirince onları gözetleyen (yalnız) Sen oldun. Sen herşeyi görensindir.”¹¹⁵⁸ Âyeti kerimesinde geçen أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ ifadesi ile شَيْءٍ شَهِيدٍ ifadesinin birbiriyle olan anlam münasebeti ve uygunluğu âşikardır. Ayrıca İmam Mâturîdi bu ayeti Te’vîlâtü’l-Kur’ân adlı eserinde açıklarken hem أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ ifadesi için hem de وَكُنْتُ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ ifadesi için الحفيظ عليهم (onları koruyan, gözetken) manasını çıkarmıştır.¹¹⁵⁹

bf-Yanında Bulunmak, Hazırda Olmak, Hazırlamak (العتاد)

عتاد : Hazır, hazırlanmış manalarına gelir. عتاد Tıpkı اعداد gibi, ihtiyaç duyulmadan önce bir şeyin depolanmasıdır. و قال قَرِينَهُ هَذَا مَا لَدَيْ عَتِيدٍ “Yanıdaki arkadaşı: İşte yanımdaki hazır dedi.”¹¹⁶⁰ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ “İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen hazır bir gözetici bulunmasın.”¹¹⁶¹ Yani kulların yaptıklarını zapt eden gözetici bir melek bulunmasın. Yine bu kökten türemiş اَعْتَدَ (hazırlamak) fiili Kur’ân’da sıkça geçer. Nisâ sûresi 18. âyette Allah şöyle buyurur: أولئك اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا “Onlar için acı bir azap

¹¹⁵⁷ el-Kasas, 28/21.

¹¹⁵⁸ el-Mâide, 5/117.

¹¹⁵⁹ el-Mâturîdi, a.g.e, III, 653.

¹¹⁶⁰ Kâf, 50/23.

¹¹⁶¹ Kâf, 50/18.

hazırlanmıştır.”¹¹⁶² Kimisine göre اعْتَدْنَا kelimesi اعتاد vezninde gelmektedir. Kimisine göre de onun aslı أَعَدْنَا olup iki dâl'den biri tâ'ya döndürülmüştür. Araplar arasında فرس عتيد عتيد ifadesi “koşmaya hazır at” için kullanılır.¹¹⁶³

Hazır olan, bulunan ve bir şeyin huzurunda kâim olan manasındaki عتيد kelimesinin Kur'ândaki eş anlamlılarından birisi رقيب diğeri شهيد dir. Her ne kadar “şehîd” kelimesi ile yanyan bulunduğu âyet olmasa da aynı anlama geldiği bir iki âyetten söz etmek mümkündür. Onlardan bir tanesi şöyledir: ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ “İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen hazır bir gözetici bulunmasın.”¹¹⁶⁴ Bu âyetin tefsirinde sûfi bir müfessir olan et-Tüsterî “عتيد” lafzını “hazır olmak, korumak, kaydetmek, gâib olmamak” olarak açıklamıştır. Bu manaların hepsini içeren “şehîd” kelimesi de عتيد (‘atîd) kelimesinin eş anlamlısıdır.

Kur'an'da “şehîd” kelimesi ekseriyetle “عتيد - hazır olmak” manasına gelir. Bununla ilgili bir âyet ise şu şekildedir: إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرٍ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ “Hiç şüphesiz bunda, kalbi olan ya da bir şahit (hazır) bulunup kulak veren kimse için elbette bir uyarı ve hatırlatma vardır.”¹¹⁶⁵ Yine et-Tüsterî bu âyetteki “şehid” kelimesini de hazır bulunmak, her an rabbini müşahade etmek ve O'ndan uzak durmamak olarak yorumlamıştır.

bg-Rasat Etmek (الرضد)

رصد “r-s-d” kelimesi İsfahânî'nin açıklamasına göre “gözetlemeye hazır olmaktır.” Araplar arasında “Onu gözetledi.” “Bunu onun için hazırladım.” denir.¹¹⁶⁶ Buna göre bu kelime “ş-h-d” fiili gibi gözlemlemek, kontrol etmek, korumak ve müşahade etmek manalarına gelmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: وَارْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ “Önceden Allah ve elçisi ile savaşmış olanlara bir gözetleme yeri hazırlamak için.”¹¹⁶⁷ إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمُرْصَادِ “Kuşkusuz Rabbin her an gözetlemededir.”¹¹⁶⁸ Bu son âyet Allah'tan kaçacak ve

¹¹⁶² en-Nisâ, 4/18.

¹¹⁶³ er-Râğıb, el-Müfredât fi ġarîbi'l-Kur'ân², 671.

¹¹⁶⁴ Kâf, 50/18.

¹¹⁶⁵ Kâf, 50/37.

¹¹⁶⁶ el-Firûzabâdî, a.g.e., I, 282.

¹¹⁶⁷ et-Et-Tevbe, 9/107.

¹¹⁶⁸ el-Fecr, 14/89.

sıgımlacak hiçbir yer olmadığına işâret etmektedir. رصد gözetleyen anlamında tekildir. Çoğul için راصدون gelir. Fakat مرصود (gözetlenen) anlamında, hem tekil hem çoğul için aynı form gelir.¹¹⁶⁹

Şu âyet bunların tümüne hamledilebilir: *“Allah elçisi یشلک من بين يديه و من خلفه رصدا önüne ve arkasına gözetleyiciler koyar.”*¹¹⁷⁰ Gözetleme yerine مَرَصَد denir. Âyette şöyle buyrulur: *“Her gözetleme yerinde oturup onları bekleyin.”*¹¹⁷¹ مَرَصَد formu da aynı anlamdadır. Fakat o sadece gözetlemeye tahsis edilen mekan için kullanılır. ان جهنم كانت *“Gerçekten cehennem bir gözetleme yeridir.”*¹¹⁷² Bu âyet insanların cehennem üzerinden geçeceklerine işâret eder.¹¹⁷³

Mücâhid b. Cebr, Kâf sûresi'nin 18. âyeti olan *“Hiçbir söz söylenmez ki onun yanında bir gözetleyici bulunmasın.”*¹¹⁷⁴ Âyetini yorumlarken رَقِيبٌ عَتِيدٌ olarak yorumlamıştır. Yukarıda gözetlemek olarak ele aldığımız “r-g-b” kökünün “ş-h-d” ile olan yakın münasebetine de değindiğimize göre, bu üç kökün birbiriyle olan anlam ilişkisi zuhur etmiş olmaktadır.

bh-Vâkıf Olmak (الوقوف)

Durmak ve durdurmak anlamına gelen bu fiil örfte şöyle kullanılmaktadır: وَقَفْتُ الْقَوْمَ *“Kavmi durdurdum.”* Allah Teâlâ buyurur ki وَقِفُوهُمْ انهم مسؤولون *“Durdurun onları çünkü onlar sorguya çekilecekleridir.”*¹¹⁷⁵ İstiâre yoluyla evi vakfetmek, fakir fukaraya adamak anlamına gelir. وقف kelimesi, fildişinden yapılan bir bilezik türüdür. جَمَارٌ مُوقَفٌ *“Üzerinde siyah-beyaz çizgiler bulunanyaban eşşeği veya ön ayaklarının üzeri yuvarlak biçimde dağlanmış merkep”* demektir. Bu tıpkı فَرَسٌ مُحَجَّلٌ *“Toynaklarının üzerinde beyazlık bulunan bir at”* ifâdesi gibidir. insanın durduğu yerdir. مُوقَفَةٌ Sözcüğü ise bir toplulukta bulunan herkesin birbirine uygun biçimde durmaları, birbirlerini hesaba katmalarıdır. وَقِيفَةٌ Sözcüğü ise, avcılarının avını

¹¹⁶⁹ er-Râğıb, *el-Müfredât fi ġaribi'l-Kur'ân*², 429.

¹¹⁷⁰ el-Cin, 72/27.

¹¹⁷¹ et-Tevbe, 9/5.

¹¹⁷² en-Nebe, 78/21.

¹¹⁷³ er-Râğıb, *el-Müfredât fi ġaribi'l-Kur'ân*², 429.

¹¹⁷⁴ Kâf, 50/18.

¹¹⁷⁵ es-Saffât, 37/24.

tutmak için avın kaçabileceği yerde beklettikleri av köpeği demektir.¹¹⁷⁶ وقف kelimesinin anlamı nerdeyse bütün sözlüklerde fil dışından yapılmış bilezik manasına gelir. Arap kadınları onu bileklerine takarlar. Bu kelime aynı zamanda Irak'ta bulunan "Hille'l-mezyedyiye" ve Bağdâd'ın doğusunda bulunan "Hâlis" köylerine verilen özel bir addır. Fîrûzabâdi bu kelimeyi, kalkanın etrafını saran demir ve boynuz çeşidi, olarak açıklar.¹¹⁷⁷

الوقوف Ağır başlı, acele etmeyen ve işini teenni ile halleden vakur insanlara verilen addır. Araplar arasında şöyle denildiğine sıkça rastlanır رجل وقف "Ağır başlı adam" Bazen de bu kelime her bâr (defa) savaştan geri çekilip ondan yüz çeviren adama denir.¹¹⁷⁸ الموافقة : Bir husumet yahud bir mahalde karar kılmak ve niyetli olmak manasındadır. Araplar arasında واقفه و واقفه في حراب او خصومة "Husumette ona karşı kararlı oldu." denilir. Ya da birini kararlı hale getirmektir. Araplar arasında واقفته علي كذا "Onu bu konuda kararlı hale getirdim." denir. İki tarafın bir davada kararlı olması için de kullanılır.¹¹⁷⁹

التوقيف: Birisini ayakta alıkoymak manasındadır. Araplar bunun için "وقفه" derler. Hatun kişiye bilezik takmak için de aynı kelime kullanılır. Bunu ifade etmek için Araplar وقف المرأة "Kadına bilezik taktı." derler. Kadın ellerini kına ile benek benek nakşettiği zaman ona وقفت المرأة "Kadın ellerini kınaladı." denir.¹¹⁸⁰

Kur'ân-ı Kerim'de وقفوا, وقفوا, وقفوا şeklinde dört yerde kullanıldığını görmekteyiz.¹¹⁸¹ Tutuklamak, bir şey üzerinde durmak ve bir şeyin huzurunda durmak manalarına gelmektedir. Bu kelimelerin geçtiği âyetler hakkında müfessirler farklı yorumlamalarda bulunmuştur. Meselâ وقفوا kelimesinin geçtiği âyet hakkında Keşşâf müellifi Zemâhşerî farklı bir yorum yapmıştır. Ona göre bu kelimden kasıt Kur'ân'ı, Tevrat'ı, İncil'i ve kıyâmet gününü yalanlayan kâfirlerin ahiretteki mevkif (konumlarıdır).¹¹⁸² Onlar Orada birbirlerine suç atarak aralarında konuşurlar. Onlardan zayıf olanlar güçlü olanlara siz olmasaydınız biz mutlaka iman ederdik derler. Güçlü ve önder olanlar ise şöyle cevap verir:

¹¹⁷⁶ er-Râğıb, el-Müfredât fi ġaribi'l-Kur'ân², 1175.

¹¹⁷⁷ Âsım Efendi, a.g.e, 762.

¹¹⁷⁸ Âsım Efendi, a.g.e, 762.

¹¹⁷⁹ Âsım Efendi, a.g.e, 763.

¹¹⁸⁰ Âsım Efendi, a.g.e, 762.

¹¹⁸¹ es-Saffât, 37/24; el-En'âm, 6/27,30; es-Sebe', 34/31.

¹¹⁸² ez-Zemahşerî, a.g.e., V, 124.

“Size hidâyet geldikten sonra biz mi sizi ondan alıkoyduk? Hayır suçlu olanlar sizlersiniz.” derler.

Tasavvufta “vâkîf” kelimesi; Âgâh, kalp gözü açık, arif, ileriye ve gerçeği gören, Allah’ı en iyi tanıyan, bütünüyle ilim ve bütünüyle hüküm anlamlarına gelir. Vâkîf kelimesini anlamının anlaşılması bakımından Rûhî Bağdâdî’nin şu mısraları önem arz etmektedir:

Cem-i Kütüb etmekle ne mümkünola vâkîf

Esrâr-ı Hudâ’yı ki, ola ol mürşide mevkuf¹¹⁸³

Yine aynı kökten türeyen “vukuf” kelimesi tasavvuf literatürünün önemli bir parçasıdır. Bu kelimenin anlamı, sâlikin ısrarla, dikkat ve özenle belli hususlar üzerinde durması, onları kavramaya çabalamasına denir. Nakşibendilere göre üç önemli vukuf vardır:

1) Vukûf-i Kalbî

Nakşibendiye’nin rabîta, zikir, murakabe, hıfz-ı nispet, ve sohbet-i şeyh gibi altı esâsından biridir. Sâlikin her çeşit bağdan, bilinen düşünülen, hâtır ve hayalden geçirilen her türlü fikir, hayal ve histen tecerrud edip tam bir teveccühle kalbine teveccüh etmesine, sonra basiret gözüyle kalbin hakikatine, nazarını yoğunlaştırmasına ve bu suretle kalbinde ilâhi sırların zuhur etmesini beklemesine vukuf-i kalbî (gönül beklemek). “Müminin kalbbi ayna gibidir, oraya bakınca Rabbi’nin tecellisini görür.”¹¹⁸⁴

2) Vukûf-i Adedî

Sayılar üzerinde durmak. Nakşîliğin on bir esâsından biridir. Habs-i nefes yoluyla kelime-i tevhidi zikrederken tek sayılardan birinin üzerine vakf edip nefes vermeye vukuf-i adedî denir. “Vukûf-i adedî 21’e bâliğ olunca netîce-i zikr hâsıl olur.”¹¹⁸⁵

3) Vukûf-i Zamanî

Zaman üzerinde dikkati yoğunlaştırma, yani içinde bulunulan zamanı dikkate almak ve geçmişin muhâsesini yapmaktır. İbnu’l-vakt olmaktır. Bugünün vazifesini yarına tehir etmemektir.¹¹⁸⁶

“Vâkîf” kelimesinin Tasavvuf ilminde geldiği kalp gözü açık, arif, ileriye ve gerçeği gören, Allah’ı en iyi tanıyan, ilm ve hüküm manalarını düşündüğümüzde hem enfüste hem

¹¹⁸³ Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf terimleri sözlüğü**, Kabcacı yay., İstanbul 2012, 373.

¹¹⁸⁴ Uludağ, Süleyman, a.g.e., 382.

¹¹⁸⁵ Uludağ, Süleyman, a.g.e., 382.

¹¹⁸⁶ Uludağ, Süleyman, a.g.e., 382.

âfakta Allah'ın varlığını müşâhade eden, hak ve hakikatin gözeticisi, doğruyu haber veren, ilim ve hikmet sâhibi “şâhid” kelimesi ile olan anlam irtibatı açık ve seçik olarak ortaya çıkmaktadır. İki kelime de bir şeyi anlamak, vâkıf olmak, gerçeği görmek ve ona ruh ve beden ile şâhit olmak manaları üzerinde ittifak eder. Böylece “ş-h-d” kökü ile “v-k-f” kökünün birbiriyle olan mana ilişkisi zuhur eder.

bi-Hakkın ortaya çıkması (الحق و الحقيقة)

Kur'ân terminolojisini işgal eden en önemli kelimeler arasında “Hakk” ve “Hakikat” vardır. “Hakk” uygunluk ve denk gelmek manasına geldiği gibi, aslen, “bir şeyin üzerine veya içine hakketmek, oymak” demek olduğunu ve uygunluk, mutabakat-muvafakat manalarının belâgatçılarca icat edildiğini söyleyenler de vardır.¹¹⁸⁷

Râgıb el-İsfahânî, hakkın asıl mânasının “mutabakat ve muvafakat” olduğunu belirttikten sonra âyetlerden örnekler vererek başlıca dört anlama geldiğini belirtir.

1. Bir şeyi hikmetin gereğine uygun olarak icat eden; bundan dolayı hak Allah'ın bir ismi veya sıfatı sayılmıştır.
2. Hikmetin gereğine uygun olarak yapılan iş; Allah'ın bütün fiilleri bu anlamda haktır.
3. Bir şeye aslına uygun ve doğru olarak inanma, bu şekilde kazanılmış inanç, bilgi.
4. Gerektiği şekilde, gerekli ölçüde ve gereken zamanda meydana gelen iş.

Tıpkı “ş-h-d” kökü gibi gerçek, sâbit ve doğru olmak; bir şeyi gerçekleştirmek; bir şeye yakînen muttali olmak anlamlarına gelir. “Gerçek, sâbit, doğru, varlığı kesin olan şey” anlamlarında isim olan hak kelimesi (çoğulu hukûk) genellikle bâtılın zıddı olarak gösterilir.¹¹⁸⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de 247 yerde geçen hak kelimesi âyetlerin çoğunda bâtılın zıddı olarak kullanılmıştır (meselâ bk. el-Bakara 2/42; en-Nisâ 4/105; el-Mâide 5/77). Öteki anlamları arasında “vâkıya, gerçeğe uygun söz” (el-A'râf 7/169; Sâd 38/84); “doğru haber” (el-Mü'minûn 23/62); “doğru yol” (Yûnus 10/35); “aslına uygun bilgi, inanç, yakîn” (Yûnus 10/36; en-Necm 53/28; el-Vâkıa 56/95; krş. Taberî, XV, 89); “delil” (Yûnus 10/76, 77; krş. Taberî, XV, 102, 105); “bir olayın iç yüzü” (Yûsuf 12/51); “adalet” (el-A'râf 7/89; el-Enbiyâ 21/112; Sâd 38/22, 26; ez-Zümer 39/69, 75); “görev, ödev, hüküm” (el-Bakara 2/180, 236,

¹¹⁸⁷ Çağrıci, Mustafa, “Hakk”, **DiA**, XV, 137-139.

¹¹⁸⁸ İbn Manzûr, a.g.e., X, 49.

241; er-Rûm 30/47) en çok dikkati çekenleridir. Başkalarıyla ilgili yükümlülüklerle aykırı davranışların niteliğini belirtmek üzere “bigayri’l-hakkı” ve “bigayri hakkın” (haksız yere) (el-Bakara 2/61; Âl-i İmrân 3/112, 181; eş-Şûrâ 42/42), yine başkalarıyla alâkalı bir genel hükmün dışına çıkmaya cevaz veren “illâ bi’l-hakkı” (ancak haklı bir sebeple) (el-En‘âm 6/151; el-İsrâ 17/33; el-Furkân 25/68) tabirleri Kur’an’da sıkça geçmektedir.¹¹⁸⁹

Kur’an’da hak kelimesi “gerçek, sâbit, doğru” gibi anlamları dolayısıyla Kur’an’ı ve İslâm’ı ifade ettiği gibi (el-İsrâ 17/81, 105; el-Kehf 18/29) vukuu kati olan ölüm için de kullanılmıştır (Kâf 50/19). Böylece “şehid” kelimesinin ifade ettiği anlamlardan birisi ile paralellik arzettiği ortaya çıkmıştır. Çünkü Kur’an’da kullanılan “şüheda” lafzı bir kısım âlime göre Allah yolunda kendi canını verenler için kullanılır. Bu konuyla ilgili yüce Allah şöyle söyler: وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ *“Allah’a ve elçilerine inananlar (yok mu) işte Rableri yanında, sıddikler (çok doğru olanlar) ve şehidler onlardır. Onların mükâfâtları ve nurları vardır. İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlar(a gelince), onlar da cehennem halkıdır.”* Âyeti kerimede geçen “الشهداء” kelimesini birçok müfessir, “Allah yolunda ölmek-şehit olmak” olarak yorumlamıştır.

Hak kelimesi Kur’an’daki anlamlarıyla hadîslerde de geniş olarak yer almıştır. Hz. Peygamber’in uzunca bir duasında geçen, “Allahım! Sen haksın, senin vaadin haktır, sana kavuşmak haktır, senin sözün haktır, cennet haktır, cehennem haktır, peygamberler haktır, Muhammed haktır, kıyamet haktır”¹¹⁹⁰ cümlelerindeki hak kelimelerinden ilki “varlığı kati olan, kuşkuya yer bırakmayacak kesinlikte gerçek ve sâbit olan” şeklinde açıklanmış ve bu vasfın yalnız Allah’a mahsus olduğu, çünkü sadece Allah’ın ezelden ebede yokluktan münezze bulunduğuna belirtilmiştir.¹¹⁹¹

İslâm düşüncesinde hak kavramı genellikle “dış dünyada gerçekten mevcut olan, mevcudiyeti sâbit ve devamlı olan varlık, gerçeğe uygun bilgi, hüküm, söz” anlamlarında kullanılır. Felsefeyi, “İnsanın gücü ölçüsünde varlığın gerçeklerini bilmesidir” şeklinde tanımlayan Kindî, filozofun bilgi faaliyetindeki amacını “hakkı bulma”, amelî faaliyetindeki amacını da “hakka uygun davranma” olarak gösterir ve bir konuda hakka ulaşıncaya fiilin de sona ereceğini belirtir. Muhtemelen bu düşünceden ilham alan Râgıb el-İsfahânî de insanı insan yapan ve onu diğer varlıklardan üstün kılan şartın hak bilgi ve doğru amel olduğunu

¹¹⁸⁹ Çağrı, a.g.md.,137-139.

¹¹⁹⁰ el-Buhârî, et-Teheccüd, 1.

¹¹⁹¹ Çağrı, a.g.md., 137-139.

söyler. Kindî'ye göre hak her şeyin varlığının ve gerçekliğinin sebebidir; bundan dolayı sebeplilik bağıntısı bilinmeden hakka ulaşamaz. Hak aynı zamanda “var olan” demek olduğuna göre her varlığın ilk illeti Allah'tır ve bundan dolayı Allah “ilk hak”tır. Felsefenin bütün ilimlerin en şerefli olması da ilk hakkın bilgisine yönelmesinden ileri gelir. Fârâbî, hakkı “aklın dış dünyada var olan gerçekliği tam bir uygunlukla kavraması” şeklinde tanımladıktan sonra Allah'ın hem var olması hem de düşünülür olması itibarıyla hak olduğunu ve O'nun gerçekliğinin kendi zâtının dışında bir sebebe bağlı bulunmadığını, böylece O'nun bizâtihi hak olduğunu belirtir. Bundan dolayı Kindî gibi Fârâbî de Allah'ı ilk hak diye adlandırır.¹¹⁹²

Bazı âyet ve hadîslerde Allah'ın insanlar üzerindeki hakları yanında O'nun inananları koruma, azaptan esirgeme, onlara yardım etme gibi lutuflarının da Allah üzerine birer hak olduğu ifade edilir (meselâ bk. Yûnus 10/103; er-Rûm 30/47; Buhârî, “Libâs”, 101; Müslim, “Îmân”, 48-51; İbn Mâce, “Zühd”, 35; Tirmizî, “Îmân”, 18). Hadîslerde geçen “Allah'ın hakkı, kulun hakkı” gibi ifadeler, zamanla İslâmî kaynaklarda bütün hakların “Allah hakları” (hukûkullah) ve “kul hakları” (hukûk-ı ibâd) şeklinde iki ana bölümde ele alınmasına yol açmış, bazan bunlara her iki hak bölümünü de ilgilendiren üçüncü bir haklar grubu eklenmiş, bu haklar fıkıh kitapları yanında ahlâk kitaplarında da inceleme konusu yapılmıştır. Meselâ Hâris el-Muhâsibî'nin er-Risâle li-Hukûkullah adlı kitabında takvâ, vera', tevekkül, ibadet, riya, ihlâs, niyet, ucb, hayâ, kibir, gurur, haset gibi geleneksel İslâm ahlâkının başlıca konuları yer almış ve böylece iman ve ibadet yanında dinî ve ahlâkî erdemlerle bezenip kötülüklerden arınmanın Allah'ın kulları üzerindeki haklarını oluşturduğu anlayışı ortaya konmuştur. İslâm ahlâkına dair bütün eserlerde insan haklarına yer verilmekle birlikte bu konuyla ilgili en dikkate değer kaynak Gazzâlî'nin İhyâ-u Ulûmu'd-Din'idir.¹¹⁹³

1) Tasavvuf'ta Hak

İlk sûfîlerin Allah anlamında, bazan da bâtılın veya halkın (yaratıklar) karşıtı olarak kullandıkları hak kelimesine sonraki asırlarda yeni anlamlar yüklenmiştir. Tasavvuf metinlerinde hak terimi bazan bir edatla, bazan da belli kelimelerle birlikte (meselâ maa'l-hak, bi'l-hak, li'l-hak) kullanılır. Bunun yerine aynı anlamlarda olmak üzere “maallah, bi'l-lâh, li'llâh” veya “minhü, bihî, lehû” gibi şekiller de görülür. Bütün bunlar, ilk sûfîlerin hak kelimesini yaratıcı gerçek yani Allah anlamında kullandıklarını gösterir. Nitekim Zünnûn el-Mısırî, “Hak Allah'tır” demiştir. Serrâc yukarıdaki ifadeleri açıklarken, “İnsan fiiline bakar ve

¹¹⁹² Çağrı, a.g.md., 137-139.

¹¹⁹³ Çağrı, a.g.md., 137-139.

onu kendine nisbet eder; ancak gönlünü mârifet nurları kaplayınca her şeyi Allah'tan, Allah'la kaim, Allah'ın mâlumu ve Allah'a ait olarak görür” demiş. “Hak hak ile kaim olduğu için hak ile Hak'tan fâni olan kişi kulluk bir yana rubûbiyyetten bile fâni olur” diyen Şiblî de, hakkı Allah anlamında kullanmıştır.¹¹⁹⁴

Hak kelimesi bazan “şâhid-i hak, aynü'l-hak” ve “hakku'l-hak” şeklinde de kullanılır. İlme'l-yakîn ve ayna'l-yakînden sonra gelen hakka'l-yakîn mertebesi kulun her yönden ve en üst seviyede Hak'ta fâni olması anlamına gelir. İlme'l-yakîn şeriatın zâhidir; ayna'l-yakîn şeriatıta ihlâslı olmak, hakka'l-yakîn ise onda fâni olmaktır. Sûfîler, “Zâhirde halk ile bâtında Hak ile bulunmalı” veya, “Velî Hak'tan alır, halka verir” dedikleri zaman da hak ile Allah'ı kastederler. Hallâc-ı Mansûr'un ünlü “enelhak” sözünde yer alan hak kelimesi de bu anlamda kullanılmıştır.¹¹⁹⁵

Sûfîler Allah'a hak dedikleri gibi O'ndan olan ve gelen her şeye de hak derler. Bu anlamda peygamber hak, Kur'an hak, Kur'an'daki her bilgi ve hüküm haktır. Buna aykırı düşen her şey de bâtıldır. Nefisten ve şeytandan gelip insanı Allah'ın emir ve yasaklarını gözetmez hale getiren her şey bâtil olduğu gibi insanı tefrikadan cem' haline, kesretten vahdete yönelten her şey de haktır. Bazan hak ile hakikat arasında fark görülür. Hak doğru iş ve doğru sözdür, bunun ardında bulunması gereken iyi niyet ve samimiyet ise hakikattir. Şu halde hakikatten yoksun bir hak sadece bir gösterişten ibarettir. Aynı şekilde şeriat yoluna girmek hak, bu yolda samimiyetle devam etmek hakikattir. Hak beden hakikat onun ruhu, hak lafız hakikat onun mânası; hak sûret hakikat onun cevheri olduğundan hakka sahip olmak yetmez; hakkın hakikatine, yani saf ve hâlis hakka sahip olmak şarttır.¹¹⁹⁶

2) Fıkıh'ta Hak

Hak kavramı doktrin ve uygulama yönüyle İslâm fıkının temel kavramlarından, fıkıh literatüründe de en sık kullanılan mefhumlardan biri olmakla birlikte kelimenin İslâm hukukunda kazandığı terim anlamını netleştirmek oldukça zordur. Bunun birinci sebebi, hakkın fıkıhtaki kullanımının kelimenin sözlükte ve örfte taşıdığı anlam çeşitliliği ve muhteva zenginliğiyle yakın bağlantısının bulunması, ikinci sebebi de hakkın fıkıh usulünde ve fûrû-ı fıkın çeşitli alt dallarında farklı terim anlamları kazanmış olmasıdır. Bundan dolayı bütün

¹¹⁹⁴ Demirci, Mehmet, “Hakk”, **DiA**, XV, 151.

¹¹⁹⁵ Demirci, a.g.md., 151.

¹¹⁹⁶ Demirci, a.g.md., 151.

fıkıh alanları için geçerli bir hak tanımının yapılması yerine kavramın fıkıhın çeşitli alanlarındaki kapsam ve mahiyeti üzerinde durulması daha uygun olur.¹¹⁹⁷

Fıkıh literatürüne yansıdığı şekliyle hak kavramının, ilk planda sözlükteki “sübût ve vücûb” anlamıyla bağlantılı olarak dinin ve hukuk düzeninin tanıdığı “yetki ve ayrıcalık” anlamı etrafında bir muhteva kazandığı ve terimleştiği söylenebilir. Ancak sahip olunan bu yetkinin kaynağının, genel amacının, başkalarına yüklediği icâbî veya selbî yükümlülüğün, hatta hak kavramının fikrî ve felsefî boyutunun da doktrinde ihmal edilmediği ve kavrama dahil edilmeye çalışıldığı görülür. Çünkü hakkın özünün ve mahiyetinin kavranması, sınırlarının çizilebilmesi, genel hukuk düşüncesi ve uygulama içindeki yerinin belirlenebilmesi, bu kavramın ancak söz konusu farklı boyutlarıyla ele alınması halinde mümkün olur. Nitekim hak kelimesinin kökünde “mutabakat” anlamı da bulunduğundan pozitif hukuk düzenince kişilere tanınan yetki ve imtiyaza hak denmesi, bir bakıma, insan zihninde kendiliğinden mevcut olan hak, adalet ve doğruluk gibi aşkın kavram ve idelerle bu yetki ve güç arasındaki uyumu belirtmeyi, adalet idesinin beşerî ilişkilere ve hukuk düzenine izâfî ve sübjektif karakterde de olsa yansımaları göstermeyi amaçlar.¹¹⁹⁸

İnsan düşüncesinin derinliğinde her zaman için mevcut bulunan “olması gereken” fikri, hak kavramının fikrî ve felsefî boyutunu, toplum hayatına, beşerî ilişkilere yansıyan ve hukuk düzeni tarafından kişilere tanınan yetki ve imtiyazlar da bu kavramın maddî ve pozitif (vaz’î) boyutunu temsil eder. Bu iki boyut arasında olanla olması gerekenin uyumu veya uyumsuzluğu sürekli gündemdedir. Ancak İslâm hukuk düşüncesinde, yasaların ve diğer hukukîpozitif düzenlemelerin temel ilkelerde ve bazı özel alanlarda Kur’an ve Sünnet metinlerine (nas) dayanmakta oluşu ve kısmen dinî karakter arzemesi sebebiyle olanla olması gereken arasındaki bu çelişkinin asgarî bir seviyede kaldığı söylenebilir.¹¹⁹⁹

Fıkıh usulünde hak kavramı şer’î hüküm konusu incelenirken ele alınır ve bir kısım usulcüler hak kavramıyla şâriin hitabı veya bu hitabın sonucu demek olan şer’î hükmü kastederken diğer bir kısmı şer’î hükmün taalluk ettiği fiilleri kasteder. Hanefî usulcülerinden Fahrülsîlâm el-Pezdevî şer’î hükümleri sırf Allah hakkı olanlar, sırf kul hakkı olanlar, iki tür hakkın da bulunduğu, fakat Allah hakkının veya kul hakkının galip olduğu hükümler şeklinde dörtlü bir ayırıma tâbi tutar. Şer’î hükme hak denmesi, hak kelimesinin kökündeki “mevcut ve sâbit olma” anlamıyla irtibatlandırılır. Nitekim Abdülazîz el-Buhârî bu konuyu açarken “hak

¹¹⁹⁷ Bardakoğlu, Ali, “Hakk”, **DİA**, XV, 139-151.

¹¹⁹⁸ Bardakoğlu, a.g.md., 139.

¹¹⁹⁹ Bardakoğlu, a.g.md., 139.

her yönden mevcut olup mevcudiyetinde hiçbir şüphe bulunmayan şey” şeklinde sözlük anlamına dayalı bir tarifi kaydederek şer‘î hükme niçin hak dendiğini açıklamak ister. Muhammed Abdülhalîm el-Leknevî’nin, “Hak mevcut demektir, burada maksat sabit olan hükümdür” şeklindeki ifadesi de böyledir.

Mâlikî usulcülerinden Şehâbeddin el-Karâfî fiile değil emir ve nehye hak denmesinin doğru olacağını belirtir ve Hz. Peygamber’in, “Allah’ın kullar üzerindeki hakkı, onların Allah’a ibadet etmeleri ve O’na şirk koşmamalarıdır” meâlindeki hadîsinden (Buhârî, “Libâs”, 101, “Cihâd”, 46; Müslim, “Îmân”, 48-51) ilk bakışta aksi anlaşılabilirse bile bu ifadenin fiil zikredilerek emrin kastedildiği şekilde te’vil edilmesi gerektiğini ileri sürer.¹²⁰⁰

Karâfî ayrıca, “Namaz Allah’ın hakkıdır” denince bundan ancak namazı emretmenin Allah’ın hakkı olduğunu anlaşılacağını söyler. Öyle anlaşılıyor ki Karâfî’nin fiile değil şâriin hitabına hak demesinin temelinde hakka “yetki ve güç” mânası yüklemeye düşüncesi bulunmaktadır. Şâfîî usulcülerinden Tefâtânî ise usulde hak denince şâriin hitabının taalluk ettiği fiilin (el-mahkûm bih/el-mahkûm fih) anlaşılması gerektiğini, çünkü hakkın maddeten gerçekleşmesinin ve vâkıa olarak mevcudiyetinin gerekli olduğunu ifade eder; şer‘î fiilleri de yukarıdakine benzer bir ayırma tâbi tutar. Karâfî’nin el-Furûğ’una katkıda bulunma amacıyla ayrı birer eser yazan Mâlikî usulcüler Muhammed Ali el-Mekkî ve İbnu’ş-Şât da bu konuda Karâfî’ye katılmayarak Allah’ın emir ve nehyine değil fiillere, meselâ ibadetlere hak denmesinin doğru olacağı görüşünü benimserler. Gerekçe olarak da hakkın özünde “gerekme, lüzum” mânası bulunduğunu, kul üzerine gerekenin şâriin emri değil bu emrin taalluk ettiği kesbî fiiller olduğunu belirtirler.¹²⁰¹

İslâm hukuk usulcülerinin arasındaki bu lafzî tartışmaya, Allah hakkı kul hakkı ayırımı ve adlandırmasına ortak bir açıklama getirme ve “Allah hakkı” tabirini doğrulayacak bir hak tanımı yapma gayretinin yol açtığı söylenebilir. Bununla birlikte bu açıklamalara şâriin hitabının hakkın kendisi değil kaynağı, hakkın da bu hitabın sonucu olduğu, fiillerin ise hakkın kendisi değil konusu olacağı, ayrıca hak mânevî bir kavram iken fiilin maddî bir varlığının bulunduğu şeklinde itirazların yöneltilmesi mümkündür. Öte yandan Allah hakkı adlandırmasının gerçek bir adlandırma olmadığı da açıktır. Bu mülâhazalar sebebiyledir ki Şâtıbî Allah hakkı tabirindeki hakkın namaz, oruç şeklindeki fiiller değil kul açısından Allah’ın emrine imtisal, yasaklarından kaçınma, Allah açısından emirlerine uyulması, yasaklarından kaçınılması şeklinde mânevî bir mefhum olduğunu, sırf kul hakkı sayılanlar da

¹²⁰⁰ Bardakoğlu, a.g.md., 139-151.

¹²⁰¹ Bardakoğlu, a.g.md., 139-151.

dahil hiçbir hakkın Allah hakkından hâli olamayacağını ifade etmiştir. Sonuç olarak fıkıh usulündeki hak tanımının hukukî anlamdaki haktan neredeyse tamamen farklı olduğu ve yapılan tanımların teknik tanım olmayıp lügat ve örf düzeyinde kaldığı söylenebilir.¹²⁰²

bj-İhsâ (الاحصی)

Sözlükte “saymak, miktarını bilmek; ezberleyip kavramak” anlamındaki ihsâ masdarından sıfat olan muhsî kelimesi “sayıp ayrıntılarıyla tesbit eden” demektir.

Allah’a nisbet edildiğinde “gizli âşikâr her şeyi tek tek ve bütün ayrıntılarıyla bilen” mânasına gelir. İbnu’l-Cevzî, ihsâ kavramının yer aldığı metinlerin bağlamından hareketle kelimenin Kur’an’da şu beş anlamda kullanıldığını söyler: “Zaptedip belirlemek, yazıp kaydetmek, güç yetirmek, saymak, bilmek”.¹²⁰³

İhsâ kavramı on bir âyette yer almakta, bunların beşinde mâzi sîgasıyla zât-ı ilâhiyyeye izâfe edilmektedir. Bu âyetlerde geçen ihsâ kavramının ilgi alanının var olan her yaratık (kâinat), insanlar ve onların iyi yahut kötü davranışlarından ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Mâtürîdî, insanların ortaya koyduğu bütün amelleri Allah’ın tek tek tesbit ettiğini bildiren âyette (el-Mücâdile 58/6) ihsânın bir tehdit ve uyarı içerdiğini söyler. İhsâ kavramı “bilmek” (ilim) mânasına alındığı takdirde Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyetinde geçen ilim sıfatıyla birleşmiş olur. “Saymak” anlamındaki ad (add) kavramı bir âyette tek başına, bir âyette de ihsâ ile birlikte Allah’a izâfe edilmiştir (Meryem 19/84, 94).¹²⁰⁴

Muhsî sadece Tirmizî’nin esmâ-i hüsnâ listesinde yer almaktadır. Hz. Peygamber’in baldızı Esmâ’dan rivayet edildiğine göre kendisi malî imkânlarla sahip bulunduğunu söyleyerek Allah yolunda harcama yapıp yapmayacağını Resûlullah’a sormuş, Resûlullah da şu cevabı vermiştir: “Allah rızâsı için başkalarına yardımda bulun, hem de verirken inceden inceye hesapçı olma (ihsâ), aksi takdirde Allah da sana hesaplı bir şekilde lutufta bulunur”¹²⁰⁵.

Âlimler, “nicelik ve niteliği bilinmeyen bir şeyin bu özelliklerinin anlaşılması için sayılıp incelenmesi” gibi bir anlam taşıyan ihsâ kavramının Allah’a nisbeti açısından nasıl yorumlanacağı hususunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Allah’ın her şeyi bir bir saydığını ifade eden âyetin tefsirinde (el-Cin 72/28) ilâhî ilmin sayı altına girmiş olan her şeyi kuşattığı, hiçbir konunun bu ilme kapalı kalmadığı şeklinde bir yorum

¹²⁰² Bardakoğlu, a.g.md., 139-151.

¹²⁰³ Topaloğlu, Bekr, “Muhsî”, **DiA**, XXXI, 45-46.

¹²⁰⁴ Topaloğlu, a.g.md., 45-46.

¹²⁰⁵ el-Buhârî, Hibe, 15; Müslim, Zekât, 88.

getirmiş, Kâdî Abdülcebbâr ile Gazzâlî de buna yakın bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Halîmî, Allah'ın her şeyi tek tek saymasını, “miktarı fazla olan, peşpeşe olup biten ve sürekli biçimde konumları değişen nesne ve olayların yaratıklar tarafından bilinmemesi gibi bir aczin O'ndan nefyedilmesi” mânasına almıştır. Abdülkâhîr el-Bağdâdî ihsânın içerdiği “sayma” anlamının zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilemeyeceğini, kavramın “hasy” ve “ihsâ” köklerinde bulunan “bilme” ve “güç yetirme” mânalarının daha uygun olduğunu kaydetmiştir.¹²⁰⁶

Abdülkerîm el-Kuşeyrî muhsî ismini beşerî çerçevede olmasa da “sayma” mânasında kabul etmiş ve mistik bir yaklaşımla bunun insan üzerindeki etkisini şöyle anlatmıştır: Kişi, nefeslerinin Allah tarafından sayıldığını ve duyularının kontrol altında tutulduğunu bilirse Cenâb-ı Hakk'ın kendisine yakın olup onu gözetlediğini hisseder. Böylece mazhar kılındığı ilâhî lutufların sayılamayacak kadar çok olduğunu anlar ve zamanını bunların şükrünü eda etmekle geçirir; onun bu hali lutufların daha da artmasına vesile olur. Muhsî Allah'ın zâtî isimleri içinde yer alır ve alîm, latîf, muhît, şehîd, kâdir ve muktedir isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur.¹²⁰⁷

Zaptedip belirleyen, yazıp kaydeden, bilen gibi manalarla “Muhsî” kelimesi Allah'ın bir diğer sıfatı olan “şehîd” kelimesiyle paralel manalar arzetmiştir. Nitekim Kur'an'da kullanılan ve Allah'a izâfe edilen “şehid” kelimesi yapılan her türlü amelin kaydedilmesi, zaptedilmesi ve bilinmesi manasında kullanılmıştır. Bu konuyla ilgili yüce Allah şöyle buyurur: *والله شهيد علي ما تعملون* “Allah yaptığınız her türlü amelin hesabını tutar ve (günü gelince cezasını verir).”¹²⁰⁸ Diğer bir örnek: es-Sâbûni, Saffetu't Tefâsir adlı tefsirinde *عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ* ifadesini, Allah'ın müminlere olan mükâfati (va'di) inkarcılara olan (va'îdî) olarak değerlendirmiştir.¹²⁰⁹ Te'vîlâtü'l Kur'an'ın yazarı el-Mâturûdî bu ayeti yorumlarken şöyle söylemiştir: “Yani Allah onların amellerini muhafaza eder ve amellerinin karşılığında onları cezalandırır. Onun ilminden hiçbir şey kaçmaz.”¹²¹⁰

bk-Kaydetmek (القيد)

Sözlükte, bağlamak, sınırlamak, belirlemek, tayin etmek, yazmak, not etmek, zaptetmek, korumak, hıfz etmek gibi manalara gelen bu kelime *صَيَّدَ* vezninde bir kelime olup

¹²⁰⁶ Topaloğlu, a.g.md., 45-46.

¹²⁰⁷ Topaloğlu, a.g.md., 45-46.

¹²⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/98; Kur'an'da geçen ve Allah için kullanılan bazı "شهيد" lafızları onun cezâsı anlamına gelmektedir. Bkz. ez-Zemahşerî, a.g.e., 465.

¹²⁰⁹ es-Sâbûni, Muhammed Ali, *Saffetu't-tefâsir*, Dâru'l-Kur'an-i'l-Kerim, Beyrût 1981, III, 542.

¹²¹⁰ Ebû Mansur el-Mâturûdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vîlâtü'l-kur'an*, Dâu'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût 2005, 486.

çoğulu اقياد dır. Tutsağın pazularını arkadan bitişiren bağa denir. Semer ağaçlarının birbirine bağlamak için sardıkları sargıya da “kayıt” denir. Benî tağlib kabilesinden bir atın ismi de “kayıt” tır. قيد السيف tabiri; kılıçların diplerindeki uzun bağlara verilen isimdir. Ki bu bağları küçük mengene (makara şeklindeki halkalar) tutar. قيد الاسنان tabiri; diş etleri için kullanılır. قيد الفرس tabiri; devenin boynunda bulunan ve atın zincirine (bukâğı) benzeyen bri damga-alâmet için kullanılır. قيد الاواید tabiri; At için kullanılır. Çünkü yaban eşşeğı gibi yabanil hayvanlara süratiyle yetişir ve yakalar.¹²¹¹

Kur’ân-ı Kerim’de her ne kadar bu kelimeye doğrudan rastlamasak da bu kelime ile eş anlamlı kelimelere rastlamaktayız. Örneğin; Allah’ın sıfatlarından hafız, şehîd, rakîb vb. kelimeler “kayıt” kelimesi ile ortak bir manaya sahiptirler. Yani “Şehîd” kelimesi gibi “kayıt” kelimesi de yazmak, hıfz etmek, zapt etmek manalarına gelir.

2-“Şehâdet”in Zıt Anımlı Kullanımları

Bu başlık altında, “şehâdet” kavramının zıt manalar kurmuş olduğu kavramlardan gayb, ketm, setr ve gaflet incelemeye alınacaktır. Bunlar şu şekildedir:

a-Gayb (غاب - غيب)

Gayb fiilinin mastarı olup غابت الشمس و غيبتها şeklinde güneş ve başka bir şeyin gözden kaybolması ile ilgili olarak kullanılır. Meselâ: غاب عني كذا “Falan şey gözümde kayboldu.” denir. Dip ve görülmeyen yer anlamında ise غيبة kelimesi kullanılır. Yüce Allah bununla ilgili olarak şöyle buyurmaktadı: “İçlerinden bir sözcü şöyle dedi: “Yusuf’u öldürmeyin. Bir şey yaparsanız onu, kuyunun dibine atın.”¹²¹²¹²¹³

Bu kavram duyularla algılanamayan ve insan bilgisinin kapsamına girmeyen her şey için kullanılır. Örneğin yüce Allah buyurur ki: وما من غائبة في السماء والأرض إلا في كتاب مبين “Gökte ve gizli hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın.”¹²¹⁴ Diğer bir âyette حافظات للغيب بما حفظ الله

¹²¹¹ İbn Mnzâr, a.g.e., III, 372; Fîrûzabâdî, a.g.e., 313.

¹²¹² Bardakoğlu, a.g.md., 139-151.

¹²¹³ er-Râğib, el-Müfredât fi ġarîbi'l-Kur’ân², 767-768.

¹²¹⁴ en- Neml, 27/75.

“Allah’ın koruması sâyesinde gaybı korurlar.”¹²¹⁵ buyrulmaktadır. Yâni, kocalarının hoşlanmadığı şeyi onların yokluğunda yapmazlar.

“Gıybet – غيبة” kelimesi de غاب kökünden gelir. Zikretmeye zorlanmadığı halde, insanın başkasının ayıplarından söz etmesidir. Allah Teâlâ buyurur ki: *و لا يَغْتَابُ بَعْضُكُم بَعْضًا*
“Kiminiz kiminizin gıybetini yapmasın.”¹²¹⁶

Muhammed Esed’e göre, Kur’an’da gayb, insanın kavrayış alanının ötesinde bulunan, onu aşan hakîkatin tüm safhâlârını ifade etmek için kullanılır. Mevdûdî ise, gaybı, “duyularla algılanamayan ve insanın deney ve gözlemlerine konu olamayan şeyler” şeklinde tanımlamıştır.

Varlıklar veya âlemler “meşhûd” ve “gayr-ı meşhûd” (şâhid olunan ve olunmayan) olmak üzere ikiye ayrılır. Mutasavvuflar ve Hukemânın çoğu, hakîkati şâhit olunmayan kısımda kabul ederler. Hakîkatin bulunduğu âleme “Lâhût âlemi” derler. Sonra hakîkat; mâna, emir, ruh, melekût, misal âlemi gibi, bazısı birbirinin özdeşi, bazısı farklı âlemlerde olmak üzere tecelli eder. Meselâ rüyâlarda ruhumuz misal âlemiyle temâsa geçer. Ve içinde bulunduğumuz şehâdet âlemindeki varlık ve hâdiselerin mukabilleriyle buluşur. Onlara göre bütün hakîkat gayptır. Bu hakîkatin ötesinde veya onun kaynağı ve bütün hakîkatlerin kendinden çıktığı bit Hakk vardır. Hakk (Allah Teâlâ) ne görülür ne bilinir. Hakîkat ise görülmez fakat bilinir.¹²¹⁷

Gayb kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de şu mânaları ihtivâ etmektedir: Geçmişteki yaşanan hâdiseler,¹²¹⁸ gizliden gizliye yapılan şeyler,¹²¹⁹ bir hâdisenin arka yüzü,¹²²⁰ Kur’ân,¹²²¹ Cenâb-ı Allah, melekler, kıyamet, kaza ve kader,¹²²² başkalarının göremediği davranışlar,¹²²³ görünmeyen ve bilinmeyen her şey¹²²⁴

Kur’ân-ı Kerim’de “Gayb” kelimesinin zıddı olarak “Şehâdet” kullanılır. İnsanın duyu organlarının dışında kalan herşey gayb iken, duyu organları ile elde edebildiği her şey şehâdet olmaktadır. Bu mânada Kur’ân’da geçen Allah, âhîret, melek, cin v.s. kavramlar gayb

¹²¹⁵ en-Nisâ, 4/34.

¹²¹⁶ el-Hucûrât, 49/12.

¹²¹⁷ Ünal, Ali, a.g.e., 402.

¹²¹⁸ Âl-i İmrân, 4/118.

¹²¹⁹ et-Tevbe, 9/78.

¹²²⁰ Yûsuf, 12/81.

¹²²¹ Mukâtil, a.g.e., I, 93.

¹²²² el-Bakara, 2/3; et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*¹, I, 242.

¹²²³ et-Tevbe, 9/94 .

¹²²⁴ el-A’raf, 7/187.

alanına girerken; âlem ve içerisindeki her türlü olay ve olgu şehâdet kavramına dâhil olmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’e göre gayb ve şehâdete dâhil olan her türlü varlık ve eylem Allah’ın bilgisi içerisinde yer alırken, sadece şehâdete dahil olanlar insanın bilgisine konu olmaktadır. Şu âyette buyrulduğu gibi: *“Göklere ve yere ilişkin bilinmezlerin bilgisi Allah’a âittir.”*¹²²⁵ *و لله غيبُ السماوات و الأرض* *“De ki: Göklerde ve yerde, Allah’tan başka kimse gaybı bilemez.”*¹²²⁶ *هو عالم الغيب والشهادة هو الرحمن الرحيم* *“O görüneni ve görünmeyeni bilen, rahmân ve râhim olandır.”*¹²²⁷

Kur’ân, “gayb” bilgisinin yalnızca Allah’a ait olduğunda ısrar eder; fakat, genelde tüm bilgiler, daha doğru bir deyişle, ilmin bütününe Allah’a ait olduğundan ve her şey O’nun bildirmesiyle veya bilme gücü vermesiyle bilindiğinden, gayb mutlaka insan bilgisinin dışında bir şey midir? Bu önemli konu üzerinde Kur’ân âyetleriaçık olduğu halde çok söz söylenmiştir. Konu bu yönüyle daha çok, İslâmî hikmetin alanine giren bir konudur ve bu noktadan anlaşıldığında gaybın ve bilgisinin ne olduğu da daha kolay anlaşılacaktır.¹²²⁸

Varlıklar veya âlemler, “meşhûd” ve “gayr-I meşhûd” (şâhid olunan ve olunmayan) diye ikiye ayrılır. Çoğu hakîmler, hakîkatı şâhid olunmayan kısmında kabûl ederler ve hattâ hakîkatın kaynağı hakkın görülemeyen olduğunda ısrar ederler. Hakîkatın bulunduğu âleme “lâhut âlemi” derler. Sonra hakikat, “mana âlemi, emr âlemi, ruh âlemi, melekût âlemi, missal âlemi” gibi bazısı birbirinin özdeşi, bazısı farklı âlemlerde, her âleme has keyfiyette tecellî eder. Meselâ, rüyalarda ruhumuz, missal âlemiyle temâsa geçer ve içinde bulunduğumuz şehâdet âlemindeki, yani beş duyuya hitap eden âlemdeki varlık veya hadîselerin bu âlemdeki mukabilleriyle buluşur. Dolayısıyla, çok zaman, rüyaların bu âleme göre tabiri, te’vili gerekir.¹²²⁹

Özellikle mekanik fiziğin çözülmesinden ve bu fiziğin dayandığı “hareket, sebep-sonuç kanunu” gibi prensiplerin birer birer çökmesinden sonar şehâdet âleminin, yani duylara hitap eden âlemin de, hakîkatın izâfî bir yansıması veya tecellîsinden başka bir şey olmadığı ortaya çıkmıştır. Dış dünyayı biz ışık, ses, koku, tat, ısı, sıcaklı ve soğukluk gibi özellikleriyle ve bunlar vasıtasıyla diğer eşyayı tanırız. Atom fiziğine göre, bütün bunlar

¹²²⁵ en-Nahl, 16/77.

¹²²⁶ en-Neml, 27/65.

¹²²⁷ el-Haşr, 22.

¹²²⁸ Ünal, a.g.e., 401.

¹²²⁹ Ünal, a.g.e., 401.

temelde bir tecelli, bir görünüşten ibârettir. Sözelimi, ışık dediğimiz parıltı bir titreşimdir. Parıltı, bu titreşime gözümüzün temasıyla ortaya çıkan âni bir tecellidir. Ses de, sıcaklık ve soğukluk da, dıştaki titreşimlerin bizdeki husûsi melekelerle idrâkinin netîcesidir. Tat, koku hep aynıdır. Demek oluyor ki, âlem-i şehâdet, en nihâyette varıp bir harekete dayanmakta ve bir tecelliler toplamından ibâret olmaktadır. Biz bu hareketi göremiyoruz. Bu hareket veya tecellilerin illeti olan hakikat ise görülmez, ona duyularla şahit olunmaz. İnsanlık tarihinde meydana gelen hadîseler ise, insanların tasavvurları, ihtirasları, iradeleri gibi mutlaklığı olmayan sebeplerden başka nedir ki? Bu yüzden hakîkat, sebeplerin ötesinde gizlenen şeydir, görülmez; görülen onun tecellileridir.¹²³⁰

Şimdi bütün hakîkat gaybdır. Bu hakikatin ötesinde veya bu hakikatin kaynağı ve onu kapsayan, bütün hakîkatlerin kendinden çıktığı Hakk vardır ki, bu da Allah-ü Teâlâdır. Bu noktadan yürüyen bazı hakîmler, hakikatin ve dolayısıyla Hakk'ın da meşhud olamayacağını, gözle görülemeyeceğini savunmuşlardır. Hakîkat görülmez, duyularla algınamaz, bütünüyle gaybdır; bu bakımdan, onun bilgisi öncelikle Allah'a aittir. Fakat, gayb görülmese de, Hakikat görülmese de bilinmez değildir. Hakîkat bilinir, görülmez. Hakk ne görülür ne de bilinir; tanınır. Hakîkat görünür alemde üç türlü varlıkta yansır:

aa) Kesif Cansız Nesnelere

Aynadaki hayaller hakîkatin yansıdığı birinci türdür.¹²³¹

ab) Maddî Nûrânî Nesnelere

Meselâ, güneş yeryüzüne vurduğunda her zerrede aksini gösterir; girdiği şeylerin her biri ısı ve ışığıyla güneşi yansıtır. Eğer güneş şuurlu olsaydı, ısı kendi kudretine, ışığı kendi ilmüne, yedi rengi yedi ayrı sıfatına bağlı olsaydı, o vakit güneş, vurduğu her bir şeyde bulunur, her birini kendine bir taht ve telefon yapar, onları algılayabilir, onlara hakim olup, onları kullanabilirdi. Her birimizle görüşebilir, biz ondan uzakken, o bize bizden, hem de şuurlu şekilde daha yakın olurdu.¹²³²

ac) Nûrânî Ruhlar

Bunlar şuurlidir, diridir ve akis değil, kendileridir. Fakat, melekeleri ve kapasiteleri nispetinde tezâhür ettiklerinden, bu ruhların mahiyeti bütünüyle kendileri olamamaktadır.

---

¹²³⁰ Ünal, a.g.e., 402.

¹²³¹ Ünal, a.g.e., 402.

¹²³² Ünal, a.g.e., 403.

İnsanın özü, varlığının esası böyle bir ruhtur ve nurdandır; ama maddenin üzerine koyduğu gaflet perdesi onu örttüğünde, o ancak dış dünyayı duyularıyla tanıyabilmekte ve âlem-i şehâdeti gerçek sanıp, ötesindeki hakîkata uzanamamaktadır.¹²³³

b-Ketm (كَتَمَ . كَتَمَ)

Sözlükte bir şeyi gizlemek, saklamak manasında olup Araplar arasında “كَتَمَهُ”
“Falan şeyi gizledim” şeklinde kullanılmaktadır. Kur’ân’da şehâdet ile birlikte kullanıldığı
âyetler vardır. Bu âyetlerde “şehâdetin gizlenmesi” mevzu bahistir. Onlardan birisi şöyledir:
الله *وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ* “Allah’ın şahitlik ettiği bir hakikati bile bile gizleyenden daha
zalim kim olabilir?”¹²³⁴

Kur’ân-ı Kerim’de on iki sûrede, yirmi bir âyette geçmekte olan “K-t-m” kökü;
hakın,¹²³⁵ şehâdetin,¹²³⁶ İmânın, küfrün, şüphenin,¹²³⁷ Hz. Âdem’in daha fazîletli olduğunun
gizlenmesi, İblis’in kibrini saklaması¹²³⁸ gibi manalarda kullanılmaktadır.

“Ketm” ve “Şehâdet” kavramlarının zıt anlamlarda aynı bağlamda geçtiği bazı
âyetleri şöyle sıralayabiliriz: Hz. İbrâhim, İsmâil, İshâk ve Yâkub’un Yâhûdi mi yoksa
Hristiyan mı olduğunun ehl-i kitap tarafından gizlenmesi¹²³⁹ ve borca şahitlik yapanların bu
şahitliği gizlemesinin büyük vebal olduğunu¹²⁴⁰ bildiren âyet-i kerîmelerdir.

c-Setr (سَتَرَ - سَتَرَ)

“Setr” sözlükte, “bir şeyi örtmek, gizlemek, perdelemek, engel olmak” gibi
mânalara gelir. Aynı kökten “sitr” gizlenmeye yarayan engel, perde vb. şeyler için ve
mecazen “çekinme, korku, hayâ” anlamında kullanılır. Yine bu kökten türeyen “seter”,
“kalkan”; “istitâr”, “gizlemek” mânasındadır;¹²⁴¹ “setîr” ve “mestur” mecazen “iffetli”
demektir. Araplar arasında “Birinin ayıplarının ortaya çıkması” mânasında, “Allah onun
örtüsünü yırttı” deyimi kullanılır ve bu kişilere “mehtûkü’s-sitr” (hayâ perdesi yırtılmış)
denir. Yine “hetkü setri’l-haşmet” tabiri “vakar ve saygınlık örtüsünün yırtılması” demektir.

¹²³³ Ünal, a.g.e., 403.

¹²³⁴ el-Bakara, 2/140.

¹²³⁵ el-Bakara, 2/42.

¹²³⁶ el-Bakara, 2/283.

¹²³⁷ el-Mâide, 5/99.

¹²³⁸ el-Bakara, 2/33; et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*¹, I, 533.

¹²³⁹ el-Bakara, 2/140.

¹²⁴⁰ el-Bakara, 2/283.

¹²⁴¹ er-Râğıb, *el-Müfredât fi ğarîbi’l-Kur’ân*², 480.

“S-t-r” kökü, Kur’ân-ı Kerim’de üç âyette سِتْرًا، تسترون ve مُسْتَوْرًا formlarında kullanılmıştır. “Sitr” formunun geçtiği âyet şu şekildedir: حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ لَّمْ يَكُن لَّهُمْ بِيِّنَاتٌ مِّنْ دُونِهَا سِتْرًا *“Zülkarneyen gide gide, güneşin doğduğu yere vardığında, güneşe karşı sığınacak bir örtü vermediğimiz bir halk üzerine güneşi doğuyor buldu.”*¹²⁴² Bu âyette geçen “Sitr” insanın kendisini zararlı şeylerden koruduğu siper, kale, bina, dağ, ağaç vb. manaya gelmektedir.¹²⁴³

وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ *“Sen Kur’ân okuduğun zaman, seninle âhirete inanmayanlar arasına görünmez bir perde çekeriz.”*¹²⁴⁴ Bu âyette geçen “mestur” iki şey arasında giren ve birbirlerini görmesine engel olan perde, örtü anlamında kullanılmıştır.

Gizli, saklı ve örtülü şeyleri ifâde eden “S-t-r” kökü ile görünür, açık ve âşikar olanı ifâde eden “Ş-h-d” kökünün birlikte geçmiş oldukları âyet bakacak olursak: وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَوِرُونَ أَنْ *“Sem'inizin, basarlarınızın (görme azalarınızın) ve bedenlerinizin aleyhinize şahitlik yapmasını (ummuyor ve) bundan sakınmıyordunuz. Çünkü siz yaptıklarınızın çoğunu Allâh'ın bilmediğini zannediyordunuz!”*¹²⁴⁵ Bu âyette geçen “Testetirûn” fiili sakınmak, gizlemek, örtmek, saklamak vb. manalara gelmektedir.¹²⁴⁶

d-Gaflet (غفلة - غفل)

غَفْلٌ kökünden türeyen غفلة kelimesi sözlükte, ezber kabiliyetinin azlığı ve dikkatin zayıflığından meydana gelen sehv/yanılma, dikkatsizlik ve oyuna gelmek olarak tanımlanır. Arapçada işâret konulmayan yer için أَرْضٌ غُفْلٌ، deneyimi olmayan adam için رَجُلٌ غُفْلٌ، harekesiz bırakılan kitap içinde إغفال الكتاب deyimi kullanılır,¹²⁴⁷ Bir kimsenin ihmalkarlığından yararlanmak, onu oyuna getirmek veya görmemzlikten gelmek, farkında değilmiş gibi yapmak anlamlarında ise تَغْفُلٌ veya تغافل kullanılır.¹²⁴⁸

¹²⁴² el-Kehf, 18/90.

¹²⁴³ et-Taberî, Câmi‘u'l-beyân¹, XV, 381.

¹²⁴⁴ el-İsrâ, 17/45.

¹²⁴⁵ Fussilet, 41/22.

¹²⁴⁶ el-Beydâvî, a.g.e., III, 225.

¹²⁴⁷ er-Râğîb, el-Müfredât fi ġarîbi'l-Kur’ân², 758.

¹²⁴⁸ İbn Manzûr, a.g.e., 498; ez-Zebîdî, a.g.e., XXX, 108 ; el-Cevherî, a.g.e., V, 1782-1783.

“G-f-l” kökü Kur’ân-ı Kerim’de yirmi altı âyette otuz beş kere geçmekte olup değişik versiyonlarda/türevlerde kullanılmıştır. Pek çok mânayı içeren bu kök, Kur’ân’da başlıca şu anlamlara gelmektedir: Silahları terketmek/bırakmak,¹²⁴⁹ duyarsız kılmak,¹²⁵⁰ bilmek, haberi olmak,¹²⁵¹ gelecek azaptan uyarılmamış olmak,¹²⁵² zînâya îtibar etmeyen muhsan(namuslu) kadınlar¹²⁵³ vb.

Âl-i İmrân 3/98 de geçen *و الله شهيد علي ما تعملون* âyeti ile bu âyetin zeyli hükmündeki ardından gelen âyetin sonunda geçen *و ما الله بغافل عما تعملون* âyeti arasında önemli bir bağlantı vardır. Bu anlamsal bağlantı genelde iki âyet arasında olmakla birlikte özelde “şehit” ile “gâfil olmama” kelimeleri arasındadır. “غفل” kelimesi ezberde az tutmak, az dikkatten dolayı meydana gelen sehiv ve yanılma manasındadır. Meselâ: “فهو غافل *O yanılındır.*” denir.¹²⁵⁴ Sözlüklere bakıldığında “gâfil” kelimesi “zâkir” kelimesinin karşıtı olarak kullanılmaktadır.¹²⁵⁵ Yani unutan, yanılan, dikkat etmeyen, gereken önemi vermeyen, bilinçli olarak iş yapmayan anlamına gelmektedir. Oysa “zâkir” bunun tam ters anlamıdır. Dolayısıyla “gâfil olmama”, “zâkir” ve “şehit” kelimeleri birbirleri ile anlam birliği ve bütünlüğüne sahip kelimelerdir. “Şehit” kelimesinde “zâkir” kelimesinde olduğu gibi bir uyanıklık, gâfil olmama, bir şeyi hıfz etme, ve şuurlu hali mevcuttur. Buna binâen “şehit” kelimesinin bir şeyi hisleriyle vakıf olup,¹²⁵⁶ şuurlu bir şekilde bilen manasına geldiğini söyleyebiliriz.

Allah Teâlâ’nın; Hz. İbrâhim, İsmâil, İshâk, Yâkub ve torunlarının Yahûdî mi yoksa Hıristyan mı olduğunu gizleyen¹²⁵⁷ ve şâhit oldukları halde dini eğri göstererek müminleri yolundan çevirmeye çalışan ehli kitabın yaptıklarından gâfil olmadığı,¹²⁵⁸ Âdemoğullarının zürriyetinin Allah’ın varlığından gâfil olmadığına şâhitlik etmesi,¹²⁵⁹ putların müşriklerin kendilerine olan ibadetinden gâfil olduklarına Allah’ı şâhit tutmaları¹²⁶⁰ “G-f-l” kökünün Kur’ân’da “ş-h-d” ile birlikte geçtiği dört âyet-i kerimedir.

¹²⁴⁹ en-Nîsa, 4/102.

¹²⁵⁰ el-Kehf, 18/28.

¹²⁵¹ el-Bakara, 2/74.

¹²⁵² el-En’âm, 7/131.

¹²⁵³ en-Nûr, 24/23.

¹²⁵⁴ er-Râğıb, *el-Müfredât fi ğarîbi’l-Kur’ân*², 758.

¹²⁵⁵ el-Ezherî, a.g.e., VIII, 136-137.

¹²⁵⁶ Ünal, a.g.e., 374.

¹²⁵⁷ el-Bakara, 2/140.

¹²⁵⁸ Âl-i İmrân, 3/99.

¹²⁵⁹ el-Â’raf, 7/172.

¹²⁶⁰ Yûnus, 10/29.

Çelişkiyi ve şüpheyi ortadan kaldıracak şer'i kanuna uygun bir vasıf¹²⁶¹ olan şehâdet, müşâhadeyle hazır olma, gerek nefiste bütün duyularıyla vâkıf olarak, gerekse meydana gelmek sûretiyle karar kılınan bir ilim ve bu ilimle şâhid olduğunu ikrar etme, açığa vurmaktır. Gâfil ise bunun tam tersidir. Gâfil, bir şeye yeterli ölçüde dikkat ve özen göstermediği için unutan, dikkatsiz olduğu için hâdiseye tüm duyularıyla şâhit olup onun aslına vakıf olamayan, dünya veya âhiret hayatı için gerekli olan şeylerin önemini kavrayamayan kimsedir. Bu yüzden kolayca yanılır, aldanır ve oyuna gelir. Böyle bir kimsenin vereceği bilgilere de hukukta şüpheli olarak karşılanır.

e-Kizb – Yalan (الكذب)

Yalan demek anlamındaki كَذِب kavramı üzerinde daha önce صدق kavramını incelerken durduk. Araplar arasında birisi yalan söylediğinde كذب الرجل (adam yalan söyledi) denir. Bir adamın yalancılığı abartmak için كَذَابٌ كَذُوبٌ كُذِبَتْ كَيْدُوبَانٌ sözcüklerinden birisi kullanılır. Aynı anlamda لا مَكْذُوبَةَ denir ki bu da, hiçbir yalan yok, yani sana yalan söylemiyorum, demektir. Yalan söylemek demek olan كذب fiili tıpkı لقد صدق الله رسوله الرؤيا بالحق fiili gibi iki mef'ûl alır. Bu anlamda كَذَابًا كَذِبًا، كَذِبًا، كَذِبًا denir ki, birine bir yalan söylemeyi dile getirir. Aynı şekilde أَكْذَبْتُهُ demek, onu yalancı gördüm demektir. كَذَّبْتُهُ ifadesi ise doğru ya da yalan söylediğine bakmaksızın bir kişinin yalan söylediğini belirtmek, kişiyi yalancılıkla itham etmektir. Kur'ân-ı Kerim'de geçen تَكْذِيب formu ise, doğru olanı yalan saymak anlamında kullanılmıştır. Allah Teâlâ buyurur ki كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ *"Fir'avn âilesinin ve onlardan öncekilerin durumu gibi. Onlar da âyetlerimizi yalanladılar. Allâh da onları günâhlarıyla yakaladı. Allâh'ın cezâsı çetindir."*¹²⁶³ Yine buyurur ki بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ *"Aksine onlar hakkı yalan saydılar."*¹²⁶⁴

Girişte şehâdet kelimesini; hakîkatı bildirmek,¹²⁶⁵ beyan edip açıklamak,¹²⁶⁶ bir takım deliller ile Allah'ı ispat etmek, kesin bir ilim ile yakînen bilinen bir şeyi Allah'ın

¹²⁶¹ el-Bustâni, a.g.e, 486.

¹²⁶² el-Fetih, 48/27.

¹²⁶³ Âli İmran, 3/11.

¹²⁶⁴ Kâf, 50/5.

¹²⁶⁵ Elmalılı, a.g.e., II, 324.

huzûrunda bulunduğuna inanarak dosdoğru haber vermek¹²⁶⁷ olarak tanımladığımızda yalan söylemek bu kavramın zıttı olmaktadır. Kuran’da da bu iki kavramın birlikte kullanıldığı âyetlerde bu zıtlık göze çarpmaktadır. Onlardan bir tanesinde Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: إِذْ جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ “*Ey Muhammed! Münafıklar sana geldiklerinde, «şahitlik ederiz ki, sen Allah'ın peygamberisin» derler. Allah ta bilir ki sen elbette, kendisinin peygamberisin. Bununla birlikte Allah münafıkların yalancı olduklarını da bilir.*”¹²⁶⁸ Ayett-i Kerimede “şhd” kökünden türeyen fiillerin “tasdik etmek ve doğru söylemek” anlamlarına geldiğini “sıdk” kelimesini açıklarken zikretmiştik. Doğru söylemek, tasdik etmek anlamındaki صدق kelimesinin karşıt manası yalan söylemek ve uydurmak manalarına gelen كذب dir. Doğal olarak “kizb” kelimesi “şehadet” kelimesinin zıt anlamını oluşturmuştur. Dikkat edilirse ayette münafıklar Hz. Muhammed’in Allah’ın resulü olduğuna şahit olduklarını ve bunu tasdik ettiklerini iddia ederken Allah münafıkların şahit olmalarını yalan olarak değerlendirmiştir. Böylece Allah’ın şahitliği “sıdk-doğruluk” anlamına gelirken münafıkların şahitliği “kizb-yalan” anlamına gelmiştir. Şahitlikte hem doğruluk hem yalan payı vardır. Ama şahitliğin temel manası yukarıda zikrettiğimiz gibi yalanı içermez doğru, hakiki, kesin haber vermeyi içerir. “Kizb” ise uydurma ve yalanı içerdiği için şehadetin zıttı konumundadır.

f-Âhîret (الآخرة)

Âhîret, evvelin mukabili ve “son” mânasındaki âhîrin müennesi olup Kur’an’da 110 yerde geçer. Bunun yirmi altısında müzekker ve el-yevm kelimesine sıfat şeklinde el-yevmü’l-âhîr (son gün), dokuzunda dâr ile sıfat veya isim tamlaması halinde ed-dârü’l-âhîre, dârü’l-âhîre (son ikamet mahalli), birinde enneş’etü’l-âhîre (ikinci yaratılış, son hilkat) tarzında, elli yerde de dünya ile (ikisinde dünya mânasındaki ûlâ ile) mukabele edilmiş olarak zikredilir. el-Âhîrenin, yalın olarak kullanıldığı yerlerde de ed-dârü’l-âhîre tamlaması mânasında olduğu kabul edilir. Bu kullanılış şekillerinden de anlaşılacağı üzere âhîret mefhumu ile dünya mefhumu arasında sıkı bir münasebet vardır. Âhîret dünya hayatını takip eden, ona benzer fakat daha değişik ve ölümsüz bir hayattan, ebediyet âlemine ait çeşitli merhaleler ve hallerden ibarettir.¹²⁶⁹

¹²⁶⁶ Elmalılı, a.g.e., II, 324.

¹²⁶⁷ Elmalılı, a.g.e., VIII, 66.

¹²⁶⁸ el-Münâfikûn, 63/1.

¹²⁶⁹ Topaloğlu, Bekr, “Âhîret”, DİA, I, 543-548.

Kur'ân-ı Kerîm'de yüzden fazla terim ve deyim kullanılarak âhiret akîdesi işlenmekte, konuyla ilgili âyetler hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde sık sık tekrarlanmaktadır. Bu tekrarın, konunun önemini vurgulamak, sorumluluk duygusunu pekiştirmek, dünya ile âhiret arasındaki psikolojik mesafeyi kısaltarak müminin ruhunu yüceltmek ve hayatını ebedileştirmek gibi hedeflere yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Birçok sûrede kâinatın, özellikle insanın yaratılışından, evrenin idare edilmişinden ve hayatın akışından bahseden âyetlerle âhiret hayatını tasvir eden âyetler yan yana yer almıştır (bk. Mülk, İnsân, Mürselât, Nebe', Nâziât, Târık, A'lâ sûreleri). Kur'an'ın tasvirine göre dünya hayatı bir "oyun ve eğlence", bir "süs ve öğünüş"tür; "mal, evlât ve nüfuz yarışı"dır. Netice itibariyle o geçici bir faydalanış ve aldanış vesilesidir. Asıl hayat âhiret hayatıdır, huzur ve sükûn sadece ölümsüz âlemedir.¹²⁷⁰ Her ne kadar ölüm geride kalanlar için acı ve hasret dolu bir olay ise de imanlı gönüller için fânilikten ebedîliğe geçişi sağlayan bir vasıttır. Nitekim birçok âyette ölüm ve âhiret hayatı "buluşmak, sevdiğine kavuşmak" anlamındaki likaa (likauallah, likau'l-âhire) kelimesiyle ifade edilmiştir. Aynı noktaya temas eden bir başka âyette de Allah'ın dostları olduklarını ileri süren Yahûdilere şöyle hitap edilmiştir: "Eğer samimi iseniz ölmeyi temenni edin".¹²⁷¹

Gerçi insan, yaratılış itibariyle yaşama sevincine sahiptir ve ondaki bu duygu hayat mücadelesinin en önemli güç kaynağını teşkil etmektedir. Bu sebeple ölüm tabii olarak ürkütücü bir şeydir. Ancak asıl hayatın ikinci âlemde başlayacağına inananlar, ölümün ebedî yokluk olmadığını kabul ederler. Henüz hayattayken âdeta bu yeni hayatın özlemini duyarlar. Kütüb-i Sitte'de yer alan bir hadîse göre Hz. Peygamber, "Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse Allah da ona kavuşmayı ister; kim Allah'a kavuşmayı istemezse Allah da ona kavuşmayı istemez" buyurmuş, yanında bulunanlar, "Hiçbirimiz ölümü hoş karşılamayız" deyince sözlerine şöyle devam etmiştir: "Durum sandığımız gibi değil. Gerçek şu ki, mümin olan bir kimsenin son nefesleri yaklaşınca Allah'ın hoşnutluğu ve lutuflarıyla müjdelenir; artık ona göre Allah'a kavuşmaktan daha sevimli bir şey bulunamaz"¹²⁷²

Fahreddin er-Râzî'ye göre âhiret konusunun aklî ve naklî olmak üzere iki yönü vardır. İnsan vücudunun ve içinde yaşadığımız kâinatın fâni olduğunu, öldükten sonra tekrar dirilmenin de imkân dâhilinde bulunduğunu kabul etmek konunun aklî yönünü, kıyametin nasıl kopacağı ve âhiret hayatının nasıl başlayıp devam edeceği hususu ise naklî yönünü oluşturur. İlk dönemlerden itibaren filozoflar da eskatoloji ile meşgul olmuşlardır. Onların

¹²⁷⁰ el-Ankebût 29/64; el-Mü'min 40/39; el-Hadîd 57/20.

¹²⁷¹ el-Cum'a 62/6.

¹²⁷² el-Buhârî, "Rikak", 41; Müslim, "Zikr", 14, 16-18.

konuyla ilgilenmesi inanç açısından değil, yaratılış felsefesi, ahlâk anlayışı ve ruhun ölmezliği açısından. Âhiret hayatı beş duyunun idrakleriyle sınırlı bulunan pozitif ilimlere konu teşkil etmez. Bu sebeple onunla ilgili olarak ilim adına kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ne var ki ilim adamı da düşünen ve duyan bir insandır. Şahsî temayülleri ve ilmî yorumları sonunda âhiret konusunda müsbet veya menfi bir kanaate varabilir.¹²⁷³

Kur'ân-ı Kerîm'in âhireti ispat metodu, “Nereden geldim, nereye gidiyorum?” sorusuna tatminkâr bir cevap bulmaya dayanır. Düşünen her insanın sormaya mecbur olduğu bu sorunun birinci kısmında materyalist izahı benimsemeyen, kendisine ve içinde yaşadığı tabiata hâkim, mutlak kudrete sahip bir yaratıcının varlığına inanan kimse, söz konusu sorunun ikinci kısmında da aynı düşünce tarzını devam ettirerek öbür âlemin ölümsüzlüğünü kolaylıkla benimser. Bundan dolayı Allah'a imanla âhiret gününe iman Kur'an'da sık sık ve birlikte zikredilmek suretiyle bunun ne kadar önemli bir ilke olduğuna dikkat çekilmiştir. Dünyaya ilk gelişinde pek âciz bir canlı olan insan, hayatının daha sonraki devrelerinde fizyolojik ve psikolojik yönden gelişip tabiatın en mükemmel varlığı haline gelir. Ondaki ruhî ve fikrî gelişme devam ederek kendisinde ebediyet duygusu meydana getirir. İnsanın, iyi düşünmeden, ilk bakışta yok oluş (fenâ) gibi telakki ettiği ölümden korkması veya öbür âleme inanmayanlarla ona hazırlıklı olmayanların ölümden ürkmesi de bu ebediyet duygusuna bağlanabilir. O halde daha mükemmel ve ölümsüz bir âlem olan âhiretin varlığını benimsemek insanın tabii yaratılışında bulunan bir özelliktir. Ancak dünya hayatının câzibesini, kişinin fitratındaki ölümsüzlük duygusunu unutturup tabiatındaki seyri durdurabilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de âhireti inkâr etmenin bu gayri tabiiliğine şöyle işaret edilmektedir: “İyi bilin ki Allah'ın lâneti, kişileri Allah yolundan döndüren, onu eğiltmek isteyen ve âhireti inkâr eden zalimlerin tepesindedir”¹²⁷⁴

Âhiret kelimesinin literatürdeki diğer karşılığı “gayb âlemi”dir. Gayb âlemi “şehâdet âlemi”nin zıddı bir terimdir. Âhiret tıpkı Allah, melek ve cin gibi gaybî bir konu olduğu için buna “âlem-i gayb” denilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de “Gayb” kelimesinin zıddı olarak “Şehâdet” kullanılır. İnsanın duyu organlarının dışında kalan herşey gayb iken, duyu organları ile elde edebildiği her şey şehâdet olmaktadır. Bu mânada Kur'ân'da geçen Allah, âhiret, melek, cin v.s. kavramlar gayb alanına girerken; âlem ve içerisindeki her türlü olay ve olgu şehâdet kavramına dâhil olmaktadır.

¹²⁷³ Topaloğlu, a.g.md., 543-548.

¹²⁷⁴ Hûd, 11/18-19.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre gayb ve şehâdete dâhil olan her türlü varlık ve eylem Allah'ın bilgisi içerisinde yer alırken, sadece şehâdete dahil olanlar insanın bilgisine konu olmaktadır. Şu âyette buyrulduğu gibi: *“Göklere ve yere ilişkin bilinmezlerin bilgisi Allah'a âittir.”*¹²⁷⁵ *“De ki: Göklerde ve yerde, Allah'tan başka kimse gaybı bilemez.”*¹²⁷⁶ *“O görüneni ve görünmeyeni bilen, rahmân ve râhim olandır.”*¹²⁷⁷

Yukarıdaki bilgiler ışığında okuyucuya analama kolaylığı sağlamak için analizler sonucunda, Kur'ân'da şehâdetin yüklem olduğu durumlar aşağıda tablolştırılmıştır:

Yüklemine Göre Şehâdet Kavramı		
Şehâdetin Eş Anımlı Kullanımları		Şehâdetin Zıt Anımlı Kullanımları
Dolaylı Eş Anımlı Olanlar	Doğrudan Eş Anımlı Olanlar	
1-Ceza (الجزاء-العقاب)	1- Hazır olmak (الحضور)	1-Gayb (غيب - غاب)
2-Tasdik (الإقرار-التصديق)	2- İlim (العلم)	2- Ketm (كتم . كتم)
3-Ölmek (الموت)	3- Söylemek (القول)	3- Setr (ستر - ستر)
4-Korumak (الحفظ)	4- Yazmak (الكتاب-الكثب)	4- Gaflet (غفل - غفلة)
5-Gözetmek (الرقوب)	5- Yemin etmek (الجلف - اليمين)	5-Kizb (الكذب)
6-Hazırlamak, Yanında bulunmak (العتاد)	6-Haber vermek (الإخبار)	5-Âhîret (الآخرة)
7-Rasat etmek (الرصد)	7- Beyân etmek (التبيين-البيان)	
8-Vâkıf olmak (الوقوف)	8- İzhâr etmek (الاطهار)	

¹²⁷⁵ en-Nahl, 16/77.

¹²⁷⁶ en-Neml, 27/65.

¹²⁷⁷ el-Haşr, 22.

9-Hakkın ortaya çıkması (الحق و الحقيقة)	9- Hükmetmek (القضاء)	
10-İhsâ (الإحصى)	10-Yakîn sahibi olmak (اليقين)	
11-Kaydetmek (القيّد)	11-İdrâk etmek (الإدراك)	

III- KUR'ÂN'DA "ŞEHÂDET" KAVRAMININ GÖZETTİĞİ TEMEL HEDEFLER

Bu bölüm "Şehâdet Âleminde Hâkikatin Ortaya Çıkarılması" ve "Gayb Âleminde Hakîkatin Ortaya Çıkarılması" olmak üzere iki ana başlık altında tahlil edilmiştir. Birinci ana başlıkta, kâinatta bulunan canlı-cansız her varlığın ve insanın bizzat kendi nefis ve vicdânın Allah'a şehâdetinde bulunması ve şehâdet aracılığı ile gerçeğin ortaya çıkarılarak haklıya hakkının verilmesi mevzu bahis edilmiştir. İkinci ana başlıkta, İnsanların üzerinde gözetici ve teftiş edici olarak bulunan Allah Teâlâ'nın, dünya hayatında kimin Allah'ı bırakıp putlara taptığı ve zulme daldığını, kimin hakkın yolundan gittiğini âhirette izhâr edeceğini ve islam ümmeti ile Hz. Muhammed'i şâhit olarak getireceği konu alınmıştır.

A-ŞEHÂDET ÂLEMİNDE HAKİKATİN ORTAYA ÇIKARILMASI

Bu bölüm iki başlık altında değerlendirilmiştir. Brincisi, kâinatta bulunan canlı-cansız her varlığın ve insanın bizzat kendi nefsi ve vicdânının Allah'a şehâdetinde bulunduğunu deklere eden "Varlıkların Allah'ın Birliğine Tanıklık Etmesi" başlığıdır. İkincisi, gerçeğin ortaya çıkarılması, haklıya hakkının verilip, zâlim ve fitneciye hesabının sorulmasından bahseden "Şehâdet Âleminde Adâlet ve Hakkın Tecellî Etmesi" başlığıdır.

1-Varlıkların Allah'ın Birliğine Tanıklık etmesi

Kâinattaki her varlık, insanın dışındaki şeyler ve bizzat kendi nefsi, vicdânı Allah'a şehâdetinde bulunur. Bir şâirin şiirinde belirttiği gibi: *"Her şeyde ففي كل شيء له آية تدل علي أنه واحد"* *O'nun için bir âyet vardır, onun bir olduğuna delâlet eden.*¹²⁷⁸ Diğer bir şâir Lebîd b. Râbia

¹²⁷⁸ Ebû'l-Atâhiye, a.g.e., 62; el-Fîruzâbâdi, **Besâir**, III, 352.

el-‘Âmirî (v.661) de her mahlûkatta Allah’a delâlet eden birer delil olduğunu şu mısırâ ile dillendirmektedir:

و لله في كل تحريكه و تشكيتة ابدا شاهد

“Her hareketli ve durağan şeyde sürekli olarak, Allah için bir şâhitlik eden vardır.”

Bununla birlikte Allah, elçiler göndererek ve kitaplar indirerek âyetlerini apaçık ortaya koyar, hiçbir şeyi kendi hâline bırakmaz, insanları tevhide şehâdet ettirir ve artık bir özürleri kalmasın yaşayan delil üzere yaşasın, helâk olan delil üzere helâk olsun, diye hüccetlerini tamam eder; artık bundan sonra Allah’ın varlığına, birliğine, Rablığına şehâdet edip etmemek, bütünüyle kişinin nefesine ve îmânına kalmış olur.¹²⁷⁹

Şehâdetin mânası, bir hakkı genel olarak bildirmek, açıklamak ve açığa vurmak veya deliller ortaya koymaktır. Bu anlamada Cenâb-ı Allah gerek nefsimizde gerekse dış dünyamızda sayısız şâhitler ve deliller yaratıp ortaya koyarak birliğini ve yüce sıfatlarını açıkladığı gibi, dış dünyadaki bu delilleri destekleyici mahiyette şer’î deliller de indirmiştir. Kısacası varlıklara ibretle bakan ve düşünenler bu varlıkların yüce Allah’ın varlığına, birliğine ve kudretine şâhitlik ettiğini görecektir.¹²⁸⁰

Kur’ânda geçen “Ş-h-d” kökü ve türevlerinin aslî hedefi, Allah Teâlâ’nın âfakta (dış âlemde) ve enfüste (iç âlemde) gösterdiği âyet ve işâretler vâsıtasıyla O’nun vahdâniyetinin,¹²⁸¹ insan zihni tarafından keşfedilmesini sağlamaktır. Her varlık kendi vicdânında ve dışarıda gözlemediği kadarıyla yoktan yaratıcı bir Allah’ın olduğunu ikrâr eder ve buna isteyerek ya da istemeyerek şâhit olur. Kur’ân-ı Kerim de bu tabii şâhitlikten yer yer söz etmiştir. Kur’ân’a bakıldığında İnsanın, Allah’ın vahdaniyetine olan şâhitliğinin en açık göstergesi olarak el-Â’râf 7/172 âyeti göze çarpar. Bu âyette Âdemoğullarının zürriyeti, Allah’ın “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” sorusuna “evet” cavâbı vererek onun birliğine şâhit olmuşlardır.

Bu tabii şâhitliğin yanısıra yine “ş-h-d” kökünün kullanıldığı شَهِدَ اللهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُ الْعِلْمِ "Allah(c.c), Melekler ve ilim sahipleri Allah'tan başka bir tanrı olmadığına şâhitlik ettiler." (Âl-i İmran 3/18) âyetinde Allah’ın vâhdâniyetine vurgu yapılmıştır. Bu âyet Zemahşerî tarafından şöyle yorumlanmıştır: "Allah’ın vahdâniyetini gösteren filleri ve eşsiz ayetleri, şâhidin şehâdetine benzemektedir. Tıpkı şâhidin gerçeği ortaya çıkarmak için şâhitlik

¹²⁷⁹ Ünal, a.g.e., 375.

¹²⁸⁰ Eker, a.g.e., s25.

¹²⁸¹ Fussilet, 41/42.

ettiği gibi Allah'ın taklid edilemez fiilleri ve indirdiği ayetler de onun birliğine şahitlik etmekte gerçeği beyan etmektedir."¹²⁸²

2-Şehâdet Âleminde Adâlet ve Hakkın Tecellî Etmesi

Bir şeyi dengelemek, eş tutmak, doğru istikamette olmak gibi anlamalara gelen عَدَلَ fiilinin mastarı olan “Adâlet”, davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak anlamlarına gelir. Diğer bir deyişle adâlet, başkalarının gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlâk kanununa itaatla gerçekleşen ruhî denge ve ahlâk-i kemal, şeklinde tanımlanabilir.¹²⁸³

Adâlet, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîslerde genellikle “düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvâya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de İslâm toplumunun bir niteliği olarak geçen “vasat ümmet”¹²⁸⁴ tâbirindeki vasat kelimesi de bütün müfessirlerce “adâlet” mânasında anlaşılmıştır. Buna göre İslâm ahlâkî içtimaî bünyede de aşırılıklardan uzaklığı, dengeli ve uyumlu bir hayat tarzını ön görmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'de adâlet sıfatından yoksun olan kişi dilsiz, âciz ve hiçbir işe yaramayan bir köleye benzetilerek böyle birinin, adâlet faziletini kazanmış, dolayısıyla doğru yolu bulmuş olanla bir tutulamayacağı bildirilmiş¹²⁸⁵ böylece adâletin bir kemal sıfatı olduğuna işaret edilmiştir. İnsanın Allah nezdinde en üstün değer ölçüsü olan takvâ¹²⁸⁶ erdemine nâil olabilmesi için âdil olması¹²⁸⁷ ve adâletli söz söylemesi¹²⁸⁸ gerekir. Esasen doğrulukla (sıdk) birlikte adâlet (adl) de ilâhî kelâmın birer niteliğidir.¹²⁸⁹

Adaletin pek çok anlamdaşı vardır: Kıst, kasd, istikâme, vasat, nasib, hisse, mizan vs... Bunların en önemlisi “hak”tır. Bu kelimenin aslı uygunluk, uyumluluk olmakla birlikte gerçek, sâbit ve doğru olmak, gerekmek; bir şeyi gerçekleştirmek; bir şeye yakînen muttali olmak” gibi anlamlara da gelir. Hak sözcüğü, gerçeğin ortaya çıkarılması, haklıya hakkının verilip, zâlim ve fitneciye hesabının sorulması bakımından adâlet ile eş anlamdadır. Bu iki kelimenin yakın anlamına işaret eden Kur'ân'daki şu âyet dikkat çekicidir وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ

¹²⁸² ez-Zemahşerî, a.g.e., I, 417.

¹²⁸³ Çağrı, Mustafa, “Adâlet”, **DİA**, I, 341-343.

¹²⁸⁴ el-Bakara 2/143.

¹²⁸⁵ en-Nahl 16/76.

¹²⁸⁶ el-Hucurât 49/13.

¹²⁸⁷ el-Mâide 5/8.

¹²⁸⁸ el-En'âm 6/152.

¹²⁸⁹ el-En'âm 6/115; Çağrı, Mustafa, “Adâlet”, **DİA**, I, 341-343.

بِالْحَقِّ وَبِهِ يَٰغْدُلُونَ *“Yarattıklarımızdan, daima hakka ileten ve adaleti hak ile yerine getiren bir millet bulunur.”*¹²⁹⁰

Adâlet ve hakkın halk içerisinde ikâme edilebilmesi, model bir toplum ve orta/itidalli bir ümmet tesis edilebilmesi; bildiği gerçeği içerisinde ketmetmeyen, yerinde ve zamanında onun edâ eden şâhitlerin şehâdeti sâyesinde gerçekleşir. Diğer toplumlar, örnek alınmak üzere tesis edilen böyle bir toplumun fertlerine bakıp davranışlarını düzeltir, sözlerini ona göre ayarlar. Böylece adâlet ve hakkın gizlenmediği, kimseye yakınlık veyâ akrabadan dolayı iltimas gösterilmediği, ölçünün tartının adâletle yapıldığı,¹²⁹¹ doğru bir istikâmet üzere giden bir ümmet inşaa edilmiş olur. Bu tür özelliklerin toplumda yaygınlık kazandırılması bâbında Kur’ân’da şöyle buyrulur: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ *“Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutun; kendinizin, ana babanızın ve yakınlarınızın zararına bile olsa... Allah rızası için şâhitlik yapanlar olun. Şâhitlik yaptığınız kimseler, zengin de olsa, fakir de olsa adaletten ayrılmayın. Allah’ın hakkı, onların her birinin hakkının önüne geçer...”*¹²⁹²

Bütün insanlığa ahlâkî model olan, adâlet ve hakkı binâ eden, insan için ölçü ve değerler koyan, onlar arasında i’timâda şâyan görüşler açıklayan, adâlet ve duyguları hesaba katarak hüküm veren,¹²⁹³ Allah her an kendileri üzerinde şâhitmiş hissiyle ihsan içinde yaşayan, hakka hak, batıla batıl deyip itidal içinde yaşayan islam ümmeti; hem dünyada hem âhirette bu özellikleriyle diğer ümmetlerin üzerinde şâhit olup adâlet ve yargı mekanizmasının mercii olacaktır.

Bir model olarak Allah’ın vahyi ile hakkı izhar etmek için tesis edilen İslam ümmetinin, diğer ümmetler üzerindeki şâhitlik ve gözeticiliği ile ilgili Kur’ân-ı Kerim’de; peygamberlerin kendi ümmetlerine şâhitlikleri¹²⁹⁴ ve islam ümmetinin tüm insanlara olan şâhitliğinden¹²⁹⁵ söz edilir.

Şehâdet âleminde hakk için orta bir ümmet kılınan islam ümmeti, kanun ve şeriatın tatbik ve infâzını sağlar, meydana gelen her türlü zulme –ister Alah’a karşı ister insana karşı zulüm olsun- karşı koyar, devlet adamının azgınlığı ve hâkimin hatası karşısında bunları uyarır. Yanlış düzeltmeyen, yanlış yapana ikazda bulunmayan, şâhitlik etmekten kaçınan her

¹²⁹⁰ el-A’râf, 7/181.

¹²⁹¹ el-En’âm, 6/152.

¹²⁹² en-Nisâ, 4/135.

¹²⁹³ Eker, a.g.e., 31.

¹²⁹⁴ en-Nahl, 16/89; el-Hadîd, 57/19.

¹²⁹⁵ en-Nîsa, 4/41; el-Hac, 22/78; el-Bakara, 2/143.

ferd suçu kabullenmiş sayılır. İslâmın aradığı adâlet sevgi, öfke, mal ve makam sahiplerinin tesiri altında kalmayan mutlak adâlettir.¹²⁹⁶

Şehâdet aracılığı ile dünya (şehâdet) âleminde adâlet ve hakk tecelli eder. Hz. İbrâhim'in putları kırması put zulmünü ortadan kaldırmış, böylece şehâdet âleminde batıl izâle olmuş, hak/adâlet tesis olmuştur. Ayrıca şehâdet âleminde zînâ iftirasında bulunulan kimse aleyhinde dört şahit, eşlerin zînâ iftirasında dört kere Allah adına şahitlik istenmesi de şahitliğin âdaleti ikâme etmedeki rolünü bir kez daha göstermektedir.

Yakîni ilim gibi şehâdetin temelini oluşturan adâlet ve kıst vasat, ümmetin bir sıfatı olduğu gibi aynı zamanda Allah'ın da sıfatıdır. Kur'ân-ı Kerim'in bildirdiğine göre Allah Teâlâ mutlak âdildir ve kâinatta da mutlak adâlet hüküm sürmektedir. Allah'ın adâlet sıfatının tecellisi bütün mahlûkatı kuşatmıştır.¹²⁹⁷ O halde insana düşen bu âdaleti kendi hayatında uygulamak ve hakka şahit olmaktır.

Yakîni bilginin ortaya çıkması, şüphenin izâle olması ve hakkın yerini bulması için gerekli olan şehâdet ancak adâlet, takva, ilim, hakkın izhârı ve ihsan sayesinde ikâme edilebilir. Bu yüzden şahitlikte aranan şartlardan birisi de adâlettir. Çünkü ancak adâletli kimse doğru ve şüphe götürmez bilgi verip hakkı ortaya çıkarır. İşte "şehâdet" in hakka, adalete, ölçüye, düzene, mizana olan bu haklı katkısı nedeniyle Kur'ân-ı Kerim'de pek çok âyette yer almaktadır.

B-GAYB ÂLEMİNDE HAKİKATİN ORTAYA ÇIKARILMASI

Bu bölüm, "Âhirette Haklının ve Haksızın Allah Teâlâ, Peygamber ve Ümmet tarafından İzhâr Edilmesi" ve "İnsanın Uzuvları Tarafından Yaptığının Ortaya Konulması" şeklinde iki ana başlık altında değerlendirilmiştir. Bunlardan birincisi, İnsanların üzerinde gözetici ve teftiş edici olarak bulunan Allah Teâlâ'nın, dünya hayatında kimin Allah'ı bırakıp putlara taptığı ve zulme daldığını, kimin hakkın yolundan gittiğini âhirette izhâr edeceğini ve islam ümmeti ile Hz. Muhammed'i şahit olarak getireceğini konu alırken diğeri, Kıyâmet günü, günah işleyen insanların işledikleri günahı reddetmelerinden dolayı, Allah'ın onların ağızlarını mühürleyeceğinden ve yaptıklarına elleri, ayakları ve diğer uzuvlarının şahit oacağından bahseder.

¹²⁹⁶ Kutup, Seyyid, **Cihan sulhu**, (trc. Bekr Sadak), Çağaloğlu yay., İstanbul tsz., 123.

¹²⁹⁷ Ece, a.g.e., 629.

1-Âhirette Haklının ve Haksızın Allah Teâlâ, Peygamber ve Ümmet tarafından İzhâr Edilmesi

Allah Teâlâ dünya hayatında her şeye tanıklık ediyor. Hesap gününde de, insanların yaptıklarına şahitlik edecek.¹²⁹⁸ Bütün insanlar da kendi şahitleri (peygamberler) ve sâikleri ile diriltilecek,¹²⁹⁹ hesapları görülecek. Hz. Muhammed hem kendi ümmeti üzerine hem de bütün insanlar üzerine şahit olarak getirilecek.¹³⁰⁰ Böylece herkesin amelinin karşılığı eksiksiz verilerek hakk izhar edilecek.

İnsanların üzerinde he an rakîb/gözetici ve teftiş edici olarak bulunan Allah Teâlâ, dünya hayatında kimin, Allah'ı bırakıp putlara taptığı ve zulme daldığı, kimin hakkın yolundan gittiğine şahittir. Çünkü o şehâdet âleminde yapılan her şeye şahittir.¹³⁰¹ O, her şeyin şahdi olduğu gibi, aynı zamanda peygamberler de gerçeğin ve insanların yaptıklarının birer şahididirler.¹³⁰² Kur'ân, Hz. Muhammed'in bir şahit olarak gönderildiğini sık sık vurgular.¹³⁰³

Allah'ın en âlim kulları peygamberlerdir. Bu bakımdan peygamberler kavimleri üzerine şahittirler; onların yaptıklarına vâkıf, hallerinden haberdar ve onları çok iyi, kendilerinin kendilerini tanımasından da iyi tanır. Peygamberler müjdecî ve uyarıcı olmalarının yanı sıra, şahit olarak da gönderirler; dünya hayatında insanlar üzerinde şahid oldukları gibi, Âhirette de insanların yaptıklarına şehâdette bulunacaklardır.¹³⁰⁴ Hz. Muhammed nasıl bir şahit ise, O'nun ümmeti de insanlar üzerinde bir şehidler topluluğudur. Kur'ân bunu çoğul hâlinde “şühedâ” olarak kullanıyor.¹³⁰⁵ Onlar yeryüzü (şehâdet âleminde) ve âhirette (gayb âleminde) hakkın şahitleridir.

Allah Teâlâ âyet-i kerîmelerde kıyamet günü geldiğinde, her ümmete göndermiş olduğu peygamberi şahit tutup ona; ümmetinin, davetine karşı ne cevap verdiğini soracağını, Hz. Muhammed'i de ümmetine karşı şahit kılarak,¹³⁰⁶ ümmetinin, kendisine karşı ne cevap verdiğini soracağını beyân ediyor.¹³⁰⁷

¹²⁹⁸ en-Nisâ, 4/159; Yûnus, 10/29; er-Ra'd, 13/43.

¹²⁹⁹ en-Nahl, 16/84.

¹³⁰⁰ en-Nahl, 16/89; en-Nisâ, 4/42.

¹³⁰¹ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا bkz. el-Ahzâp, 33/55. وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ

¹³⁰² en-Nahl, 16/84.

¹³⁰³ el-ahzâb, 33/45; el-Fetih, 48/8.

¹³⁰⁴ Ünal, a.g.e., 378.

¹³⁰⁵ el-Bakara, 2/143.

¹³⁰⁶ ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 462; en-Nesefî, a.g.e., VI, 256.

¹³⁰⁷ et-Taberî, Câmi'u'l-beyân¹, V, 229.

Allah Teâlâ her ümmete; kendi varlığı ve birliğini kabul etmeleri, uhrevî cezayı göz önünde bulundurup dünyada günah ve aşırıktan uzak durmaları, hak ve hukuk çerçevesinde düzenli ve ahlaklı yaşamaları için bir şeriat ve sünnet yollamıştır.¹³⁰⁸ Şeriat ve sünneti tebliğ edip uygulaması için de peygamber göndermiştir. Peygamberlere, gönderildiği ümmet içerisinde inanmayanlar, âhirette gerçek ortaya çıktığında pişman olacak ve peygamberlerin tebliğlerini inkardan başka bir yol bulamayacaklardır.¹³⁰⁹ Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, islam ümmeti ve Hz. Muhammed'i peygamberleri tasdik edici şâhitler olarak çağırıp¹³¹⁰ inanmayanlara gerekli cezâyı verecektir.

Cenâb-ı Allah Kur'ân'da, İslâm ümmetinin diğer ümmetlerden daha faziletli yönlerine dikkat çekerek, sürekli olarak öncü olmalarını istemektedir.¹³¹¹ Kur'ân Bu liderlikle ilgili şu âyetleri zikreder: ... كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ *"Siz insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz..."*¹³¹² ve ... وَجَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَيَّ النَّاسِ *"Sizi, insanlara şâhitler olmanız diye orta bir ümmet kıldık..."*¹³¹³ Hesap gününde peygamberlerini inkârta kalkışan insanların cezaya çarptırılması için Hz. Muhammed ve İslâm ümmetinin çağırılması, onların şehâdet âleminde en hayırlı; helali ve haramı, yani Allah'ın hududunu koruyan orta bir ümmet olduğunu gösterir

2-İnsanın Uzuvarları Tarafından Yaptığının Ortaya Konulması

Kıyâmet günü, günah işleyen insanlar, dünyada böyle bir günah işlediklerini itiraf etmeyince, Allah onların ağızlarını mühürleyecek, yaptıklarına elleri, ayakları ve diğer uzuvları şâhit oacaktır. Ağızları mühürlenecek tâifeden birisi de dünyada Allah'ı inkar eden müşriklerdir.

Kıyâmet günü müşrikler; ailesi, kabilesi ve akarabaları kendi aleyhlerinde şâhitlik yaptıkları halde kendilerinin müşrik olmadığına yemin ederler.¹³¹⁴ Bununla ilgili Sâid b. Cübeyr 'den nakledilen Taberî'de ki rivâyet şu şekildedir: "Resûlullah şöyle buyurdu:

¹³⁰⁸ el-Mâide, 5/48; el-Hac, 22/34.

¹³⁰⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*¹, I, 360.

¹³¹⁰ Hz. Muhammed (a.v.)'in ümmetinin dünya ve âhirette diğer insanlar üzerine şâhit olduklarını gösteren bir hadis şöyledir: "Bir kısım sahabe bir cenazenin yanından geçip onu hayırla andıklarında Resûlullah: "Vâcip oldu" demiş. Sonra başka bir cenazenin yanından geçmişler ve onu ise kötü anmışlar, Resûlullah onun için de: "Vâcip oldu" demiş. Ömer b. Hattab ne vacip oldu diye sorunca Resûlullah şöyle cevap vermiş: "Şunu hayırla andınız onun için cennet vacip oldu. Şunu da kötülükle andığınızın için de cehennem vacip oldu. Sizler yeryüzünde Allah'ın şâhitlerisiniz." diye buyurdu. Bkz. el-Buhârî, el-Cenâiz, 86.

¹³¹¹ Kutub, Seyyid, *İslamda sosyal adâlet*, (trc. Hârûn Ünal), Bekâ Yayıncılık, İstanbul tsz., 35.

¹³¹² Âl-i İmrân, 3/110.

¹³¹³ el-Bakara, 2/143.

¹³¹⁴ ez-Zemahşerî, a.g.e., 868.

“Kıyâmet günü, kâfire yaptığı amel gösterilir. Kâfir onu inkâr ve tartışmaya girişir. Ona: “Şunlar senin komşuların, senin aleyhinde şehâdette bulunuyorlar.” denir. Kâfir: “Onlar yalan söylüyorlar.” der. Ona: “Âilen, eşin dostun da böyle söylüyorlar.” denir. O da: “Onlar da yalan söylüyorlar.” der. Kâfirlere yemin ettirilir. Onlar yemin ederler. Sonra Allah onları sağır yapar. Elleri ve ayakları aleyhlerine şâhitlik eder. Onlar da cehennem azabına atılırlar.”¹³¹⁵

Allah’ın düşmanları cehennem ateşine varınca dünyada işledikleri günahları hakkında gözleri gördüklerine, kulakları işittiklerine, derileri de dokunduklarına dair aleyhlerinde şâhitlik eder.¹³¹⁶ Böylece her bir organ işlemiş olduğu fiilin bizzat gözeticisi olarak ona şâhitlik eder ve tahammül ettiği bu şâhitliği Allah’ın huzurunda edâ etmiş olur.

Allah hesap günü insanları, amellerini kayda geçiren bir şâhit/el-ayak¹³¹⁷ ve hesap vermeye iten bir sâik/melek ile diriltecek, hiçbir kimseye hurma lifi kadar haksızlık yapmayacaktır.¹³¹⁸ Kim Allah’ın huzuruna bir hasene ile gelirse ona on misli ile karşılık verilecek, kim de bir kötülük ile gelirse ona ancak yaptığıının karşılığı verilecek.¹³¹⁹ O gün insanların zihinleri açık olacak ve kimse düşüncelerini gizleyemeyecektir. Bu durumda kişinin kendi vücut organları bile dile gelip konuşacak ve sığınılacak bir yer bulamayacaktır.¹³²⁰

IV-GÖZETTİĞİ YAN (TÂLÎ) HEDEFLER

Bu bölüm “Muâmelatta Şüphe Götürmeyecek Bilgi Sağlamak” ve “Ukûbatta Şüphe Götürmeyecek Bilgi Sağlamak” şeklinde iki ana başlıktan oluşmuştur. Bunlardan birincisi; miras, vasiyet, evlenme ve boşanma gibi muâmelat konularında şâhitliğin bir ıspat vasıtası olduğunu vurgu yaparken ikincisi; fitne, zinâ ve iftira gibi cezâ konularında da bir ıspat vasıtası olduğuna dikkat çekmiştir.

A-MUÂMELATTA ŞÜPHE GÖTÜRMEYECEK BİLGİ SAĞLAMAK

İslamın pratik hayatı ile ilgili olan; evlenme, boşanma, nafaka, velâyet, iddet, miras, nesep gibi âilevi konular ile alışveriş, kiralama, trampa, rehin, kefâlet, ortaklık, borçlanma ve taahütte bulunma gibi medenî, mâlî vb. konular fıkıh literatüründe muâmelat olarak

¹³¹⁵ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*¹, VI, 132.

¹³¹⁶ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*¹, VII, 254.

¹³¹⁷ Kâf, 50/21; Bu âyette geçen “şâhit” kelimesi melek, peygamber, kendi içlerinden bir şâhit, el ve ayak gibi uzuvlar vb. manalarda yorumlanmıştır. Bkz. et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*¹, XXI, 431.

¹³¹⁸ en-Nisâ, 4/49.

¹³¹⁹ el-En’âm, 6/160.

¹³²⁰ Fazlurrahman, *Ana konularıyla Kur’ân*, (trc.Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu yayınları, Ankara 2012, 173.

adlandırılır. Kur'ân bu konuları yer yer zikretse de bizim başlıca meselemiz içerisinde şâhitlik geçen muâmelat konuları olacaktır.

Şehâdet muâmelat alanı içerisinde kesin bilgiye götüren isbât vâsıtasıdır. Bu nedenle Hem Kur'ân-ı Kerim hem hadîsler, muâmelat konularında bir ispat aracı olarak şâhitliğe başvurmamızı tavsiye etmiş ve bu konularda şâhit talep etmiştir. Şöyle ki:

Miras hukukuyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim; anne, baba ve akrabaların bıraktıkları her şey için bir mirasçı tayin edilmesi ve yemin akdiyle mirasçı kılınanların paylarının verilmesini tavsiye ederek, buna Allah'ın şâhit olduğundan,¹³²¹ iman edenlerden birisine ölüm (emareleri) geldiği zaman, vasiyet sırasında aralarından iki adaletli şâhit tutulmasından¹³²² bahsederken; boşanma ve iddet konusunda ise, iddet sürelerinin sonuna varan kadınların güzelce tutulması, yahut güzellikle ayrılmaları için iki kişinin şâhit tutulmasından söz eder.¹³²³ Ayrıca borç alış- verişi konusunda erkeklerden iki şâhidin, yahut bir erkek iki kadın şâhidin getirilmesini emreder.¹³²⁴

H.z Peygamber (s.a.v.)'in de kendine gelen davalar da davacıdan şâhit istediğine dâir bir çok sahih rivâyet vardır. Bu fiili tatbikatlarının yanında şâhitliğe önem verilmesini emreden kavli hadîsler de vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadîsinde şöyle buyuruyor: “Şâhitlik yapanların kadrini yüceltiniz. Çünkü Allah onlar vâsıtasıyla hakları ortaya çıkarır, yine onlar vâsıtasıyla zulmü defeder.”¹³²⁵ Bir başka hadîsinde “Size şâhitlerin en hayırlılarını haber vereyim mi? Şâhitlik yapmaları istenmeden gelip şâhitlik yapanlardır.”¹³²⁶

Bu naslarda, muâmelat konularında bir ispat vasıtası olarak şâhitliğe verilmesi gereken önem ortaya konduğu gibi; şâhitliğin bir kamu vazifesi olduğu, bu açıdan ihtiyaç hâkinde yerine getirilmesi için gerekli titizliğin gösterilmesi ve edâ edilmesinden kaçınılması gerektiği de vurgulanmaktadır. Zîra özellikle o günkü şartlarda, hak sahibinin tespiti ve suçların ispatı ancak güvenilir şâhitlerin bulunmasına bağlıydı. Bu yüzden Kurân-ı Kerim'de, kişinin bildiği şâhitliği eda etmekten imtina etmemesi vurgulanmaktadır. و لا تَكْتُمُوا

الشهادة و من يَكْتُمها فانه آثم قلبه “...Şâhitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, şüphesiz kaşbi günah içerisinde dir.”¹³²⁷ Diğer bir âyette: و لا يَأْبُ الشَّهَادَةَ إِذَا مَا دُعُوا “Şâhitler şâhitlik için

¹³²¹ en-Nisâ, 4/33.

¹³²² el-Mâide, 5/106-108.

¹³²³ et-Talak, 65/2.

¹³²⁴ el-Bakara, 2/282.

¹³²⁵ İbn Hacer, **Telhîs**, IV, 198

¹³²⁶ Müslim, a.g.e, "Akdiyye", 10.

¹³²⁷ el-Bakara, 2/283.

çağrıldıklarında şahitlikten kaçınmasınlar."¹³²⁸ Fukaha bu gibi âyetlerden hareketle, özellikle kul hakları ile ilgili davalar ile, boşanma zihâr gibi Allah haklarında, kişinin bildiği şahitliği edâetmesinin farz olduğu görüşüne varmışlardır. Kısaca nikah, boşanma, köle azadı ve zihâr gibi haramlığın devam etmesinin söz konusu olduğu konularda setr etmemek, haber vermek farz iken; zinâ, hırsızlık, içki içme gibi müstemir (devâmlı) olmayan suçlarda şüphe olma ihtimali nedeniyle şahitliğin gizlenmesi (setri) edâ edilmesinden daha hayırlıdır. Ancak bu suçlar da diğerleri gibi âdet hâline getirilmişse edâsı farz hâlini alır.¹³²⁹

Ticâri muâmeleler sebebiyle meydana gelen borçlanma durumlarında, borçların şahitler huzurunda yazılmasını tavsiye eden (müdâyene) âyetinde, yazılan metne veya metinde yazılan hususlara şahit olmak gerektiğinde açıklamak üzere tanıklar tutulması tavsiye edilmektedir. Âyet-i Kerîme, Şahitlik müessesini düzenlemek için değil, fakat hakların kaybolmasını önlemek üzere birtakım tavsiyeler, öneriler bildirmek için nâzil olmuştur ki, bunlar da borçların yazılması ve şahitlere onaylatılmasıdır.

Borç âyetinde, ticâri akitlerin yazılı sözleşmelerle yapılması yanında bu sözleşmeleri kâleme alacak üçüncü şahsıların (kâtiplerin) ve şahitlerin; Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisinde olmaları, O'nun öğrettiği şekilde yazmaları ve şahitlerin çağrıldıklarında şahitliğini yerine getirmesi gibi ahlâki doğruluk ve dürüstlükleri üzerinde önemle ve tekrarla durulması hemen göze çarpmaktadır.

Tımisî ve İbn Mâce'nin rivâyet ettikleri bir hadîse göre, Adâ b. Hâlid, Hz. Peygamber'den bir köle veya câriye satın almıştı. Hz. Peygamber bu alışveriş için "Bu, Adâ'nın Resûlulah'tan satın almış olduğu şeydir. O'ndan bir köle veya câriye satın almıştır." diye yazılmasını ve kendisine verilmesini emretmişti.¹³³⁰ Böylece Resûlullah şahit tutulan hakların yazıyla güvence altına alınmasında örnek olmuştu. Resûlullah'ın bu uygulamasını esas alan âlimler; şehâdet edilen husus, eğer şahitlerin hayatlarının sona ereceği bir müddet gündemde oluşu devam edecekse bu alışverişi yazıya geçirmişlerdir.¹³³¹

Nihâî olarak, Hukûkun şahitlerden gözettiği gâye, şüphe götürmeyecek bilgi vererek hakları tayin edecek açıklamalarda bulunmaları ve hakların teminat altına alınmasını sağlamalarıdır.¹³³²

¹³²⁸ et-Talak, 65/2.

¹³²⁹ Beroje, a.g.e., 197-198.

¹³³⁰ el-Buhârî, el-Buyû, 19.

¹³³¹ İbn Âşur, Muhammed b. Tâhir, **İslam Hukuk Felsefesi**, trc. Mehmet Erdoğan-Vecdi Akyüz, Rağbet yay., İstanbul 2013, 485.

¹³³² İbn Âşur, a.g.e., 483.

B-UKÛBATA ŞÛPHE GÖTÜRMEYECEK BİLGİ SAĞLAMAK

Hukûkun gözettiği en önemli gâyelerden biri toplum düzenini korumaktır. Düzenin korunması da, ancak ortaya çıkan kargaşa, fitne, zinâ, iftira ve tecavüzlere meydan vermemek, bunların yollarını tıkamak suretiyle olur. Bu da, ilgili normların uygulanmasından geçer. Aksi takdir de insan kötülüğü yok etmek için hep şer yolları seçer. Nitekim Yüce Allah buna şuâyetle değinmiştir: *“Allah’ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın. Haksız yere öldürülenlerin velisine, bir yetki tanımışsınız. Artık o da öldürmekte aşırı gitmesin.”*¹³³³; *O halde, Allah’ın indirdiği kitapla aralarında hükmet, Allah’ın sana indirdiği Kur’ân’ın bir kısmından seni vazgeçirmelerinden sakın, heveslerine uyma... İnsanların pek çoğu gerçekten fasıktır. Câhiliye devri hükmünü mü istiyorlar? Yakînen bilen bir miit için, Allah’tan daha iyi hüküm veren kim vardır...*¹³³⁴ Bu âyet, câhiliye dönemindeki revaçta olan, mağdurun intikamını bizzat kendisinin almasına işâret etmekte.

Mağdurun hukuksuzca aşırıya giderek, toplumdaki düzeni bozmasını engellemek, suçu önlemek (caydırıcılık), suçlunun uslandırılmasını sağlamak ve mağduru razı etmek amacıyla düzenlenen kısas, had ve ta’zir cezâları islam hukukunda ukûbat olarak adlandırılmıştır.

İslam hukukunda cezanın infazı için talep edilen bir takım ispat vasıtalarından¹³³⁵ biri de “şehâdet”tir. Şehâdetin kesinlik ifâde eden bir ispat değerine sahip olabilmesi için bir takım şartlar ileri sürülmüş ve şahitlik için belirli bir nisap tayin edilmiştir. Belirtilen nisaba ve ileri sürülen şartlara uygun eda edilen bir şahitlik, adlî gerçeği kesin olarak ortaya çıkarmış olduğu kabul edilerek, hâkimin şahitlik doğrultusunda hüküm vermesinin vacip olduğu islam hukukçuları tarafından ittifakla kabul edilmiştir.

Şâhidin yanılma ve yalan söyleme ihtimâli, ön görülen şartlar ve istenilen nisabla önlenmeye çalışılıp, doğru ve yanlış olma ihtimali olan şahitliğin ispat değeri kesinlik mertebesine çıkarılmıştır. Fasığın, yalancının, akrabasının, aralarında düşmanlık olanların, töhmet altındaki insanların şahitliklerinin kabul edilmemesi, şahitliğin kesin ve doğru hükmü ortaya çıkarması içindir. Hatta Allah, erkeklere nispetle kadınların daha fazla unutableceklerine dikkat çekerek biri unuttuğunda öbürüne hatırlatsın diye iki kadın

¹³³³ el-İsrâ, 17/33.

¹³³⁴ el-Mâide, 5/49-50.

¹³³⁵ İslam hukukunda ispat vâsıtaları şu şekildedir: İkrar, şehâdet, yemin, yeminden nükul, bilirkişi, hakimin şahsen bilemsi ve kanaati, keşif, yazılı belge, liân, kasâme ve karinedir. Bkz. Yıldız, Kemal, a.g.e., 22.

şâhitliğini bir erkek yerinde tutması, şâhitliğin kesinlik ve şüphe götürmez bilgi sağlaması açısından önem arz etmektedir.¹³³⁶

Her ne kadar hukukçular arasında “şâhitlik”, hâkimi bağlayan kesin bir delil mi, yoksa bağlayıcı olmayan takdiri bir delil mi tartışması olasa da, Allah Teâlâ şehâdeti gerçeği ortaya çıkaran en kuvvetli delillerden saymış ve onun gizlenilmemesini emretmiştir.¹³³⁷ Aynı şekilde ulemâ-i ümmet de bu konuda icmâda bulunmuştur. Neticede kanunda belirtilen şekilde yerine getirilen şâhitlikle hakimin hüküm vermesi gerekir. Şâhitlerin yalan söylediği ispat edilmediği sürece bu hüküm geçerlidir.

Şâhitliğin, mahkemede suçlu ve suçsuzu belirleme bakımından bir ısbat vasıtası olduğu kanaatine vardıldıktan sonra Kur’ân’ın, kulların işlediği suçları önlemeye yönelik vaz’ ettiği ve içerisinde şâhitliği barındıran ukûbat âyetlerine göz atacağız.

Kur’ân-ı Kerim, iffet sâhibi ve nâmuslu bir erkek veya kadına zinâ isnadında bulunup da iddiasını dört şâhitle ispat edemeyen kimseye, yaptığı iftiranın cezâsı olarak seksen değnek vurulmasını emreder.¹³³⁸ Zinânın ispatı için Allah’ın ağır şartlar koşması, kulların ayıplarını örtmek ve temiz insanlara iftira yapılmasına ve zulme uğramalarına rıza göstermemesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Resûlullah da insanların iffet ve nâmuslarını korumak, onlar üzerinde töhmet oluşturmamak için dört şâhit istemiştir.¹³³⁹ Böylece Peygamber (s.a.v.) de kur’ân gibi, hakiki bilgi elde etmek için şâhitliğe başvurmuştur.

Konuyu daha fazla uzatmadan söylemek gerekirse hem Kur’ân-ı Kerim’de hem de islam hukukunda “şehâdet”, sık sık vuku bulan anlaşmazlıklarda hakkın sahibine teslimi ve suçlunun cezâlandırılması için yegâne ispat vâsıtası olarak karşımıza çıkar. Zira her dava için yüzde yüz kesinlik ifâde eden deliller bulmak mümkün değildir. Buna karşın birçok yerde işlenen suçta şâhitlik edecek şahısların bulunması mümkündür.¹³⁴⁰

---

¹³³⁶ Yıldız, a.g.e., 49.

¹³³⁷ el-Bakara, 2/283.

¹³³⁸ İlgili âyetler için bkz. en-Nûr, 24/4-5, 15, 137.

¹³³⁹ Sa’d b. Ubâde, Resûlullah’a, “Ne dersiniz, hanımla bir adamı gördüğümde adamı bırakıp dört şâhit mi aramalıyım?” diye sorunca Resûlullah “evet” cevabını verdi. Bkz. İmam Mâlik, a.g.e., 2/283.

¹³⁴⁰ Yıldız, a.g.e., 55.

SONUÇ

İnsanlığın hidâyet rehberi ve gönül kılavuzu olan Kur'ân'ı Kerim belâgât, fesâhat, bedî' ve i'câz özellikleri başta olmak üzere pek çok yönden nevi şahsına münhasır bir kitap olup bir benzeri daha yoktur. Genel anlamda insanlığın özel anlamda da Müslümanların hayatlarına getirdiği ahkam ve ahlâka dair emirlerle düzene sokan, cahiliye karanlığından hidayetin aydınlığına erdiren, i'tikattaki sapıklığı vahdâniyet prensibi ile düzelten ve nebîler aracılığı ile vuzuhâ kavuşan sonsuz nur sahibi Kur'ân-ı Kerim içerdiği kavram ve kelimelerle asırlar boyunca insanlığın hayatını meşgul etmiştir. Onun mesajını almak ve fehmetmek isteyen insanlar pek çok farklı metod ve yöntem kullanmışlardır. Kimileri onun hukuksal emirlerini ele alarak açıklarken kimileri itikâdi boyutunu ele almıştır. Bazıları onun içerdiği kevnî âyetlere odaklanırken bazıları içerdiği batınî mesajlara odaklanmıştır. Bir takım insanlar her âyeti nüzul sebebinin göz önüne alarak tarihselci hermönetik anlayış benimserken diğer bir takım insan âyetleri tarihi bağlamlarından kopararak daha pratik olmalarını sağlamak amacıyla modern hermönetik anlayışı benimsemiştir. Ve en nihâyetinde bütün bu Kur'ân'ı anlama çabaları Tefsir ilminin birer parçası ve Kur'ân'ı anlama noktasında önemli kilometre taşları olmuşlardır.

Kur'ân'ı anlamada diğer yöntemler ise mevzîî yöntem ve mevzûî yöntemdir. Diğer bir deyişle Kur'ân'ın tamamı ya baştan sona âyet ayet incelenir (kısım kısım- parçacı) ya da belli bir konu baştan sona incelenir (konusal- tematik). Biz “Şehâdet” kavramını incelerken ikinci yöntemi seçtik ve Kur'ân'da geçen “şehâdet” kavramı ve ilgili âyetleri konu edindik. Böylelikle âyetler üzerine yaptığımız tek tek araştırmalar bize, bu kavramın tam olarak bilinmeyen, Kur'ân'ın derinliklerinde kalmış iç yüzünü gösterdi.

“Şehâdet” kavramı hakkında yaptığımız bu araştırma, “şehâdet” kavramının, Kur'ân'da ve câhiliye şiirlerinde geldiği manadan uzaklaşarak zamanla farklı anlamlar kazandığını ortaya çıkarmıştır. Meselâ; bu kavram Fıkıh literatüründe “Allah yolunda ölmek”, Kelam'da “Kelime-i Şehâdet” getirmek, Tasavvufta “Allah'ın zâtını müşâhade etmek ve onda yok olmak” gibi ıstılâhi pek çok manaya gelmiştir. Söz konusu anlamlar halk ve bazı dün mütehasısları arasında da yaygınlık kazanmıştır.

Kur'ân'a ve cahiliye şiirlerine baktığımızda ise yukarıda zikredilen ıstılâhi manaları bulmak neredeyse mümkün değildir. Kur'ân'ın inzal olduğu asırda ne Fıkıh literatürü, ne Kelam argümanları ne de Tasavvuf yorumları mevcuttu. Bu asırda sadece bedevi Arapların kullandığı has ve yalın Arapça vardı. Dolayısıyla o asırda yaşayan bir insana “şehâdet” kelimesinin anlamını sorduğumuzda bize vereceği muhtemel yanıt kelimenin kök manası olan “hazır olmak”, “müşahade etmek”, “yakînen bilmek” vb. olacaktır. O insan Kur'an'da geçen tüm “şhd” ve türevlerini de bu yönde anlayacaktı. Zaten Yüce yaratıcı o kimsenin bu şekilde anlaması için Kur'ân'ı Arapça bir kitap indirdiğini söylemektedir. Bu yüzden bedevi Arap da kendi diliyle inen Kur'ân'ı anlamakta zorlanmıyor ve tefsir, fıkha, tasavvufa ihtiyaç duymuyor. Anlaşılan o ki bedevî arabın anladığı manadan oldukça uzaklaşmış, şehâdet gibi kuran kavramlarına asıl manasının ötesinde manalar tahsis edilmiş ki Kur'ân açıklanmaya muhtaç kalmış, bozulan manalar yeniden eski öz manasına kavuşturulmaya çalışılmış, îzah ve şerh çalışmaları başlamıştır. Elbette bizim de tezimizde amaçladığımız hedeflerden birisi “şehâdet”i öz ve asıl manasıyla – dahası Kur'ân'ın içerdiği ve bedevî arabın anladığı manasıyla- anlamaya çalışmaktır.

Kur'ân'da neredeyse hiçbir yerde geçmeyen bu ıstılâhi manaların, din alimleri ve halk arasında yaygınlık kazanması, Kur'ân'ın kelimelere yüklediği mananın göz ardı edilmesi Kur'ân'ı anlamada vahyin kaynağından ne kadar uzakta olduğumuzu gösteriyor. Kur'ân'a yaklaşmanın tek yolu onu vahyin nüzul diliyle anlamaktır. Böyle yaptığımız zaman Kur'ân'da yer alan kelime ve müfredâta doğru anlamlar tahsis etmiş olmakla birlikte şâri'in maksadını da ortaya çıkarmış oluruz. Nitekim bu yöntem izlendikten sonra tezimiz “şehâdet” kavramı ve aynı kökten türeyen kelimelerin Kur'an'da geldiği temel manaları şöyle tespit etmiştir: Kişinin amellerine tanıklık eden melek, hafaza melekleri, meleklerin sabah namazında hazır bulunmaları, yaşadıkları devirde halkın içerisinde bulunarak onların amellerine tanıklık eden kimseler, bir devir içerisinde bulunup yaşamak; mübârek hac mekanlarında hazır bulunmak; Allah'ın, mahlûkâtın havâss-ı hamsesi ile ihâta edemeyecekleri şeyleri ihâta etmesi, bir şeyin doğruluğunu ispatlamak, tasdik etmek, Allah'ın kapalıyı bildiği gibi açıktan yapılan ameli de bilmesi; görülen, duyulan ve idrâkimize hitap eden her şey, savaşta ölen ve ölüme hazır olan kimse, vasiyyet sırasında hazır bulunma, bir şeye yemin etmek, peygamberin risâletini ve Allah'ın vahdâniyyetini doğrulayan delil, söz ve fiillerde haklı ve haksızı ortaya çıkarmak, hükmetmek vb.

Görüldüğü gibi bu ve benzeri manalar şehâdetin anlam dağarcığını oluşturmaktadır. Bu manalardan bazıları ıstılâhi manalar ile örtüşse de çoğu sadece Kur'ân'a hastır ve başka

ilimler tarafından bu manada kullanılmamaktadır. Söz gelimi “şehit” kelimesi “savaşta ölen ve ölüme hazır olan kimse” manasındaki ıstılahi manası Kur’ân’da geçse de ekseriyetle “hazır olmak –tanık olmak” gibi farklı bir anlam ihtiva etmektedir. Zaten Kur’ân’da Şehâdet başlığı altında değindiğimiz gibi “şehit” kelimesinin Kur’ân da “şehit olmak” manasına geldiğini gösteren net bir âyet olmamasına rağmen birkaç âyet bu yönde yorumlanmıştır.

Nihâi olarak Kur’ân’da “şehâdet” kelimesinden kasıt her konuda insanın eğri ile doğrudan, hak ile batıldan ilme’l-yakîn haberdar olması ve bunun bir gereği olarak Allah’ın varlığı ve birliğine tanıklık etmesidir.

BİBLİYOGRAFYA

- el-ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fu'âd (v. 1388/1968), **el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-hadîs, Kâhire 1417/ 1996.
- ALÎ, Cevâd, **el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm**, Câmi'atu Bağdâd, ysz., 1993.
- ALTINTAŞ, Hayrani, **Tasavvuf tarihi**, A.Ü.İ.F. yay., Ankara 1986.
- el-ÂLÛSÎ, Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd (v. 1342/1924), **Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab**, tsh. Muhammed Behcet el-Eserî, ysz., tsz.
- ÂSİM EFENDÎ, Ebû'l-Kemâl Ahmed (v. 1235/1819), **el-Ukyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît**, I-IV, Âsitâne, İstanbul tsz.
- ATAR, Fahrettin, "*Şehid*", **DİA**, XXXVIII, İstanbul 2010, 428-431.
- ATEŞ, Süleyman, **Kur'ân'da Allah-İnsan ve İslâm Düşüncesinde Islah**, Yeni ufuklar neşriyat, İstanbul 2009.
- el-AYNÎ, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (v. 855/1450), **Umdetu'l-kârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru'l-fikr, tsz.
- el-BÂKİLLÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib (v. 403/1013), **Kitâbu't-Temhîd**, tsh. Yûsuf Mekârîsî, Mektebetu's-şarkıyye, Beyrût 1957.
- BATSON, C. D., "Prosocial motivation: Is it every truly altruistic?", **Advances in experimental social psychology**, Academic press, XX, 65-122, New York, 1987.
- .....- **Shaw**, L. L., "Evidence for altruism: Toward a pluralism of prosocial motives", **Psychological inquiry**, II, 107-122, 1991.
- BAYRAKLI, Bayraktar, **İslam'da Eğitim / Batı sistemleri ile mukâyeseli**, Dergah yay., İstanbul 1980.

- el-BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ud (v. 516/1123), **Me'âlimu't-Tenzîl**, thk. Muhammed Abdullah en-Nemir, ve diğrleri., Dâru't-tayyibe, Riyâd, 1979.
- BÉLANGER, Jocelyn J. ve diğrleri "The Psychology of Martyrdom: Making the ultimate sacrifice in the name of a cause", **Journal of personality and social psychology**, American psychological association Press., 2014.
- BEROJE, Sâhib, **Cezâ muhakemesi hukuku açısından islam ispat hukuku**, Fecr Yay, Ankara 2007.
- el-BEYDÂVÎ, el-Kâdî Nâsirüddîn Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî (v. 685/1286), **Envâru't Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, thk. Muhammed Subhi, Dâru'r-reşîd, Beyrût 2000.
- el-BİKÂÎ, Burhânudîin Ebû'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer (v. 885/1480), **Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyi ve's-süver**, Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, Kâhire tsz.
- BOLAY, Süleyman Hayri, **Felsefi doktrinler sözlüğü**, Ötüken yay., İstanbul 1979.
- BRKICH, Angela, "Death, Martyrdom and the Reconstruction of social identify", **Journal of Religion and Culture, Conference Proceedings**, 16th GRSA Interdisciplinary Conference, Montreal 2011, 13-27.
- el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Cu'fî (v. 256/ 870), **el-Câmi'u's-Sahîh**, thk. Muhammed Nizâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm, Dâru'l- erkâm b. ebî'l-erkâm, Beyrût tsz.
- el-BUHÛTÎ, Mansûr b. Yûnûs b. İdrîs (v. 1051/1641), **Keşşâfu'l-kınâ' an Metni'l-İknâ'**, thk. İbrâhîm Ahmed Abdulhamîd, Dâru Âlemi'l-kütüb, Riyâd, 2003.
- BULUT, Ali, "Câhiliye şiirinde bazı dîni motifler", **OMÜ İlâhiyat Fâkultesi Dergisi**, sy. 18-19, Samsun 2005, 213-235.
- BURNELL, Arthur Coke, **Hobson-Jobson The definitive glossary of British India**, Oxford University press, London 2013.
- el-BURSEVÎ, İsmâîl Hakkı, **Rûhu'l-Beyân**, trc. Ömer Faruk Hilmi, Matbaatu'l-osmâniyye, ysz., 1911.

- eI-BUSTÂNÎ, Butrus, **Muhîtu'l-Muhît**, thk. Dâiretu'l-Me'âcim, Mektebetu Lübnan, Beyrût 1987.
- BÜHLER, Georg, **Über die indische secte der jaina**, Wien 1887.
- CEBECİ, Suat, **Din eğitimi bilimi ve Türkiye'de din eğitimi**, Akçağ yay., Ankara 1996.
- eI-CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd, (v. 393/1003) **es-Sihâh Tâcü'l-lüğa ve sihâhu'l- 'arabiyye**, 4.b, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Dâru'l-'ilmi li'l-melâyîn, Beyrût 1990.
- eI-CÛRCÂNÎ, es-Seyyid eş-Şerîf (v. 816/1414), **Şerhu'l-Mevâkıf**, I-III, tsh. Mahmûd Ömer ed-Dimyâtî, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrût 1998.
- ....., **Mu'cemu't-Tâ'rîfât**, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, Dâru'l-fâzile, Kâhire tsz.
- eI-CÛVEYNÎ, İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Meâli Abdülmelik (478/1085), **Kitâbu'l-İrşâd**, thk. Muhammed Yûsuf Mûsa - Alî Abdulmun'im, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1950.
- ÇAĞRICI, Mustafa, "Adâlet", **DİA**, I, İstanbul 1988, 341-343.
- ÇELEBİ, Ahmed, **İslam düşüncesinde cihâd ve savaş siyâseti**, trc. Abdullah Kara, İz yay., İstanbul 1993.
- ÇETİNER, Bedrettin, **Fâtîha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl**, 4.b, Çağrı yay., İstanbul 2013.
- ÇINAR, Aliye, **Felsefeye Giriş**, Emin yay., Bursa 2010.
- ed-DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl (v. 255/ 869), **es-Sünen**, Dâru İbni Hazm, Beyrût 2002.
- ed-DARÎR, Erzurumlu Mustafa, **Siyer-i Nebî**, Kutup yıldızı yay., İstanbul 2004.
- DEMİRCİ, Muhsin, **Tefsir Usûlü**, 20.b., İFAV yay., İstanbul 2012.
- DESCARTS, René, **Felsefenin İlkeleri**, 12.b. trc. Mesut Akın, Say yay., İstanbul 2010.
- ed-DİMEŞKÎ, Muhammed b. Sâlih, **Peygamber külliyâtı**, trc. Adem Yerinde, Ocak yay., İstanbul 2006.
- DODURGALI, Abdurrahman, **Ailede çocuğun din eğitimi**, İFAV, İstanbul 1998.

- DROGE, Arthur J., - James D. Tabor, **A Noble Death: Suicide and Martyrdom among Christians and Jews in Antiquity**, Harper San Francisco Press., New York 1992.
- DURKHEİM, Emile, **İntihar**, (trc. Özer Ozankaya), Cem yay., İstanbul 2002.
- EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (v. 275/ 889), **es-Sünen**, I-VII, Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, thk. Şu'ayb el-Ernûd ve diğeri, Beyrût 2009.
- EBÛ HANİFE, en-Nu'mân b. Sâbit b. Sâbit b. Zûtâ (v. 150/ 767), **Müsnedü Ebî Hanîfe**, şrh. el-İmâmu'l-Humâm Nâsıru's-Sünne, Dâru'l-kütubi'l-ilmıyye, Beyrût 1985.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî (v. 745/1345), **el-Bahru'l-muhît**, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, ve diğeri., Dâru'l-kutubi'l-ilmıyye, Beyrût 1993.
- EBÛ TEMMÂM, Habib b. Evs et-Tâî (v. 231/846), **Dîvânu'l-Hamâse**, Dâru'l-kutubi'l-ilmıyye, Beyrût 1998.
- EBÛ'L-ATÂHIYE, Ebû İshâk İsmâil b. el-Kâsım b. Süveyd (v. 130/748), **Dîvânu Ebî'l-Atâhiye**, Dâru'l-kutubi'l-ilmıyye, Beyrût tsz.
- ECE, Hüseyin, **İslâmın temel kavramları**, Beyan yayıncılık, İstanbul 2013.
- EİSENBERG, Nancy., **Altruistic emotion, cognition, and behavior**, Lawrence Erlbaum Associates, 1986.
- EKER, Hasen, **Şehâdet bilinci**, Düşün yayıncılık, İstanbul 2013.
- EL-HALÎMÎ, Ebû Abdullah Hasen b. Hüseyin (v. 403/1012), **el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân**, thk. Halîmi Muhammed, Dâru'l-fıkr, Beyrût 1979.
- ELMALILI, Muhammed Hamadi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, sd.İsmâil Karaçam, ve diğeri., Azim dağıtım, İstanbul 1998.
- ELSTER, J., "Motivations and beliefs in suicide missions", **Making sense of suicide missions**, ysz., 2005.
- ERDOĞAN, Mehmet, **Fıkıh terimleri sözlüğü**, 4.b., Ensar yay., İstanbul 2013.
- ESED, Muhammed, **Kur'ân Mesajı**, trc. Câhit Koytak-Ahmed Ertürk, İşâret yay. İstanbul 2002.

- ESQUÏROL, Jean tienne (v. 1772-1840), **Des maladies mentales: Considérées sous les rapports médical, hygiénique et médico**, Librairie médicale et scientifique de j. b. tircher, Paris 1839.
- eI-EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (v. 370/980), **Tehzîbu'l-luġa**, I-XV, thk. Muhammed Abdulmunim Hafâcî – Muhammed Fercu'l-Ukde, Dâru'l-Mısriyye li't-te'lif ve't-terceme, Kâhire 1964.
- FAYDA, Mustafa, "Ömer", **DİA**, XXXIV, İstanbul 2007, 634-644.
 ..... "Ebû Bekr", **DİA**, XX, İstanbul 1994, 101-108.
- FAZLURRAHMÂN, **Ana konularıyla Kur'ân**, trc. Alparslan Açıkgenç, Ankara okulu yay., Ankara 2012.
- FİELDS, Rona M., **Martyrdom: The Psychology, Theology, and Politics of Self-sacrifice**, Greenwood press., USA, 2004.
- eI-FÎRÛZABÂDÎ, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (v. 817/1415), **el-Kâmûsu'l-muhît**, 8.b., thk. Mektebu't-tahkîki't-turâsi fi müesseseti'r-risâle, müessesetü'r risâle, Beyrût 2005.
 ..... **Besâir zevî't-temyîz**, Lecnetu- ihyâit-turâsî, Kâhire 1996.
 ..... **Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs**, Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1992
- FORSYTH, James, **The Highlands of central india**, London, 1871.
- FRANKLE, Viktor E., **Man's search for meaning**, Washington square press, 1984.
- FUZÛLÎ, Mehmet b. Süleymân, **Hadîgatü's-şüheda**, haz. Servet Bayoġlu, Kùltür Bakanlıġı yay. Ankara 1996.
- GLUCKLİCH, Ariel, **Sacred Pain: Hurting the body for the sake of the soul**, Oxford University press, New York 2001.
- GÖKBERK, Macit, **Felsefe tarihi**, 13.b., Remzi kitabevi, İstanbul 2002.
- GREENBERG, J., Solomon, S. - Pyszczynski, T., "Terror management theory of self-esteem and social behavior: Empirical assessments and conceptual refinements", **Advances in experimental social psychology**, Academic press, New york 1997, c.29, 61-139.

- GÜNDÜZ, Şinâsi, "Sâbîlik", **DİA**, XXXV, İstanbul 2008, 341-344.
- GÜNER, Osman, **Resûlullah'ın ehl-i kitapla münâsebetleri**, Fecr yay., Ankara 1997.
- GÜRKAN, Salime Leyla, "Şehid", **DİA**, XXXVIII, İstanbul 2010, 431-433.
- el-ĞAZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111), **İhyâ-u ulûmi'd-dîn**, trc. Abdulhâlîk Duran, Hikmet neşriyat, İstanbul 2012.
- el-HADDÂDÎ, Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed (v. 800/1397), **el-Cevheru'n-neyyire**, Mektebetu'l-hakkâniyye, ysz., 1874.
- el-HAKÎM, Suâd, **İbnu'l-Arabî sözlüğü**, trc. Ekrem Demirli, Kabalıcı yay., İstanbul 2005.
- HALÎS, Ayhan, **Din eğitimi ve öğretimi**, İFAV, İstanbul 1997.
- HAMÎDULLAH, Muhammed, **İslâm peygamberi**, trc. Mehmet Yazgan, Beyan yay., İstanbul 2011.
- el-HÂZİN, Alî b. Muhammed b. İbrâhîm (v. 765/1363), **Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl**, tsh. Abdusselâm Muhammed Alî Şâhin, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût 2004.
- el-HECCÂVÎ, Şerefüddin Ebi'n-Necâ Mûsâ b. Ahmed (v. 918/1513), **Zâdu'l-müstegni' fi-ihtisâri'l-mukni'**, thk. Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Asker, Medâru'l-vatan li'n-neşr, ysz., 2004.
- HEYKEL, Muhammed Hayr, **el-Cihâd ve'l-Kitâb**, 2.b., Dâru'l-beyârık, Beyrût 1996.
- HÜSREV, Molla (v. 883/1477), **Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Ğureri'l-Ahkâm**, Mîr Muhammed kütüphâne, tsz.
- İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî (v. 1252/1836), **Reddü'l-Muhtar ala'd-dürri'l-muhtar şerhi Tenviri'l-Ebsâr**, thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Dâru âlemi'l-kütüb, Riyâd 2003.
- İBN ÂŞUR, Muhammed b. Tâhir, **İslam hukuk felsefesi**, (trc. Mehmet Erdoğan-Vecdi Akyüz), Rağbet yay., İstanbul 2013.
- İBN ATİYYE, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlip (v. 546/1151), **el-Muharreru'l-Vecîz fi-tesiri'l-Kitâbi'l-Azîz**, thk. Abdusselâm Abdu's-Şâfi, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût 2001.

- İBN EBÎ ZEMENÎN, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh (v. 399/1008), **Tefsîru Kur'âni'l Azîz**, tahk. Ebû Abdullâh Hüseyin b. Ukkâşe, el-Fârûku'l-hadîse lit'tabâ'a ve neşr, Kâhire 2002.
- İBN FÂRİS, Ebû'l-Hüseyin Ahmed (v. 395/1005), **Makâyîsu'l-lüğa**, thk. Abdusselam Muhammed Hârun, Daru'l-Fikr, ysz., 1979.
- İBN FERHÛN, Burhâneddîn Ebû İbrâhîm b. Alî b. Muhammed (v. 799/1397), **Tebsîratu'l-hükkâm fî usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm**, Dâru'l-âlemi'l-kutub, Riyâd 2003.
- İBN FÛREK, Ebû Bekr (v. 406/1015), **el-Mücerredü'l-makâlâtu'l-eş'arî**, Dâru'l-mihrâc, Beyrût 1987.
- İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed (v. 852/1449), **Fethu'l-Bâri bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Abdukâdir Şeybe, ysz., tsz.
- İBN HACER EL-HEYTEMÎ, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (v. 974/1567), **Tuhfetu'l-Muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc**, Matbatu Mustafa Muhammed, ysz., 1938.
- İBN HALDÛN, Abdurrahman Ebû Zeyd Veliyyüddîn Mâlikî Hadramî (808/1406), **Mukaddîme**, 9.b., trc. Süleyman Uludağ, Dergâh yay., İstanbul 2013.
- İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî (v. 241/855), **el-Müsned**, Beytu'l-efkâru'd-düvelî, Riyâd 1998.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed (v. 456/1064), **el-Fasl fî'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal**, Dâru'l-ma'rife, Beyrût 1986.
- ....., **el-Muhallâ**, İdaretu't-tabâatu'l-munîriyye, Kâhire 1933.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdulmelik (v. 218/834), **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, 2.b., Dâru İbn Hazm, Beyrût 2009.
- İBN KELBÎ, Ebû'l-Münzîr Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî (v. 204/819), **Kitâbu'l-esnâm**, thk. Ahmed Zeki Paşa, ysz., 1913.
- İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ' İmâmüddîn İsmâ'îl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimesşkî eş-Şafîî (v. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-nihâye**, trc. Mehmet Keskin, Çağrı yay., tsz.

- İBN KESİR, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm**, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, Dâru't-tayyibe, Riyad 1999.
- İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed (v. 620/1224), **el-Muğnî**, thr. Râid b. Sabrî b. Ebî Ülfê, Beytu'l-efkâri'd-düveliyye, Riyâd 2004.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (v. 273/ 887), **es-Sünen**, thk. Muhammed Nâsuriddîn el-Bânî, Mektebetu'l-meârîf, Riyâd tsz.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî'î el-İfrîkî el-Misrî (v. 711/1311), **Lisânu'l-'Arab**, thk. Ahmed Fâris, Dâru sâdır, Beyrût 1882.
- İBN RÛŞD, Ebu'l Velid Muhammed (v. 595/1198), **Şerhu bidâyeti'l-müctehid ve nihâyetu'l-muktesid**, thk. Abdullâh el-İbâdi, Dâru's-selâm, Kuveyt 1995.
- İBN SA'D, Ebû Abdullâh Muhammed (v.230/845), **Tabakâtu İbn Sa'd**, thk. Alî Muhammed Ömer, Mektebetü'l-hancî, Kâhire 2001.
- İBNU'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (v. 597/ 1201), **Nüzhetü'l-A'yun en-Nevâzir fî 'İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir**, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, 3.b., Müessetü'r-risâle, Beyrût 1407/1987.
- ....., **Zâ'du'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr¹**, trc. Abdülvehhâb Öztürk, Kahraman yay., İstanbul 2009.
- ....., **Zâ'du'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr²**, el-Mektebetü'l-islâmî, Beyrût 1983.
- İBNU'L-ARABÎ, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-'Arabî et-Tâi el-Hâtimî (v. 638/1240), **Fusûsu'l-hikem tercüme ve şerhi**, trc. Ahmed Avni Konuk, İFAV yay., İstanbul 2010.
- ....., **el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye**, Dâru Sâdır, Beyrût tsz.
- ....., **Resâilu İbnu'l-Arabî**, "et-Tecelliyât", Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arab, Haydarâbad, 1948.
- ....., **Resâilu İbnû'l-Arabî**, "Kitâbu'ş-Şâhid" Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arab, Beyrût 1943.

- İBNU'L-ESÎR, İzzeddîn Ebî'l-Hasen Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulvâhid eş-Şeybânî (v. 630/1232), **el-Kâmil fî't-târih**, Dâru Beyrût, Beyrût 1965.
- ....., **Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe**, thk. Alî Muhammed Muavviz – Âdil Ahmed Abdulmevcût, Kütübu'l-ilmîyye, Beyrût tsz.
- İBNU'L-HUMÂM, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdurrahîm (v. 861/ 1456), **Fethü'l-kâdir**, thr. Abdurrezzak Gâlip el-Mehdî, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût 2003.
- İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb (v. 751/1349), **et-Turuku'l-hukmiyye fî-siyâseti's-şeyyiye**, thk. Nâyif b. Ahmed el-Hamad, Dâru ilmi'l-fevâd, Kâhire tsz.
- ....., **Bedâi'u't-tefsîr**, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyâd 1993.
- JOSEPHUS, Flavius, **The Wars of the Jews**, trc. Wiiliam Whiston, E.C.Marsh, ysz.. tsz.
- KADI ABDULCEBBÂR, Ahmed b. Halîl b. Abdullâh el-Hemedâni el-Esedâbâdî (v. 415/1025), **Şerhu'l-usûli'l-hamse¹**, thk. Abdulkerîm Osman, Mektebetü vehbe, Kâhire 1965.
- ....., **Şerhu'l-usûli'l-hamse²**, trc. İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, İstanbul 2013.
- el-KAL'ACÎ, Muhammed Ravvas, **Mu'cemu lüğati'l-fukaha**, 2.b., Daru'n-nefâis, Beyrût 1988.
- KARA, Hilal- Kara, Abdullâh, **Şehâdet yıldızları**, Nesil yay., İstanbul 2010.
- el-KÂSÂNÎ, Alâaddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd (v. 587/1191), **Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'**, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût 1986.
- el-KASTALLÂNÎ, Ebû Abbâs Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. Muhammed (v. 923/1517), **İrşâdu's-sârî li şerh-i Sahîhi'l-Buhârî**, ysz., tsz.
- KESKİN, Halife, **İslam düşüncesinde bilgi teorisi**, Beyan yay., İstanbul 1997.
- KILIÇ, Zekî, **Şehâdet sözcüğünün semantik açıdan incelenmesi**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001.

- KİTÂB-I MUKADDES ŞİRKETİ, **Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)**, Yeni yaşam yay., İstanbul 2013.
- KRUGLANSKİ, A. W. - Chen X. - Dechesne M. - Fishman S, “Fully committed: Suicide bombers’ motivation and the quest for personal significance”, **Political Psychology**, 2009, 331-357.
- ....., A. W. - J. J Bélanger - M. Gelfand - R. Gunaratna - M. Hettiarachchi – F. Reinares, - K. Sharvit, “Terrorism—A (self) love story: Redirecting the significance quest can end violence” **American Psychologist**, 2013.
- el-KUMMÎ, Ebu’l-Hasen Alî b. İbrâhîm, **Tefsîru’l-Kummî**, tsh. Seyyid Tayyib el-Müsevî el-Cezâirî, Dâru’l kitâb, Kum 1958.
- el-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh (v. 671/1273), **el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân**, I-XXIV, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî, müessesetü’r-risâle, Beyrût 2006.
- KUTLUER, İlhan, “İlim”, **DİA**, XXII, İstanbul 2000.
- KUTUB, Seyyid, **Cihâd ve Şehâdet**, Neda yay., Konya 2013.
- ....., **Cihan Sulhu**, (trc. Bekr Sadak), Çağaloğlu yay., İstanbul tsz.
- ....., **fî Zılâli’l-Kurân**, Dâru’ş-şurûk, Kâhire 1972.
- ....., **İslâm’da Sosyal Adâlet**, trc. Hârun Ünal, Bekâ yay., İstanbul tsz.
- KUZGUN, Şâban, "Hanif", **DİA**, XXVI, İstanbul 1997, 33-39.
- LOCKE, E. A. - Latham, G. P. - Erez, M., “The determinants of goal commitment”, **Academy of Management Review**, 1988, 13, 1.
- MÂLİK B. ENES, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmie el-Ashâbî el-Yemmenî (v. 179/ 795), **el-Muvatta’**, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru ihyâi’t-turâsi’l arabî, Beyrût 1985.
- el-MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, **Kitâbu’t-tevhîd**, (trc. Bekir Topaloğlu), İSAM yay., Ankara 2002.
- ....., **Te’vilâtu’l-Kur’ân**, Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, Beyrût 2005.
- MEHMEDOĞLU, Yurdağul, **Okul öncesi çocuklarda dînî duygunun gelişimi ve eğitimi**, TDV yay., Ankara 2005.

- eI-MERGİNÂNÎ, Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdulcelîl (v. 593/1204), **Bidâyetü'l-mübtedi**, tsh. Mahmûd İbrâhîm Karsûn, Kâhire 1937.
- MERRIAM Webster's online dictionary, "*Martyr*", an **Encyclopedia britanince company**, 11thCed., Retrieved from <http://www.merriam-webster.com/dictionary/martyr>.
- eI-MES'ÛDÎ, Ebû'l-Hasen Alî b. Hüseyin b. Alî (v. 346/957), **Murûcu'z-zeheb**, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Tab'atu's-sa'âde, Kâhire 1964.
- eI-MEVDÛDÎ, Ebu'l-‘Âlâ, **İslam'da Cihâd**, (trc. Akif Nuri), Çığır yay., İstanbul tsz.
- eI-MEVSİLÎ, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd (v. 671/1272), **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr**, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût tsz.
- eI-MEYDÂNÎ, Abdulganî b. Tâlib b. Hammâde ed-Dimeşkî (v. 1298/1881), **el-Lübâb fî-şerhi'l-kitâb**, Mektebetu'l-ilmiyye, Beyrût tsz.
- MÎR, Mustansır, **Kur'ân'î Terimler ve Kavramlar Sözlüğü**, trc. Murat Çiftkaya, İnkılap yay., İstanbul 1996.
- MUKÂTİL B. SÜLEYMAN, Ebû'l-Hasen el-Belhî (v. 150/ 768), **Tefsîru Mukâtîl b. Süleymân**, thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte, Müessesetü't-târîhi'l-Arabî, Beyrût 2002.
- ....., **el-Vucûh ve'n-nezâir**, thk. Hâtim Sâlih Zâmin, Matbaatu cum'atu'l-mâcid li'sekâfe ve't-turâsî, Dubâi 2006.
- eI-MÛBAREKFÛRÎ, Ebu'l-Ula Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim (v. 1353/1935), **Tuhfetu'l-ahvezî**, Dâru'l-fikr, tsz.
- MÛSLİM, Ebû'l-Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (v. 261/871), **Sahihu Müslim**, el-Mektebetu'l-islâmî, Beyrût 1987.
- en-NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb (v. 303/ 915), **es-Sünen**, Beytu'l-efkârî'd-düvelîyye, Riyad tsz.
- en-NESEFÎ, Ebû'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd (v. 710/ 1310), I-III, **Medârikü't-Tenzîl ve hakâiki't-te'vîl**, thk., Yûsuf Alî Bedîvî, Dâru'l-kelimi't-tayyibi, Beyrût 1998.

- en-NEVEVÎ, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref (v. 676/1277), **el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc**, Beytu'l-efkârî'd-düveliyye, Riyâd 2000.
- ....., **Ravzatu't-tâlibîn**, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2002.
- en-NÎSÂBÛRÎ, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî (730/1329), **Tefsîru garâibu'l-Kur'ân ve rağâibu'l-Furkân**, Dâru'l-kutubu'l ilmiyye, Beyrût 1996.
- el-PEZDEVÎ, İmam Ebû'l-Yusr Muhammed (v. 493/1100), **Usûlü'd-dîn**, 3.b., trc. Şerâfettin Gölcük, Kayıhan yay., İstanbul 1994.
- er-RÂĞİB, Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî (v. 502/1108), **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân¹**, thk. ed-Dirâsât ve'l-buhûs merkezi, Mektebetu nezâru mustafâ el-bâz, tsz.
- ....., **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, trc. Abdalbaki Güneş- Mehmet Yolcu, 3.b., Çıra yay., İstanbul 2012.
- er-RÂZÎ, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Mahmûd b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî (v. 606/1210), **Mefâtihu'l-ğayb**, Dâru ihyâi't-turâsî, Beyrût tsz.,
- ....., **Me'âlimu Usûli'd-Dîn**, Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî, Beyrût 1996.
- ....., **Muhassalu Efkârî'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn**, University of Toronto Library, Toronto, 1967.
- RUSHTON, J. P. - **Chrisjohn**, R. D. - **Fekken**, G. C., "The altruistic personality and the Self-Report Altruism Scale", **Personality and individual differences**, 1981, II, 293-302.
- es-SA'LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed (v. 467/1074), **el-Keşf ve'l-beyân**, thk. Ebû Muhammed b. 'Âşur, Dâru ihyâi't-turâsî'l-arabî, Beyrût 2002.
- es-SÂBÛNÎ, Muhammed Alî, **Safvetu't-tefâsîr**, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrût 1981.
- SAKİOĞLU, Mehmet, **Tevrat'ı Kim Yazdı?**, Ozan yay., İstanbul 2004.
- es-SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (v. 375/986) , **Bahru'l-ulûm**, thk. Alî Muhammed Muavviz, ve diğeri., Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1993.

- es-SERAHSÎ, Şemsüddîn (490/1097), **el-Mebsût**, Dâru'l-ma'rife, Beyrût tsz.
- es-SÎVÂSÎ, Şihâbuddin Ahmed b. Mahmûd (v. 860/1455), **Uyûnu't-tefâsîr li fudelâu's-semâsîr**, thk. Bahauddîn Dartmâ, Mektebetü'l-İrşâd, Beyrût 2006.
- STRAW, Carole, **In Sacrificing the self: Perspectives on martyrdom and religion**, edited by Margaret Cormack, Oxford University press, New York 2002.
- SUNAR, Cavit, **Tasavvuf tarihi**, AÜİF yay., Ankara 1975.
- es-SUYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (v. 911/1504), **ed-Dürü'l-mensûr fî tefsîri'l-me'sûr**, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kâhire 2003.
- eş-ŞEHRÎSTÂNÎ, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim b. Ebîbekr Ahmed (v. 548/1154), **el-Milel ve'n-nihal**, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî, Dâru'l-ma'rife, Beyrût 1975.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Alî b. Muhammed (v. 1250/1834), **Fethu'l-kadîr**, Dâru'l-ma'rife, Beyrût 2007.
- ....., **Neylü'l-evtâr**, Dâru İbnu Kayyim- Daru İbn 'Affân, Kâhire 2005.
- ŞEYHÎZÂDE, Abdurrahman Gelibolulu (v. 1078/1667), **Mecmaü'l-ehur fi şerhi Mülteka'l-ebhur**, thr. Halîl Ümran el Mansûr, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1998.
- eş-ŞİRÂZÎ, İshâk (v. 476/1083), **el-Mühezzeb**, I-VI, thk. Muhammed ez-Zühaylî, Dâru'l-kâlem-dâru'-Dimeşk, Beyrût-Dimeşk 1996.
- eş-ŞİRBÎNÎ, Şemsüddîn Muhammed b. el-Hatîb (v. 977/1570), **Muğni'l-Muhtâc ilâ mâ'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc**, I-IV, thk. Muhammed Halîl 'Îtânî, Dâru'l-ma'rife, Beyrût 1997.
- et-TABÂTABÂÎ, Seyyid Muhammed Hüseyin (v. 1401/1981), **el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'an**, Müessesetü'l-e'lâmî, Beyrût 1997.
- et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v. 310/922), **Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân¹**, I-XXVI, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî, Mektebetü'l-hicr, Kâhire 2001.

- ....., **Câmi‘u’l-beyân**², I-XVI, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire tsz.
- ....., **Câmi‘u’l-Beyân**³, thk. Abdullah b. Abdulhasen, Dâru'l-âlemi'l-kütub, Riyâd, 2003.
- ....., **Târîhu't-Taberî - Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk**", 2.b., I-XI, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, Dâru'l-Me'ârif", Kâhire tsz.
- et-TABRESÎ, Ebû Alî Eminüddîn Fazl b. Hasen b. Fazl (v. 548/ 1153), **Mecma‘u’l-beyân fî tefsîri'l-Kur‘ân**, Dâru'l-ma'lûm, Beyrût 2006.
- et-TAFTÂZÂNÎ, Sâdeddîn (v. 792-1390), **Kelam ilmi ve islam akâidi, şerhul akâid**, (trc. Süleyman Uludağ), Dergâh yay., İstanbul 2004.
- et-TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (v. 279/ 892), **el-Câmi‘u’s-sahîh**, Beytu'l-efkâri'd-düveliyye, Riyâd tsz.
- TUKSAL, Hidâyet Şefkatli, **Kadın karşısı söylemin islam geleneğindeki izdüşümleri**, 4.b. Otto yay., Ankara 2000.
- TUNÇ, Cihâd, "Kelam ilminde büyük günah meselesi", **AÜİFD**, sy. 1, Ankara 1979, XXIII, 325-342.
- ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf terimleri sözlüğü**, Kabalcı yay., İstanbul 2012.
- ULUTÜRK, Veli, **Kur‘ân-ı Kerim Allah’ı nasıl tanıtıyor?**, Akademi yay., İstanbul 2007.
- UYAR, Gülgün, **Ehl-i beyt**, İFAV yay., 2.b., İstanbul 2008.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Genel felsefe dersleri**, Ankara yay., Ankara 1972.
- ÜNAL, Alî, **Kur‘ân'da temel kavramlar**, Işık akademi yay., İstanbul 2012.
- ÜNLÜ, Nuri, **İslam tarihi**, ifav yay., istanbul 1992.
- ÜZÜM, İlyas, "Sıffin", **DİA**, XXXVII, İstanbul 2008, 108-109.
- el-VÂHİDÎ, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed (v. 468/1075) , **Esbâb-u nüzûl**, thk. Kemal Besyûni Za'yûl, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1991.
- el-VÂKİDÎ, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer (v. 207/823), **Megâzi resûlillah**, 3.B., Âlimu'l-kutub, Beyrût 1983.
- VEHBÎ, Mehmet, **Hulâsatu'l-beyân**, Üçdal yay., İstanbul 1966.

- WENSINCK, A. J - Mensing, J. P., (**Concordance**) **el-Mu'cemu'l-müfehres li el-fâzı'l-hadîsi'n-nebeviyye**, thk. M.Fuad Abdalbâki, Mektebetu'l-berîl, Leiden 1936.
- WRİGHT, P. M. - A. M. O'Leary-Kelly - J. M. Cortina - H. J Klein - J. R. Hollenbeck, "On the meaning and measurement of goal commitment", **Journal of applied psychology**, 1994.
- YAŞAROĞLU, M.Kâmil, "Kazâ", **DİA**, XXV, İstablul, 2002, 110-113.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, "Haber", **DİA**, İstanbul 1996.
- ....., "İlim", **DİA**, İstanbul 2000, 108-109.
- ....., "İstidlal", **DİA**, İstanbul 2001, 325-328.
- YAVUZ Kerim, **Günümüzde din eğitimi**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Adana 1988.
- YILDIRIM, Suat, **Kur'ân'da ulûhiyyet**, Akademi yay., İstanbul 2010.
- ....., **Kur'ân-ı hakîm ve açıklama meâli**, Işık yay., İstanbul 2007.
- YILDIZ, Kemal, **İslam yargılama hukukunda şahitlik**, Hâcegân akademi kitaplığı, İstanbul 2005.
- YİĞİT, İsmâil, "Osman", **DİA**, İstanbul 2007, 438-443.
- ZAYF, Şevki, - **Atıyye**, Şa'bân, - **Hüseyn**, Ahmed Hâmid, - **Hilmî**, Cemal Murad, **el-Mu'cemu'l-vasît**, 4.b., Mektebetu's-şurûgi'd-devliyye, Kâhire 2003.
- ez-ZEBÎDÎ, Muhammed Murtazâ Hüseyinî (v. 893/1487), **Tâcu'l-'arûs min Cevâhirî Kâmûs**, 2.b., I-XXXX, thk. Doktor Abdulazîz, Matbaatu hukumeti'l-Kuveyt, Kuveyt 1994.
- ez-ZECCÂCÎ, Ebû'l-Kâsım, **İştikâku esmâillah**, thk. Abdulhasen el-Mübârek, Müessetü'r-risâle, Beyrût 1986.
- ez-ZEMAHŞERÎ, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Ahmed (v. 538/1143), **Esâsu'l-belâğa**, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-kütubi'l-ilmîyye, Beyrût 1998.

- ....., **el-Keşşâf ‘an hakâiki ğavâmizi’t-Tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vîl**, 3.B., Dâru’l-ma’rife, Beyrût 2009.
- ez-ZUHAYLÎ, Vehbe, **Tefsîru’l-münîr**, trc. Hamdi Arslan, ve diĝerleri, 2.b., risâle yay., İstanbul 2005.
- ....., **el-Fıkhü’l-islâmî ve edilletühü**, 2.b., Dâru’l-fıkr, Dımeşk 1985.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Hüseyin HALİL		
Doğum Yeri ve Yılı	Araklı/1990		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce-arapça		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2004	2008	Trabzon İmam-Hatip Lisesi
Lisans	2008	2012	Marmara İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2012	2015	Uludağ İlahiyat Fakültesi
Doktora	-	*	
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2010	2010	Diyanet İşleri Başkanlığı
2.	2012	2013	Milli Eğitim Bakanlığı
3.	2013	-	Uludağ İlahiyat Fakültesi
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	Huseyinhali1990@gmail.com		
		Tarih İmza Adı Soyadı	